

TEORIJA PRAKSA

12

Revija za družbena vprašanja

iz vsebine

- VLADO VODOPIVEC: Spraševanje o resnici revolucije
- STANE MOŽINA: Načrtovanje višjega in visokošolskega izobraževanja
- IGOR VRIŠER: O urbanem sistemu Slovenije
- MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR: Intervencija v manj razvita območja
- MARKO NIKEZIČ: Srbija v socialistični skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti
- OKROGLA MIZA: Ekonomske funkcije družbenopolitičnih skupnosti
- STANE KOTNIK: Polemike o stanju in razmerah v JLA
- IVAN KRISTAN: Nekaj dilem ob uvajanju predsedstva SFRJ
- RUDI KYOVSKY: Medsebojna delovna razmerja — sestavni del zakonika o združenem delu
- MOJCA DRČAR-MURKO: »Tiha« revolucija v Čilu

TEORIJA in PRAKSA

12

1970

*Srečno novo leto 1971
ter obilo uspehov
želita vsem sodelavcem,
bravcem in naročnikom*

uredništvo in uprava
Teorije in prakse

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,
Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gor-
jup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože
Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan
Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič,
Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar,
Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze
Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc
Urevc, Franc Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mah-
kovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-
Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar, Ruža
Tekavec

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlač

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Jože Snoj

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 311-039 in
311-377

UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za *posameznike* 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za *organizacije* letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za nenaročnike je 6 din. Celoletna
naročnina za *tujino* je 80 din, za posa-
mezen izvod 8 din

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2, Fakulteta za sociologijo, po-
litične vede in novinarstvo — za revijo
Teorija in praksa; devizni račun FSPN:
501-620-7-3204-10-646 — za revijo »Teorija
in praksa«

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v
mesecu. Maksimalni obseg uvodniških
čankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkove
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35,
december 1970

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 7,
št. 12, str. 1641—1816, Ljubljana,
december 1970

vsebina

VLADO VODOPIVEC: Spraševanje o
resnici revolucije 1643

ČLANKI, RAZPRAVE:

STANE MOŽINA: Načrtovanje višjega
in visokošolskega izobraževanja 1652

IGOR VRISER: O urbanem sistemu Slo-
venije 1666

MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR: Inter-
vencija v manj razvita območja 1683

AKTUALNI INTERVJU:

MARKO NIKEZIČ: Srbija v socialistični
skupnosti jugoslovanskih narodov in na-
rodnosti 1693

OKROGLA MIZA:

**Ekonomske funkcije družbenopolitičnih
skupnosti 1704**

POGLEDI, KOMENTARJI:

JOZE KONC: Osip študentov 1733

POLEMKA:

STANE KOTNIK: Polemika o stanju in
razmerah v JLA 1744

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

IVAN KRISTAN: Nekaj dilem ob uva-
janju predsedstva SFRJ 1755

RUDI KYOVSKY: Medsebojna delovna
razmerja — sestavni del zakonika o zdru-
ženem delu 1766

ZNANOST IN DRUŽBA:

JOŽE GORIČAR: Znanstveno-tehnološka
revolucija in samoupravljanje 1780

MEDNARODNI ODNOSI:

MOJCA DRČAR-MURKO: »Tih« revo-
lucija v Čilu 1786

BREZ OVINKOV:

M. MURKO: Kje so slovenska stališča?
1794

Z. ROTER: Zakaj ste ponovili obtožbe?
1795

S. SPLIHAL: Ni vedno molk zlato 1797

M. MIKELN: Nerazveseljive številke 1800

M. MURKO: Idila in resničnost 1802

Z. ROTER: Cerkev in koordinacija 1804

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV
1808

**Izid nagradnega natečaja revije Teorija
in praksa 1812**

Avtorski sinopsisi 1813

CONTENTS

INTRODUCTORY WORD:
VLADO VODOPIVEC: Questioning about
the Truth of the Revolution 1643

ARTICLES, STUDIES:

STANE MOZINA: The Planning of Edu-
cation at Higher and University Levels 1652

IGOR VRIŠER: The Urban System of
Slovenia 1666

MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR: Inter-
vention in less Developed Areas 1683

TOPICAL INTERVIEW:

MARKO NIKEZIČ: Serbia in the So-
cialist Community of Yugoslav Nations
and Nationalities 1693

ROUND TABLE:

Economic Functions of Socio-Political
Communities 1704

VIEWS, COMMENTS:

JOZE KONC: Drop Out of Students 1733

POLEMIC:

STANE KOTNIK: Polemic concerning
the State and Circumstances in the Yu-
goslav People's Army 1744

QUESTIONS OF POLITICAL SYSTEM:

IVAN KRISTAN: Some Dilemmas at the
Introduction of the Presidium of the So-
cialist Federative Republic of Yugoslavia 1755

RUDI KYOVSKY: Mutual Labour Rela-
tions — a Constituent Part of the Law
on United Labour 1766

SCIENCE AND SOCIETY:

JOZE GORIČAR: Scientific Technologi-
cal Revolution and Self-government 1780

INTERNATIONAL RELATIONS:

MOJCA DRČAR-MURKO: »Silent« Re-
volution in Chile 1786

STRAIGHT AWAY:

M. MURKO: Where are the Slovene Po-
sitions? 1794

Z. ROTER: Why Have you Repeated
Accusations? 1795

S. SPLIHAL: Silence is not Always the
Best 1797

M. MIKELN: Unpleasant Numbers 1800

M. MURKO: Idyll and Reality 1802

Z. ROTER: Church and Coordination 1804

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND
ARTICLES 1808

Authors' Synopses 1813

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

ВЛАДО ВОДОПИВЕЦ: Вопросы рево-
люционной истины 1643

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

СТАНЕ МОЖИНА: Планирование выс-
шего образования 1652

ИГОР ВРИШЕР: О урбанистической си-
стеме Словении 1666

МАРИЯ АМБРОЖИЧ-ПОЧКАР: Проник-
новение в менее развитые области 1683

АКТУАЛЬНЫЙ ИНТЕРВЬЮ:

МАРКО НИКЕЗИЧ: Сербия в социали-
стическом содружестве югославских на-
родов и национальностей 1693

ЗА КРУГЛИМ СТОЛОМ:

Экономические функции общественно-
политических организаций 1704

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

ЕЖЕ КОНЦ: Отсевание студентов 1733

ПОЛЕМИКА:

СТАНЕ КОТНИК: Polemica о состоя-
нии и условиях в Югославской Наро-
дной Армии 1744

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕ-
МЫ:

ИВАН КРИСТАН: Некоторые дилеммы
введения коллективного президентства
в СФРЮ 1755

РУДИ КИОВСКИ: Трудовые взаимоотно-
шения — составная часть свода за-
конов о объединённом труде 1766

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

ЕЖЕ ГОРИЧАР: Научно-техническая
революция и самоуправление 1780

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

МОЙЦА ДРЧАР-МУРКО: »Тихая« ре-
волюция в Чили 1786

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

М. МУРКО: Где словенские точки зре-
ния? 1794

З. РОТЕР: Почему вы возобновили об-
винения? 1795

С. СПЛИХАЛ: Не всегда молчание зо-
лото 1797

М. МИКЕЛН: Невесёлые цифры 1800

М. МУРКО: Идиллия и действительность 1802

З. РОТЕР: Церковь и координация 1804

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ 1808

Авторские синопсисы 1813

SPRAŠEVANJE O RESNICI REVOLUCIJE

Odnos do preteklosti se danes aktualizira zaradi spraševanja o sedanosti in prihodnosti. Spraševanje o resnici revolucije je zato kritična verifikacija preteklih tradicij, ki nas drže v oblasti, in prevrednotenje preteklih spoznanj, ki so navzoča v današnjem načinu mišljenja. Potreba po taki verifikaciji pa je vedno opsesija človeškega mišljenja v situacijah, ki so kritične v izvirnem pomenu: v stanju, ko se je treba nanovo odločati, ker v fondu sprejetih spoznanj ni odgovorov za reševanje novih problemov pri koncipiranju prihodnosti.

Vzrok za izpodbijanje spoznanj o preteklosti je zavest o »slabi« sedanosti. Ali je naša sedanost z vsemi stiskami znamenje nemoči revolucije, ki je politično zmagala, kapitulirala pa pri uresničevanju revolucionarnih vizij? Ali pa je sedanost dokaz o krhkosti revolucionarnih iluzij in utopij? V razponu med obema skrajnostma poteka spraševanje o današnji resnici revolucije. Najmanj primerno je to spraševanje nestrpno zavračati ali ravnati, kot da ga ni.

Spraševanje o resnici revolucije po svoje kaže na aktualni problem sodobne zavesti: kako živeti s preteklostjo. Njene navzočnosti ni mogoče zanikati, sicer ne bi o njej razmišljali. Toda ali se je preteklosti treba odreči in jo spoznati kot zmoto, da bi bili kos sedanosti in prihodnosti? Ali pa nas lahko zvestoba preteklim nazorom varuje pred današnjimi in prihodnimi zablodami? Ali pa je treba: sprejeti preteklost kot preteklost, ki je v sedanosti in v nas samih navzoča in bo navzoča, ne je pa zanikati in se ravnati, kot da se nas ne tiče. Toda to, da jo sprejmemo, ne pomeni, da jo moramo samo odobravati, ne je pa tudi kritično premagovati: kot svojo in svojih prednikov nemoč, krivdo in zmoto. Priznati krivdo kot krivdo, nemoč kot nemoč in zmoto kot zmoto, ne da bi morali prezirati sebe ali prednike, je edini pogoj, da lahko s preteklostjo živimo, piše nemški fizik in filozof von Weizsäcker.

Prepir med »tradicionalisti« in »antitradicionalisti«, nadaljuje Weizsäcker, je zaradi tega jalov in podoben prepiru, ali naj raje hodimo po levi ali po desni nogi. Oboje je utrudljivo in ne pripelje

posebno daleč. Vedno smo s tisto nogo, na katero se opiramo, v preteklosti in z drugo, ki išče primerno stopinjo, v prihodnosti. Šele oboje je hoja.

Kakšen naj bi bil naš odnos do revolucije?

Ali jo lahko res razumemo kot zadnjo, dramatično bitko, v kateri delovni sloji niso imeli več kaj izgubiti, dobiti pa ogromno, pravzaprav vse? Ali je njena zmaga res zadnje dejanje stoletja trajajočega »dramatičnega križarjenja« (po Miroslavu Krležu), ki se je končalo s pristankom v »luki odrešenja«? Kajti revolucija ni bila boj za oblast, marveč za poslednje in edino, za končni in temeljni ideal... za počlovečenega človeka, za edino resnični smisel naše biti in bivanja. (Iz knjige: Revolucija in revolucionarji, Zagreb 1970, str. 7.)

Kako je tak odnos do revolucije, ki naj bi po dolgi, trpljenja polni zgodovini uresničila poslednje cilje in se končala kot v biblijskih prisposodobah z odrešitvijo in vrnitvijo človeka v počlovečeni svet, mogoče spraviti v sklad z zavestjo o razčlovečeni sedanjosti (ali kot lahko beremo: z našo »razčlovečeno potrošniško družbo«)? Ali ne porajajo podobne mitologizacije sum, da se je revolucija, ko je dosegla svoje cilje, v sebi prelomila in da so se revolucionarji odpovedali njenim idealom? Ali ne pomeni to, da se zgodovina ponavlja in da se začenjajo revolucije kot plebejski upori, degenerirajo pa kot restavracije? Ali taka predstava ne zavezuje tistih, ki so ji ostali zvesti, da jo skušajo revalorizirati na način, kot so ji pomagali do zmage?

Odnos do revolucije kot polom njenega mita se kaže še na drug način. Vse današnje stiske: potrošniška histerija, krivična socialna diferenciacija, odhajanje naših ljudi na delo v tujino itd., pravijo nekateri, so dokaz o katastrofalnem polomu veličastne utopije in izkustveno spoznanje o zablodi, da je mogoče karkoli spremeniti v tem nepopravljivem svetu brez zgodovine. Ali ne potrjuje naša sedanjost, da je edina zgodovina človeka tistih nekaj deset let med rojstvom in smrtjo? Ta kratka zgodovina pa se dogaja v svetu, ki v različnih variacijah ponavlja eno samo temo. Ali ni potem vsaka ideologija transcendence nasilje nad človekom, da izkoristi svoj kratki dopust v svetu živih (kajti človek je za časa življenja samo »mrtvec na dopustu«), kot mu to najbolj ustreza?

Na videz bolj konstruktivna od te skrajno nihilistične predstave je druga, ki pravi, da je človek samo predmet v svetu predmetov. Vairacionalni strukturi sveta je nemočan, da bi karkoli spreminjal? Zato so nevarno slepilo ideologije, ki ga spodbujajo, da bi svet podiral in ga gradil, kajti sovraštvo, h kateremu ga spodbujajo, ga tudi onesposablja, da bi vzpostavil s svetom konstruktivno sožitje in sodeloval pri njegovi funkcionalizaciji, kar je edino v dosegu nje-

govih moči. Končno pravijo, je svet edino, kar človek ima, zato za-
služi vse zaupanje in ljubezen, pa čeprav ga krvavo pretepa in mu
povzroča krivice.

Tradicionalizem, ki priklepa ljudi na preteklost, je mitologiza-
cija in mistifikacija preteklosti. Človeško je taka mitologizacija ra-
zumljiva, saj je bila revolucija za večino vseh, ki so v njej so-
delovali, najvišja in neponovljiva življenjska afirmacija. Toda popol-
na identifikacija človeka in revolucije se lahko spremeni v tragičen
poraz, če se ljudje revolucije kot svoje življenjske zmage oklenejo
hoteč zaustaviti čas, da bi zavest za svoje lastne zmage in moči po-
daljšali do konca življenja. Sedanjost in prihodnost jim potem po-
meni samo reprodukcijo preteklosti, ki naj vedno znova afirmira re-
volucijo in njih same. Kajti mitološka in romantična mistifikacija
revolucije je tako sredstvo, ki naj reafirmira zavest zmage in moči
ljudi, ki so v času stagnerali in postali sami samo del zgodovine. Ta
tragična zmeta se v skrajnih primerih lahko stopnjuje celo do take
zaslepljenosti, da začnejo interesi reprodukcije preteklosti ogražati
same temelje revolucije, ki je nenehna dinamika, naravnana na pri-
hodnost, in preneha biti revolucija, če stagnira.

To pa velja tudi za »antitradicionalizem«, ki se kaže kot skrb
za prihodnost in za družbeni napredek, neredko pa prikriva interese
ideologov napredka, ki se s prihodnostjo identificirajo. Nasprotniki
tradicij niso pripravljeni sprejeti odgovornosti za sedanost, ki je na-
daljevanje in rezultat preteklosti. Kajti odgovornost za slabo seda-
njost, po njihovem mnenju, bremeni tiste, ki se oklepajo tradicij
revolucije, hoteč s tem prikriti svoje zablode, svojo nemoč, ali pa
krivdo, čeprav so samo oni odgovorni za neizpolnjene obljube, za
katere so drugi ljudje, ki so jim verjeli, opeharjeni.

Odklanjanje preteklosti je zanikanje kontinuitete zgodovine ter
izhodišč revolucije, ki si je postavila za dolgoročni cilj emancipa-
cijo družbe in vsakega posameznika. Toda take diskvalifikacije re-
volucije samo restavrirajo nov elitizem in paternalizem.

To pa je ena plat resnice o upiranju mitologizaciji revolucije.
Za precejšen del mladih ljudi, ki sodijo preteklost z merili »slabe«
sedanjosti in katerim je zanikanje preteklosti že skoraj ideološka pre-
okupacija, je takšna negacija odpor zoper nekritično, enodimenzi-
onalno prikazovanje revolucije kot resnice brez zmot in zablod. Po-
leg take apologetike pa negacijo pri mladih ljudeh še stopnjuje že
nekaj let trajajoči ideološki kolaps, manira kritičnega ocenjevanja
samo za zaprtimi vrati, frustriranost tistega intelektualnega okolja iz
revolucije, ki se ovija v molk ali v pitijsko dvoumno kritiko, se iz-
življa v sprenevedanju in praznem pleteničenju, obenem pa hoče biti
vzvišena, modra in prizadeta kritika, čeprav je samo najbolj trivial-
na intelektualna ekvilibristika.

Ob vsem tem se vsiljuje vprašanje: Kaj je revolucija?

Prava inflacija besede »revolucija« zahteva, da vendar poskušamo z vidika današnjih spoznanj in izkušenj odgovoriti na to skoraj banalno vprašanje in opredeliti njeno vsebino, zlasti ker se pojem uporablja v toliko različnih in nasprotujočih si pomenih.

Pojem revolucije, ki je bil še manj kot pred petdesetimi leti v kapitalističnem svetu na policijsko-sodnem indeksu, je od srede stoletja dalje sinonim za velike spremembe, ki se dogajajo v vseh deželah sveta in na vseh področjih družbenega življenja. Revolucija je nezadovoljstvo, ki je prevzelo družbo in človeka v dvajsetem stoletju in ki je značilno znamenje za sodobni način življenja, način mišljenja in ravnanja. V tem nemiru, ki se kaže na različne načine in v mnogih med seboj izključujočih se vizijah prihodnjega sveta, se očitno odraža konflikt dveh velikih kultur: nekaj stoletij stare, ki se umika pod pritiskom nove, ki nastaja in se še artikulira. Ta konflikt je temeljna značilnost dogajanja v drugi polovici 20. stoletja. Dvomljivi so vsi dosedanji cilji in sredstva, dvomljiva je sedanost, preteklost in prihodnost.

Najbrž ima prav avstrijski publicist Wolfgang Kraus, ko piše, da bi šele znanstveno dognana zgodovina pojma revolucije omogočila eksaktno opredelitev vsebine, vendar pristavlja, da bi za tako zgodovino komaj zadostovala ena sama, obsežna knjiga. Toda že od prvih začetkov, ko se je ta pojem začel uporabljati, je pomenil objektivno neogibno delovanje, ki prinaša s seboj velike spremembe. V zgodnjem krščanstvu je bila revolucija subjektivna akcija, ki je pogoj »vstajenja« in »vrnitve« boga-človeka k njegovemu božjemu bistvu. V biblijskih razlagah iz 5. stoletja se uporablja za premik zapečatenega kamna na grobu boga-človeka, ki so ga ljudje križali. Premik pa je kljub vsem varnostnim ukrepom državne oblasti in etabilirane cerkve omogočil vstajenje od mrtvih in vrnitev v nebo.

Značilno je, da se ta predstava »vstajenja« in »vrnitve« k nekdanjemu bistvu ohranja tudi v vseh kasnejših uporabah pojma revolucije do 18. stoletja. Slavna angleška »glorious revolution« leta 1689 je bila akcija predstavnikov ljudstva, s katero so ti revalorizirali v »Magni charti« pridobljene pravice parlamenta, da kot predstavnik ljudstva sodeluje pri vodenju države. Revolucija ni pomenila nasilja, ki naj vzpostavi novo stanje, temveč spremembo, ki vzpostavlja legitimno, prvotno stanje.

Podobno so razlagali revolucijo tudi racionalisti. V racionalizmu je revolucija uresničenje »revolucije duha« in napor, da se družbena stvarnost vrne k razumu, kateremu se je izneverila. Tako jo je pozdravil tudi Hegel kot epohalno zmago človeštva, ko so začeli stvarnost graditi na temeljih, iz katerih edino lahko raste: na ideji.

Šele Marx revolucije ne opredeljuje več kot vrnitev k izgubljenemu »bistvu«: »Prejšnjim revolucijam so bili potrebni spomini na minule dni svetovne zgodovine, da so se lahko opajale s svojo

lastno vsebino . . . Socialna revolucija 19. stoletja pa ne more črpati svoje poezije iz preteklosti, marveč le iz prihodnosti. Ne more se začeti, dokler se ne otrese vse prazne vere v preteklost.« (Karl Marx, »Osemnajst brumaire Ludvika Bonaparta«.)

Marx je v razlagi pomena socialnih revolucij napravil zgodovinski preobrat. Mislil je revolucijo, piše Ernest Bloch, najprej kot nezadovoljstvo, kot subjektivno in objektivno protislovje, ki nastaja zaradi stopnje razvitosti produktivnih sil, vklenjenih v zaostale proizvodne odnose. V njegovi ideji revolucije je bistvena negacija, ki implicira bližnje, srednje in v vsem navzoče daljne cilje. Drugo in bistveno pa je leibnizovski motiv »pritiska na stene«, ki pomeni prihodnost in neogibnost nasilja, ki spremlja rojstvo nove družbe. Način pa je odvisen od različnih pogojev, predvsem od razvitosti proizvodnih odnosov. Tretje pa je v ideji revolucije anticipacija daljnih ciljev, »konkretna utopija«, ki je kljub konkretnosti utopija, čeprav ne tipanje v neznano, temveč nenehno približevanje viziji prihodnosti.

Ernest Bloch je opozoril na bistvene prvine Marxove ideje o revoluciji. Nasilje kot »pritisk na stene«, ne pa način nasilja, je bistvena med njimi, čeprav je iz Marxovih tekstov mogoče z iztrganimi stavki konstruirati, da je mislil na oboroženo nasilje. Sklicujoč se na take stavke, je antimarksistična kritika skladno z dogmatičnimi razlagami marksizma idejo revolucije spremenila v idejo revolucionarnega mesianizma, ki se bo uresničila v totalnem spopadu dveh antagonističnih družbenih sil. Cilj takega spopada bo »vstajenje« proletariata in njegova »vrnitev« k izgubljenemu bistvu. Toda Marxova misel v celoti je daleč od take manihejske predstave o rešitvi konflikta med dvema temeljnima civilizacijama. Revolucija je v marksizmu praksa spreminjanja sveta, ki v akciji presega pasivno kontemplacijo in ki je s kritičnim, čedalje popolnejšim spoznanjem nedeljiva celota. Ideja revolucije je ideja o kontinuiteti in diskontinuiteti zgodovine, ne pa samo o njeni diskontinuiteti.

Vse revolucije do pojava marksizma so iskale ideološko utemeljitev v romantično metafizični mistifikaciji človekovega bistva. Človek ga bo začel uresničevati kot »izgubljeno« ali neuresničeno svobodo v humanizmu, ki ga bo revolucija vzpostavila. Toda kot piše Karl Kosik, »svobodni človek nastaja vedno v nesvobodni sedanosti in metafizika svobode se v marksizmu spreminja v dialektiko boja za svobodo«. Nobena revolucija ni sposobna, da v skoku odpravi »nesvobodno sedanost« in vzpostavi stanje, v katerem bo človek že uresničil popolno svobodo. Dogmatizem, ki tega ni pripravljen spoznati, se vrača v predmarksistično metafiziko in v mistifikacijo človekovega mesta v svetu.

Ideološko gibalno revolucije so »konkretne utopije«, modeli prihodnjega sveta, ki segajo prek vidnega polja revolucionarnega gibanja. Kot vizija prihodnjega sveta vplivajo na ravnanje ljudi in jih spodbujajo k spreminjanju obstoječe stvarnosti. Toda »kritične« ali »konkretne« utopije so konstrukcija človeške misli, ki anticipira pri-

hodnost kot verjetnost in možnost, ne pa kot gotovost. To verjetnost utemljujejo spoznanja o družbeni stvarnosti in o tendencah razvoja, ki so vedno le relativna. Zato se utopije kot modeli prihodnosti verificirajo šele v revolucionarni praksi, ki z novimi izkušnjami in spoznanji odkriva neznanke, katere zaradi objektivne ali subjektivne nemoči niso bile vkalkulirane v model prihodnjega sveta.

Koncipiranje konkretnih utopij je permanenten, kritičen proces mišljenja, ki modele prihodnosti dopolnjuje v revolucionarni praksi. Ta pa ni samo uresničevanje teorije, temveč vedno tudi empirija, ki bogati teorijo. Dogmatično nesposobnost kritične verifikacije predstav o prihodnjem razvoju lahko spreminja revolucijo v grotesko (Leszek Kolakowski). Utopija se spremeni v eshatologijo, v tragično zmoto, ter postane konservativen dejavnik družbenega razvoja.

Kaj je potemtakem resnica revolucije?

V vseh socialističnih revolucijah 20. stoletja, tudi v naši, sta bili navzoči v njenih začetkih obe komponenti: dogmatično metafizična in dialektično antidogmatična. Današnji kritiki, ki ugotavljajo njene eshatološke prvine, naivno pozabljajo, da je tudi našo revolucijo bremenila dotakratna kulturna tradicija. V kontekstu takratnih spoznanj je bila priklenjena na nepremagane, sprejete manihejske predstave o svetu in na temelju teh predstav so nastajale vizije revolucionarnega mesianizma in pričakovanja, da bo kot enkratna akcija in diskontinuiteta zgodovine, po zmagi kmalu uresničila svoje cilje.

Kritiki pa ne vidijo, da je bila v jugoslovanski revoluciji bolj kot v vseh prejšnjih od vsega začetka navzoča tudi druga kritična in antidogmatična komponenta, ki se je izražala v vsej revolucionarni praksi, popolnoma očitno pa se je artikulirala leta 1948 in leta 1950, ko je bila že dominantna. Značilnost te komponente je naravnost v prihodnost, njena odprtost in sposobnost, da se verificira in prilagaja novim spoznanjem in izkušnjam prakse in spremembam v svetu.

Zato je bližje resnici, da je bila revolucija tista izjemna vertikala naše zgodovine, v kateri so nastali novi pogoji slovenske sedanjosti in prihodnosti. Razumeti jo je mogoče kot kulturno dejanje, ki je pomaknilo za desetletja naprej našo zgodovino in odprlo nove horizonte slovenske družbene in individualne eksistence v modernem svetu. Pomeni začetek vključevanja slovenskega sveta v epoho revolucionarnih procesov in transformacij, ki ji ni mogoče predvideti dobe trajanja. Bistvene zanj so nagle spremembe v načinu mišljenja in delovanja ljudi in v načinu njihovega življenja, ki omogoča ustvarjanje materialne in duhovne kulture, s katero se ljudje rešujejo nesvobodne sedanjosti ter si sami določajo mesto v koordinatah časa in prostora.

Preteklost s tisto pozitivno vsebino, ki jo sestavljajo uspehi, zmage in pozitivne izkušnje, je za nas pogoj sedanosti in prihodnosti. Toda preteklost so tudi zmete, nemoč, pa tudi subjektivna krivda. Revolucionarno gibanje se ne more otresti odgovornosti za preteklost, ki je celota, sestavljena iz zmag in uspehov, pa tudi iz nemoči in zmot. Živeti s preteklostjo in ohraniti do nje kritičen odnos pomeni sprejeti jo kot svojo preteklost v celoti. Kot vsaka zgodovina, katere subjekti so ljudje v konkretnih razmerah, tudi revolucija ni zavarovana pred zmotami in porazi. Kakor ni mogoče absolutizirati samo zmag in uspehov, se ni mogoče distancirati od zmot in porazov.

Zato terja kritičen odnos do preteklosti nenehno vrednotenje revolucionarne zgodovine na temelju novih spoznanj in izkušenj in nenehen napor spoznavati, kaj je bilo v tej zgodovini zmota ali nemoč zaradi subjektivnih ali pa objektivnih okoliščin. Sprejemati preteklost kot zmoto pa ne pomeni revolucije diskvalificirati in se od nje ograhevati, marveč na temelju vsakokratnih spoznanj spoznavati in živeti z njeno resnico. Tak kritični odnos pa obvezuje tudi k odpravljanju morebitnih še navzočih negativnih posledic nekdanjih zmot ali nemoči, ker le to pomeni sprejemanje preteklosti v celoti kot spoznanje za sedanost in prihodnost.

Nevarno bi bilo, če bi revolucionarno gibanje vsako zmoto opravičevalo kot neogibnost, ne pa tudi kot nemoč in zmoto. Po drugi strani pa bi bilo nevarno za take situacije odklanjati odgovornost in jih prelagati na ramena posameznikov ali skupin. Revolucije od antike do najnovejših dni so se dogajale kot splet uspehov in neuspehov, pravih predvidevanj in zmot, precenjevanj in podcenjevanj subjektivnih in objektivnih možnosti. Vrednost revolucije ni v njeni zavesti o kristalni čistosti, temveč v kritičnem spoznanju, da je optimalno uresničevala zgodovinske cilje, se varovala zmot, če pa je vanje zabredla, jih je znala popravljati. Brez nevarnosti, da preteklost precenjujemo, lahko sodimo, da je to ena temeljnih vrednosti jugoslovanske revolucije. Kljub težavnim razmeram, v katerih je potekala, je bilo le malo situacij, ki jih je mogoče oceniti kot zmoto, krivdo ali nemoč pri reševanju včasih skoraj nerešljivih problemov revolucionarnega razvoja.

Je potemtakem sploh umestno kritično spraševanje o revolucionarni preteklosti?

Vprašanje zastavljam predvsem glede na naše razmere.

Nekaterim se še vedno zdi nepotrebno, češ da nam sedanost in prihodnost nalagata preveč aktualnih nalog, da bi se lahko vračali v preteklost. Tako zavračanje je utemeljeno, kadar kritiki sedanosti silijo v preteklost in obtožujejo sebe ali druge pomanjkanja modrosti, češ da bi več modrosti prihranilo mnogo naporov pri premagovanju sedanosti in odpravljanju hipotek, ki jo bremene. Toda modrost, ki iz današnjega zornega kota ve za rešitve, ki bi jih bilo

treba sprejeti v preteklosti, je navidezna in jalova pri reševanju današnjih nalog, ker ni sposobna prevzeti odgovornosti za sedanjost in prihodnost in jo prelaga na preteklost.

Pobuda za tako zavračanje pa je lahko tudi prepričanje, da je preteklost nedotakljiva. Nekateri vsak poseg in kritiko preteklosti, s katero se identificirajo, sprejemajo kot nezaupnico njihovi današnji legitimnosti in nezaupnico preteklosti. Zato neredko zavračajo podobno spraševanje kot zlonamerno, češ da izpodbija temelje revolucionarne preteklosti in tudi sedanjosti.

V spraševanju o resnici revolucije in njenih kritičnih ocenah so že nekaj časa predmet prave politične manipulacije in spekulacije ocene o utemeljenosti revolucionarnega nasilja in boja proti sovražnikom revolucije. Iz različnih pobud se zastavlja vprašanje o potrebi popravljanja krivic, ki jih je povzročila revolucija nasprotnikom.

Ni potrebno dokazovati, da ni naša revolucija tudi sredi najhujših bojov in največje ogroženosti v boju proti svojim nasprotnikom dopuščala slepega, spontanega nasilja. To je bilo mogoče, ker je revolucija uživala nedeljivo podporo ljudstva in je rastla ter se razvijala tesno povezana s svojo široko socialno bazo. Še v času okupacije so kazenski pregon in ukrepanje proti nasprotnikom revolucije določale norme, ki jih je sprejelo vodstvo revolucionarnega gibanja. Na ta način so bile že med vojno in še bolj pa po vojni kar se da otežene prenašane, subjektivne ocene o sovražnem delovanju posameznikov. Takoj po vojni so bili sprejeti predpisi, ki so usmerjali delovanje preiskovalnih in sodnih organov, in predpisi, ki so precizirali, kaj je sovražno delovanje in kako se kaznuje. V okviru teh predpisov so potekali procesi proti sodelavcem okupatorja, proti diverzantom, ki so se vračali in organizirali sabotažne akcije, proti pristašem informbiroja itd. Seveda ostrine ukrepov ni mogoče presojati z današnjih vidikov, marveč jih je lahko razumeti samo iz takratnih situacij in iz takratne stopnje ogroženosti revolucije.

Bilo bi pa iluzorno trditi, da so ti ukrepi izključevali vsakršno justično zmoto; te se dogajajo tudi v mirnem času. Še bolj so bile možne v situacijah, ko se je revolucija morala boriti za svoj obstoj. Dobro je znano, da so se take zmote skušale popravljati, če se je izkazalo, da so justične zmote. Znano je, da so bile izrečene kazni, katerih višino je narekovala izredna situacija, brž znižane, če se je situacija spremenila in je nastopilo relativno mirnejše obdobje. Toda pri teh ukrepih so bili dvomljivi samo posamezni primeri, ne pa nasilje kot samoobramba revolucije proti njeni realni ogroženosti sploh. Te ocene tudi danes ni moči spremeniti.

Težko pa je to oceno vzdržati za nekatere procese po vojni, v katerih so bili obtoženi vojnega zločina in sodelovanja z okupatorjem interniranci v nemških taboriščih. Utemeljenost teh procesov je bila že dalj časa dvomljiva, prav v zadnjem času pa je bilo mogoče skoraj s popolno gotovostjo spoznati, da so bili huda politična in sodna zmota. Najmanj, kar je mogoče o obsojencih v vseh teh pro-

cesih, ki predstavljajo celoto, trditi, je, da je ostala njihova kazenska odgovornost nedokazana, hude sodbe pa so temeljile na skrajno nezanesljivih domnevah in najbolj splošnih političnih ocenah, da so bili obsojenci objektivno mogoči sodelavci okupatorjev, s tem pa tudi že njihovi dejanski sodelavci.

Omahovanje, da se ta zmeta prizna za zmoto in odpravijo v okviru možnosti njene posledice, omogoča vsakršne, tudi absurdne spekulacije, da gre za podobnost s procesi v vzhodnoevropskih deželah leta 1949 in kasneje in s procesi v Sovjetski zvezi okrog leta 1936. Navidezne podobnosti obstajajo res v preiskovalnih in sodnih metodah. Naš sodni in preiskovalni sistem je bil močno pod vplivom sovjetskega preiskovalnega sistema. Toda cilj procesov v vzhodnoevropskih deželah in v Sovjetski zvezi je bil utrditi birokratsko samovoljo in izločiti morebitne nasprotnike ne glede na njihovo krivdo. V teh procesih se je razkril sistem skrajno ogroženega stalinističnega totalitarizma, ki je svojo krizo reševal z metodami, še najbolj podobnimi srednjeveški inkviziciji.

Težko je oceniti pobude, ki so narekovale procese pri nas. Toda zanesljivo je mogoče izključiti podobne pobude kot v procesih v Sovjetski zvezi in v vzhodnoevropskih deželah. Revolucijo sta takrat ogrožala sovjetski hegemonizem in zahodni imperializem. Položaj, v katerem je bila, je bil kar se da nevaren. V tej ogroženosti je nastala podobna ocena, s katero je tudi stalinizem v Sovjetski zvezi in v vzhodno evropskih državah utemeljeval procese proti svojim nasprotnikom, da so nekateri interniranci, katerih revolucionarna preteklost je bila znana, pa so se živi vrnili iz nemških taborišč dokaj zanesljivo ne samo mogoči, temveč resnični sovražniki revolucije. V privzetih manihejskih predstavah in paničnem precenjevanju tako imenovanega »prešolanja« v nemških taboriščih so se zdeli ti interniranci najbolj nevarni sovražniki revolucije.

To je seveda domneva o genezi neke hude zmote, ki se zdi najbolj verjetna. Odveč je poudarjati, da to ni bila predvsem zmeta pravosodja in preiskovalnih organov. To je bila zmeta v oceni neke situacije. Priznanje te zmote, potem ko smo v vseh naslednjih letih spoznali vse dimenzije, pa tudi vzroke neke ideologije, ki sicer ni bila nikoli ideologija naše revolucije, bila pa je v njej v določeni meri vendar prisotna, ne pomeni niti popraviljanja revolucije in ne njenega razvrednotenja. Pomeni samo spoznati zmoto kot zmoto in jo zaradi resnice revolucije v svojih posledicah odpraviti.

Kajti bitka za revolucijo je vedno bitka za večjo svobodo v nesvobodni sedanosti. Taka nesvobodna sedanost pa je tudi v preteklosti zmotno sprejeta predstava o svetu, pred katero ni nobena revolucija zavarovana. Sprejeti in priznati jo kot nemoč in zmoto pomeni afirmirati revolucijo, ne pa jo razvrednotiti. Kajti tudi za revolucijo velja, da ni tisto, kar mislijo ljudje, ki se z njo identificirajo, da je oziroma da je bila, temveč tisto, kar resnično v vsakem času objektivno pomeni.

Načrtovanje višjega in visokošolskega izobraževanja

Problematika načrtovanja višjega in visokošolskega izobraževanja je aktualna prvič na splošno, ker od kadrov z visoko stopnjo znanja pričakujemo precejšen delež pri kulturnih in gospodarskih dosežkih, in drugič specifično: namreč ravno zdaj, ko načrtujemo 15—20 letni razvoj v Sloveniji, moramo relativno natančno vedeti, kakšne vire izobraževanja imamo in kakšne cilje si lahko postavimo na podlagi sedanjega stanja.

V tem sestavku mislimo nanizati nekaj podatkov in misli o načrtovanju in razvoju višjega in visokošolskega izobraževanja, o izkoriščanju virov in kadrov, ki jih imamo, in o razvijanju potencialnih sposobnosti mlade generacije. Vse te podatke smo zbrali z namenom, da se čimbolj argumentirano lotimo presoje in načrtovanja izobraževanja v okviru družbenoekonomskega razvoja Slovenije. Poudariti moramo, da bomo navedli samo nekaj podatkov in misli, ker enostavno ne moremo navesti vsega, kar bi morali, saj nimamo ustreznih podatkov; ti so neenotni in nepopolni ali pa jih doslej sploh nismo zbirali. Kolikor pa bi začeli z ustreznimi raziskavami, bi se zavlekle v nedogled. Vzemimo na primer samo vprašanje ugotavljanja stopnje potencialnih in izkoriščenih sposobnosti posameznih generacij, stopnje izkoriščenja znanja kvalificiranih kadrov itd.

Naj bo kakorkoli, menimo, da moramo v čim večji meri upoštevati podatke, ki so jih doslej zbrali, in še posebno tiste, ki so po možnosti napovedne narave. Pri tem se vsekakor ne moremo opreti samo na eno metodo, temveč moramo za končno oceno uporabiti več podatkov in delovnih metod. Ko govorimo o načrtovanju izobraževanja, bi morali misliti predvsem na to, da mora biti izobraževanje celovito, inovativno¹ in integralno povezano z drugimi deli družbenoekonomskega sistema. To se pravi, če smo se lotili te naloge, moramo upoštevati vsaj tole:

— prvič, širše in ožje cilje družbenoekonomskega razvoja in izobraževanja, ki je z njim v zvezi;

¹ Glej: T. Martelanc: O nekaterih dejavnikih planiranja visokošolskega izobraževanja, simpozij CDPI pri VSSPN, Ljubljana, maj 1970.

— drugič, imeti na voljo čimveč dosedanjih podatkov o izobraževanju teh kadrov, določiti sedanje in predvideti prihodnje razvojne smeri;

— tretjič, zbrati po možnosti čimveč podatkov iz drugih dežel, predvsem dežel z višjo razvojno stopnjo, in z njimi primerjati naše podatke;

— četrtič, na podlagi teh podatkov določiti, s katerimi obstoječimi trendi izobraževanja se strinjamo in s katerimi se ne. V skladu s tem pa določiti cilje, h katerim bomo v prihodnosti težili, in ukrepe, ki bi jih postopoma uvedli, da bi te cilje dosegli.

To se pravi, da je načrtovanje izobraževanja, posebno še za višje in visokošolske strokovnjake, teamsko delo različnih znanstvenih delavcev in se ne moremo zadovoljiti samo z enostranskimi ali delnimi podatki. Prav tako ne zadostujejo podatki za nekaj let nazaj in na njihovi podlagi izračunani (ekstrapolirani) trendi, vendar je to neobhodno izhodišče za argumentirano razpravo, za oceno stanja in za morebitno napovedovanje. Dosedanji podatki, nanizani v obliki trendov, nam dajejo sliko razvoja in možno projekcijo prihodnjega razvoja, seveda ob predpostavki, da se ne bo nič bistvenega spremenilo oziroma da se bodo v prihodnosti uveljavljali le tisti dejavniki, ki so delovali tudi v preteklosti. Jasno pa je, da moramo računati z nekaterimi spremembami, razen tega pa tudi s tem, da se z dosedanjimi trendi morda ne strinjamo. S tem v zvezi nam lahko več koristijo cilji, ki si jih želimo ali ki temeljijo na drugih izhodiščih, ter ukrepi, ki so potrebni, da te cilje dosežemo.

V zvezi s cilji bi morali povedati, da ločimo daljnje, tj. strateške cilje in bližnje ali taktične cilje. Ali kakor to razločuje J. Županov², »globalne in intermediarne cilje«. Globalnih ciljev ne moremo enostavno razstaviti na časovno bližnje intermediarne cilje, ker bi s tem ne uveljavili fleksibilnosti v sistemu in procesu akcij. Optimalno fleksibilnost dosežemo s sekvencialnim procesom odločanja, tj., po eni strani upoštevamo dolgoročno usmeritev, ki nam jo daje(jo) globalni cilj(i), po drugi strani pa konkretni položaj v trenutku, ko postavljamo intermediarne cilje. Razen fleksibilnosti smo s tem dosegli tudi, da lahko vsak čas pregledamo, kaj smo dosegli, in da, če je treba, sproti popravljamo razvoj. Naj pripomnimo, da nam je doslej prav to zadnje delalo težave, pomanjkljivo smo operativno nadzorovali, kako izvajamo sprejete cilje in ukrepe, medtem ko smo proizvajali obilje raznih »deklariranih« programov, ki pa so bili bolj spisek lepih želja kot pa pot in usmeritev k uresničevanju ciljev.

Glede na te pripombe bi najprej opisali doslej znane kvantitativne podatke o višjih in visokošolskih kadrih v Sloveniji in v drugih republikah in deželah, potem pa bi skušali priti do ustreznih sklepov

² J. Županov: Pristupna razmatranja ciljeva dugoročnog ekonomskog i društvenog razvoja Jugoslavije, Ekonomski institut, Zagreb, št. 6, 1970.

glede nadaljnje razvoja. Seveda bodo ti sklepi le pripravljalne narave, saj jih bomo morali dopolniti še z drugimi ugotovitvami in uskladiti s celotnim načrtom za razvoj Slovenije.

Preden začnemo navajati kvantitativne podatke o dosedanjem razvoju visokošolskega izobraževanja pri nas in drugod, pa bi v uvodu navedli nekaj najbolj značilnih postavk (ciljev) dolgoročnega razvoja Slovenije, kakor jih navaja ustrezeni osnutek.³ Te postavke navajamo zato, ker so v posredni ali neposredni zvezi z našim problemom in ker bi jih morali upoštevati pri oblikovanju sklepov glede razvojnih smernic višjih in visokošolskih kadrov.

Ta osnutek navaja dva kompleksna strateška cilja in sicer:

— razvoj samoupravnih odnosov ob visoki stopnji duhovne kulture, socialne varnosti in ob sproščeni ustvarjalnosti delovnih ljudi na vseh področjih gospodarskega in družbenega življenja;

— optimalna rast gospodarstva v stabilnih razmerah gospodarjenja ob visoki stopnji zaposlitve aktivnega prebivalstva in sprostivni razvojnih dejavnikov, visoki produktivnosti dela in življenjskega standarda in vključitvi v mednarodno delitev dela.

Koncept našega dolgoročnega izobraževalnega programa bi morali utemeljiti na tehle izhodiščih:

— zagotoviti mladini čim višjo raven splošne osnovne izobrazbe;

— zagotoviti materialne in druge razmere za razširitev vzgojnovarstvenih dejavnosti;

— zmanjšati osip v osnovnem šolstvu;

— zajeti vse otroke, ki so sposobni in se žele izobraževati na srednjih, višjih in visokih šolah;

— bistveno povečati število diplomantov na višjih in visokih šolah;

— razviti širok in učinkovit sistem dopolnilnega izobraževanja in izrednega študija itd.

Predvideno je, da bi bilo treba v gimnazije in srednje šole zajeti okoli 70 % mladine od 15 do 19 let starosti. Med 19 in 24 let starosti pa okrog 20 % mladine, to je tiste, ki bi se šolala na višjih in visokih šolah. Razen tega bi morali zelo natančno uskladiti izobraževanje s potrebami gospodarstva in drugih področij. Vse bolj bi se morala uveljavljati konkurenca strokovnosti in selekcija kadra za odgovorna delovna mesta. Vzpostaviti bi morali tudi učinkovito informacijsko službo o trenutnih in perspektivnih potrebah po strokovnem kadru . . .

Toliko o teh ciljih in postavkah, ki jih izraža omenjeni dokument.

Glede na vse to bi lahko sklepali, da se moramo teh vprašanj — kakor tudi vsakdo, ki se ukvarja z načrtovanjem in razvojem — lotiti z več strani, to je, uporabiti moramo čimveč metod in podatkov in ocen, ker ena sama metoda, pa naj je sama po sebi še tako

³ Osnutek izhodišč za resolucijo o dolgoročnem ekonomskopolitičnem razvoju SLo. enije, Skupščina SR Slovenije, Izvršni svet, Ljubljana, 2. april 1970.

primerna, ne more zadoščati — že zaradi tega ne, ker je problematika kompleksna in ker tu delujejo razni dejavniki socialne, ekonomske, tehnološke in tudi politične narave.

Če najprej pregledamo prebivalstvo SR Slovenije (nad 10 let starosti), da bomo potem lažje primerjali druge podatke, dobimo tole podobo (podatki po popisu leta 1961):⁴

Vrsta šole	Število	Odstotek
Brez šole	23.157	1,8
Osnovna šola	1,047.460	80,5
Srednje in poklicne šole	204.431	15,7
Višje šole	5.347	0,7
Visoke šole	15.036	1,2
Vseh	1,295.431	100,0

Največ je tistih, ki so hodili v osnovno šolo, toda od teh jih je končalo popolno osemletko le okoli 1/5 ali natančneje 229.359 od 1,047.460, kolikor jih je hodilo v osnovno šolo. To se pravi, da beležimo visok odstotek osipa že v osnovni šoli.

Od popisa 1961 do konca leta 1969 je diplomiralo na univerzi in visokih šolah 9.880 oseb. Če to število prištejemo k številu 15.036, kolikor je bilo prebivalcev z visoko izobrazbo ob popisu 1961, dobimo skupaj 24.916 ljudi z visoko izobrazbo. Od tega moramo seveda odšteti vmesno umrljivost in izseljevanje, ki je bilo predvsem v zadnjih letih znatno. Vendar lahko rečemo, da je zdaj v Sloveniji več kot 20.000 oseb z visoko izobrazbo. Če k temu prištejemo še osebe z višjo izobrazbo, ki jih je bilo ob popisu leta 1961 5.347, do konca leta 1969 pa je diplomiralo novih 8.131, dobimo 13.478 oseb z višjo izobrazbo. Če upoštevamo število umrlih in izseljenih, dobimo nad 11.000 oseb z višjo izobrazbo. Torej bi bilo zdaj v Sloveniji okrog 31.000 ljudi z visoko ali višjo izobrazbo, kar pomeni malo manj kot 2 % vsega prebivalstva.

Postavlja se nam vprašanje, kakšno je sedanje stanje slušateljev in diplomiranih na višjih šolah in fakultetah. Iz ustreznih statističnih podatkov je razvidno, da je število slušateljev (vzeli smo razdobje 10 let, tj. od leta 1960 naprej) stalno raslo, toda bolj na višjih šolah kot na univerzi. Tako je bilo leta 1960 (v zimskem semestru) vpisanih na višjih šolah 4.245 slušateljev, leta 1969 pa 6.922. Na univerzi je bilo leta 1960 vpisanih 8.813 slušateljev, leta 1969 pa 10.643. Glede števila diplomiranih stanje ni tako rožnato, kot bi lahko sklepali po vpisu, vsaj na univerzi ne. Tako je od zgornjega števila

⁴ Glej tudi Z. Šifrer: Ekonomsko-socialni podatki za Slovenijo, Ljubljana, julij 1969 (gradivo za interno uporabo), str. 90.

slušateljv leta 1960 na univerzi diplomiralo 962 oseb, leta 1969 pa 973 oseb. To število se v desetih letih ni bistveno spremenilo. Opaziti je rahel dvig v letih 1962 do 1965, potem pa spet padec. Vprašanje je, kako bo v prihodnje. Vsekakor lahko pričakujemo nekoliko večje število diplomiranih, saj se jih je zadnje leto precej več vpisalo, toda verjeten je tudi večji osip zaradi slabe selekcije, povečanega razmerja med številom študentov in predavateljev, pomanjkanja učnih prostorov in pripomočkov in podobnega. Pri višjih šolah je položaj glede števila diplomiranih nekoliko boljši. V letu 1960 je diplomiralo 317 slušateljv, v letu 1969 pa že 1.217, seveda ob povečanem vpisu. Tudi tu se srečujemo z vprašanjem, ali naj se število slušateljv in v zvezi s tem diplomiranih v prihodnje povečuje, posebno če upoštevamo porast na posameznih šolah, ali pa bi naj bolj poudarili študij na univerzi s I., II. in III. stopnjo.

Prav gotovo ne moremo biti zadovoljni ne s številom vpisanih ne s številom diplomiranih, kakor nam ju kažejo dosedanja podatki. Po eni strani zaostajamo v številu slušateljv, če primerjamo naše podatke z drugimi republikami ali deželami, kot bomo malo pozneje prikazali; po drugi strani pa ne moremo biti zadovoljni z uspešnostjo izobraževalnih ustanov ali, kot pravi Kozakova⁵, s proizvodnjo šolskega sistema, tj. z gibanjem uspešnosti šolskih generacij.

Glede zaostajanja Slovenije za drugimi republikami in deželami bi navedli npr. podatke o številu diplomiranih na enoto prebivalstva in enoto zaposlenih. To ločimo zaradi tega, ker odstotek zaposlenih ni v vsaki republici enak, v Sloveniji je razmeroma najvišji. Podatke smo vzeli iz statističnih virov⁶ in sicer za leto 1968. Podatki so tile:

Republika	Diplomirani	Diplomirani na 10.000 prebivalcev	Diplomirani na 10.000 zaposlenih
SFRJ	13.073	6,5	36,4
BiH	1.349	3,5	27,8
Črna gora	51	0,9	7,1
Hrvatska	3.803	8,7	41,6
Makedonija	1.179	7,4	50,0
Slovenija	1.041	6,1	20,5
Srbija	5.650	6,9	41,2

⁵ Glej V. Kozak: O načrtovanju izobraževanja in strokovne delovne sile, Ljubljana 1970, simpozij, str. 2.

V svojem sestavku avtorica pri načrtovanju izobraževanja loči tele kazalce: — notranja proizvodnja šolskega sistema, ki kaže gibanje uspešnosti šolskih generacij;

— zunanja proizvodnja izobraževanja, ki povezuje izobraževalni sistem s potrebami po strokovni delovni sili;

— izraba znanja v družbenogospodarskem procesu, ki jo premalo upoštevamo, je pa zlasti v razmerah majhne premičnosti delovne sile zelo važna.

⁶ Statistični bilten št. 536, Beograd, 1969.

Glede na število prebivalstva Slovenija po številu diplomantov (6,1) ne zaostaja toliko, kolikor v primerjavi s številom zaposlenih, kjer Slovenija očitno zaostaja (20,5). Če primerjamo visoko izobražene kadre s številom zaposlenih, je Slovenija na zadnjem mestu in ima skoraj polovico slabši sestav, kot to velja za vso državo. To se pravi, da bi morali premisliti, kaj naj storimo, da bi povečali število teh kadrov, in seveda tudi določiti, koliko kadrov in kakšne bi potrebovali. Pri tem moramo upoštevati obstoječe možnosti, sedanje kapacitete in sredstva, ki jih imamo ali jih bomo imeli.

Nadalje lahko primerjamo število vpisanih študentov s številom zaposlenih, kar je tudi zelo nazorna primerjava, saj bodo študentje po diplomi nova delovna sila in študirajo zato, da bodo uporabili svoje znanje pri delu. Primerjava za Slovenijo je še bolj neugodna. Slovenija ima namreč najvišjo zaposlitev v državi, glede števila študentov pa očitno zaostaja. Število študentov na 10.000 zaposlenih se od leta 1960 naprej manjša. Na primer v študijskem letu 1960/61 je prišlo na 10.000 zaposlenih 216,4 študentov, v letu 1968/69 pa 200,0. Za študijsko leto 1968/69 smo napravili primerjavo za vso državo:

Republika	Študentje	Število študentov na 10.000 zaposlenih
SFRJ	146.513	408,5
BiH	16.970	349,2
Črna gora	1.197	166,3
Hrvatska	31.874	346,3
Makedonija	16.220	687,3
Slovenija	10.175	200,0
Srbija	70.077	511,5

Slovenija torej kar precej zaostaja. V tej primerjavi števila študentov s številom zaposlenih je prav gotovo zadnja in to precej za drugimi republikami. (Za Črno Goro, ki ima po gornjih podatkih najmanj študentov na 10.000 zaposlenih, velja pripomba, da veliko njenih študentov študira drugje.) V zadnjem letu sicer beležimo večji vpis na univerzo, toda tudi na univerzah v drugih republikah je bil vpis večji.

Mednarodno merilo za intenzivnost izobraževanja je število slušateljev na visokih šolah starostne populacije od 20 do 24 let. Ker imamo podatke za mednarodno primerjavo za leto 1966, moramo tudi naše podatke prilagoditi temu letu. V letu 1966 je imela Slovenija 122.216 ljudi v starosti med 20 in 24 letom, študentov pa 9.741, to pomeni 8,0 na 100 mladine. SFRJ je imela tega leta 1.381.165 oseb v starosti 20 do 24 let, študentov pa je bilo 120.110, kar pomeni

8,7 na 100 prebivalcev navedene starostne populacije. Mednarodna primerjava za leto 1966 pa je taka:⁷

Država	Število študentov	% populacije od 20—24
ZDA	5,526.000	43
SZ	4,000.000	24
Japonska	1,370.000	13,5
Francija	500.000	16
Italija	284.000	6,9
ZRN	280.000	7,5
Kanada	230.000	22,5
Velika Britanija	165.000	4,8
Švedska	62.000	11
Belgija	54.000	10
Jugoslavija	120.110	8,7
Slovenija	9.741	8

V študijskem letu 1968/69 je bilo vpisanih 13.384 rednih študentov na višjih in visokih šolah v Sloveniji. Če pa upoštevamo starostno populacijo, lahko ugotovimo, da je bilo v študijskem letu 1968/69 v starosti od 18 do 21 let 7.221 študentov. V starosti od 18 do 24 let pa je bilo 11.055 študentov, kar pomeni od ustreznega kontingenta prebivalstva te starosti 190.999 oseb 5,79 % ljudi, ki študirajo kot redni študentje na višjih in visokih šolah. Glede na prebivalstvo starostne populacije 18 do 21 let pa je rednih študentov 6,42 %. Ti podatki nam kažejo, kot smo že prej tudi dokumentirali, da je število študentov in diplomiranih na enoto prebivalstva v Sloveniji razmeroma nizko, posebno ker v letih od 1966 naprej vpis in število diplomiranih nista toliko naraščala kot v drugih deželah.

Naj navedemo še nekaj podatkov iz Švedske. Na primer, kakšno strukturo kadrov imajo in kakšne si želijo (načrtovali so za razdobje 10 let) v letu 1975. Kot vidimo iz spodnje tabele, poudarjajo predvsem inženirje in ekonomiste, manj druge. Podatki so taki:

Kadri	1965 imajo %	1975 želijo %
Inženirji	23,0	26,0
Dipl. družbenih ved	16,8	14,6
Ekonomisti	9,5	12,4
Dipl. prirodoslovnih ved	10,6	10,6
Pravniki	11,1	8,9
Zdravniki	14,7	13,4
Agronomi, gozdarji	1,7	1,3

⁷ J. J. Servan-Schreiber: Ameriško izzivanje, Ljubljana, 1969, str. 93, in Z. Sifrer: Ekonomsko-socialni podatki za Slovenijo, Ljubljana, 1969.

Nadalje so za nas iz Švedske zanimivi podatki o odstotku vpisanih učencev v različnih šolah glede na starostno populacijo. Ti podatki za starostno populacijo so taki:⁸

Starostna populacija	% populacije, ki je vpisana v šole		
	1950	1960	1970 (plan)
Od 7 do 15 let	83,0	92,0	95,0
Od 16 do 18 let	16,0	34,0	62,0
Od 19 do 24 let	8,0	16,0	22,0

Za Slovenijo nimamo ustreznih statističnih podatkov, primerjavo lahko naredimo le za nekatera starostna obdobja in leta, kot smo že navedli. Na primer za študijsko leto 1968/69 imamo v starosti od 18 do 24 let v šole vpisanih le okoli 6 % oseb te starostne populacije. To je malo v primerjavi s Švedsko, ki je imela že leta 1950 vpisanih 8 % populacije od 19 do 24 let. Primerjavo s Švedsko še posebej poudarjamo zato, ker nekateri ekonomisti⁹ menijo, da bomo glede na projekcijo družbenega produkta in demografsko projekcijo leta 1985 dosegli sedanjo raven Švedske, to je precej nad 2.000 dolarjev narodnega dohodka na prebivalca. V skladu s tem mora biti seveda tudi izobrazbena struktura prebivalstva.

Drugi podatki iz Švedske nam kažejo¹⁰, da se je v letih 1959 do 1963 podvojilo število študentov v vedah kot matematično-naravoslovne vede in tehnične vede; za polovico več jih je v ekonomsko-organizacijskih vedah, v drugih vedah kot pravo, medicina, filozofija pa se je število študentov povečalo le za okoli 10 do 12 %; v vedah kot veterina, agronomija, gozdarstvo je ostalo število študentov isto.

Nadalje je z vidika razvoja kadrov zanimiva struktura zaposlenih z višjo in visoko izobrazbo po posameznih dejavnostih v Sloveniji.¹¹ Iz navedene študije je razvidno, da je ta odstotek razmeroma majhen v tehle dejavnostih: v celotni industriji, kjer znaša le 2,01 % od celokupnega števila zaposlenih, zelo majhen je v nekovinski industriji, kjer je teh kadrov le 1,4 %, v lesni industriji 1,28 %, papirni 1,58 %, predvsem pa v tekstilni, kjer jih je 0,89 %, pa tudi v usnjarski, kjer jih je le 1,06 %. Največ teh kadrov pa je v kemični industriji — 5,80 %, in v grafični industriji — 4,74 %. Tudi v kmetijstvu družbenega sektorja in gozdarstvu je precej teh kadrov — okoli

⁸ Vir: Education Policy and Planning in Sweden, Stockholm 1964, str. 28.

⁹ Glej: E. Kržičnik: Poskusi projekcije dolgoročnega razvoja SRS, Teorija in praksa, št. 10, 1969, str. 1454.

¹⁰ Vir: Educational Policy and Planning in Sweden, Stockholm, 1964, str. IV: 4, VI: 6.

¹¹ Podrobni podatki so razvidni iz: Z. Šifrer: Ekonomsko-socialni podatki za Slovenijo, Ljubljana 1969, str. 32—45. In v referatu: J. Jerovšek in S. Možina: Problematika planiranja in razvoja kadrov z višjo in visoko izobrazbo (simpozij, maj 1970, CDPI pri VŠSPN).

4 %, dalje v gradbeništvu — 3,16 %, v prometni dejavnosti jih je 2,82 %, v trgovini in gostinstvu pa 3,38 %. V negospodarskih dejavnostih je teh kadrov iz razumljivih vzrokov veliko več. Tako jih je v kulturnosocialnih dejavnostih 22,5 %, v bančništvu in zavarovanju 11,7 %, v družbenih organizacijah, bolnicah in socialnem zavarovanju kar 30,8 %, v organih oblasti in uprave pa je komaj 5,68 % kadrov z višjo in visoko izobrazbo.

Ta pregled nam daje možnost za analizo in sklepanje, kje je zaposlenih premalo strokovnjakov z višjo in visoko šolsko izobrazbo, dalje o tem, kolikšen odstotek bi bil potreben za posamezne dejavnosti in kje bi morali opraviti ustrezne popravke v načrtovanju do leta 1970 in naprej. Očitna je nezadostnost v vseh industrijskih dejavnostih, v negospodarskih dejavnostih pa predvsem v organih oblasti in uprave.

Pri tem bi morali omeniti tudi stopnjo izkoriščenosti kadrov z visoko izobrazbo. Iz raziskave¹², ki jo je navedel republiški sekretariat za delo leta 1970, je razvidno, da je poprečna časovna izkoriščenost kadrov v delovnem času le 65 %. Poudarjamo časovno izkoriščenost, ker s tem še ni rečeno, da je izkoriščeno njihovo znanje. Toda to presega okvir tega članka in bi bilo dobro, če bi ta problem posebej podrobneje analizirali.

Dejali smo, da tudi ne moremo biti zadovoljni glede uspešnosti izobraževalnih ustanov in gibanja uspešnosti šolskih generacij. S tem je povezano vprašanje osipanja slušateljev ali, kakor se ekonomsko misleči izražajo, vprašanje, kakšen je output, npr. število diplomiranih na enoto inputa, tj. na enoto vloženi finančnih sredstev, učnih ur in podobno.

V zvezi z osipom je vprašanje, koliko od vpisanih slušateljev konča študij in diplomira in koliko jih odpade med študijem in zapusti šolo, ne da bi pri študiju dosegli kakršenkoli uspeh.

Vpisanih v šolskem letu	Odpadli in nevpisani po prvem letniku študija — v %
1954/55	31,0
1955/56	29,5
1956/57	23,2
1957/58	29,2
1958/59	42,2
1959/60	27,6
1960/61	29,0
1961/62	41,8
1962/63	40,1
1963/64	45,7
1964/65	43,7
1965/66	48,1

¹² Glej referat: P. Kogej, Izkoriščenost strokovnjakov, Ljubljana, maj 1970 (simpozij CDPI pri VŠSPN).

Odstotek rednih slušateljev višjih in visokih šol, ki so odpadli po prvem letniku študija, nam da tale pregled:¹³

Število odpadlih in nevpisanih slušateljev je torej po prvem letniku izredno veliko.

Po podatkih publikacij (Prikazi in študije) iz prejšnjih let je od ustanovitve univerze do konca leta 1953 diplomiralo poprečno 31 % vseh slušateljev, ki so se vpisali v razdobju 1919/20 do 1948/49 v I. letnik študija. Primerjava med številom redno vpisanih v I. letnik študija v šolskih letih 1955/56 do 1965/66 in številom diplomiranih od leta 1956 do konca leta 1966 kaže, da diplomira na visokih šolah in fakultetah poprečno okrog 30 %, na višjih šolah pa 40 % slušateljev od vpisanih v I. letnik. Med posameznimi skupinami šol se delež diplomiranih precej razlikuje, prav tako so veliki razločki med posameznimi višjimi šolami in fakultetami.

Pravo podobo o uspešnosti študija nam da opazovanje ene vpisne generacije. Za prikaz smo vzeli število redno vpisanih slušateljev, ki so se v istem šolskem letu vpisali v I. letnik, in skupno število diplomantov te vpisne generacije.

Podatki o tem so tile:

Osip oziroma output vpisane generacije v zimskem semestru 1959/60

Fakultete oz. oddelki	Vpis v I. letnik 1959	Diplomirali						Skupaj diplomiralo	Izraženo v %	Korekcija
		1963 4	1964 5	1965 6	1966 7	1967 8	1968 9 in več			
Filozofska fak.	330	11	40	31	14	8	20	124	37,6	34,6
Ekonomska fak.	295	13	33	23	18	8	12	107	36,3	33,6
Pravna fak.	526	34	46	13	8	10	23	134	25,5	22,5
Strojna fak.	199	7	48	27	14	8	14	118	59,3	56,3
Elektro fak.	271	2	20	26	31	11	5	95	35,1	32,1
FAGG — arhitekt.	59	—	18	20	5	2	9	54	91,5	88,5
FAGG — gradb.	64	1	16	17	7	—	14	55	85,9	82,5
Fak. za nar. in tehn.										
Odd. za metalurgijo	105	3	25	20	8	8	3	67	63,8	60,8
Odd. za kemijo	178	5	26	20	6	11	17	85	47,8	44,8
Biotehnična fak.										
Odd. za agronomijo	98	2	21	21	10	3	1	58	59,2	56,2
Odd. za gozdarstvo	43	2	14	11	4	—	4	35	81,4	78,4
Odd. za veterino	38	—	6	4	2	1	—	13	34,2	31,2
Medicinska fak.										
(Diplomirani po petih letih študija)										
Splošna medicina	66	—	2	26	16	5	11	60	90,9	87,9
Stomatologija	76	—	7	15	5	5	7	39	51,3	48,3

Vpisno generacijo slušateljev, ki so se vpisali na navedene fakultete in oddelke v letu 1959, smo na podlagi obstoječih statističnih podatkov nadzorovali in ugotavljali, koliko jih je vsako leto diplo-

¹³ Glej: B. Keršmanc: Diplomirani slušatelji višjih in visokih šol 1956—1966. Prikazi in študije, Zavod SRS za statistiko, let. XIII., št. 11, nov. 1967.

miralo. Za medicinsko fakulteto smo diplomirane beležili po petem letu študija, v vseh drugih primerih pa po četrtem letu študija. Pri postavki 9 in več let študija nismo mogli natančno ugotoviti, ali so to res vsi slušatelji iz omenjene vpisne generacije ali pa so vmes tudi slušatelji še od prejšnjih let. Pokazalo se je, da moramo računati na te slušatelje »stare bajte«; uvodni računi so pokazali, da je takih vsakokrat približno 3 0/0. To smo tudi upoštevali, in sicer na ta način, da smo od skupaj diplomiranih po 9 letih študija in več odšteli 3 0/0 od vsakokratnega števila diplomiranih za posamezno fakulteto ali oddelek. Računi zaradi tega niso čisto natančni, vendar lahko rečemo, da nam vsaj v grobem kažejo output na posameznih fakultetah in osip, če output odštejemo od 100 0/0. Razlike med posameznimi fakultetami in oddelki so precejšnje, kakor tabela jasno kaže. Največji osip pri naši generaciji je bil na pravni fakulteti, elektro fakulteti, ekonomski in filozofski fakulteti. Najmanjši pa na fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, pa tudi na medicinski fakulteti. Seveda so tudi notranje razlike, to je med posameznimi oddelki in predmeti na fakulteti, saj vemo, da je na filozofski fakulteti najmanjši output oziroma največji osip na oddelku za matematiko. Pa tudi glede predmetov so razlike. Pri nekaterih predmetih praktično ni osipa, drugi predmeti pa veljajo kot »čistilno sredstvo«. Te navedbe bi bilo treba pri načrtovanju in ukrepih za boljše izobraževanje prav gotovo upoštevati.

Za učinkovito izobraževanje na višjih in visokih šolah je pomembno razmerje med številom učnega osebja (redni in honorarni predavatelji, docenti in profesorji, redni in honorarni asistenti, lektorji in drugo učno osebje) in številom študentov. Z drugimi besedami, važno je, koliko slušateljev pride na enega učitelja. Moramo reči, da je to razmerje zelo težko določiti, ker se učno osebje menja, ker včasih dejavnosti osebja na fakultetah in šolah niso natančno opredeljene, ker so nekateri honorarni samo delno zaposleni, drugi pa polno. Toda, ker je tako skorajda na vseh šolah, ne bi dosti grešili, če vzamemo celotno učno osebje, to je redno in honorarno, in ga primerjamo s številom študentov.

Statistični podatki, ki jih tu ne navajamo¹⁴, kažejo, da se je to razmerje z leti izboljševalo, vendar še vedno ni takšno, kakršno je na drugih fakultetah in univerzah v svetu. Poudariti moramo, da je to razmerje na posameznih fakultetah zelo različno, kar kaže na specifičnost študija; več študentov na 1 učno moč pride na pravni fakulteti, precej manj pa na medicinski fakulteti in podobno. Vendar podatki kažejo, da to razmerje ni vedno odločilno za večjo uspešnost pri študiju. Npr. iz podatkov nikakor ne bi mogli sklepati, da manj študentov na 1 učno moč že pomeni tudi manjši osip in večji output.

¹⁴ Podatki so razvidni iz: S. Možina: *Planiranje, razvoj visokošolskega izobraževanja*, Ljubljana 1970 (neobjavljena študija).

Podobno tudi ne bi mogli sklepati glede razmerja med vloženiimi finančnimi sredstvi¹⁵ in uspešnostjo pri izobraževanju. To se pravi, da bi več vloženiimi finančnih sredstev na 1 študenta že pomenilo, da bo tudi več diplomantov. S tem nočemo zanikati pomembnosti denarnega dejavnika, saj vemo, da so finančna sredstva univerzi in sploh šolam zelo skopo odmerjena. Vendar moramo poudariti, da poznamo »drage« in »poceni« fakultete, če ocenjujemo finančna sredstva z merilom outputa. Tako nas nekateri podatki napeljujejo na misel, da bi se na nekaterih fakultetah »spllačalo« zaposliti nove moči, ki bi s kvalitetnejšim delom povečale output in hkrati znižale stroške glede na število diplomiranih.

Glede učnega osebja bi morali poleg opisanega razmerja navesti še starost. Iz gradiva za simpozij iz referata A. Kornhauserjeve povzemamo tele podatke in misli o starosti učnega osebja:¹⁶

Starost	Redni in izredni profesorji	Docenti	Predavatelji	Asistenti in lektorji
20 — 30 let	—	2 %	1 %	20 %
30 — 40 let	6 %	25 %	31 %	54 %
40 — 50 let	29 %	55 %	41 %	18 %
50 — 60 let	34 %	17 %	13 %	6 %
nad 60 let	31 %	1 %	14 %	2 %

»Dejstvo, da je tretjina visokošolskih profesorjev presegla 60. leto, narekuje nujne ukrepe za to, da jih postopno nadomestijo drugi kadri, če ne želimo, da bi skupaj z njimi odšlo v pokoj tudi samo slovensko visoko šolstvo. Podatek, da ima četrtnina asistentov več kot 40 let, pa kaže, da smo v praksi še zelo daleč od realizacije načela fleksibilne izmenjave asistentskega kadra.«¹⁷

Vidimo, da na uspešno izobraževanje na univerzi vpliva več dejavnikov. Razen omenjenih ne bi smeli pozabiti na način dela, ki je danes še precej »ex cathedra«, tj. predavanje in učenje iz skript, malo pa je seminarskega dela, samostojnih prispevkov z razpravo, sodelovanja pri raziskovalnem delu, uporabe sodobnih pripomočkov in podobnega.

Sklepne misli

1. Tega, da potrebujemo več kadrov in bolj kvalitetne kadre, ni treba še posebej poudarjati. To je pravzaprav nenehna nujnost in nekakšen globalen cilj, kar smo omenili že v uvodu.

¹⁵ F. Pivec: Pomen notranje učinkovitosti univerze za planiranje izobraževanja potrebnih kadrov, Ljubljana 1970 (neobjavljena študija).

¹⁶ A. K.: Kadrovska sestava našega visokošolskega sistema (nekatera temeljna vprašanja), Teorija in praksa, št. 6/7, 1970.

¹⁷ Ibidem, str. 894.

2. Poudarili pa bi, da bi morali pri načrtovanju upoštevati tri sile, ki delujejo na vertikalno in horizontalno strukturiranje izobraževanja, in sicer: prvič, interes družbe (tj. ideologija in cilj družbe), drugič, potrebe delovnih organizacij, ki morajo dosegati ustrezne delovne in poslovne uspehe, in tretjič, socialnoekonomski interes posameznika, ki s pomočjo znanja izboljšuje svojo kvalifikacijo, veča možnost za pridobivanje osebnega dohodka in izboljšuje svoje mesto v družbi.

3. Če pregledamo stanje kadrov, lahko že danes rečemo, da bomo v prihodnje potrebovali več diplomantov z »novih« področij: kibernetike, matematike, komunikacij, organizacije in nasploh s področja sodobne in nove tehnologije, manj pa s področij »klasičnih«: gozdarstva, veterine, agronomije, rudarstva in podobnega. Skratka, potreben je hiter prehod s primarnega in sekundarnega na terciarno in kvartarno področje dela, tj. manj ročnega, zato pa več umskega dela.

4. Iz tega sledi, da bi morali izobraziti vse potencialno sposobne mlade ljudi, in sicer naj bi postopoma zajeli v višje in visokošolsko izobraževanje 25 % in več generacije od 19—24. leta starosti, kar bi imelo za posledico 8.500 novih študentov vsako leto, namesto sedanjih cca 3.000. Ali drugače povedano: namesto sedanjih 17.000 slušateljev bi jih bilo čez 20 let na višjih in visokih šolah okoli 50.000.

5. V skladu s tem bi morali izšolati več mladine na srednji stopnji (do 70 % vse mladine) in nižji stopnji (do 99 %). Načrtovanje vsebine izobraževanja bi morali začeti pri osnovni šoli in že pri predšolski dejavnosti. Znano je namreč, da se ustvarjalnost, ambicije, delovne navade, socialni odnosi itd. oblikujejo najmočneje na tej stopnji. Kolikor to dosežemo, se lahko te kvalitete močneje uveljavijo na višji stopnji. Če to zanemarjamo in če premalo skrbimo za razvoj latentnih sposobnosti, ima to nujno posledice na poznejših izobraževalnih ravneh, žal pa je v precejšnji meri takrat že prepozno.

6. Posebno skrb bi morali posvetiti vzgoji vodilnega (poslovnega) kadra, ki bi bil sposoben, da izrabi obstoječe materialne in žive vire (strokovnjake). Za to ne zadoščajo samo seminarji in predavanja, ampak so potrebne ustrezne šole — v glavnem postdiplomske šole.

7. Načrtovati bi tudi morali, kako premagati odpor proti novostim, ki prevladuje v miselnosti prenekaterih kadrov na upravno-političnem, pa tudi na gospodarskem področju, in kako odstraniti ovire na poti k ciljem izobraževanja. Verjetno se pri tem ne bi smeli zatekati samo k prepričevanju, ampak bi morali seči tudi po konkretnih (premišljenih) ukrepih ali celo izpeljati kadrovske spremembe.

8. Glede izobraževalnih ustanov bi dejali, da smo se navadili, da ostro kritiziramo, če ta ali ona gospodarska organizacija zaostaja za svetovnimi standardi produktivnosti dela. Toda nismo se še na-

vadili, da bi ista merila uporabljali za druge vrste organizacij, na primer za univerzo. Toda, če lahko nizko produktivnost podjetja opravičujemo s splošno gospodarsko zaostalostjo, pa ne moremo enako opravičevati nizke ravni univerzitetnega študija. B. Horvat¹⁸ navaja tele značilnosti današnje univerze: 1. tradicionalizem, to je stališče, da študent samo sprejema znanje profesorjev; 2. konservativizem, to je odpor proti novim delovnim metodam in proti novim predmetom; 3. zaprtost ustanove, kar vodi do oblikovanja interesnih skupin in monopolov kot nadomestka za znanstveno delo; 4. prevladovanje birokratske strukture in odnosov; 5. univerza je pretežno izobraževalna ustanova, to je nadaljevanje srednje šole; 6. formalni akademizem, to je predavanja na ravni skript; 7. vzdrževanje univerze na obrobju družbe, namesto da bi se vključila v družbeni razvoj; 8. odsotnost koncepcije o vlogi univerze. — Avtor nadalje ugotavlja vzroke za takšno stanje in pravi, da so tile: 1. nezadostna izobrazbena podlaga predavateljev; 2. asistente izbirajo za eno intelektualno stopnjo nižje od profesorjev; 3. malo znanstvenega dela na univerzi, za kar predavatelji tudi niso usposobljeni; 4. skoraj popolna nemobilnost predavateljev; 5. fakultete niso povezane in zaradi tega tudi ni interdisciplinarnega študija.

9. Iz povedanega sledi, da bi bilo treba: povečati izobrazbeno raven predavateljev, napraviti ustrezno selekcijo predavateljev, posebno na temelju objavljenih strokovnih ali znanstvenih del, študijsko delo bi moralo biti na univerzi drugačno, manj predavanj, pa več vaj in več rednega dela v knjižnici, kriteriji pri izpitih bi morali biti bolj objektivni in povezanost s prakso in z družbenim dogajanjem večja. Skratka, dati možnost študija vsakomur, kakor tudi dati možnost vsakomur, ki je sposoben, da se povzpne do najvišjih naslovov. To se pravi, bilo naj bi malo več tekmovanja na podlagi doseženih rezultatov v strokovnem in znanstvenem delu, manj pa naj bi upoštevali senioriteto, politične zasluge, zveze in poznanstva in podobna merila, ki so danes še marsikje v rabi.

10. Načrtno bi bilo treba spreminjati miselnost, da sedanji sistem in output izobraževanja — posebno še na visokošolskem nivoju ustreza in zadostuje, saj študentov je res vedno več, toda število diplomantov stagnira. Za prihodnost, ki jo načrtujemo, najbrže ne potrebujemo samo novih osnovnih in srednjih šol ter učnih kadrov, ampak bi bilo treba razmisliti tudi o novi univerzi, ki bi izšolala potrebno število kadrov. Nova univerza, ki jo razumemo v smislu relativno samostojne organizacijske enote, naj bi odprla razen novih smeri študija še oddelke oz. fakultete, kjer se bo število slušateljev podvojilo ali celo potrojilo in morda tudi oddelke z bistveno spremenjenim načinom dela.

¹⁸ Branko Horvat: Pledoaje za efikasni univerzitet, Gledišta br. 1, 1970, str. 23—40.

O urbanem sistemu Slovenije*

1. Nekateri poglavitni problemi

Spričo čedalje večjega družbenega pomena mest in čedalje višje urbanizacijske stopnje v sedanjem času posvečajo pri načrtovanju in v politiki urbanemu sistemu kot pomembnemu ekonomskemu in socialnemu oporniku prostorske organizacije družbe čedalje več pozornosti. S pojmom urbani sistem ponavadi označujemo omrežje mest in drugih urbanih naselij. To omrežje je med seboj tesno in večstransko povezano; večina vezi, ki družijo naselja v celoti, izhaja iz prostorske (teritorialne) delitve dela. Prav zato se urbani sistem praviloma opira na obstoječo poselitev, razporeditev naselij in proizvodnih zmogljivosti in, seveda, na infrastrukturno omrežje. Vsak urbani sistem sestavlja več posebnih subsystemov (npr. sistem centralnih naselij, sistem komunikacij) in ga je zato treba pojmovati kompleksno, to je, da vsak od subsystemov sicer nastopa samostojno, a je obenem akter in funkcija mestnega omrežja. Ker je urbani sistem bolj ali manj hierarhično zgrajen, obstajajo tudi regionalni subsystemi, ki v povezavi s podeželskimi naselji sestavljajo in oblikujejo naselbinsko omrežje določene pokrajine. Pri obravnavanju urbanega sistema je treba tudi upoštevati, da pomeni omrežje mest zaradi velikih naložb v osnovna sredstva enega bistvenih ali vsaj enega najpomembnejših elementov narodnega bogastva.¹ (Samo en primer: mesta v SR Sloveniji so ustvarila leta 1966 75,0 % družbenega proizvoda te republike.²)

Zaradi vsega tega pomeni vsako poseganje v mestno omrežje, ali kot pravimo: oblikovanje koncepta urbanega sistema in urbaniza-

* Članek je avtor napisal ob razpravah in razglabljanjih o prihodnosti mestnega omrežja na Slovenskem; o tej temi je razpravljala posebna delovna skupina pri biroju za regionalno prostorsko planiranje republiškega sekretariata za urbanizem ob pripravah za izdelavo projekta urbanega sistema SRS. Projekt bo sestavni člen regionalnega načrta Slovenije. Vodja projektne naloge je dr. Vladimir Kokole iz urbanističnega inštituta Slovenije. Stališča, objavljena v članku, so mnenje avtorja.

¹ V. Kokole, »Osnovne poteze koncepta urbanega sistema SRS leta 2000«, Biro za regionalno prostorsko planiranje, rokopis, str. 2.

² I. Vrišer, »Mala mesta v Sloveniji«, Inštitut za geografijo, 1969, str. 74.

cije, izredno resno in daljnosežno akcijo, ki zadeva v samo jedro obstoječe družbene prostorske strukture³ in nacionalne politike. Iz povedanega sledi, da je urbani sistem po eni strani objekt oblikovanja načrtovalcev in politikov, po drugi strani pa je subjekt oblikovanja prostora, ekonomskega razvoja in sploh prostorske organizacije družbe. Zato mu v konceptih družbenega razvoja in v regionalnem načrtovanju upravičeno pripisujejo med različnimi postavkami in načrti, ki te družbene akcije sestavljajo, poseben, v marsičem ključni pomen. V nadaljevanju bomo skušali to podrobneje pojasniti.

Pri oblikovanju urbanega sistema si zastavljamo več ciljev. Predvsem želimo z ureditvijo mestnega omrežja doseči določeno optimalnost, tako v ekonomski uspešnosti in tehničnem funkcioniranju kot tudi glede na socialne razmere in estetski videz.⁴ Seveda je te različne vidike težko uskladiti, toliko bolj, ker se med seboj pogosto celo izključujejo. Kljub temu velja težnja po takšnem mestnem omrežju, ki »bo zagotavljalo kar najbolj učinkovit gospodarski razvoj z vidika celotne skupnosti in do določene mere tudi posameznih mest, kar največjo enakomernost socialnih pogojev za prebivalstvo in, končno, ustrezno okolje za bivanje v urbanih aglomeracijah, za osnovno vodilo pri razglabljanjih o prihodnosti urbanega sistema v določeni pokrajini«⁵. Optimalno rešitev se skuša doseči s tehtanjem in usklajevanjem posameznih zahtev in potreb, pri čemer se teži zadovoljiti tako širše družbene koristi kot različne individualne pobude posameznih mest ali morebitnih delovnih organizacij. Vendar je treba ob tem balansiraju ne glede na različne »vodilne ideje«, ki se občasno pojavljajo, upoštevati, da posegamo na izredno občutljivo ekonomsko, politično in socialno področje, kjer si zaradi velikih akumulacij osnovnih sredstev ni mogoče dovoliti eksperimentiranja.

Ista misel tudi velja pri prevzemanju temeljnih družbenih smernic v koncept urbanega sistema. S tem pa nikakor nočemo reči, da je mogoče koncept zasnovati brez jasno postavljenih družbenih ciljev, in brez splošne družbene politike in brez razčiščenih vprašanj o prioritetnih zahtevah in nalogah.⁶ Bržda je zdaj ob oblikovanju dolgoročnega koncepta o razvoju Slovenije izjemna priložnost za takšna razmišljanja, toliko bolj, ker smo doslej pogrešali kakršnihkoli dolgoročnejših prognoz v prostorskem načrtovanju, čeprav jih je zakon o regionalnem prostorskem planiranju⁷ neusmiljeno terjal od oblikovalcev slovenskega prostora. Skoraj vsi posegi v prostor so namreč dolgoročni, medtem ko je bilo družbeno načrtovanje v najboljšem primeru samo srednjeročno.

³ »Temelji politike urbanizacije in prostorske ureditve«, teze, 1969, str. 11.

⁴ V. Kokole, »Konceptualna izhodišča za pristop k nalogi urbani sistem SR Slovenije«, Biro za regionalno prostorsko planiranje, rokopis, str. 4.

⁵ V. Kokole, »Osnovne poteze koncepta urbanega sistema SRS«, rokopis, str. 2.

⁶ V. Kokole, »Konceptualna izhodišča za pristop k nalogi urbani sistem SR Slovenije«, Biro za regionalno prostorsko planiranje, rokopis, str. 4.

⁷ Zakon o regionalnem prostorskem planiranju in zakon o urbanističnem planiranju, UL SRS, 16/118 in 119 z dne 22. 4. 1967.

Koncept dogoročnega ekonomskega in političnega razvoja Slovenije naj bi dal tudi nekatere intencije o dveh drugih ciljnih, ki si jih pri izdelavi koncepta urbanega sistema zastavljamo. Prvi je težnja po določeni enakosti⁸ za vse prebivalstvo vseh pokrajin, in sicer: kako zagotoviti osnovne dobrine čim večjemu številu ljudi na podeželju in v mestih (npr. možnosti za šolanje, zdravljenje, oskrbovanje s trgovskimi, obrtnimi in drugimi storitvami). Z drugimi besedami: urbani sistem mora npr. predvideti urejeno omrežje centralnih naselij, ustrezno opravljenih s storitvenimi dejavnostmi in dostopnih kar najbolj širokemu sloju ljudi. To pomeni odklanjanje pretiranih razlik v ekonomski razvitosti, zlasti razlik, ki so plod historičnih ali socialnih razmer. Glede tega lahko urbanizacija marsikaj spremeni. Drugi cilj, o katerem sicer veliko govorimo, pa za njegovo realizacijo bore malo storimo, je zagotovitev kvalitetnega življenjskega okolja.⁹ Pri tem ne mislimo zgolj na estetske motive, ampak predvsem na urejeno ekološko in socialno okolje, ki naj urbaniziranim predelom da notranjo harmonijo in sproščenost, ki ju ob naši hitri urbanizaciji tako pogosto pogrešamo.

Končno je naloga vsakega koncepta urbanega sistema, da pripravi določene okvirne smernice sestavljalcem posameznih pokrajinskih regionalnih načrtov in urbanističnih planov. Takšna, tudi najbolj splošna izhodišča smo doslej sila pogrešali v urbanistični praksi. Posledica je bila, da je vsaka teritorialna skupnost načrtovala po svoje in se kaj malo ozirala na sosede ali širšo skupnost. (Če bi skušali vse te rezultate sumirati, bi dobili kaj megalomanske potrebe.)

Vsa ta temeljna izhodišča o koncipiranju urbanega sistema samo znova potrjujejo, da mora biti koncept ne le usklajen s predvidevanji družbenega razvoja, s politiko, ki naj pripelje k zastavljenim ciljem glede zasnovanega družbenega razvoja, in s splošnimi načeli naše družbene in ekonomske politike, temveč da mora upoštevati tudi dinamiko družbenega razvoja. Zato naj bi bil zasnovan fleksibilno, tako da s spremembo enega izmed pglavitnih izhodišč ali dejavnikov lahko ustrezno prevrednotimo tudi druge. Poleg tega naj bi se fleksibilnost kazala še v tem, da so posamezne postavke podane z veliko toleranco. Upoštevati je namreč treba, da sodijo urbani sistemi, kljub številnim vezem iz preteklosti, med najbolj dinamične pojave v prostoru in družbi.

2. Razvoj teorije o urbanizaciji

Prvo, temeljno spoznanje, ki se ga pogosto vse premalo zavedamo, je to, da so postala v sedanosti mesta nosilci gospodarskega

⁸ V. Kokole, »Konceptualna izhodišča za pristop k nalogi urbani sistem SR Slovenije«, Biro za regionalno prostorsko planiranje, rokopis, str. 5.

⁹ »Temelji politike urbanizacije in prostorske ureditve«, teze, 1969, str. 12 — 13 in 23.

napredka.¹⁰ So nedvomna središča družbenega življenja in razvoja. Urbanizacija prinaša nadaljnjo delitev dela in specializacijo, in to ne samo v vsebinskem smislu, temveč tudi v teritorialnem, in pomeni za tako napredno družbeno dogajanje.¹¹ Mesto ni zgolj osrčje regije ali glavni koordinator, ampak je ustvarjalec ali oblikovalec regije. Mestno regijo, to je ozemlje, ki je z mestom povezano v gospodarsko in družbeno celoto, vse pogosteje uporabljajo za temelj ekonomskega in prostorskega načrtovanja.¹² Ideja o mestu kot polu¹³ družbene ureditve v prostoru se ne razhaja z nekaterimi drugimi, starejšimi spoznanji o prostorski organizaciji družbe, temveč je le-te samo dopolnjujejo.

Starejše teorije pa so tele. Prva je teorija o centralnih naseljih¹⁴, ki razlaga prostorsko ureditev in hierarhijo storitvenih dejavnosti. Glede na to, da je pretežni del storitvenih dejavnosti osredotočen v mestih, storitvene dejavnosti v podeželskih centralnih naseljih pa so navezane na storitve višjih stopenj v mestih, se obe omrežji, urbani sistem in centralna naselja, močno prekrivata in dopolnjujeta. Tudi teorija o ekonomski bazi mest, ki razločuje mestotvorne (bazične) in mestoslužne (servisne) funkcije v mestih¹⁵ kljub številnim kritikam še vedno bogati naša spoznanja o obstoju in funkcioniranju mest. Teorija namreč deli mestne dejavnosti v dve skupini: v dejavnosti, ki prinašajo mestu dohodek, izvirajoč iz proizvodnje za bližnjo in širšo okolico, in v dejavnosti, ki oskrbujejo mestno prebivalstvo in omogočajo mestno funkcioniranje, a so seveda odvisne od dohodkov, ustvarjenih v prvi skupini. Bolj ko razvijamo bazično skupino, več je temeljev za razvoj servisne skupine, torej delujejo bazične dejavnosti kot nekakšen multiplikator mestnih dejavnosti in mestnega prebivalstva sploh. Vendar potek ni vedno takšen. Zapostavljanje servisnih dejavnosti lahko spremeni marsikatero mesto z močnimi proizvodnimi zmogljivostmi v nekakšno stanovanjsko kolonijo (pri nas npr. Kidričevo, Hrastnik, Tržič itd).

Zadnji čas teorija urbanizacije čedalje bolj upošteva dognanja »ekonomije velikosti« (economy of scale) različnih mestnih institucij ali dejavnosti, ki za svoj obstoj potrebujejo določeno število potrošnikov ali dovolj obsežne tehnične naprave ali ustrezne naložbe v komunalne naprave. Ker so ti »normativi« o opremljenosti mest vse zahtevnejši, se razprave o optimalni velikosti mest nadalju-

¹⁰ W. Thompson, »A Preface to Urban Economic«, 1965.

¹¹ »Zweiter Bericht über die Raumordnung in den Niederlanden«, I, 1966, str. 19.

¹² I. Vrišer, »Regija v prostorskem planiranju«, »Urbanizem«, 1965, str. 4 — 6.

¹³ J. R. Boudeville, »L'économie régionale«, »L'espace operationel«, 1958.

¹⁴ W. Christaller, »Die Hierarchie der Städte«, »Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography«, Lund 1960.

I. Vrišer, »Centralna naselja u Jugoslaviji i aspekti njihovog razvitka u budućnosti«, Kongres jugoslovenskih urbanista, Mostar 1969.

¹⁵ J. W. Alexander, »The Basic-Nonbasic Concept of Urban Economic Function«, »Economic Geography«, 30, str. 429 — 440.

V. Kokole, »Funkcije slovenskih mest«, »Geografski vestnik«, 1962.

jejo. Tako cenijo zdaj, da je optimalna velikost večjega mesta okoli 300.000 do 500.000 prebivalcev.¹⁶ V tej zvezi se tudi pogosto govori o »mejnih možnostih regionalnega razvoja« ali o »ekonomskih pravgovih«. To so večje investicije, ki jih je treba dodatno naložiti v mesto takrat, kadar urbani razvoj začne zastajati zaradi izrednih težav bodisi naravnega (npr. oskrba z vodo) ali ekonomskega značaja (npr. ureditev prometnega vozlišča).¹⁷

Najnovejša razglabljanja o mestih opozarjajo, da zaradi čedalje večje povezanosti (motorizacije, razvoja komunikacij) med naselji in mesti prihaja do nove temeljite diferenciacije mest. Le-ta poteka večidel v korist velikih in vsestransko opremljenih mest in v škodo šibkejših in enostransko razvitih mest. Boljša in hitrejša dostopnost in »ekonomija velikosti« dajeta namreč prednost nekoliko redkejšim, zato pa dobro opremljenim centrom, medtem ko višja življenjska raven, izhajajoča iz urbanizacije, terja gosto in dobro urejeno osnovno omrežje centralnih naselij. To pomeni, da se razlike med nižjimi kategorijami centralnih naselij postopoma zmanjšujejo in da se le-ta čedalje bolj vežejo na osrednja središča. Hkrati se z industrializacijo in urbanizacijo dosedanje razlike med agrarnim in urbaniziranim podeželjem hitro zmanjšujejo.

V prid urbanizaciji in še posebno razvoju velikih mest je tudi naraščajoči pomen terciarnih in v zadnjem času zlasti kvartarnih dejavnosti (šolstvo, znanost, zdravstvo, toda ne uprava!). Gonilo urbanizacije ni več zgolj industrializacija. Večina industrije z izjemo ekstraktivne in nekaterih posebnih zvrsti je namreč čedalje bolj navezana na urejen trg, poslovne institucije in zlasti na visoko kvalificirano delovno silo in znanstvenoraziskovalne zavode. Vsi ti novi lokacijski dejavniki se zbirajo, tako kot prometne in komunikacijske vezi, v velikih mestih, ki so zato imeniten in pester trg delovne sile, imajo odlične poslovne zveze in stalne stike z novitetami v znanosti ali na trgu. Poleg tega je v industriji občutiti težnjo po tehničnem in poslovnem povezovanju in aglomeriranju. Posledica tega je, da se veliko industrije naseljuje v okolici takšnih mest ali pa se vsaj njen poslovni del preseli v mesto. Obenem pa prihaja zaradi opisanih procesov do nove regionalne ali prostorske delitve dela: v malih mestih in v obmestjih velikih mest nameščajo proizvodne naprave, v velikih mestih pa se zbirajo poslovne, organizacijske in raziskovalne institucije. Urejene prometne vezi in čedalje večja mobilnost prebivalstva so jamstvo, da sistem kljub morebitnim večjim razdaljam dobro deluje. Za mestno omrežje ima takšen razvoj to posledico, da dobimo sistem, ki je sestavljen iz večjega števila med seboj tesno ekonomsko povezanih mest.¹⁸ Mesta si zaradi smotrne medsebojne porazdelitve dela (specializacije) ne konkurirajo,

¹⁶ W. Thompson, »A Preface to Urban Economics«, 1965.

¹⁷ T. Mrzygłód, »Planowanie regionalne«, 1958, str. 132.

¹⁸ W. Thompson, »A Preface to Urban Economics«, 1965.

temveč se plodno dopolnjujejo. Takšen regionalni urbani sistem je osredotočen okoli glavnega središča, nekakšne »metropole«, in je seveda v konkurenčnem boju s sosednjimi regionalnimi sistemi. Glede na združitev dela, akumulacijo kapitala in znanja in poslovno uspešnost so taki regionalni urbani sistemi nadpovprečno močni, dinamični in v sodobnem svetu nosilci ekonomskega napredka¹⁹, kot nam to kažejo primeri iz ZDA ali Evrope (npr. sistem okoli Münchena, Züricha, »Randstad« na Nizozemskem, Rhein-Neckar-Mainz Raum s Frankfurtom kot središčem, v ZDA npr. sistem okoli Los Angelesa).

3. Razvoj urbanega sistema v Sloveniji

Slovenski urbani sistem je doživel v zadnjih stopetdesetih letih precejšnje spremembe. V začetku 19. stoletja je še temeljil na fevdalnih osnovah. Sestavljale so ga štiri hierarhične stopnje: farna središča, trgi, mesta in večja mesta. Zaradi počasnega in redkega prometnega omrežja so bile razdalje med središči majhne. Mesta so štela z izjemo Trsta in Gradca manj kot 20.000 prebivalcev. Industrializacija in graditev novega prometnega omrežja je vnesla v to skorajda arhaično omrežje prve večje spremembe.

V začetku 20. stoletja je bila ta preobrazba že dokaj očitna, čeprav so oblasti zelo nerade spreminjale in na novo podeljevale tržne in mestne pravice. Iz analize omrežja centralnih naselij okoli l. 1900 je bilo mogoče razbrati, da je pri nas nastopalo sedem hierarhičnih stopenj. V najvišjo kategorijo je sodil Trst, v šesto Ljubljana, Gorica, Celovec, v peto Maribor, Celje, Ptuj, Koper, Beljak in Radgona, in v četrto Brežice, Kočevje, Kranj, Ljutomer, Novo mesto, Postojna, Slovenj Gradec in Velikovec.²⁰ Med starejša središča so se vrinila nova industrijska ali prometna središča (npr. Trbovlje, Jesenice, Ilirska Bistrica). V primerjavi s fevdalnimi razmerami se je omrežje mest in trgov zdiferenciralo in obenem zgoščilo. Na eno središče višje stopnje sta prišli povprečno 2,2 središča nižje kategorije. Poleg tega, da so se pojavila nekatera nova centralna naselja, se je v tem času čedalje bolj kazal zastoj ali zaton nekaterih tradicionalnih mest in trgov (npr. Ptuj, Ormož, Lenart, Kanal, Mokronog, Kozje, Rogatec, Podgrad itd.), ki so zaradi neugodnega položaja in konkurence drugih, bolj vitalnih mest izgubljala svojo vlogo in se zaradi tega toliko bolj krčevito oklepala različnih upravnih funkcij.

V ta, v bistvu precej ustaljeni urbani sistem so razmejitve po obeh svetovnih vojnah začrtale izredno ostre poteze. Najhujše je bilo to, da so tradicionalna in dobro opremljena mesta, ki so oskrbo-

¹⁹ W. Thompson, »A Preface to Urban Economic«, 1965.

²⁰ I. Vrišer, »Mala mesta v SR Sloveniji«, »Geografski inštitut«, 1969, str. 20 — 55.

vala slovensko podeželje ali celo vodila določene regionalne subsisteme, prišla v sosednje države. V mislih imamo zlasti Trst in Gorico, pa tudi Celovec, Beljak, Velikovec in Radgono, zaradi izgube katerih sta bili Primorska in jugovzhodna Koroška, nekaj časa pa tudi Pomurje, brez ustreznega središča. Druge posledice so bile: nov, izreden položaj Ljubljane, okrepljena vloga Maribora, ki se je otresel podrejenosti Gradcu, hkrati pa naraščajoči vpliv sosednjega Zagreba in deloma Reke, Karlovca in Varaždina na slovenskem ozemlju, ki ga svoj čas ni bilo čutiti v tolikšni meri.²¹

Obenem se je zaradi nadaljnje industrializacije proces preobrazbe urbanega sistema nadaljeval. Zlasti zadnjih 25 povojnih let je prineslo veliko novega. Razvojni tok je imel zaradi kvantitativnih sprememb, izzvanih z industrializacijo in socialno preobrazbo, pogosto naravo kvalitativnega razvojnega skoka. Poleg tega, da so nekatera tradicionalna središča popolnoma zastala (npr. Mokronog, Kozje, Komen, Metlika, Šoštanj), je bila pglavitna značilnost povojne urbanizacije hitra rast mest in mestnega prebivalstva:²² urbanizacijska stopnja se je povečala od 22,5 % l. 1931 na 39,3 % l. 1966, število mestnega prebivalstva se je zvečalo na 654.700 prebivalcev in hkrati je delež kmečkega prebivalstva nazadoval na ca. 25 %²³. Urbani sistem je še dalje doživljal diferenciacijo: Ljubljana je postala nedvomno slovensko središče, Maribor pomožno središče, v naslednjo kategorijo sta prišla Celje in do neke mere Koper, vlogo središč tretje stopnje so dobila mesta Kranj, Jesenice, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Postojna, Ptuj in Trbovlje, vsa druga mesta so glede na svoje funkcije sodila večidel v drugo kategorijo »občinskih« središč. Razmerje med središči višje in nižje kategorije je znašalo v poprečju 1:3.²⁴

Slovenska urbanizacija in urbani sistem sta pokazala tudi nekatere posebnosti, ki jih je treba navesti, da bi lažje razumeli določene razvojne trende.²⁵ Prva je nedvomno ta, da je deagrarizacija potekala veliko hitreje kakor pa urbanizacija, ki je nasploh še ostala na nizki stopnji. Posledica tega je, da prevladuje v Sloveniji suburbanizacija, to je pojav, da neagrarno prebivalstvo živi na podeželju in dela v mestih (ta pojav bi lahko imenovali tudi kriptourbanizacija). Druga značilnost je prevlada majhnih mest v Sloveniji, ki so glede na komunalno ureditev, institucionalno zaslombo, razmeroma velike proizvodne zmogljivosti in močan dotok delavcev iz okolice

²¹ S. Ilešič, »Problemi geografske rajonizacije ob primeru Slovenije«, »Geografski vestnik«, 1958.

²² A. Melik, »Rast naših mest v novejši dobi«, SAZU, 1964.

²³ I. Vrišer, »Mala mesta v SR Sloveniji«, »Geografski inštitut«, 1969.

²⁴ I. Vrišer, »Centralna naselja v Jugoslaviji«, »Ekonomska revija«, 1968.

V. Kokole, »Funkcije naselij in omrežje centralnih krajev v Sloveniji«, UI SRS. »Biro za regionalno prostorsko planiranje«, zeleni zvezki, 14.

²⁵ Vlado Kokole, Vera Kokole, »Urbanizacija podeželja v Sloveniji«, »Geografski vestnik«, 1969.

zelo trdoživa mestna kategorija.²⁶ Glede na teoretične modele²⁷ bi Slovenija morala imeti pri sedanjem številu prebivalstva in velikosti Ljubljane okoli sedem srednje velikih mest z nad 20.000 prebivalci (ima pa le 2!). Malih mest je odločno preveč in premalo so diferencirana. Urbani sistem potemtakem ni harmonično zgrajen: dve veliki mesti, dve manjši srednje veliki mesti in kar 64 različnih malih mest in urbanih naselij. Do neke mere se podoba spremeni, če namesto posameznih mest upoštevamo somestja, ki so se ponekod izoblikovala, npr. ob koprski obali (29.500 prebivalcev), v črnem revirju (34.000 prebivalcev) itd., česar pa naša zakonodaja za zdaj še ne upošteva in takega združevanja ne podpira. Poseben problem sta nerazvitost in majhnost nekaterih mestnih središč, ki bi glede na svoje vplivno območje in položaj morala biti drugačne narave (npr. Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto), če ne želimo, da bodo ti deli Slovenije čedalje bolj gravitirali k središčem zunaj republiških meja in se bo s tem slovenski nacionalni prostor in urbani sistem ekonomsko razkrojil. To je toliko pomembnejše, ker so ravno te pokrajine med slabše urbaniziranimi v Sloveniji. Hkrati bi morala ta obmejna središča v določenem smislu navezovati na slovenski prostor zamejske Slovence.

Še o neki značilnosti slovenskih mest kaže spregovoriti. Pretežna večina med njimi je izrazito ali mileje usmerjena v sekundarne dejavnosti (56 0/0)²⁸. Tudi pri mestih z usmeritvijo v terciarne ali kvartarne dejavnosti je pogosta vzporedna orientacija industrijska. To opozarja, da so številna naša mala mesta predvsem stanovanjske naselbine za delavce v industriji z določenimi osnovnimi storitvami. Pravih mest, ki bi živela od vsestransko razvitih urbanih dejavnosti, je malo. Značilno je tudi, da je še vedno kar precej mest, ki živijo v celoti ali deloma od kvartarnih dejavnosti (35 0/0). Leže predvsem na vzhodu, v ekonomsko manj razvitih regijah, in so glede na svojo sedanjo ekonomsko bazo obsojena na životarjenje.

4. Nekatera poglavitna izhodišča pri oblikovanju urbanega sistema

Koncept dolgoročnega ekonomskopolitičnega razvoja Slovenije prinaša nekatera izhodišča glede razvoja naše urbanizacije, ki jih je treba upoštevati pri oblikovanju urbanega sistema. Le-ta so:

— Pričakovati je, da bo imela Slovenija l. 2001 2,265.000 ljudi, od tega 1,0 do 1,2 milijona mestnega prebivalstva (ali 40 — 54 0/0). V mestih se bo na novo naselilo okoli 400.000 — 600.000 prebivalcev.²⁹

²⁶ I. Vrišer, »Mala mesta v SR Slovenije«, »Geografski inštitut«, 1969.

²⁷ Guyot F., »Essai d'économie urbaine«, 1968.

²⁸ I. Vrišer, »Mala mesta v SR Slovenije«, »Geografski inštitut«, 1969, stran 84 — 113.

²⁹ Dokumentacijsko gradivo za koncept dolgoročnega ekonomsko-političnega razvoja SR Slovenije, IER, 1970, str. 50, 63 — 64.

— Izredno občutna je razlika med stopnjo deagrarizacije in stopnjo urbanizacije. Urbanizacija je zelo ekstenzivna in temelji na pojavu kmeta-delavca in močni dnevni delovni migraciji. Pričakovati je, da se bo delovna sila hitreje preseljevala v atraktivna območja (Ljubljana, Maribor, Celje, obalno območje). Odpravljanje ekstenzivnosti v urbanizaciji je pogoj večje produktivnosti.³⁰

— Dosedanji potek deagrarizacije in urbanizacije je s svojim značajem dekoncentrirane ali razpršene urbanizacije kopičil ljudi v manjših naseljih in podpiral njihovo preseljevanje v »osrednje ogrodje Slovenije«. Iz tega izhajajo te dileme: ali pustiti prosto pot dosedanjem razvoju ali spodbujati razvoj skrajne koncentracije v osrednjem »metropolitanskem področju« ali urbanizacijo še dalje dekoncentrirati.³¹ Regionalna politika naj bi se zato zavzemala za to, da ustvari policentrično regionalno strukturo s posebnim poudarkom na razvoju Ljubljane in Maribora. Obenem naj bi pospeševala proces koncentracije oziroma integracije in bi policentrično omrežje sistematično povezovala z infrastrukturo, tako da bi se zlagoma ustvarili novi večji integrirani regionalni organizmi z gravitacijo k večjim mestom. Večja urbana središča se morajo pripraviti na to, da bodo sprejela in prevzela nove, zlasti terciarne funkcije. To je zavračanje enostranskega razvoja v »slovenskem koridoru«, izoliran razvoj urbanih regij in nadaljnja stagnacija ali pojemanje manj razvitih.³²

— Glede razvoja prometne infrastrukture je računati z modernizacijo železnic, ureditvijo magistralnih in sekundarnih cestnih zvez in z večjo vlogo blagovnega cestnega transporta (na razdaljah do 300 km) ter s težnjo, da se veliki blagovni tokovi prestavijo na morje in na cevovode na kopnem.³³

— Upoštevajoč preliminarne projekcije družbenega proizvoda in demografsko projekcijo, lahko računamo s tem, da bo Slovenija dosegla do l. 1985 že nad 3000 US dolarjev ND na prebivalca.³⁴ Glede na to, da se bosta deleža primarnega in sekundarnega sektorja zmanjševala, bo povečanje šlo na račun terciarizacije gospodarstva, pri čemer bodo zlasti v ospredju organizirano znanje, kapital in infrastruktura (v katero je všteta tudi urbanizacija).³⁵

Poleg teh izhodišč bo treba najbrž upoštevati še nekatera druga pri oblikovanju urbanega sistema.

Eno izmed izhodišč je ugotovitev, da je lahko slovenski urbani sistem »odprt sistem«³⁶, to se pravi, da se povezuje prek hrvaškega

³⁰ Dokumentacijsko gradivo . . . , str. 64.

³¹ Dokumentacijsko gradivo . . . , str. 96.

S. Ilešič, »Regionalne razlike v družbeno-gospodarski strukturi SR Slovenije«, »Geografski vestnik«, 1968, str. 4.

³² Dokumentacijsko gradivo . . . , str. 98.

³³ Dokumentacijsko gradivo . . . , str. 99.

³⁴ Dokumentacijsko gradivo . . . , str. 70.

³⁵ Dokumentacijsko gradivo . . . , str. 70 — 71.

³⁶ V. Kokole, »Osnovne poteze koncepta urbanega sistema SRS leta 2000«, »Biro za regionalno prostorsko planiranje«, str. 3, rokopis.

mestnega omrežja z jugoslovanskim. Prav tako je računati z določeno odprtostjo k sosednjim sistemom v Furlaniji-Julijski krajini, na Koroškem in Štajerskem, toliko bolj, ker te tradicionalne zveze kljub novim razmejitvam niso čisto neučinkovite. Odprtost našega sistema pa po drugi strani pomeni konkurenco in tekmovanje, skratka izziv na ekonomskem in urbanem področju. Če tekmečem ne bomo kos, bodo naši urbani centri igrali podrejeno vlogo, prebivalci se bodo usmerjali glede storitev k sosednjim mestom in od tam bodo prihajali različni ekonomski in idejni vplivi. Da je tako, vemo iz nekaterih obmejnih regij, kjer je čutiti vplive sosednjih mest ne samo na podeželju, temveč tudi v nekaterih večjih mestih (npr. gravitacija Spodnjega Posavja in Posotelja k Zagrebu, naraščajoči vpliv Gradca na Maribor). Odprtost našega urbanega sistema omogoča, da se s sosedi dogovorimo za nekatere skupne akcije, koristne za obe strani (npr. delitev pristaniških funkcij med Koprom, Reko in Trstom), saj ekonomska integracija poteka v današnjem svetu izredno hitro in politične meje imajo čedalje manjši pomen. Če velja za slovensko gospodarstvo (kot tudi za jugoslovansko), da se želi vključiti v mednarodni trg, potem se moramo zavedati, da to velja tudi za urbani sistem.

Pri projektiranju mestnega omrežja ni mogoče prezreti nekaterih nacionalnih interesov. Glede na to, da so mesta nosilci družbenega razvoja, je nujno podpreti razvoj nekaterih obmejnih središč, zlasti v regijah, ki nimajo ustreznih urbanih centrov (npr. jugovzhodna Koroška, Pomurje) ali pa so pod močnim vplivom mest onstran meje (Spodnje Posavje, Goriška, Kras, Brkini). Sploh bi kazalo v slovenskem urbanem omrežju povsod tam, kjer je bilo zaradi razmejitev po obeh vojnah močno okrnjeno, vsaj za silo nadomestiti nekatere najbolj boleče amputacije. V mislih imam predvsem omrežje na Primorskem, kjer sta ostali obe središči, Trst in Gorica, pod Italijo. Menimo, da ima obalna mesta aglomeracija Koper-Izola in (deloma) Piran vse možnosti, da postane regionalno središče jugozahodne Slovenije, toliko bolj, ker ima imeniten geopolitični položaj, lego ob ekonomsko zelo privlačni obali (tega v Sloveniji še vedno ne znamo dovolj ceniti in izkoristiti), dovolj veliko zaledje, pri čemer kaže upoštevati tudi sosednje istrske občine, in, ne nazadnje, velike perspektive v industriji, prometu in turizmu. Podoben problem se odpira na jugovzhodnem Koroškem, kjer si trenutno delijo središčne funkcije tri mesta, vendar pa nima nobeno dovolj moči, da bi prevladalo in dobilo osrednji položaj. Po mojem mnenju imajo Ravne s Prevaljami, Mežico in Črno še največ možnosti za to, saj šteje to že močno povezano somestje ca. 15.000 prebivalcev. S pričakovano urbanizacijo se bo ta konurbacija še bolj strnila. Do neke mere je podoben primer v Spodnjem Posavju, kjer stalna tekma med Krškimi in Brežicami ni nikomur v korist. Obe mesti sta dovolj blizu, da bi iz njiju lahko nastalo manjše somestje, združeno ob dogovorjeni delitvi dela.

Z vidika nacionalnih interesov bi tudi Ljubljana kot glavno mesto morala pomeniti več kot zgolj upravni center. Težiti bi morali za tem, da bi bila eden evropskih centrov, ne sicer velemesto, vendar vitalno gospodarsko, kulturno in inovacijsko središče.³⁷ Nekaj podobnega, kot je npr. Zürich, Bratislava ali sosednji Zagreb.

Ko že govorimo o našem poglavitnem središču, je treba omeniti tudi Maribor. To mesto, ki naj bi bilo drugo središče Slovenije, je kljub velikim industrijskim zmogljivostim vendarle precej šibko. Zlasti so nerazvite njegove terciarne (deloma tudi kvartarne) funkcije, kar povzroča, da mesto ne dosega pomena, ki mu gre.

Končno je treba med izhodišči za obravnavanje urbanega sistema upoštevati še naš samoupravni ekonomskopolitični sistem vodenja in odločanja. Potencialnih učinkov sistema, ko se vsak udeleženec družbene reprodukcije posamič ali v združbah (v našem primeru mesta) identificira kot odločujoči subjekt določene razvojne politike, večidel še nismo znali uspešno izkoristiti. Žal so se pri uveljavljanju teh možnosti, kar se tiče mestnega omrežja, vse pre pogosto uveljavile razne lokalistične tendence, najpogosteje na ravni komune. Prav malo pa se je storilo za povezovanje, medsebojno prostorsko delitev dela in za oblikovanje novih, naprednejših in ekonomsko-socialno močnih združb med različnimi mesti in drugimi naselji,³⁸ čeprav, sodimo, so tu zelo velike razvojne možnosti našega urbanega sistema.

5. Urbanizacijski dejavniki

Pri oblikovanju urbanega sistema moramo poleg določenih izhodišč upoštevati še nekatere dejavnike, ki vplivajo na potek urbanizacije. Dotaknili se bomo le za slovenske razmere najpomembnejših.

Industrializacija je bila doslej in bo verjetno še do l. 1985³⁹ najpomembnejši urbanizacijski dejavnik. Privabljala bo deagrarizirano delovno silo s podeželja in jo usmerjala v mesta, kjer bo največ novih delovnih mest. Deagrarizacija je namreč pri nas bila podlaga urbanizacije, industrializacija pa ji je dajala pospeške in jo usmerjala. Prav zaradi te velike korelacijske odvisnosti si je treba nekoliko podrobneje ogledati industrijski razvoj v prihodnosti. Iz analize industrije v »Konceptu dolgoročnega ekonomskopolitičnega razvoja Slovenije« je videti, da sodi večina naših industrijskih podjetij v skupino »footloose« ali prostorsko nevezane industrije.⁴⁰ To pomeni, da se industrija lahko namesti povsod tam, kjer je urejeno infra-

³⁷ V. Kokole, »Osnovne poteze koncepta urbanega sistema SRS leta 2000«, »Biro za regionalno prostorsko planiranje«, str. 8, rokopis.

³⁸ Podobne ideje zastopajo tudi avtorji regionalnega načrta Nizozemske, glej opombo 11, str. 43.

³⁹ Dokumentacijsko gradivo..., str. 70 — 71.

⁴⁰ V. Kokole, »Osnovne poteze koncepta urbanega sistema SRS leta 2000«, »Biro za regionalno planiranje«, str. 5, rokopis.

strukturno omrežje, kjer so na voljo kvalificirana in visoko strokovna delovna sila, poslovne storitve in v zadnjem času čedalje bolj možnosti za medsebojno povezovanje in dopolnjevanje v tehničnem in poslovnem pogledu. Vse to omogoča, da z usmerjanjem razvoja industrije, z oblikovanjem industrijskih aglomeracij, v katerih so različna, a povezana podjetja, in z nujnim navezovanjem teh industrijskih koncentracij na obstoječa večja mesta lahko bistveno oblikujemo urbanizacijo v vseh regijah. Mislimo, da je čas skrajne decentralizacije industrije, ki je bila tako značilna za Slovenijo, minil.

Skoraj vse analize kažejo, da storitvene dejavnosti v Sloveniji nasploh in še zlasti v mestih močno zaostajajo.⁴¹ Po drugi strani ugotavljamo, da so storitve celo največja komparativna prednost našega gospodarstva⁴² in da je njihov napredek nujen zaradi omejenih razvojnih možnosti v industriji ali kmetijstvu. Po l. 1985, ko bi razvoj sekundarnih dejavnosti prešel kulminacijo⁴³ in bi njihov delež v zaposlovanju začel nazadovati, bi storitve postale pglavitni urbanizacijski dejavnik in bi v njih bilo zaradi nemožnosti uvajanja avtomatizacije in zaradi večanja potreb po storitvah v zvezi z dviganjem življenjskega standarda okoli 55 — 60 % zaposlenih.⁴⁴ Ker so storitvene dejavnosti izrazito urbane dejavnosti, je računati s tem, da bodo v prihodnje v večji meri prispevale k razvoju mest, kot so doslej. Toda tudi v tem primeru bodo napredovale predvsem v večjih mestih, medtem ko se bodo na podeželju in v malih mestih morali zadovoljiti z gostim, a glede specialnih zahtev skromnejšim omrežjem. Ugodne prometne zveze po eni in »ekonomija velikosti« po drugi strani bodo pač narekemale koncentracijo storitev v velikih aglomeracijah. Ob tem pa je treba vendarle paziti, da omrežje in opremljenost centralnih naselij v manj razvitih in manj privlačnih regijah ne bodo preveč osiromašeni, saj bi bila s tem ta ozemlja dodatno prizadeta. Slovensko podeželje je namreč bilo doslej navajeno na določen, sorazmerno kar visok družbeni standard.

Nekatera mesta se bodo specializirala za določene storitvene dejavnosti. To so turistična mesta in mesta-prometna vozlišča, med katerimi ima Koper posebne možnosti, nekoliko drugačne pa mesta, v katerih bodo avtoporti in kontejnerski terminali.

Ko že govorimo o storitvenih dejavnostih, ni mogoče, da ne bi omenili vpliva prometa na urbanizacijo, saj je bil že doslej marsikje prevladujoč dejavnik. Pričakovati je, da se bo z zgraditvijo modernih cest in z nadaljnjo motorizacijo silno povečala mobilnost prebivalstva in dostopnost glavnih središč. Prav tako je računati s tem, da bodo mesta v prihodnosti nasebnske aglomeracije motoriziranega

⁴¹ I. Vrišer, »Mala mesta v SR Sloveniji«, »Geografski inštitut«, 1969, stran 84 — 135.

⁴² Dokumentacijsko gradivo . . . , str. 67.

⁴³ Dokumentacijsko gradivo . . . , str. 70 — 71.

⁴⁴ Dokumentacijsko gradivo . . . , str. 71.

človeka.⁴⁵ Vendar bo tudi javni promet, avtobusni in železniški (le-temu prispejemo celo, da bo njegov pomen zaradi hitrosti, točnosti in pogostosti spet večji), omogočal hitre prevoze tistim, ki ne bodo mogli ali želeli uporabljati svojih vozil.

Določeno vlogo pri oblikovanju urbanega omrežja bo imela tudi sama urbanizacija. Omenili smo, da je pričakovati velikostno in funkcijsko diferenciacijo mest. Od prve pričakujemo, da se bodo naša glavna središča uvrstila med srednje velika mesta, kar jim bo zagotavljalo, da bodo imela dovolj prebivalcev za avtonomen razvoj svoje urbane baze. Glavno središče bi moralo imeti nad 300.000 prebivalcev, s sateliti in obmestjem pa okoli 500.000, da bi postalo v evropskem urbanem omrežju to, kar od njega želimo. (Pri tem kaže upoštevati, da je bil razvoj Ljubljane v nekem smislu umeten, izzvan z nacionalnimi interesi. Pred tem so si slovenski prostor delila tri večja mesta: Trst, Gradec in nekoliko pozneje Zagreb.)

Pod vplivom druge diferenciacije pa bi prišlo do drugačnega opredeljevanja mest glede njihovega pomena in položaja v mestnem omrežju. Žal prinaša dokumentacijsko gradivo za koncept dolgoročnega ekonomskopolitičnega razvoja SRS samo idejo o policentričnosti,⁴⁶ ki pa v takšni nedoločni obliki ne daje trdnejših temeljev. Sploh obstaja glede tovrstne diferenciacije več različnih konceptov, ki zagovarjajo bodisi skrajno koncentracijo, skrajno decentralizacijo ali pa iščejo vmesne rešitve. Tako npr. regionalni plan Nizozemske razločuje pet temeljnih tipov mestnih regij: z okoli 5000 prebivalci, 15.000, 60.000 in 250.000 prebivalci ter metropole.⁴⁷ Regionalni plan za Furlanijo-Julijsko krajino predvideva tudi pet stopenj, ki se razlikujejo glede na velikost in opremljenost.⁴⁸ V. Kokole predvideva poleg slovenske metropole še tele tipe: regionalne metropole z zaledjem 150.000 — 500.000 prebivalcev, subregionalne metropole za oskrbo 20.000 — 50.000 prebivalcev, polivalentna industrijska središča z mešano industrijo in z razvitimi centralnimi funkcijami, mesteca kot centralna naselja nižjih stopenj in z zaledjem 15.000 do 25.000 prebivalcev in, končno, mala industrijska mesta z enostransko razvitimi funkcijami.⁴⁹ Lahko torej sklepamo, da bo v prihodnosti verjetno na našem ozemlju pet temeljnih tipov središč: metropola, regionalna središča, subregionalna središča, bolj opremljena in večja industrijska mesta in mikroregionalna središča.

Zaradi urbanizacije podeželja se bo v prihodnosti povezava z mesti zelo okrepila. Oblikovanje mestnih regij ali polinuklearnih

⁴⁵ »Temelji politike urbanizacije in prostorske ureditve«, teze, 1969, str. 15.

⁴⁶ Dokumentacijsko gradivo . . . , str. 98.

⁴⁷ Zweiter Bericht über die Raumordnung in den Niederlanden, I, 1966, str. 20.

⁴⁸ Programma di sviluppo economico e sociale del Friuli-Venezia Giulia per il quinquennio 1966—1970, 1968.

⁴⁹ V. Kokole, »Konceptualna izhodišča za pristop k nalogi urbani sistem SR Slovenije«, »Biro za regionalno planiranje«, rokopis, str. 22.

somestij bo bržkone pripomoglo, da se bodo omilile negativne posledice dosedanje pretirane suburbanizacije. Ni pa nobenega jamstva, da se bodo nekateri odmaknjeni in nerazviti agrarni predeli lahko vključili v opisane procese, zlasti ker so njihova lokalna središča prešibka ali pa jih sploh ni (npr. Goričko, Haloze, Kozjansko, Visoke kraške planote).

6. Nekatere determinante urbanizacije

Nedvomno sta pri vseh razmišljanjih o nadaljnjem poteku urbanizacije na Slovenskem dve poglavitni determinanti: razvoj populacije in razpoložljivi prostor. Glede prvega je bilo izdelano več prognoz, ki sodijo, da bo l. 2001 živel na ozemlju SRS okoli 2,1 — 2,26 milijona prebivalcev.⁵⁰ Od tega bo v urbanih naseljih okoli 1,0 — 1,2 milijona ljudi, s predpostavko, da se bo proces deagrariacije nadaljeval do stopnje 8 — 10 % zaposlenih v primarnem sektorju.⁵¹ Porazdelitev novega mestnega prebivalstva bi se morala ravnati po konceptu urbanega sistema.

O drugi determinanti vemo manj. Urbanizacija zahteva veliko prostora in kvalitetnih tal. Tak angažirani prostor je zanimiv za vrsto interesentov, od obmestnega kmetijstva do industrije, infrastrukturnih naprav in stanovanjske graditve. Posledica tega je, da nastajajo v pokrajini nevrvalgične cone ali gravitacijska jedra⁵², kjer vlada huda prostorska stiska. Če k temu dodamo še povečane potrebe po rekreacijskih površinah, po zavarovanih območjih za preskrbo z vodo, novih akumulacijah, po ogromnih površinah za avtomobilske ceste, daljnovode in morebitne cevovode itd., ki po pravilu potekajo in se zgostijo tam, kjer že tako in tako ni dovolj prostora, lahko ugotovimo, da bo postal v prihodnosti prostor nadvse pomemben dejavnik. K temu je treba še dodati splošno težnjo Slovencev po stanovanju v enodružinski hišici, kar se bo z dvigom življenjske ravni še stopnjevalo. Že sedaj občutijo prostorsko stisko okoli Kopra, v postojnskih vratih, v okolici Ljubljane, v osrčju Gorenjske, v Savski dolini, okoli Celja in Maribora, v Šaleški in Mežiški dolini in okoli Nove Gorice. Prav zaradi tega bo treba prostorski determinanti posvečati več pozornosti in jo v posameznih urbanističnih načrtih podrobneje obdelati; obenem pa bo nujna ostrejša politika glede izvajanja in spoštovanja sprejetih obveznosti.

Posebne vrste determinanta je v Sloveniji silna razdrobljenost poselitve. K temu veliko prispeva razgiban relief, vendar je nekaj nad 6000 naselij, vasi, zaselkov in drugih polurbanih naselij ne-

⁵⁰ D. Vogelink, »Kompleksna regionalna projekcija prebivalstva«, 1968.

D. Vogelink, »Regionalna in urbano-ruralna projekcija prebivalstva Slovenije za l. 2001«, ciklostil, dokumentacijsko gradivo, str. 50.

⁵¹ Dokumentacijsko gradivo . . . , str. 71.

⁵² »Gravitacijska jedra v Slovenije«, »Republiški sekretariat za urbanizem«, zeleni zvezki, 1966.

dvomno preveliko število za tako majhno ozemlje.⁵³ Tolikšna razpršenost terja izredno gosto storitveno in komunikacijsko omrežje, čeprav je po drugi strani frekventiranost nizka in jo je z ekonomskimi merili težko opravičiti. Sploh moramo računati, da bodo v prihodnje prihajali pri storitvenih dejavnostih bolj do veljave ekonomski računi in da bo precej javnih služb zgubilo ta svoj značaj.

Iz dneva v dan postaja tudi motorizacija vse pomembnejši determinacijski element naše urbanizacije. Tu si ni mogoče delati nikakršnih iluzij: njen prodor je hitrejši, kot so ga nakazovale najbolj drzne napovedi. Zato moramo gradnjo mest in mestnega omrežja podrežati temu novemu procesu, ki hitro spreminja našo pokrajino. Pri tem ne gre zgolj za tehnične probleme, ampak za vrsto socialnih in ekonomskih pojavov: npr., povečuje se mobilnost prebivalstva, ki je bila doslej pri nas izredno nizka, v mestne regije se vključujejo nove rekreacijske površine, še do nedavna docela zapuščene, navezanost na storitve v velikih mestih postaja redkejša itd.

7. Sklepna razmišljanja

Čeprav manjkajo za dokončno oblikovanje projekta o urbanem sistemu še številne študije in veliko raziskovalnega dela, pa tudi nekatere temeljne poteze urbanizacijske politike še niso jasno začrtane, se nam zdi vendarle potrebno, da iz dosedanjih razglabljanj napravimo nekatere sklepe.

1. V razmišljanjih o prihodnosti našega mestnega omrežja lahko takoj zavrnemo dve skrajnostni varianti, ki se pojavljata. Prva se zavzema za to, da bi se skrajna decentralizacija poselitve nadaljevala, druga pa govori o tem, da bi skušali vse slovensko mestno prebivalstvo v čim večji meri strniti v nekaj večjih mest. Sprejeti varianto o »razpršeni ali dekoncentrirani« poselitvi v takšni ekstremni obliki bi pomenilo odločiti se za skrajnje neracionalno in drago prostorsko ureditev. Obenem bi nas ob sedanjem svetovnem ekonomskem razvoju to potisnilo na raven province in zaledja sosednjih velikih mest. Druga varianta, ki teži za tem, da napravi iz Ljubljane in Maribora mesti z več sto tisoč prebivalci, ni realna, saj ne upošteva najmočnejših tradicij slovenske poselitve in pozablja na bistvene fizično geografske lastnosti slovenske pokrajine. Zato jo je treba zavrniti kot miselno spekulacijo. Glede na to je mogoče razpravljati samo o nekaj vmesnih možnostih, ki se pojavljajo z različnimi imeni, kot »dekoncentrirana koncentracija« ali »vezana dekoncentracija« ali, kot to kompromisno varianto imenuje dokumentacijsko gradivo za koncept dolgoročnega družbenoekonomskega razvoja SRS, »policentrična ureditev«.

2. Seveda je treba razumeti policentričnost slovenskega urbanega omrežja kot urejen sistem, v katerem prihaja do smiselne delitve

⁵³ Dokumentacijsko gradivo . . . , str. 63.

dela med mesti in do ustrezne funkcijske povezave med njimi. To pomeni, da obvladuje slovenski prostor le nekaj premišljeno izbranih regionalnih središč, druga mesta pa se vključujejo v sistem bodisi kot središča nižjih stopenj ali pa kot specializirana urbana naselja (npr. rudarska ali industrijska mesta), ki so glede osnovnih storitev samostojna, glede bolj zahtevnih in posebnih storitev pa vezana na imenovana regionalna središča. Zavrnuti pa je treba želje in pobude, po katerih naj bi pomenila policentričnost enake možnosti za vse urbane centre in preostala občinska središča. To bi povzročilo nekoristno ali celo škodljivo drobljenje naše urbanizacije in izgubo konkurenčne moči naših glavnih središč. Ohranjali bi razmere, ki smo jih malo prej označili za »suburbanizacijo« in »drobno urbanizacijo« in o katerih smo rekli, da povzročajo, da so naša mesta glede na »ekonomijo velikosti« premajhna in zato slabo opremljena. Skratka, računati bi morali z vsemi neugodnimi posledicami takšnega nekoliko anarhičnega urbanizacijskega razvoja, ki bi še naprej pospeševal v Sloveniji veliko število majhnih in družbenoekonomsko šibkih mestec.

Upamo si trditi, da je že doslej pogosto docela nesmiselno drobljenje investicij in odpiranja novih delovnih mest vse preveč krepilo mala mesta in zapostavljalo razvoj tistih mest, ki bi se morala hitreje razvijati. Glede na to naša pomembnejša mesta niso bila sposobna zajemati presežka delovne sile, kot se to dogaja v gospodarsko razvitih deželah, in velik del teh delavcev je moral iskati zaposlitev v tujini. (Glede tega so tipične razmere v Pomurju in sploh na Štajerskem, kjer kljub številnim mestecem ni dovolj možnosti za zaposlovanje odvečne kmečke delovne sile. Celo Maribor je prešibak, da bi zajel del deagrarizacijskega vala.) Zaradi majhnosti so naša mesteca vse prepogosto ostala na stopnji delovnih prostorov in stanovanj, predvsem za sekundarne dejavnosti. Za razvoj storitvenih dejavnosti je bilo premalo potrošnikov. Posledica tega je bila, da se multiplikacijski dejavnik večanja delovnih mest, ki se pojavlja v večjih mestih kot posledica širjenja mestoslužnih dejavnosti, sploh ni mogel uveljaviti. Delež storitvenih dejavnosti se namreč z večanjem mestnega prebivalstva naglo povečuje; za slovenska mesta smo ugotovili, da znaša njegova minimalna vrednost pri mestih do 5000 prebivalcev do 4,5 % zaposlenih, pri mestih s 5000 — 10.000 prebivalci 14,30 % in pri mestih z več kot 20.000 prebivalci že 38,19 %.

3. Iz dosedanjih razmišljanj izhaja, naj bi slovenski prostor imel v prihodnosti sedem ali osem regionalnih središč: Ljubljano, Maribor, Koper, Celje, Novo Gorico, Novo mesto, Mursko Soboto in Ravne-Slovenj Gradec.

Osrčje sistema naj bi bila Ljubljana; bila naj bi republiško središče, najpomembnejši poslovni center in s svojo razvito terciarno in kvartarno dejavnostjo žarišče inovacijskih procesov. Kot večje mesto z okoli 300 — 400.000 prebivalci in obširno mestno regijo,

ki bi segala daleč na Dolenjsko, v Črni revir, na Notranjsko in Gorenjsko, naj bi bila dovolj močna, da bi se neposredno vključevala v omrežje evropskih središč.

Poglavitni regionalni središči naj bi bila poleg Ljubljane Maribor, ki bi zajemal vso severovzhodno Slovenijo, in koprška obalna aglomeracija, ki bi zaradi izrednih komparativnih prednosti postala tretje gospodarsko središče in bi obvladovala jugozahodno Slovenijo. Poleg teh treh vodilnih središč naj bi se preostali del urbanizacije zgostil predvsem v subregionalnih centrih, kot so Celje, Nova Gorica, Novo mesto, Murska Sobota, v novem centru na jugovzhodnem Koroškem (Ravne z Mežiško dolino) in na Gorenjskem (Kranj ali Jesenice, pri čemer kaže upoštevati, da se bo Kranj čedalje bolj vključeval kot samostojno urbano jedro v ljubljansko obmestje). Ti regionalni in subregionalni centri naj bi ne bili zgolj transmisija metropole do podeželskih naselij in drugih industrijskih naselbin, temveč temeljni generatorji ekonomskega in urbanizacijskega razvoja na svojem vplivnem območju.

Pri nižjih središčih bi sicer razločevali več različnih tipov, ki pa se glede opremljenosti ne bi bistveno razlikovali. Izjema naj bi bila le pomembnejša industrijska središča, kot so Trbovlje, Jesenice, Velenje in Kranj, ki imajo tudi skromnejša gravitacijska območja. Bila naj bi nadporečno opremljena, vendar glede zahtevnejših storitev še vedno vezana na glavna središča. Druga urbana naselja, industrijska naselja, občinska središča, ruralni centri in druge večje neagrarne naselbine, naj bi bila glede opremljenosti izenačena, kar seveda ne pomeni, naj bi njihov dosednji javni standard bil revnejši. Nasprotno, mnoga med njimi so danes veliko preskromno opremljena. V nekaterih predelih pa takšna središča sploh manjkajo ali pa so veliko preskromna (npr. Kozjansko in Posotelje, osrednja Dolenjska, Notranjsko podolje, Zgornja Savinjska dolina). Glede na takšno razdelitev bi slovenski urbani sistem imel štiri hierarhične stopnje, pri čemer pa niso upoštevana krajevna (lokalna) središča.

4. Kot zanimivo vprašanje se urbanistu zastavlja vprašanje, kakšna bodo urbana naselja v prihodnosti. Zaradi izrednega razmaha urbanizacije se bodo mesta precej povečala. S tem se bodo zapolnile vrzeli med mesti in obmestnimi naselji. Izginile bodo sicer še vedno številne socialne in fiziognomske razlike, ki dele mesta od podeželja. Z načrtnimi ukrepi bodo sicer ta močno amforna urbanizirana območja razdelili iz sanitarnih, prometnih, rekreacijskih in drugih razlogov na posamezne aglomeracije. Kljub temu pa bo treba urbanizirana območja pojmovati kot nekakšen naselbinski kontinuum, v katerem bodo mesta samo večja zgostitvena jedra in funkcijska žarišča. S tem bodo postale zelo jalove številne dosedanje močno lokalistično pobarvane razprave o tem, katero naselje naj bi imelo prednosti. Še več, računati je, da bo tudi pri nas čedalje več mestnih prebivalcev, ki se bodo želeli preseliti v obmestna naselja.

Intervencija v manj razvita območja

Izkušnje nekaterih držav v zahodni Evropi

S problemi manj razvitih območij so se v teku zadnjih dveh desetletij začeli ukvarjati praktično v vseh državah zahodne Evrope, tako da na podlagi njihovih dosedanjih izkušenj že lahko oblikujemo prve ocene glede večje ali manjše upravičenosti posameznih ukrepov na tem področju. Za naše potrebe so predvsem zanimive izkušnje industrijsko razvitih držav zahodne Evrope, v katerih ukrepe za pospeševanje razvoja manj razvitih območij izvajajo dalj časa kot drugod. Razen tega v teh državah intervenirajo z razmeroma večjimi sredstvi in so na tej podlagi že dosegli bolj otipljive rezultate kot drugod. Rezultati intervencije v teh državah so za intervencijo v manj razvitih območjih Slovenije zanimivi tudi zaradi tega, ker so te države glede na to, da so na višji stopnji razvitosti, doslej reševale nekatere probleme regionalnega razvoja, ki se bodo v razvoju Slovenije pojavili šele v prihodnosti, pa je zaradi tega upravičeno posvetiti njihovim izkušnjam večjo pozornost.

V vseh državah zahodne Evrope intervencijo v manj razvitih območjih urejajo posebni predpisi, tako da politike intervencije ne prepuščajo občasnim ukrepom, pač pa jo imajo za sestavni del splošnih določil in ekonomske politike oziroma za dopolnilni sistem intervencije na nekem z zakonom določenem območju. Ukrepi, ki jih uveljavljajo na teh območjih, torej dopolnjujejo sistem intervencije, ki ga uveljavljajo na nacionalni ravni. Ne gre za konjunkturne instrumente intervencije; oziroma: njihova vloga se ne omejuje na posamezne faze konjunkturnega ciklusa. Vendar pa ne gre za ukrepe, ki bi morali ostati stalno v veljavi, čeprav ne moremo zanikati, da imajo tudi neki dolgotrajnejši pomen. To je predvsem odvisno od kvalitete državne ekonomske politike, ki bi morala upoštevati tudi teritorialno komponento pri usmerjanju razvoja nacionalnega gospodarstva.

Intervencija v manj razvitih območjih je nov pojav v državah zahodne Evrope, saj je uradna ekonomska politika teritorialni vidik razvoja dolgo časa prepuščala stihiji. Politika intervencije v manj razvitih območjih posameznih držav pa ne zajema vseh vidikov teri-

torialnega razvoja. Instrumentarij razvoja manj razvitih območij še dopolnjujejo ukrepi, ki razvoj teritorija urejujejo s stališča najoptimalnejše dislokacije investicij na podlagi interesov celotnega nacionalnega gospodarstva; oziroma: razvoj posameznih območij nacionalnega ozemlja usmerjajo ne glede na stopnjo njihove razvitosti. Gre za tako imenovano regionalizacijo, ki proučuje najoptimalnejšo dislokacijo gospodarskih in drugih aktivnosti ter prebivalstva na celotnem nacionalnem ozemlju na podlagi obstoječih in potencialnih možnosti njihovega razvoja, delimitira regije, v katerih opazajo elemente samostojne in zaokrožene dinamike ekonomskega razvoja, ugotavljajo smeri njihovega razvoja, medsebojno ekonomsko povezavo teh regij in elemente, ki delujejo v tej smeri, in ugotavljajo najprimernejše instrumente za razvoj teh območij z najoptimalnejšo dinamiko. Praksa je namreč pokazala, da je smotrna dislokacija investicij, postavljena na temeljih izračuna, tako pomemben dejavnik rentabilnosti investicij, da zasluži najresnejšo pozornost in da je zaradi tega ne moremo prepustiti stihiji.

Prav zaradi teh nazorov razvoja manj razvitih območij v zahodni Evropi ne obravnavajo ločeno od razvoja na razvitih območjih, pač pa v sklopu splošnih gibanj in pa regionalizacije celotnega nacionalnega ozemlja. Ta način, kako se lotevajo teh vprašanj, je predvsem primeren v deželah, kjer manj razvita območja zajemajo manjše teritorialne komplekse v okviru razvitejših območij. Razen tega je ta način lotevanja vprašanj pomemben tudi za države z razprostranjenimi manj razvitimi kompleksi, predvsem če so manj naseljeni. To dokazuje na primer Francija, v kateri štejejo za manj razvita področja okoli polovico nacionalnega ozemlja, vendar pa intervencijo uveljavljajo samo na najbolj dinamičnih točkah v okviru nerazvitega območja. Pri tem izhajajo iz stališča, da je disperzija investicij nerentabilna, prizadevajo pa se za dislokacijo investicij v skladu z razvojnimi programi, v okviru con, ki naj bi bile v naslednji fazi vir ekonomske dinamike za širša teritorialna območja, v katerih ležijo te cone.

Mislimo, da so ta stališča o dislokaciji investicij še posebej pomembna za Slovenijo glede na to, da se manj razvita območja v naši republiki prepletajo z razvitejšimi območji na razmeroma skromnem teritorialnem kompleksu.

Končno na intervencijo v manj razvitih območjih ne moremo gledati ločeno od urbanističnih rešitev, kar je v razmerah Slovenije izredno pomembno zaradi urbanistično še neizoblikovanih slovenskih mest in dimenzije razvitejših in manj razvitih območij na celotnem slovenskem ozemlju.

V okviru tega prispevka ne bomo mogli zajeti vseh teh različnih vidikov intervencije, ki je v državah zahodne Evrope že dala prve rezultate, pač pa bomo obravnavali izključno temeljne elemente sistema intervencije v manj razvitih območjih v tem delu Evrope, elemente, ki so zanimivi za intervencijo v manj razvitih območjih

Slovenije. Zadržali se bomo pri najbolj splošnih problemih razvoja manj razvitih območij v zahodni Evropi in pa pri splošni strategiji intervencije, ki jo uveljavljajo pri reševanju raznovrstnih in zelo heterogenih problemih na teh območjih s pomočjo zelo izdefineranega instrumentarija.

Intervencija v manj razvitih območjih zahodne Evrope nima daljše tradicije, saj jo je večina držav tega dela Evrope začela uveljavljati šele po II. svetovni vojni, z izjemo Velike Britanije (in pa tudi ZDA), kjer so to problematiko začeli urejati takoj po veliki svetovni krizi iz let 1929—33.

V manj razvita območja vseh držav zahodne Evrope so pričeli intervenirati pod pritiskom objektivnega položaja. Intervencijo v manj razvitih območjih so začeli uveljavljati prej tam, kjer se je položaj prej in močneje zaostрил, kar je vplivalo tudi na odločitve pristojnih organov in na sprejemanje prvih zakonskih ukrepov iz te problematike. Z intervencijo v manj razvita območja so začeli v Italiji 1950. leta, v ZR Nemčiji in Nizozemski 1951. leta, v Franciji 1954. leta in v Belgiji 1959. leta. Problemi razvoja so se v manj razvitih območjih teh držav zaostri torej v glavnem istočasno, v precejšnji meri tudi kot izraz stanja v gospodarski strukturi celotne zahodne Evrope v tem času. Zanimivo je, da so se manj razvite države zahodne Evrope (Grčija, Španija in Portugalska) lotile urejanja tega problema šele v najnovejšem času in šele takrat, ko se je v razvoju nekaterih njihovih regij začel uveljavljati hitrejši ekonomski razvoj, in pa potem, ko so razen pomembnejšega uvoza kapitala dosegli tudi neki presežek akumulacije, v odnosu do katerega je pomoč od zunaj samo dopolnilo, ne pa glavni vir sredstev za razvoj manj razvitih področij.¹

Torej je razvoj manj razvitih območij možen šele na neki določeni stopnji razvoja držav, ko so si te države že zagotovile hitrejši ekonomski dinamizem in ko je na tej podlagi zagotovljena določena večja razpoložljivost akumulacije. Pred tem je intervencija v manj razvita območja samo socialno upravičena, ekonomsko pa samo v primeru neposredno rentabilne naložbe. Intervencija v manj razvita območja je upravičena šele v fazi hitrejšega razvoja nacionalne ekonomike tudi zaradi tega, ker se šele v tej fazi neenakomernost v tempu razvoja posameznih območij močneje izrazi.

V tem zgodovinskem zaporedju so se doslej v glavnem uveljavljali problemi razvoja manj razvitih območij v vseh državah zahodne Evrope, in v razmerah, ko je dislokacija investicij in njihova struktura temeljila izključno na neposredni rentabilnosti naložb. Temu je prispevala tudi ekonomska teorija, ki je pri optimalizaciji naložb izhajala praktično izključno iz strukturnega vidika investicij, zane-

¹ Nekatere intervencijske ukrepe so na primer v Grčiji na manj razvitih območjih uveljavljali v teku 50-ih let, vendar pa skoraj izključno na podlagi tuje tehnične in finančne pomoči, predvsem s pomočjo mednarodnih organizacij, in pa ločeno le v nekaterih pokrajinah.

marjala pa teritorialni vidik razvoja. Razen tega se v posameznih državah ni obnesla tudi uradna ekonomska politika, ki je svojo vlogo omejila predvsem na favoriziranje omenjenih tendenc in na administrativno in vojaško-strateško funkcijo, popolnoma pa zanemarila teritorialni vidik razvoja. V isti smeri je končno delovala, kot smo že omenili, dosežena stopnja razvitosti gospodarstva teh držav in pa predvsem skromnejša dinamika njihovega razvoja, ki v prejšnji fazi, pred začetkom intervencije, ni v zadostni meri zaostrovala problemov neenakomernosti v stopnji razvitosti in jih ni zadosti poudarjala v celotni nacionalni problematiki.

To pa ne pomeni, da zavestna akcija subjektivnega faktorja že prej ne bi mogla (če bi subjektivni faktor bil teoretično usposobljen za to) preprečiti nekaterih deformacij teritorialnega razvoja, oziroma da se v prihodnjem razvoju manj razvitih dežel zaradi slabe ekonomske podlage ne bodo mogli izogniti nakaterim težavam na tem področju.

Dejstvo je, da so razvite države začele reševati probleme teritorialnega razvoja šele takrat, ko se je ta problematika že do skrajnosti zaostрила. Je pa prav tako res, da akcija na teh območjih doslej še ni dala večjih rezultatov, in da se odpira vprašanje, kdaj je ekonomsko upravičeno, da se lotimo intervencije v manj razvita območja, in s kakšnimi sredstvi naj to storimo na različnih ravneh razvitosti posameznih držav. Problem je v tem, da bi akcija intenzivnejše intervencije v manj razvita območja v razmerah nezadostne razvojne dinamike in neustrezne stopnje razvitosti razvitejših področij, ko ta področja še niso sposobna, da bi ustvarjala presežke akumulacije za razvojne potrebe manj razvitih, lahko dala, če gledamo s stališča razvoja nacionalne ekonomike, pa tudi vsake regije posebej, prej negativne kot pozitivne rezultate. Po 20-letnih izkušnjah razvoja manj razvitih območij v zahodni Evropi ta problem še posebej poudarjamo glede na to, da je praksa pokazala, da je hitrejši razvoj najrazvitejših območij nujen predpogoj za razvoj manj razvitih območij in nacionalne ekonomike kot celote.

Dvajsetletne izkušnje na tem področju so razen tega dale tudi prve rezultate na teoretičnem polju, saj so razni načini urejanja teh vprašanj poleg pozitivnih aspektov pokazali tudi nekatere pomanjkljivosti dosedanje politike intervencije v manj razvita območja. K razreševanju teoretskih vidikov intervencije v manj razvita območja v državah zahodne Evrope je prispevalo tudi to, da so se te države lotile urejanja te problematike z zelo raznovrstnimi ukrepi, ki pa so se v praksi vse bolj zblíževali, tako da so zdaj dosegli razmeroma visoko stopnjo konvergentnosti stališč in izhodišč intervencije.

Različne načine začetnega urejanja te problematike so delno zahtevale različne razmere v manj razvitih območjih posameznih držav. Vendar pa moramo poudariti, da se v praksi posamezni vidiki razvoja nikoli ne pojavljajo v čisti obliki in da se nekateri pojavi ponavljajo ne glede na deželo oziroma območje. To nam omogoča,

da v teh pojavih zasledimo tudi skupne elemente, ki so podlaga za enake ali pa podobne ukrepe pri interveniranju v manj razvita območja katerekoli države, in torej veljajo tudi za naše razmere.

Problemi, ki so pripeljali do uresničevanja ukrepov regionalne ekonomske politike v zahodni Evropi, so se v posameznih državah tega območja kazali v tehle sintetiziranih pojavnih oblikah:

— Na jugu Italije so se kazali predvsem znaki splošne nerazvitosti: leta 1950 je na tem območju, ki obsega okoli 40 % nacionalnega ozemlja, živelo 37 % prebivalstva dežele, dajalo pa samo okoli 1/5 nacionalnega produkta.

— V Belgiji je bila na nekaterih območjih stopnja ekonomske rasti skromna, demografska dinamika nizka, prebivalstvo je odtekalo, in podobno, čeprav so to bila območja, ki so bila v preteklih stoletjih med najbolj razvitimi v Evropi; kot posledica enostranske strukture gospodarstva in visoke stopnje odvisnosti njihovega razvoja od panog z upadajočo dinamiko rasti pa so se postavljali problemi rekonverzije obstoječe proizvodnje in diverzifikacije proizvodne strukture teh območij.

— Na manj razvitih območjih Nizozemske so se problemi predvsem zaostrovali zaradi visoke koncentracije proizvodnje in prebivalstva na manjšem gospodarskem prostoru (na 10 % nacionalnega ozemlja je bilo koncentrirano leta 1951 35 % prebivalstva dežele in pa največji del gospodarskih dejavnosti).

— Problemi pretirane koncentracije na ožjem prostoru so se v še ostrejši obliki kazali v Franciji in Veliki Britaniji, kjer je neposreden povod za intervencijo bila pretirana koncentracija prebivalstva in gospodarstva na področju Prariza in Londona. Kot posledica tega stanja se je v teh deželah pojavljal vse bolj pereč problem tako imenovane »periferije« oziroma regij, ki niso bile zajete v ekonomska gibanja omenjenih dveh središč ali pa so bile v ta gibanja vključene samo delno.

— V ZR Nemčiji so bila v neposredni povojni fazi predmet intervencije predvsem vzhodna območja, ki mejijo z vzhodno Evropo, oziroma območja, ki so bila prizadeta zaradi novih meja, ki pa so bila tudi pred II. svetovno vojno za okoli polovico manj razvita od drugih pokrajin ZR Nemčije. Razen tega so z intervencijo zajeli tudi nekatera druga območja na zahodu in jugozahodu dežele, predvsem pokrajine, ki mejijo s Francijo in Švico.

— Na skandinavskem območju se manj razvita območja razprostirajo na severu teh držav kot posledica slabih klimatskih razmer in redke naseljenosti itd.

Razumljivo je, da so se ti različni vidiki razvoja posameznih dežel nujno morali pokazati v začetni intervenciji in ji dati specifične oblike, in da te različne razmere vplivajo na sistem intervencije tudi danes, čeprav se razlike v sistemu intervencije vse bolj zmanjšujejo.

Neposreden povod za intervencijo v manj razvita območja zahodne Evrope so bili v prvi fazi politični momenti oziroma politični pritisk za prerazpodelitev nacionalnega dohodka, da bi na manj razvitih območjih dvignili življenjsko raven. Tej zahtevi je bil prilagojen tudi sistem intervencije. Od te orientacije pa so zelo hitro odstopili in so v nadaljnji fazi vse večjo vlogo dobivali elementi intervencije, usmerjeni predvsem v gospodarstvo, in pa tisti posegi, ki manj razvitim območjem lahko zagotovijo začetni impulz za samostojni razvoj. Pri tem so izhajali s stališča, da je predvsem važna samostojna iniciativa območja, medtem ko je pomoč od zunaj lahko samo dopolnilnega pomena.

Vzporedno z omenjenimi stališči o intervenciji so se v zahodni Evropi razvijala tudi načela o investiranju v manj razvita območja. V prvi fazi so prednost imele investicije s tako imenovano odloženo rentabilnostjo. To pa je vplivalo na neposredne rezultate intervencije, ki so v vseh deželah zahodne Evrope bili v začetku razmeroma skromni. Pri tem so zastopali stališče, da mora intervencija v manj razvita območja imeti predvsem dolgoročne cilje in da zaradi tega od investicij v ta območja ne moremo pričakovati neposrednejših rezultatov. Za ta stališča so se nekateri zavzemali v prvi fazi povojnega razvoja, ko se je gospodarstvo držav zahodne Evrope praktično nepretrgano vzpenjalo. Brž ko pa je v tem razvoju prišlo do prvih resnejših zastojev, se je ta koncepcija morala umakniti realnejšemu nazoru, ki je zagotavljal neposrednejše in konkretnejše rezultate. Vendar pa, čeprav so začeli ukrepe na področju sociale in investicij z odloženo rentabilnostjo opuščati razmeroma hitro v vseh državah zahodne Evrope, so to načelo intervencije v celoti odpravili šele v najnovejšem času, kar pomeni, da so ukrepe na temelju neposredne ekonomske rentabilnosti uvajali razmeroma počasi in postopno — potem ko so ustvarili neki splošni »ambient« za razvoj — in da so šele po približno desetih letih intervencije na načelih, ki niso vedno upoštevala neposredne ekonomske rentabilnosti, onemogočili vsak poskus, da bi nadaljevali prejšnjo usmeritev v sistemu intervencije.

Opozarjamo na dejstvo, da so se nekateri pojavi na manj razvitih območjih teh držav vztrajno ohranjali, kar dokazuje njihovo objektivno upravičenost. Tako so, na primer, veliko vztrajnost pokazale v vseh državah zahodne Evrope investicije v infrastrukturo. Te investicije so na začetku intervencije v teku 50-letih let v večini držav v zahodni Evropi absorbirale največji del finančnih sredstev, namenjenih za razvoj manj razvitih območij. Vendar pa so glede na to, da so investicije te vrste dajale rezultate pri dinamiziranju razvoja manj razvitih območij razmeroma počasneje, kot so pričakovali, v nadaljnjem razvoju začeli iskati na tem sektorju možnosti za prihranke in sicer tako, da so graditev infrastrukture pričeli po strukturi in dimenziji v večji meri povezovati z neposredno izgradnjo proizvodnih objektov in jo teritorialno locirati predvsem v njihovi ne-

posrednejši bližini; sprejeli so koncepcijo o koncentraciji investicij v ožjih industrijskih, kmetijskih, turističnih in drugih conah na manj razvitem območju, v conah, ki so že prej pokazale večjo dinamiko ekonomske ekspanzije. Na drugih območjih s počasnejšim tempom ekonomske rasti so intervencijo, vključujoč izgradnjo infrastrukture, omejevali na osnovne investicije, povezane z dviganjem življenjskega standarda.

To koncepcijo so po dolgotrajnejših in zelo različnih izkušnjah praktično sprejeli v vseh državah zahodne Evrope. To koncepcijo je leta 1966 sprejela tudi Komisija EGS v okviru plana o srednjeročnem razvoju tega območja. V tem dokumentu so poudarili, da je eden od glavnih ukrepov za razvoj območij, ki se bojujejo s problemi počasnejšega razvoja ali pa nižje ravni razvitosti, ta, da zboljšamo infrastrukturo v najširšem pomenu besede in ustvarimo razvojna žarišča, ki naj bi postopno dinamizirala celotni prostor manj razvitih območij. Hkrati dokument poudarja pomen prometne povezanosti celotnega integracijskega območja EGS in posebno priporoča graditev vseh oblik komunikacijskega povezovanja (kar pa posebej velja za posamezne teritorialne enote, občine ali regije v okviru posamezne države).

Razvoj v tej smeri je v teku zadnjih petih let dal nekatere rezultate, hkrati pa pokazal na nekatere pomanjkljivosti, tako da je Komisija EGS ocenila, da je treba uvesti dopolnilne ukrepe. Zanimivo je, da Komisija EGS svojih sklepov ni izvajala iz obsega dohodka na prebivalca, pač pa iz proizvodne strukture, ki so jo dosegle posamezne regije. Komisija je še ugotovila, da se regije posameznih držav niso strukturno občutneje zblížale in ekonomsko povezale. Razen tega je Komisija ugotovila, da niso vedno tudi pri graditvi prometne infrastrukture zadosti koordinirali intervencije med posameznimi območji EGS.

Za našo prakso je zanimivo, da je Komisija EGS pri oblikovanju svojih stališč o perspektivnem razvoju integracijskega območja razen iz omenjene ocene o dosedanjem razvoju izhajala še iz dveh vidikov dosedanjega razvoja v zahodni Evropi: iz tendenc, ki se kažejo v razvoju posameznih sektorjev proizvodnje² in iz regionalnega razvoja celotnega območja EGS. Komisija je namreč za vsa območja, ne glede na stopnjo razvitosti, predvidela določeno dinamiko in usmerjenost razvoja.

² Iz ekstrapolacije trendov dosedanjega razvoja posameznih sektorjev gospodarstva zahodne Evrope izhaja, da bodo nekateri sektorji, kot so avionska in elektronska industrija, proizvodnja nuklearne energije, industrija plastičnih mas in pa kemična industrija, v prihodnje hitro napredovali in absorbirali nove kontingente delovne sile tudi zaradi tega, ker so še vedno na začetku razvoja. Z druge strani iz sedanjih analiz izhaja, da bodo nekateri drugi proizvodni sektorji zmanjšali svoj delež v celotni strukturi proizvodnje — in to ne samo ekstraktivna industrija, medtem ko se za avtomobilsko industrijo predvideva, da bo zadržala nespremenjen delež v celotni strukturi gospodarstva in zaposlenosti.

Komisija predvideva, da bodo industrijsko razvita območja v teh državah (za katera je značilen hitrejši tempo industrijskega razvoja, nizek delež aktivnega prebivalstva v kmetijstvu, pomembnejši razvoj infrastrukture in terciarnega sektorja) morala obdržati ustrezno razvojno dinamiko, ki bo v glavnem enaka dosedanji. To dinamiko bodo ta področja lahko obdržala s pogojem, da si bodo zagotovila potrebne spremembe v strukturi industrijske proizvodnje z usmeritvijo na panoge, ki bodo zagotovile omenjeni tempo rasti njihove ekonomike. Hkrati bodo ta področja morala imeti ustrezen tempo razvoja terciarnega in predvsem kvartarnega sektorja, ki bosta omogočala povezovanje proizvodnje, raziskovalnih ustanov in univerz. V teh regijah bo razvoj novih industrijskih panog omogočal zaposlovanje tistega dela delovne sile, ki bo zapuščala panoge z upadajočo razvojno dinamiko. Komisija tako pričakuje, da se bo razvoj teh območij v prihodnje odvijal brez priliva delovne sile iz drugih območij.

Za razvoj industrijsko delno razvitih regij (med katere Komisija prišteva regije, ki so v začetni fazi industrializacije, v katerih je v kmetijstvu zaposlenih nad 15 % aktivnega prebivalstva in v katerih so že dosegli določen razvoj infrastrukture in terciarnega sektorja) v razvojnih programih Komisije EGS predvidevajo več možnosti za rešitev obstoječih problemov predvsem glede na geografski položaj teh regij, in to:

— V industrijsko delno razvitih regijah, ki so v neposredni bližini industrijsko razvitih regij, se bodo usmerili k ustvarjanju proizvodne strukture, ki bo komplementarna s proizvodno strukturo industrijsko razvitih regij.

— Industrijsko delno razvite regije vzdolž velikih rečnih tokov bodo svoj razvoj integrirale z razvojem v drugih regijah ob teh tokovih.

— Končno bodo primorske delno industrijsko razvite regije v svojem industrijskem razvoju tembolj napredovale, čimprej se bodo usposobile za sprejem medcelinskih plovnihih objektov.

V pretežno kmetijskih regijah (za katere je značilno pomanjkanje samostojnih industrij, velik delež aktivnega prebivalstva — od 20 % do 40 %, pa tudi več — zaposlenega v kmetijstvu, skromen razvoj infrastrukture in v nekaterih primerih določena stopnja razvoja terciarnega sektorja, ki pa se v največji meri naslanja na razvoj kmetijske proizvodnje) Komisija spet predvideva več rešitev:

— V nekaterih pretežno kmetijskih regijah predvidevajo intenziviranje kmetijske proizvodnje, in to na tistih področjih, kjer kmetijska proizvodnja na podlagi modernizacije in tudi specializacije zaposlenim lahko zagotovi dohodke, enake dohodkom v drugih proizvodnih panogah. V teh regijah se morajo tudi ukrepi regionalne politike prilagoditi potrebam razvoja kmetijstva. Na teh področjih naj bi se razen kmetijstva razvijala industrija in tudi terciarni sektor, vendar pa v neposredni povezanosti s kmetijsko proizvodnjo. Predvi-

devajo, da bi se te panoge morale razvijati v nekaterih ožjih središčih v okviru teh območij.

— V manj razvitih regijah, kjer ni pogojev za uspešen razvoj industrije, predvidevajo razvoj terciarnega sektorja, in sicer z usmeritvijo k razvoju rekreativnih in turističnih dejavnosti. V teh regijah pričakujejo rešitev problemov predvsem od razvoja središč za klimatsko zdravljenje in oddih in od razvoja turizma nasploh. Eventualno naj bi se na ta območja dislocirali raziskovalni centri, če obstajajo pogoji za to. Akcija naj bi zajela tudi razvoj gozdnih površin, upoštevajoč ekonomsko vrednost gozda, njegovo delovanje na podnebje, regulacijo vodnih tokov in pa njihovo vlogo v zvezi z razvojem turizma.

— Končno so med tema skrajnima možnostima še druge kmetijske cone, v katerih je treba izpeljati strukturne spremembe in diverzifikacijo ekonomske dejavnosti.

Med akcijami, ki se jih je Komisija EGS lotila v najnovejšem času, moramo omeniti še ustanovitev posebnega sklada, ki se bo ukvarjal izključno s bonifikacijo dela obresti na kredite za investicijske posege v manj razvita področja držav članic EGS in pa dajal garancije na kredite, namenjene razvoju teh območij, dobival pa bo sredstva iz proračuna Komisije EGS. Sklad bo dopolnjeval delovanje Evropske investicijske banke, ki jo je ustanovila EGS za financiranje projektov izključno na temelju neposredne ekonomske rentabilnosti, in pa delovanje skladov v okviru držav članic EGS, ki se ukvarjajo s problemi razvoja manj razvitih območij. Izhajajoč iz splošnih gibanj v okviru EGS in iz specifične problematike, s katero se bodo morali v perspektivi spoprijeti v posameznih kategorijah regij, je Komisija EGS opredelila glavne cilje ekonomske politike na tej ravni kot akcijo, usmerjeno k »ustvarjanju, urejanju in upravljanju s pogoji za dislokacijo ekonomskih dejavnosti in človeškega faktorja, upoštevajoč pri tem zahteve moderne tehnike in tehnologije, interese gospodarstva, potrebe in težnje prebivalstva posameznih območij in značilnosti teritorija«.

Postavlja se vprašanje, kako izkoristiti omenjene izkušnje v razmerah manj razvitih območij Slovenije in v kakšni meri upoštevati te izkušnje.

Glavni elementi, ki jih v tej zvezi ne bi smeli prezreti, so tile:

— Gre za države, ki so večinoma na razmeroma višji ravni razvitosti, kot je Slovenija.

— Intervencija ima na manj razvitih območjih v teh državah že dolgotrajnejšo tradicijo (okoli 10 — 15 let) in v tem času je tem državam uspelo, da so predvsem na temelju specifičnih nacionalnih ukrepov in pa ukrepov, ki so bili omejeni predvsem na manj razvita območja, rešile nekatere najbolj pereče probleme. Tem državam je namreč uspelo, da so zaustavile tendenco nadaljnjega zaostrovanja dosedanjih neenakomernosti v razvoju posameznih področij v okviru držav članic EGS z izjemo Italije (kjer se problemi neenakomernega

razvoja niso v večji meri zaostrovali zaradi velike emigracije delovne sile z manj razvitih področij). Čeprav so problemi regionalnega razvoja še vedno zelo pereči, so rezultati, ki jih je dosegla v preteklem obdobju vsaka država posebej, omogočili Komisiji EGS, da je lahko sprejela nekatere elemente splošne strategije regionalnega razvoja za celotno območje EGS ne glede na stopnjo razvitosti posameznih regij, kar je velik napredek.

Iz tega izhaja, da se lahko urejanja neenakomernosti v razvoju posameznih regij na celotnem nacionalnem ali integracijskem območju, vključno z urbanističnimi rešitvami, lotimo šele na neki višji stopnji splošne razvitosti in potem, ko smo že rešili nekatere najbolj pereče probleme na najmanj razvitih območjih. Hkrati nas predvideni sistem intervencije na ravni EGS opozarja na nekatere šibke točke v dosednji politiki intervencije in na odstopanja od optimalnih rešitev, ki bi se jim morali izogniti v naši praksi. Med temi so:

— Tendenca, da pri interveniranju začnemo z reševanjem čim večjega števila problemov s pomočjo preširoko postavljenega instrumentarija, zanemarimo pa dejstvo, da so finančna sredstva, ki so za to na razpolago, razmeroma skromna.

— Da razpoložljiva sredstva razporedimo na preveliko število investicij.

— Da pride do pretirane disperzije investicij v okviru manj razvitega območja, čeprav je neka določena stopnja dislokacije naložb v okviru regionalne politike nujna in je celo prvi pogoj za uspeh.

— Da intervencijo začno v okviru prevelikega števila con.

— Da zaradi številnih problemov pozabimo na strateške elemente razvoja.

— Da na začetku intervencije preveč poudarjamo socialno intervencijo, manj pa ekonomske posege, čeprav mora med obema komponentama razvoja obstajati neko ravnotežje.

— Da pri uresničevanju intervencije zanemarimo strukturno koordinacijo razvoja na nekem manj razvitem področju z razvojem na drugih sosednih in pa bolj oddaljenih manj razvitih in razvitejših območjih.

— Da ne zagotovimo zadostne stopnje usklajenosti med posameznimi vrstami naložb in podobno.

Srbija v socialistični skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti

Odgovorni urednik revije Zdenko Roter je imel

11. novembra 1970 daljši razgovor s predsednikom Zveze
komunistov Srbije Markom Nikezićem. Objavljamo povzetek
razgovora v obliki intervjuja, kakor ga je avtoriziral M. Nikezić.

ZDENKO ROTER: Želeli bi, da bi bila snov našega pogovora: Srbija v socialistični skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti. Iz te opredelitve izhaja, da bi svoje bralce, z njimi pa tudi slovensko javnost radi seznanili s sedanjimi aktualnimi mnenji in stališči, ki prevladujejo v SR Srbiji glede njenega položaja v federaciji in glede statusa in perspektiv federacije. To je namen tega našega pogovora.

Če dovolite, bi takoj prešel h konkretnim vprašanjem.

Srbija je po svoje v specifičnem položaju. Sestavljena je iz različnih delov (ožja Srbija, Beograd, Vojvodina in Kosovo). Seveda je to samo ena struktura. Ob neki priložnosti ste rekli, da je Srbija zelo zapletena dežela. Zanima nas, ali ta zapletenost na kak specifičen način opredeljuje družbeno in politično pozicijo SR Srbije kot celote v skupnosti jugoslovanskih narodov?

MARKO NIKEZIC: Če mislite, da naj bi ta specifičnost bila v tem, da se položaj Srbije razlikuje od položaja drugih republik v Jugoslaviji, tu specifičnosti ne vidim. Tako iz formalnih kot iz vsebinskih razlogov v položaju SR Srbije v skupnosti jugoslovanskih narodov ne more biti razlik in specifičnosti.

Specifičnosti so notranje narave. Našteli ste ožjo Srbijo, Vojvodino, Kosovo, pa še Beograd. Od resničnih problemov bi predvsem opozoril na velike razlike v razvitosti. Potem na dejstvo, da največji del pripadnikov narodnosti — nacionalnih manjšin v Jugoslaviji živi v SR Srbiji: Albanci in Madžari, ki so najštevilnejši, in drugi, ki jih je manj. Navsezadnje bi omenil rezultat tega dejstva, to, da sta v sklopu SR Srbije dve socialistični avtonomni pokrajini.

ROTER: Ta nacionalni pluralizem, o katerem govorite, vsekakor, če lahko tako rečemo, precej zapleta vaš položaj, saj so problem te identitete narodnosti in narodov v raznih obdobjih tega našega povojnega razvoja različno razumeli. Kakšno je glede tega sedanje stanje?

NIKEZIĆ: Za SR Srbijo je tako kot za Jugoslavijo glede nacionalnega vprašanja bistveno demokratično internacionalistično stališče. V preteklosti so v delavskem gibanju glede narodnostnega vprašanja pogosto delali napake, ker so to vprašanje imeli za problem meščanske epohe. Toda v komunistični partiji Jugoslavije ni bilo tako: prav demokratično stališče glede narodnostnega vprašanja je bilo važna komponenta njenega vpliva na množice, s tem pa tudi važna komponenta zmage revolucije v večnarodni državi. Pa vendar je pri nas odnos do narodnostnega vprašanja doživel različne faze in zato smo rekli — to pa so pred kratkim povedali tudi slovenski komunisti — da smo bili na tem področju v zamudi.

ROTER: Nihali smo?

NIKEZIĆ: Da, če razvoj politike v narodnostnem vprašanju primerjamo z značilnostmi celotnega našega razvoja, z našo za razmere komunističnega gibanja in socialističnih držav razmeroma hitro demokratizacijo. Ne glede na dejstvo, da bi danes težko našli državo, v kateri nacionalno enakopravnost popolneje uresničujejo kakor v Jugoslaviji.

Če naj na tem področju delujemo dosledno, je najvažneje, da razčistimo tole: če smo si v socialistični Jugoslaviji, večnarodni državi, postavili nalogo, da neprenehoma zmanjšujemo razlike v ravni ekonomske razvitosti med področji in narodi, ne moremo nikakršne podobne naloge postaviti na področju kulture, tradicije, zgodovine, na vseh tistih področjih, ki so specifična in ki ustvarjajo narodno identiteto.

Jugoslavija kot država obstaja že petdeset let. Kljub razmeram neenakopravnosti med obema vojnama so naši narodi v drugi svetovni vojni s skupno revolucijo potrdili, da imajo interes za skupno življenje in da si ga želijo, ravno zato, ker so prepričani, da bo v novih družbenih razmerah skupna država jamčila uveljavljanje in razvoj identitete vsakega naroda.

ROTER: Ali bi lahko kaj več povedali o tem, kateri so po vašem mnenju razlogi in globlji vzroki zamud na tem področju?

In drugič, kakšne posledice so imele te zamude za Srbijo samo?

NIKEZIĆ: V Jugoslaviji je v njenem meščanskem obdobju obstajala koncepcija o enem narodu. Pa tudi v jugoslovanskem

komunističnem gibanju je precej dolgo vladala neka duhovna naravnost v bistvu unitaristične narave. Od samega dejstva, da v tistem času niso menili, da je posebno važno, kako se bodo narodi v prihodnji svetovni socialistični republiki organizirali glede državnosti, pa do drugih pogledov, ki so — nenamerno, toda dejansko — temeljili na buržoazni unitaristični koncepciji, velikosrbski ali pa na kaki drugi varianti ustvarjanja nove jugoslovanske nacije. Ti pogledi so živeli tudi v velikem delu množic. Ustvarjanje skupne države je verjetno že samo po sebi prineslo nekatere zmote o tem, kaj se pravzaprav dogaja, in vzpostavljanje nove države so deloma doživljali kot vzpostavljanje novega naroda. To je več kakor deset let živelo v delavskem gibanju. V Komunistični partiji Jugoslavije so to vprašanje — kakor tudi nekatere druge temeljne stvari — razčistili v pravem trenutku, lahko bi rekli v zadnjem trenutku, tik pred drugo svetovno vojno. Ne bom govoril o ustanovitvi komunističnih partij Slovenije in Hrvaške. O tem so nedavno povedali, kar je treba. Bistveno je, da je Komunistična partija Jugoslavije, če gledamo zgodovinsko, šele s tem postala popolnoma sposobna, da se spopade z življenjskimi vprašanji narodnostnega obstoja in revolucije jugoslovanskih narodov med drugo svetovno vojno.

Zamuda, o kateri smo govorili, ima za Srbijo drugačno obliko, rekel bi obliko identificiranja z Jugoslavijo. Ne govorim o srbski buržoaziji in srbski monarhiji. Razredni interesi so ju usmerjali k temu, da sta na Jugoslavijo in njene narode gledali kot na celovito področje svoje dominacije. Identificiranje z Jugoslavijo je delalo vtis, da Srbi sami iz svoje narodnostne individualnosti enostavno ne delajo problema. Toda na temeljih stoletnega boja za emancipacijo in nacionalno državo so Srbi ustanovitev Jugoslavije, in zdaj socialistične Jugoslavije, doživeli kot popolno rešitev problema Srbije in srbskega naroda nasploh.

V narodnostnem vprašanju je za Zvezo komunistov Srbije glavno, da dosledno vzpostavimo enakopravne odnose v SR Srbiji. Ne moremo pričakovati, da bodo odnosi med narodi in republikami enakopravni, če niso enakopravni znotraj vsakega naroda in vsake republike. Navsezadnje njihovi medsebojni odnosi lahko samo odsevajo njihove notranje odnose. Če nekdo ne bi mogel uporabljati svojega jezika v vseh dejavnostih, če ne bi imel možnosti, da njegov jezik in njegovo kulturno okolje po svoje izražata vse tisto, kar imajo drugi — potem svoje republike ne bi mogel občutiti kot ožje domovine in Jugoslavije ne bi mogel imeti za svojo deželo. Skupnost, ki bi na kakršnikoli podlagi svojim državljanom vsiljevala omejitve, ne bi mogla demokratično sodelovati z drugimi skupnostmi. Brez tega nikakor ne moremo govoriti o socialističnih družbenih odnosih. Ne moremo govoriti

o resnični človekovi osvoboditvi, če človek ni svoboden tudi kot pripadnik svojega naroda.

ROTER: Nam se od zunaj zdi, da se pri doslednem uresničevanju stališča o demokratizaciji verjetno prav zaradi zapletenosti, ki je značilna za Srbijo, srečujete z velikimi težavami, ki izvirajo iz objektivnega, so pa verjetno tudi subjektivne.

NIKEZIĆ: Glede materialnih težav: te bo po svojih močeh morala urejati celotna skupnost, pa seveda tudi ožje skupnosti, v katerih žive te narodnosti. Na tem področju bi lahko napredovali hitreje, če bi akcijo organizirali in odkrito razpravljali prav o teh vprašanih. Med objektivne težave pa lahko brez zadržkov prištejemo tudi stanje zavesti.

ROTER: Če se strinjate, bi šli v razgovoru naprej. Ali naj v tem kontekstu razumemo nekatere napetosti, vsaj nam se tako zdi, med Zvezo komunistov Srbije in delom inteligence? Ali sploh gre za napetost? Ali bi nam hoteli s tem v zvezi povedati nekaj več o politiki Zveze komunistov Srbije do inteligence in v tem kontekstu o vprašanju univerze, kjer je osredotočena neka skupina inteligence, ki bistveno vpliva na dogajanje?

NIKEZIĆ: Ne vem, kaj ste mislili, ko ste rekli »v tem kontekstu«. Na kontekst nacionalnih odnosov in demokratizacije?

Če govorimo o inteligenci kot celoti — in moram reči, da mi niso blizu tista stališča, ki jo delijo na neustvarjalno in ustvarjalno — moramo poudariti, da so se v zadnjih nekaj letih desetletja ljudi vlili v gospodarstvo, v politično in javno življenje republike. To so angažirani ljudje, ki so po naravi svojega položaja v proizvodnji in v družbenih službah, zdaj pa tudi v javnem življenju, kar precej vplivni. Politično in družbeno delo je zajel val novih kvalificiranih ljudi, ki so se v svojem okolju odlikovali kot najsposobnejši. Ni naključje, da so se uveljavili prav zdaj, v času, ko se identificirajo interesi ožjih skupnosti in se povečujejo njihove pravice in odgovornosti. Prej bi torej lahko govorili o veliki angažiranosti inteligence. Ne gre za kako posebno poslanstvo. Tako poslanstvo je razumljivo za deželo, ki je na samem začetku razvoja, v kateri so izobraženci maloštevilni. To pa se spreminja v okoljih, ki se industrializirajo in v katerih je kvalificiranih ljudi zmerom več.

Glede univerze pa: Zveza komunistov Srbije meni, da bi morala biti angažiranost in vpliv univerze večja. Bilo bi zelo neracionalno — in ZK Srbije tega nikakor noče — če bi se univerza omejila sama nase.

V Srbiji so zrasle nove univerze — v Novem Sadu, Nišu in v Prištini, nekatere fakultete v drugih industrijskih mestih pa so

nastale v okoliščinah, ki so jih prisilile, da se povežejo s prakso. Univerza je do včeraj bila nacionalna institucija, kar pomeni, da so bili njeni sogovorniki predvsem politični predstavniki. Živelimo v položaju, kjer je na eni strani stala vlada, ki je predstavljala gospodarstvo, ureditev, institucije, na drugi strani pa univerza, ki je bila elita naroda.

V novih bolj demokratičnih razmerah imajo vsi bolj realen položaj in ni več takih nacionalnih središč, ki bi izključno simbolizirala celotna področja družbene dejavnosti. Že se kaže, da je utrjevanje samostojnosti in vloge občinskih skupnosti in delovnih kolektivov pravi način, kako naj urejamo nekatere materialne probleme in odpiramo večje možnosti za delovanje univerze. V celoti ne vidim tu nobene nepremagljive težave.

ROTER: Če sem prav razumel, ste rekli, da je treba v tem kontekstu eventualno gledati na nekatere konfrontacije, ki bi bile od zunaj videti kot napetosti. Namreč v kontekstu tega procesa prestrukturiranja odnosov. Ali mislite, da ima oblast oziroma partija tudi morebiten predsodek proti inteligenci — predsodek, češ da je inteligenca omahljiv sloj, da ni zanesljiv sloj?

NIKEZIČ: Vsak razvoj prinaša nekatere resnične napetosti. Vendar pa mislim, da smo ta odnos do inteligence, o katerem govorite, že presegli. Predvsem zaradi množičnosti inteligence in njene današnje vloge v družbi in v zvezi komunistov.

ROTER: Če se strinjate, bi prešel na problematiko demokratizacije političnega sistema in postavil prvo vprašanje.

Zanima me, katere so za vas bistvene točke v procesu demokratizacije političnega sistema pri nas. Čemu bi dali prednost?

NIKEZIČ: Čeprav je bila v naši revoluciji, ki smo jo izvedli s svojimi močmi, brez dvoma močna demokratična klica, nisem prepričan, da bi bil brez spopada s Kominformom naš razvoj tak, kakršen je bil. V spopadu s Stalinom se je naše gibanje — kakor v vseh odločilnih trenutkih — lahko obdržalo le opiraje se na množice. V našem poznejšem razvoju vidim v temelju dva elementa. Eno je demokratična in internacionalistična politika glede nacionalnega vprašanja, ki je pogoj in pomemben dejavnik našega splošnega demokratičnega razvoja. Mislim, da je to pospešilo splošno demokratizacijo, saj je v vseh fazah spodbijalo neki določeni centralistični konservativizem. Drugo je vsekakor usmeritev k samoupravljanju. Ta smer je povezana z našimi narodnoosvobodilnimi odbori med vojno in z narodnoosvobodilno fronto, s tistim, kar je Kardelj leta 1945 označil kot plebejsko

karakteristiko naše revolucije. To je tisto, kar je bilo že tudi prej v revoluciji splošno ljudsko, širše od mehanizma partije in države in kar je pozneje postalo še dragocenejše. V zgodovini socialističnih revolucij so demokratične organe v bazi, ki so med revolucijo nezamenljivi, potem ko so ustvarili močan mehanizem socialistične države, pogosto razlastili, celotni plebejski val pa zaustavili. Pokazalo se je, da so se bojevali za vrh, za to, da prevzamejo državno krmilo in da z nasiljem državne oblasti zgradijo novo družbo.

Nas so okolnosti vodile v drugo smer — v smer resnične angažiranosti množic in nepretrgane skrbi Komunistične partije Jugoslavije, da ohrani avtentično ljudsko gibanje. To so ljudski odbori, to je Ljudska fronta in to so delavski sveti.

V sedanji fazi našega razvoja je nacionalni moment brez dvoma še zmerom vitalnega pomena. Mi v ZK Srbije menimo, da je to brezpogojno trajna komponenta vsakršne demokratične socialistične evolucije v Jugoslaviji. Nekateri vidijo mogoče v tem glavobol, ki se ga ne bomo nikoli rešili. V danih razmerah naše stvarnosti je to trajno vprašanje, ki je stalni vir moči za utrjevanje in razvoj demokratičnih odnosov med narodi v Jugoslaviji kot državi in kot družbeni skupnosti.

ROTER: Poleg tega pa —?

NIKEZIĆ: Poleg tega pa, kakor sem rekel, samoupravljanje. Mislim, da je to odnos, ki v klici vsebuje celoten naš sedanji, pa tudi prihodnji razvoj. V teh dveh razsežnostih, narodnostni enakopravnosti in samoupravljanju, vidimo tudi možnost za ustvarjanje zares demokratičnega tipa ožjih skupnosti. Ne spuščam se zdaj v vprašanje delegatskega sistema, neposrednega predstavnštva ipd. Seveda se bomo morali opredeljevati tudi glede takšnih vprašanj, toda meni se ne zdi, da bi bilo to bistveno za usmeritev, čeprav je važno za uresničevanje.

Za nadaljnjo demokratizacijo je bistveno, kaj kdo dela v svoji hiši. Seveda ne na način medrepubliške in mednacionalne korektnosti, zaradi katere se ne bi bilo treba vmešavati v sosedove zadeve. Pač pa tako, da se nihče ne more do drugega vesti drugače, kakor se vede v svoji domači politiki. Za uresničevanje demokratičnih odnosov je odločilno, da je v vsaki ožji skupnosti, v republiki, pa tudi v drugih skupnostih, možna razprava in da so možne različne šole mnenj. Zakaj če bo to ogroženo v republiki, bomo imeli šest variant, ki bodo ustvarjale videz demokratične odločitve. Toda če so vsako od teh variant izdelali kot uradno, državno tezo ustrezne skupnosti, potem nikakor ni nujno, da to pomeni, da socialistični demokratizem prevladuje. Tako se lahko konfrontira tudi šest avtokracij.

Ne mislimo, da bi se lahko razvilo kaj dobrega iz tega, če bi a priori zahtevali, da vsi v SR Srbiji enako mislijo, če bi zahtevali enotnost za vsako ceno, če bi se vrnili k tako imenovani monolitnosti v partiji. Predstavniška telesa, organi uprave in ZK se bodo opredeljevali toliko, kolikor bo za izvajanje politike nujno. V znanstvenih in strokovnih razpravah pa naj obračunavajo z argumenti, ki pripadajo danemu področju znanja. Če bi tu kdo zahteval, naj bodo tisk ali vlada ali ZK na njegovi strani, bi bilo to prej znamenje, da ravno na svojem področju nima argumentov.

ROTER: Ko govorite o šolah mnenj v republiki in o tem, da je dialog nujen tudi znotraj republik, ali mislite pri tem samo na različne ekonomistične šole, filozofske šole ali pa moramo to razumeti širše, namreč kot možnost in nujnost stalne konfrontacije in dialoga med različnimi pogledi o načinih, kako uresničevati nekatera stališča tudi v okviru partije?

NIKEZIĆ: Da smo si takoj na jasnem. Nikakršnih partijskih frakcij nimam v mislih. Toda potrebno je, da vse več in o vsem razpravljamo. Prepričan sem, da je to danes možno v vseh institucijah, tako tudi v ZKJ — z njenim sedanjim programom in statutom. Vse več moramo razpravljati tudi znotraj vsake republiške organizacije zveze komunistov. Ta usmeritev izvira iz prepričanja, da odločanje brez razprave vodi v sterilnost.

ROTER: Govorili ste o različnosti. To vašo misel bi povezal s problemi političnega sistema. Dejstvo je namreč — vsaj mislim tako — da je prvi pogoj za demokratičen političen sistem funkcioniranje množice političnih subjektov: vlade, skupščine, pa tudi partije, sindikatov, ki so relativno samostojni in ki ne morejo biti več nekakšna transmisija; zato se v zvezi s tem postavlja vprašanje sinteze. Množico različnosti je treba namreč od časa do časa sintetizirati.

Kako si v tem kontekstu predstavljate vlogo zveze komunistov?

NIKEZIĆ: V ožjem praktičnem pomenu lahko, kakor pravite, govorimo o politiki posameznih subjektov, npr. o politiki sindikatov v Srbiji ali o politiki republiškega izvršnega sveta. V celoti pa je to vse politika enega gibanja in v tem pomenu politika Zveze komunistov Srbije. Iz tega je že razvidno, da politike ZK Srbije ni mogoče zreducirati na centralni komite. V CK vidimo del tega gibanja, ki ima čisto natančno določene dolžnosti in pooblastila v okviru teh dolžnosti. Njegova naloga je, da usklajuje delo vseh organizacij zveze komunistov in vseh komunistov kot pripadnikov gibanja ne glede na to, kje delajo.

Vendar ne v pomenu, da CK obvladuje vlado, skupščino in vse drugo. Če v družbi, kakršna je naša, ne bodo vsi sodelovali pri uresničevanju skupne politike, se zveza komunistov mora deformirati in hote ali nehote vrniti k stari stalinistični funkciji.

Posebno pomembno se nam zdi, da republiška skupščina in republiški izvršni svet odločata o vsem s polno odgovornostjo. Ne gre samo za razdelitev dela v republiškem središču, temveč za odločilni vpliv, ki ga ima vedenje v središču na celotne družbene odnose. Če na republiški ravni o vsem odločajo v centralnem komiteju, bomo zaman zahtevali, da v občinah in delovnih organizacijah funkcionirajo vse demokratične institucije.

Tudi ne mislimo, da bi na federalni ravni morali odločati tam, kjer to tudi formalno ni upravičeno. Dejstvo, da tudi izvršni biro in predsedstvo ZKJ razpravljata o ekonomskih funkcijah federacije in podobnih stvareh, ne pomeni, da se morajo predstavniški organi in ZIS demobilizirati. Ti organi so odgovorni in se morajo pravočasno odločati.

ROTER: Ob neki priložnosti ste rekli, da je nevarnost, da se zveza komunistov vrne na stara pota. Rekli ste, da je videti, da se zveza komunistov včasih preveč ukvarja s stvarmi, premalo z ljudmi, preveč z materialno stranjo odnosov — v federaciji ali v republiki — manj pa z družbenimi odnosi?

NIKEZIĆ: To so rekli drugi pred mano. Neka takšna nevarnost je res. Organizacije in forumi ZK se morejo in morajo ukvarjati z vsem na način samostojne analize, opredelitve in izvajanja politične akcije. Toda stvari se morajo končati v republiški skupščini in v drugih organih, kjer odločajo.

ROTER: Izhodiščna točka je torej samostojnost institucij in s tem njihova odgovornost?

NIKEZIĆ: Popolnoma tako. Drugačno ravnanje bi pomenilo, da ima vso oblast zveza komunistov in da je vse drugo kulisa. Mislim pa, da to niti ni več dilema, saj smo se že preveč razvili. Vseeno pa ne bi bilo dobro niti, če bi le za malenkost stopili nazaj. Čemu ne bi vselej stopili za korak naprej? Demokratizacija je počasen proces. Toda tudi kolikor lahko spreminjamo stvari v eni ali v drugi smeri, je naša dolžnost, da jih spreminjamo v socialistični smeri. To vse bolj onemogoča karšnokoli gibanje nazaj.

ROTER: V Sloveniji je zbudilo veliko zanimanje, da sta izvršni svet in skupščina SR Srbije sprejela dokument z naslovom Temeljno stališče o ekonomskih funkcijah federacije. Zanima nas, ali so poleg normalnega razloga, da republika v novi vlogi javno

opredeli svoja stališča, obstajali še kakšni dodatni razlogi? Nemara morebiti bojazen, da bi položaj neopredeljevanja ali nejasnega opredeljevanja puščal preveč prostora politikantstvu, demagogiji vseh vrst v republiki in zunaj nje. Kaj bi lahko o tem na splošno povedali?

NIKEZIČ: Ker gre za družbene zadeve, za nas ni bilo sporno, da moramo to sporočiti javnosti. Motiv tudi ni bila želja, da bi se izognili vtisu o neopredeljenosti. Če bi zaradi političnega prestiža hoteli ponuditi svojo varianto, bi to lahko storili že veliko prej. Glede pripomb, da se SR Srbija bliža koncu investicij in je zdaj za čiste račune, moramo povedati, da bo zdaj, ko ne bo več federalnega denarja za investicije, beneficiranih obresti, izvoznih subvencij, Srbija morala tudi sama nositi veliko breme. V čem pa bo torej po našem mnenju za Srbijo, pa tudi za druge, dobiček? Z uvajanjem čistih računov med republikami bomo odpravili iluzijo, da lahko vsakdo troši na račun federalne blagajne, in prevaro, da je tisti, ki se zadolžuje, ki investira v času inflacije, na dobičku.

Pretes, ki ga bodo v vseh naših okoljih povzročili čisti računi, nas mora osvoboditi iluzij. Najprej v okviru republike, potem v občinah in delovnih organizacijah. Prej je vsakdo dobival republiški vizum za pritisk na zvezno blagajno. Zdaj, ko bo moral sredstva dobivati ne s posredovanjem zvezne blagajne, temveč neposredno od drugih ekonomskih subjektov v okviru republike, pa bo težje.

Vsi smo ploskali usmeritvi k stabilizaciji. Toda ko bo prišlo do tega, da bodo morali v naših mestih revidirati gradbene načrte in splošno potrošnjo ali v delovnih organizacijah investicijske načrte, bo prišlo tudi do spopadov. Za enotnost glede teh vprašanj se je še treba bojevati v sami zvezi komunistov.

ROTER: V prej omenjenem dokumentu natančno določate točke o tem, kako si zamišljate delovanje federacije. Med drugim bi morala federacija zagotavljati in razvijati enoten politični sistem. Kako razumeti enotnost sistema, v čem naj bo ta enotnost?

NIKEZIČ: Tu je seveda temeljno samoupravljanje in skupščinski sistem, pri tem pa ne izključujem, da lahko v okviru skupščinskega sistema pride do različnih formul.

ROTER: Ali bi to lahko bila le izjema?

NIKEZIČ: Kadar nastanejo razne variante, nihče ni več izjema, pa tudi nihče ni merilo. Toda tedaj je tudi verjetno lažje videti, kaj je resnični skupni imenovalec. Tako je, dokler je vse uniformno, videti, da je vse skupaj skupni imenovalec.

Odnos med družbo in gospodarstvom se vse bolj prenaša na lokalno področje. Prepričan sem, da se mora zaradi tega tudi raznovrstnost povečevati.

ROTER: Pojem enotnosti je precej kompromitiran in ga v zavesti enotijo z uniformnostjo. Zato sem mislil, da bi to bilo dobro diferencirati?

NIKEZIĆ: Nekatere temeljne stvari, se zdi, nihče ne postavlja pod vprašaj. Nič ne more bistveno ogroziti pozicije samoupravljanja. Hkrati ko se svobodno odločamo o vseh stvareh, moramo biti svobodni tudi v tem, da sami izdelujemo demokratični mehanizem in da potem vidimo, kaj je pri tem jugoslovanski skupni imenovalec.

ROTER: Ob neki priložnosti ste rekli, da je SR Srbija proti ločenemu dogovarjanju med republikami, če gre za stvari, ki bi ogrožale tudi interese vseh jugoslovanskih narodov, narodnosti, republik in pokrajin. Ali se ta pripomba nanaša bolj na prakso v preteklosti ali velja le za sedanost ali pa je opozorilo za prihodnost?

NIKEZIĆ: Ne bi bilo treba niti čakati, da bi take interese ogrozili. Kakršnokoli posebno dogovarjanje med nekaterimi ožjimi skupnostmi o stvareh, ki zadevajo tudi interese drugih, bi bilo težko sprejemljivo.

Drugič, ali se nanaša na preteklost ali na prihodnost? V preteklosti je bilo tega zelo malo, zato to tudi ni problem.

To so stvari, ki se jih verjetno ne da vseh normativno uravnati, morali pa bi jih — v tej ali oni obliki — v naši družbi sprejeti v splošno rabo. Saj so povsod bistvene stvari, ki jih ne uravnavamo normativno, prek katerih pa nihče neodgovorno ne gre.

Hkrati pa nam občutljivost teh odnosov ne bi smela braniti, da bi se sporazumeli in končali zadeve, v katerih so zainteresirane dve, tri ali več republik. Majhni smo in nismo zadosti ekonomski, zato moramo sklepati kar največ takih sporazumov. Ko jih bo več, bodo morda nehali biti politično zanimivi.

ROTER: S tem v zvezi bi rad omenil, da je še zmerom slišati glasne ugovore, da v dosedanjih razpravah o mednacionalnih, pa tudi o medrepubliških odnosih pretiravamo, da to škodi enotnosti, da je to pravzaprav samo konfrontacija med republiškimi elitami oziroma da so te konfrontacije — spori predvsem samo, pogojno rečeno, stvar elit, da pa v ljudstvu tega ni.

NIKEZIĆ: Najprej o škodi: razgovor o pravih vprašanjih ne more škoditi, to pa so vsekakor prava vprašanja. Škodljivo je, če kdo

med nami meni, da lahko pri tem uporablja vsa sredstva ali da si lahko privoščiti, da ima najrazličnejše zaveznike, da mu je dobrodošel vsakdo, kdor je pripravljen, da ga v nekem konkretnem trenutku, v nekem konkretnem vprašanju podpre. To lahko ZK pripelje v zvezo z nacionalisti, pri čemer je jasno, da ti ne pristopajo k nobeni komunistični partiji zato, da bi se bojevali za njene cilje, temveč zato, da bi sami dobili možnost za vplivanje. Za kakšna stališča bi se bojevali v takem položaju, se lahko samo vprašamo. Seveda sem za pogovarjanje o teh vprašanih, s tem, da vsakdo misli na to, na kakšnem temelju se spušča v svoje spopade in da pod parolo — in iluzijo — nacionalne enotnosti ne obujemo k političnemu življenju nacionalističnih, protisocialističnih sil, ki smo jih že zdavnaj pregнали z našega političnega prizorišča.

Pogledi, da so razprave o mednacionalnih vprašanih in nacionalizem stvar elite — pri tem mislijo na nekatere vodilne kroge — pa so vsaj površne ocene. Iluzije so škodljive, ker nas demobilizirajo v boju proti nacionalizmu. Mladini na primer nismo dolžni pohvale, da je napredna in neekskluzivna in brez predsodkov. Tisto, kar smo ji dolžni, je, da v okviru svoje generacije v sedanji družbi razčistimo odnose z nacionalizmom. Zato odgovornosti političnih dejavnikov ne vidim v tem, da bi bili nosilci nacionalizma, temveč v tem, da prakticirajo demagogijo, da se izogibajo razpravam o nacionalizmu, o ekskluzivizmu raznih vrst.

Nacionalizem bo cvetel, kjerkoli se ne bojujemo, in posebej tam, kjer bo zveza komunistov razglašala, da nacionalizma ni. To je potem neposredna spodbuda, dajemo mu socialistični vizum.

ROTER: Kaj, mislite, je temu vzrok?

NIKEZIČ: O nekaterih vzrokih smo že govorili.

Drugič pa so vzrok nekateri nacionalistični tokovi, ki jih pri nas nismo nikoli premagali in ki jih centralizem tudi ni mogel premagati. Jugoslovanski centralizem ne more obračunati z nacionalizmom v nobenem narodu. To lahko samo komunisti — vsak v svojem narodnostnem okolju.

Ekonomske funkcije družbenopolitičnih skupnosti

(federacije, republik in občin)

K razgovoru za okroglo mizo »Ekonomske funkcije družbenopolitičnih skupnosti (federacije, republik in občin)« je naše uredništvo povabilo večje število politikov, gospodarstvenikov, ekonomistov, sociologov in drugih. V pogovoru dne 11. novembra letos so sodelovali: Marjan DOLENC, član izvršnega sveta skupščine SRS, Zvone DRAGAN, predsednik komisije CK za družbenoekonomske odnose in ekonomsko politiko, Danica JURKOVIČ, pomočnik direktorja za raziskovalno dejavnost zavoda SRS za produktivnost dela, Stane KAVČIČ, predsednik izvršnega sveta skupščine SRS, Stane KRANJC, višji predavatelj FSPN in glavni urednik revije, Tone KROPUŠEK, predsednik RS za Slovenijo ZSJ, Alojz LEB, svetnik za organizacijo »Slovenijales«, Filip LIPOVEC, izredni profesor ekonomske fakultete, Cene MATIČIČ, poslanec republiškega zbora skupščine SRS, Viljem MERHAR, asistent Ekonomske fakultete, Veljko RUS, docent FSPN, Lojze SOČAN, samostojni svetnik gospodarske zbornice SRS, Stane SAKSIDA, znanstveni sodelavec inštituta za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani.

Objavljamo redigiran in avtoriziran stenogram. Mednaslove je dodala redakcija.

Vse, ki želijo v razpravi še sodelovati, vabimo, da sodelujejo s pismenimi prispevki na straneh naše revije.

Z. DRAGAN: Uredništvo »Teorije in prakse« vas je povabilo na razgovor o temi, ki je ta čas v središču pozornosti v razpravah o spremembah v političnem in ekonomskem sistemu, začenši s spremembami v federaciji in republikah. Gre za vprašanja, ki so soodvisni člani med političnim in ekonomskim sistemom oziroma med sfero političnih in družbenoekonomskih odnosov.

Verjetno se ne bom preveč zmotil, če rečem, da bomo danes v nekem smislu le nadaljevali pogovor za okroglo mizo, ki je bil že pred dvema letoma na temo »Popravki ali preosnova političnega sistema«, seveda danes v nekoliko drugačni sestavi, z nekaterimi drugačnimi predpostavkami in v precej spremenjenih družbenopolitičnih in ekonomskih okoliščinah.

V prilogi vabila smo vam poslali skico nekaterih vprašanj za današnji pogovor; v tej skici smo razgrnili le delna izhodišča za razpravo. Takoj moram reči, da smo ob sestavljanju te skice morda preveč upo-

števali le strogo ekonomske kriterije, da so morda nekateri vidiki, zlasti sociološki, v nekoliko podrejenem položaju. Na drugi strani pa je verjetno skica vprašanj celo preveč razprta, pa bi morda kazalo v tem trenutku — če želimo poglobiti naša razmišljanja — vzeti v precep predvsem nekatera vprašanja. Tako bi lahko bolj realno pričakovali, da bo naš prispevek in s tem tudi delež revije aktualen in učinkovit.

V tem smislu in glede na pismo dispozicijo bom pred pričetkom razprave skiciral le nekaj uvodnih tez.

Najprej velja opredeliti nekatera temeljna izhodišča, ki so odločilna za ponovno definicijo ekonomskih funkcij federacije in republik.

Suverene republike se združujejo v državo

Prvo generalno izhodišče je po mojem v tem, da vsak narod oziroma republika po svoji presoji, s svojo lastno odločitvijo in na podlagi med-republiškega sporazuma odstopa nekatere svoje pravice in pristojnosti skupnim organom v federaciji. Če velja na kateremkoli področju, od obrambe do zunanje politike, potem mislim, da posebej in izrecno velja na ekonomskem področju, da se moramo, ko razpravljamo o ponovni definiciji ekonomskih funkcij federacije, vesti tako (govorim le o predpostavkah), kot da se šele zdaj suverene republike združujejo v novo državo, v samoupravno federativno skupnost, in se sprašujejo ter samostojno odločajo, kaj bodo od svojih elementarnih kompetenc prenesle na prihodnje federalne organe. Ta predpostavka je potrebna, da bi prišlo do sporazuma o minimumu zveznih ekonomskih funkcij, ki so potrebne za realizacijo skupnih ekonomskih interesov. Ta predpostavka je nujna tudi zato, da bi se hitreje otesli sedanjih in preteklih hipotek, parcialnih interesov, enostranskih pričakovanj, konfliktov itd. To je podlaga za jasno in čisto definicijo ekonomskih funkcij federacije, če želimo, da bo čim manj obremenjena z meglenimi kompromisnimi elementi. Gre torej za prenos pristojnosti na federacijo, čeprav se bo praktično odvijal nasproten proces — dekoncentracija oziroma decentralizacija pristojnosti.

Drugo izhodišče je raven, ki smo jo dosegli v razvoju samouprave v bazi, in potreba po nadaljnji krepitvi njene materialne in realne politične moči.

Tretje: razvitost oziroma nujnost nadaljnjega razvoja samoupravno organiziranega tržnega gospodarstva oziroma razvoja tržnega gospodarstva v samoupravnih razmerah. Mislim, da gre tu predvsem za to, da uveljavimo stare reformne zahteve, da postanejo organizacije združenega dela, ki so subjekti samoupravnega tržnega gospodarstva, resnično temeljna sila in odločujoč dejavnik v sistemu razširjene reprodukcije. To pa pomeni tudi nov in drugačen položaj države v reprodukciji — mislim na državo v celoti in še posebej na federacijo.

Četrto izhodišče: nacionalno vprašanje v naših sodobnih razmerah moramo dosledno obravnavati ne le kot zgodovinsko in politično kategorijo, marveč tudi in predvsem kot ekonomsko kategorijo. Pri tem mislim na pravice naroda do presežka njegovega dela in do reprodukcije naroda na tej podlagi.

Peto: kot posledica vseh teh dejstev so neogibne spremembe v obstoječem družbenopolitičnem in ekonomskem sistemu.

Nekaj besed o ekonomskih funkcijah federacije.

Menim, da moramo čimbolj natanko in nedvoumno definirati tako imenovane skupne zadeve in naloge, ki bodo v prihodnje sodile v pristojnost federacije. To še posebej velja prav za ekonomsko področje, ki je danes tudi najbolj sporno in občutljivo. To pa zahteva precizno opredelitev pojma enotnega tržišča (kar je znana teza) kot predpostavke in podlage za določitev prihodnjih regulativnih funkcij federacije, ki izvi-

rajo iz enotnega tržišča, tako v notranjih kot v mednarodnih ekonomskih odnosih. Gre za takšen ekonomski sistem in ekonomsko politiko ter za medsebojne obveze, ki so neobhodni, če hočemo ustvariti enotno tržišče in če hočemo, da bo to tržišče čim bolj skladno funkcioniralo.

Kako razumeti enotno tržišče?

Izhodiščni materiali za sejo republiške ustavne komisije zaenkrat v prvih dispozicijah pod enotnim tržiščem omenjajo:

1. svobodno gibanje sredstev, blaga, uslug in zaposlovanja ljudi;
2. skupna politika ekonomskih odnosov s tujino;
3. enoten sistem določanja cen z ustrezno intervencijsko politiko federacije na področju cen in tržišča (rezervni fond, uvozno-izvojni instrumenti itd.);

4. ustrezen sistem kompenzacij. To so glavne karakteristike, zelo groba skica elementov, ki jo je treba precizirati in vsak element podrobno obdelati in opredeliti, kaj si kdo konkretno, praktično, z vsemi posledicami z njim predstavlja.

Danes je že več ali manj nesporno, da je treba v prihodnje odpraviti vse neposredne investicijske funkcije federacije na gospodarskem in negospodarskem področju, oziroma da federalni organi ne bodo več smeli sprejemati nobenih investicijskih odločitev in vzpostavljati nobenih investicijskih fondov, razen fonda za kreditiranje hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih republik in pokrajine Kosovo. Sporne pa so še vedno stare investicijske obveznosti federacije do nekaterih republik. Tudi v resoluciji prve konference ZKJ je ostalo kompromisno stališče o odgovornosti federacije posebej do Črne gore in Makedonije v tej zvezi, medtem ko se je BiH po svoji volji umaknila s spiska upnikov federacije. Sicer pa vedno bolj dozoreva spoznanje, da je treba dati vse stare obveze federacije »na mizo«, da bi se z njimi direktno soočili. Nobena stara obveza ali zakon, ki sta v nasprotju s čvrsto proklamirano stabilizacijsko politiko, ne bi smela biti nedotakljiva. Lahko torej govorimo tudi o morebitni reviziji teh starih zakonskih obveznosti. Verjetno bo tudi nujno razmejiti dosedanje neporavnane obveznosti federacije do tujine in razvrstiti letne anuitete po republikah oziroma koristnikih.

V zvezi z vsem tem pravkar po republikah izdelujejo materialne bilance, s katerimi žele natančno ugotoviti, kakšna bo cena vseh teh sprememb. Prav tako bi vas rad še posebej opozoril na že objavljene srbske teze oziroma predloge o prihodnji ekonomski ureditvi federacije.

S temi spremembami se bodo bistveno povečale možnosti za ekonomsko osamosvajanje delovnih organizacij, občin in posebej še republik in pokrajin in za njihovo neposredno samoupravno povezovanje na temelju skupnih ekonomskih in drugih interesov.

Prvi pogoj za vse to vidim v tem, da bistveno spremenimo sedanji sistem, ki je omogočil oziroma povzročil izredno koncentracijo gospodarske oblasti in finančnih sredstev v organih federacije. Edini izhod po tej logiki torej je, da se sedanje ekonomske funkcije federacije omejijo na nujno potrebni minimum in da se bistveno zvečajo pristojnosti republik, občin ter zlasti samoupravnega gospodarstva. Ni razloga, da ne bi tudi v Sloveniji — za to smo neposredno zainteresirani — zelo radikalno postavili zahteve v tej smeri, na podlagi čim bolj jasnih predlogov in koncepcij.

V tem sklopu mislim, da zaslužijo posebno pozornost poleg že naštetih elementov še tale vprašanja:

1. Uvajanje sistema kompenzacij kot integralne komponente enotnega tržišča; mislim, da je to eden najbolj nedoločenih pojmov v prihodnjem ekonomskem sistemu, v prihodnjih ekonomskih funkcijah federacije. Vsi-ljuje se dilema, na kakšnih izhodiščih zasnovati kompenzacijo, kdo je

njen nosilec oziroma koristnik (teritorialni oz. republiški ali proizvodni princip), katere so obstoječe oblike kompenzacij, ker nekateri menijo, da jih imamo že danes precej, in kako z njimi v prihodnje.

2. Politika in sistem zadolževanja v tujini. Mislim, da je to zelo pomembno vprašanje, zato smo tako zavzeto vztrajali pri amandmaju na 1. konferenci ZKJ, s katerim smo tudi uspeli in ki govori o tem, da mora biti osnovni nosilec angažiranja dopolnilnih sredstev iz tujine — in seveda obveznosti, ki izvirajo iz tega — samoupravno gospodarstvo, torej uporabniki teh sredstev. S tem bi lahko zagotovili večjo skladnost med realno ekonomsko kreditno sposobnostjo države in obsegom angažiranih kreditnih sredstev iz tujine.

Tudi z eventualnimi supergarancijami za najetje inozemskih kreditov bi se morale v prihodnje — kolikor bodo te garancije potrebne — republike izrecno strinjati. Odplačilo teh kreditov naj bi bilo predvsem stvar koristnikov. Potemtakem federacija praviloma ne bi imela več funkcije direktnega prevzemnika in odplačnika tujega kredita.

3. Ne bi se posebej zadrževal pri drugih tudi pomembnih vprašanjih, pri katerih bo treba opredeliti vlogo federacije in njenih organov — politika carine in zaščite domače proizvodnje, devizni režim in stimuliranje izvoza, monetarno kreditna politika in bančni sistem, vključno z emisijsko politiko, ukrepanje proti monopolom ali diskriminaciji, politika davkov in prispevkov, intervencije na področju tržišča, določanje pogojev za vlaganje tujega kapitala, določanje sistema in politike rezerv federacije, sistema in politike hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih republik in pokrajin itd. Tudi tu je bistveno, da potem, ko bodo že določene prihodnje ekonomske funkcije federacije, v tem okviru razčistimo, kaj je izključna (prenesena) pristojnost federacije oz. njenih organov in kje je potrebno obvezno poprejšnje strinjanje republik.

Ekonomske funkcije republik

Na koncu še nekaj vprašanj, ki zadevajo ekonomske funkcije republike in njenih organov. Na številna tovrstna vprašanja, ki zadevajo republiko in njene organe na ekonomskem področju, bomo odgovarjali vzporedno z razčiščevanjem ekonomske funkcije federacije, cela vrsta pa jih bo takšnih, da bodo zahtevala specifične odločitve v posameznih republikah, in sicer:

1. glede na sporazumevanje v organih federacije oziroma sporazumevanje direktno z organi drugih republik;

2. glede na direktno in indirektno usmerjanje ekonomskega razvoja na svojem območju — ali dogovorno kot partner samoupravnega gospodarstva in občin, t. j. samoupravne baze, ali po njenem pooblastilu. Ker bosta tudi tu gotovo najbolj sporni področji razširjena reprodukcija in usmerjevalna funkcija republike, želim posebej opozoriti na ta splet problemov in dilem.

Prvič: kakšna bo tu funkcija naše republike in njenih organov pri sprejemanju neposrednih investicijskih odločitev, pri zagotavljanju finančnih sredstev za projekte, ki bodo predvideni z razvojnimi programi, vloga republike pri raznih finančnih subvencijah itd.

Drugič: obstajajo teze, po katerih naj bi — v primerjavi z drugimi družbenopolitičnimi skupnostmi — glavno težišče splošnih družbenih intervencij na področju razvoja bilo v rokah republik.

Tretjič: potem ko bomo definirali intervencijsko funkcijo republik na področju razširjene reprodukcije, se bo verjetno slej ko prej pojavilo osnovno vprašanje: kako zagotavljati in plasirati sredstva v te namene; kdo in na kakšni podlagi o tem odloča; na katera področja sega prioriteto intervencija republike; ali bomo imeli stalne in občasne vire sredstev za intervencijo itd., itd.

In končno samo še obrobna opomba oziroma predlog. Današnji pogovor za okroglo mizo naj ne bi bil le kritika obstoječega, čeprav tudi to, marveč naj bi v njem predvsem iskali novih rešitev in kritično ocenili tiste predloge in alternative, ki so jih že dali v javni razpravi o spremembah v političnem sistemu, hkrati pa naj bi izrazil naša lastna razmišljanja in odprl nove pobude za hitrejšo razčiščevanje teh dilem.

Predlagam, da celotni pogovor usmerjamo čimbolj sistematično in racionalno, zato bi se verjetno moral vsakdo v svoji razpravi omejiti na 10—15 minut, seveda pa lahko vsak udeleženec s krajšimi intervencijami večkrat poseže v razpravo; na ta način želimo doseči čimbolj dinamičen dialog.

M. DOLENC: Lahko rečemo, da obstaja okvirni sporazum o tistem, kar je v sedanji fazi skupno za vso Jugoslavijo in naj bi bilo enotno urejeno na ravni federacije — to so tri področja, ki jih na kratko označujemo: politični sistem, odnosi s tujino in pa enotni trg.

Spremembe v načinih družbene intervencije

Seveda, če rečemo enotni trg, to lahko pomeni zelo različno vsebino. Kot je Zvone Dragan že omenil, je v gradivu, ki ga je pripravila posebna delovna skupina, navedeno, da je predpostavka enotnega trga svobodno gibanje blaga, investicijskih sredstev in svobodno zaposlovanje. Odprto pa ostane vprašanje o ureditvi kompleksa dejanj in posegov mimo in poleg ekonomskih zakonitosti, to je, družbene intervencije na ekonomskem področju. Zavedati se namreč moramo, 1. da je delovanje trga pri nas nepopolno in 2. da si vsaka sodobna družba, in tudi naša, postavlja zelo zahtevne razvojne programe in te programe dosega ne samo prek svobodnega delovanja trga, ampak tudi z intervencijo.

Ta sistem intervencij vključuje poleg drugega tudi regrese, premije, beneficirane obresti, ureditev odnosov na zunanjetrgovinskem področju, razne oblike intervencij prek fondov. Vključuje tudi sistem kompenzacij, kajti strinjam se s tistimi, ki pravijo, da sistem kompenzacij v bistvu že imamo, čeprav ga nismo tako imenovali.

Ta sistem obsega še eno področje, ki je po mojem mnenju zelo pomembno, vendar v omenjenem gradivu ni omenjeno, to je aktivna politika pri usmerjanju gospodarskega gibanja, to, kar se v tujini imenuje anticiklična ekonomska politika.

Predpostavljam, da je skupni in življenjski interes vseh narodov Jugoslavije ohraniti skupno sožitje, da pa hkrati prevladuje tudi spoznanje, da je treba odnose drugače urediti. Pri tem je vzeti za izhodišče, naj si vsaka republika zamisli sistem tistih funkcij, ki naj jih skupno urejamo, in način, kako naj jih urejamo. Za ponazoritev, da je to v skladu s sodobnimi težnjami v svetu, naj navedem, da celo dežele, ki so bile tradicionalni nasprotniki in ki nimajo enotnega trga, ampak skupni trg, težijo k poenotenim oblikam in delovanju na področju ekonomske intervencije. Tak primer je tako imenovani »Wernerjev načrt« v EGS, kjer nameravajo v desetih letih zgraditi centralni bančni sistem, poenotiti davčni sistem in davčno politiko.

Mislím, da za Jugoslavijo velja, da moramo v sedanji fazi bistveno spremeniti način in delovanje ekonomskih intervencij, da pa se usklajenih intervencij ne odrekamo in se jih ne bomo mogli odreči. Zato je izredno pomembno, da poleg tega, da postavimo nujno potreben obseg posegov, ne varčujemo s trudom, da se obenem zelo skrbno pogovorimo o tem, kako bomo te posege uskladili in izvajali. To se mi zdi pomembno ne samo z vidika federacije, ampak tudi z vidika vsake posamezne republike. Prav gotovo tako organizirana družba, kakor je naša, ne more sprejemati

in ji ni treba sprejemati kar na slepo vse tuje instrumente. Družbena lastnina daje še mnogo možnosti za nove in drugačne oblike.

Moram reči, da v vseh razpravah, ki potekajo v federaciji, kjer deloma sodelujem, prihajajo do izraza različni pogledi, vendar pa je dokaj enotno spoznanje, da je določen obseg skupnih posegov nujen. Menim, da z vidika republike Slovenije tako gledanje prav gotovo ustreza, s tem da imamo, seveda, Slovenci toliko lažje stališče, ker smo dosledno zagovarjali in uresničevali reformsko načelo, da je predvsem trg tisti, ki naj rešuje ekonomske odnose med ekonomskimi subjekti. Pri prelivanju investicijskih in proračunskih sredstev smo predvsem dajali in so zato vse bilance in računi pokazali, da je sistem kompenzacij deloval v korist drugih področij, kjer pa tudi ni rodil najboljših rezultatov in zadovoljstva.

Čeprav smo ob tem in kljub temu v Jugoslaviji dosegli zelo pomemben gospodarski napredek, je tak sistem ekonomskih funkcij federacije porajal neprestana trenja in bistveno prispeval k nemoči ekonomske politike.

V. MERHAR: Ob problemu, o katerem razpravljamo, se srečujemo s stariim konfliktom. Konfliktom med državo, ki naj opredeljuje razmere gospodarjenja, na eni strani, in gospodarskimi subjekti, ki naj se tem razmeram prilagajajo. Ob tem konfliktu pa razmišljam o tem, kakšna so naša izhodišča za prihodnje spremembe? Imam vtis, da gradimo ali pa da hočemo graditi nove odnose družbene intervencije na liberalističnem izhodišču. Pri tem pa pozabljamo, da se je gospodarstvo glede gospodarske moči razvilo. Včasih je bil odnos med državo oziroma kompleksom družbenih intervencij in gospodarskimi subjekti približno tak, da je bila država monopolist v sprejemanju odločitev, za gospodarske subjekte pa je na splošno veljalo, da so bili po ekonomski moči neznatni. Saj je bila struktura gospodarstva takšna, da nobeden izmed gospodarskih subjektov s svojimi odločitvami ni mogel kakorkoli vplivati na razmere gospodarjenja.

Družbena intervencija in samostojnost gospodarskih subjektov

Ta predpostavka, ki je ustrezala »laissez faire« odnosom, se zdaj v bistvu spreminja, spreminja se tako na Zahodu kot pri nas. Tako danes pri nas spričo koncentracije in centralizacije nastaja fenomen gospodarske moči gospodarskih subjektov; fenomen, ki ga v naših odnosih najbrž čutimo in ki se izraža kot dvojni monopol. Nasproti politični moči stoji gospodarska moč, ki postaja tudi že politična moč. Med obema monopoloma se dejansko uresničuje družbena intervencija po sistemu kompromisov. Glede na to, da imamo torej že močne gospodarske tvorbe, ki so gospodarsko in s tem tudi politično močne, bi bilo treba po mojem mnenju to tudi predpostavljati v izhodiščih za prihodnje odnose država-družbena intervencija-podjetja. Saj je pri nas mogoče opredeljevati gospodarstvo in politično moč države, moč zelo integriranih gospodarskih subjektov in v nekem smislu še moč sindikatov.

Morda je videti, da so te opredelitve stereotipne. To je, povzete po zahodni družbenoekonomski praksi. Toda dejstvo je, da imamo pri nas že močne gospodarske tvorbe, ki uveljavljajo tudi že svojo samostojno ekonomsko politiko. S tem pa te tvorbe tudi želijo, da bi svoje proizvodne in druge programe uresničile tudi tako, da vključijo državo v uresničevanje teh svojih zamisli. Zato bi bilo seveda treba, čisto načelno rečeno, pri razčiščevanju odnosov med gospodarskimi in družbenimi subjekti opustiti načelo »laissez faire« in se približati bolj realističnemu izhodišču, ki predpostavlja že kolikor toliko razvito gospodarstvo s koncentracijo in centralizacijo sredstev, proizvodnih, trgovskih ali bančnih, in iz tega izhodišča iskati optimalen odnos med družbeno intervencijo na eni strani in uresničevanjem ciljev gospodarskih subjektov na

drugi strani. To poudarjam zaradi tega, ker so danes v diskusiji že dvakrat poudarili načelno stališče o tako imenovanem svobodnem gibanju produkcijskih faktorjev — delovne sile, proizvodnih sredstev in produktov dela. To gibanje pa lahko moti prav moč institucionaliziranih subjektov, pa tudi moč gospodarskih subjektov. Zato nam lahko »laissez faire« izhodišče služi le za zelo pogojno izhodišče, ki bi ga bilo po mojem mnenju treba temeljito redefinirati v tem smislu, da v gospodarski strukturi nimamo več gospodarske strukture, kakršna je bila značilna za »laissez faire«, ampak se v njej vse bolj uveljavlja težnja, zaradi katere je v gospodarski strukturi vedno manj prvin, značilnih za »laissez faire«. Imamo namreč že vrsto gospodarskih dejavnosti, ki so se s koncentracijo in centralizacijo povezale že v celotnem jugoslovanskem gospodarskem prostoru, čeprav v Sloveniji v teh procesih najbrž močno zaostajamo. Druge republike so hitreje in so oblikovale neprimerno več »zrelih podjetij«, ki pokrivajo celotno jugoslovansko tržišče in izvoz. Realno je tudi pričakovati, da se bo ta proces še pospešeno nadaljeval. »Laissez faire« koncept postaja torej vedno bolj omejen, postaja nerealističen. To pa hkrati terjaja, da pri definiciji odnosov med republikami in podjetji na eni strani ter federacijo na drugi strani izhajamo iz pravkar opredeljenih novih predpostavk. Jasno je, da bodo ti odnosi morali izhajati iz enotnega programiranja družbene intervencije. Tu se mi zdaj postavlja vprašanje: a) ali šest samostojnih republiških ekonomskih politik, ki bi jih uveljavljale naše republike, z veliko nevarnostjo, da te ekonomske politike ne bi bile koordinirane, ali b) podrejenost teh republiških ekonomskih politik skupni federalni ekonomski politiki.

Šestine so po mojem menju nevarne: a) ker onemogočajo optimalni družbeni produkt; b) ker onemogočajo optimalno uporabo tehnike; c) ker lahko omejujejo družbeni produkt in s tem optimalno izrabo produkcijskih faktorjev, ki so in postajajo vedno bolj povezani s sodobno tehniko. V tej zvezi bi citiral Galbraitha, ki je dejal, da planiranje (posegi v gospodarstvo) ni toliko ideološko vprašanje, ampak predvsem tehnično vprašanje. Tehnika ga zahteva in odločitve zaradi tehnike so tiste, ki jih je treba zelo natančno koordinirati in sinhronizirati. Bojim se, da bo v tej zvezi prevladalo načelo »laissez faire«. S tem bi namreč institucionalizirali odnose, ki bi zavirali nadaljnji razvoj proizvodjalnih sil. Zato je po mojem mnenju izredno pomembna nakazana dilema: šest samostojnih ekonomskih sfer ali enoten jugoslovanski ekonomski prostor. Celotno politično ozračje, se mi zdi, je danes usmerjeno k šestinam, ki bi jih nujno morali preseči. Te šestine bodo namreč v nadaljnjem gospodarskem razvoju lahko postale močan faktor neuspešnosti našega gospodarstva, zelo močan faktor razdeljene in nekoordinirane ekonomske politike, ki ne bi vodila k tisti učinkovitosti, ki si jo želimo in ki jo moramo z ekonomskim sistemom definirati in uresničiti. To je naloga reforme.

Odnosi med ekonomskim in političnim subsistemom

S. SAKSIDA: Rad bi vprašal, kaj pravzaprav razumemo pod pojmom »laissez faire«? Verjetno pojmuje tu dve stvari. Najprej: dopustiti vsakemu posameznemu podjetju, da brez omejitev nastopa na trgu s svojimi proizvodi in s svojimi cenami. To bi bil verjetno »laissez faire« v klasičnem pomenu besede. Drugi pomen pa zadeva odnos med ekonomskim subsistemom kot celoto in političnim subsistemom kot celoto. Vprašanje je, ali gre pri tem drugem pomenu pojma v naših razmerah sploh še za »laissez faire«? Pri razpravljanju o tem vprašanju se vnaprej opravičujem za morebitne zmote, ker pač nisem ekonomist.

Menim namreč, da današnji posegi politike in države niso rezultat reakcije na razvit in avtonomen ekonomski subsistem, temveč so prej rezultat akcije nasproti šibkemu, nerazvitemu, neavtonomnemu ekonom-

skemu subsistemu. Naš ekonomski subsistem je vseskoz trpel za tem, da se je politika vmešavala v tista njegova področja, na katerih bi morala ekonomija avtonomno delovati. To vmešavanje je zavrlo razvoj ekonomike in ga še vedno zavira, in to ciklično. Ekonomsko ekspanzijo smo torej zavirali z neustreznimi posegi političnega subsistema v ekonomijo. Danes pa skušamo nastalo situacijo razreševati spet s političnimi, toda tokrat decentraliziranimi posegi. To se mi zdi problematično.

Za ta položaj je značilno, da hkrati, ko razpravljamo o decentralizaciji, v kateri naj bi se relativno avtonomiziral ekonomski subsistem, razpravljamo, kot da bi šlo za isto dimenzijo, o tem, da naj bi se relativno avtonomizirale tudi teritorialne enote. Z drugimi besedami: menim, da je dimenzija diferenciacije ekonomike kot celotnega subsistema od politike kot celotnega subsistema nekaj drugega kot dimenzija teritorialne decentralizacije političnih ukrepov.

V. MERHAR: Strinjam se, da gre za dve ravni.

V. RUS: Kot sociolog seveda ne morem govoriti o distribuciji oziroma o redistribuciji ekonomskih funkcij teritorialnih skupnosti, lahko pa načnem nekatera sociološka vprašanja, ki so v zvezi z distribucijo ekonomskih funkcij. Eden izmed takšnih problemov se nanaša na *nosilce* sistema. Naša razmišljanja se običajno začnejo z opredeljevanjem splošnih ciljev sistema in se končajo z razpravami o takšni ali drugačni distribuciji funkcij v okviru sistema. Zelo neradi pa govorimo o nosilcih sistema. Ampak ti so z vidika realizacije sistema pravzaprav središčni problem. Če imamo nosilce, katerih interesi niso skladni s cilji, ki jih mora sistem realizirati, potem lahko že vnaprej pričakujemo, da bo prišlo do občutne modifikacije oziroma do občutne deformacije sistema. Sistem bo prejel ali slej, v večji ali manjši meri prilagojen interesom tistih skupin, ki so nosilci sistema. Če je nosilec več in če imajo različne interese, pride do popolne nejasnosti, kaj pravzaprav sistem še je in kaj ni več. Jaz kot državljani te dežele moram reči, da še zdaj ne vem točno, kaj je gospodarska reforma. Zdi se mi, da je to nekakšen homonim, to pomeni ista beseda za zelo različno vsebino.

Integrativna vloga tehnostrukture

Po mojem mnenju imamo na izbiro dve alternativni. Prva je, da krojimo sisteme v skladu z interesi nosilcev. Prednost te alternative je, da bo sistem v večji meri uresničen. Druga alternativa pa je v tem, da temeljiteje razmislimo, kateri subjekt, institucija oziroma skupina pride v poštev kot izvajalec tega ali onega sistema. V tej zvezi želim opozoriti na izvajanja tovariša Merharja, ki je omenil, da prehajamo iz sorazmerno nizko strukturiranega gospodarstva v višje strukturirano gospodarsko dejavnost. V našem času nastajajo velike ekonomske grupacije. S temi grupacijami se v naši družbi rojevajo tudi novi subjekti, nove skupine oziroma novi nosilci moči. Ugotoviti bi morali, kakšne so ekonomske in socialne implikacije v zvezi s tem, oziroma kakšne pozitivne in morda tudi negativne posledice lahko pričakujemo.

Dokler imamo zelo razdrobljeno proizvodnjo, smo obsojeni na tržno stihijo ali pa na državno planiranje. Ko nastanejo velike grupacije, pa se stvari spremenijo. Na to dejstvo opozarja Galbraith v svoji knjigi »Nova industrijska država«. Velike korporacije so nadomestek tako za tržno stihijo kot za državno planiranje. Z njimi vred nastajajo »tehnostrukture«, ki kontrolirajo zelo kompleksna področja gospodarske aktivnosti; planiranje se bistveno poenostavlja. Še več: »tehnostrukture« kot nosilci zelo kompleksnih in relativno visoko integriranih sistemov gospodarske dejavnosti so pravzaprav prvi ustrezni uresničevalci družbenega plana. Zaradi kompleksnosti problemov, ki jih morajo reševati, je zelo

verjetno, da bodo tehnostrukture znatno bolj družbeno in znatno manj podjetniško usmerjene kot pa vodstva majhnih podjetij. Zaradi takšne orientacije rešujejo lahko tudi tiste probleme, ki jih ne more reševati tržna izmenjava med neštetimi majhnimi podjetji. S sociološkega stališča ima liberalni trg samo regulativno, ne pa tudi integrativne funkcije. Sleherna družba, ki temelji pretežno na tržnih mehanizmih, je breznormna oziroma anomična.

Tehnostrukture ima izrazito integrativno vlogo. Če jo bo hotela učinkovito izvajati, bo morala razviti tudi tisto, česar najbolj pogrešamo: poslovno moralo, brez katere ne more delovati noben ekonomski sistem, tudi tisti ne, ki je podrobno zakonsko normiran.

Drugi mejni problem med ekonomijo in sociologijo je omenil tovariš Saksida. Postavil je vprašanje, kaj je pravzaprav funkcija političnega sistema. Osebnostno menim, da je za prihodnost zelo pomemben odgovor na vprašanje: ali naj politika neposredno regulira ekonomsko dejavnost ali pa naj le skrbi za koordiniranje tovrstne dejavnosti z drugimi družbenimi dejavnostmi? Moj osebni vtis je, da je bila angažiranost političnih organov v gospodarstvu tako velika, da je po eni strani ovirala njegov samostojni razvoj, po drugi strani pa je političnim organom enostavno zmanjkalo časa in energije za koordiniranje gospodarske aktivnosti z drugimi družbenimi aktivnostmi. Pravzaprav doslej ni nihče sistematično koordiniral dejavnosti različnih sistemov. Toda za družbo, ki se hitro razvija, so kritični prav odnosi med različnimi sistemi (ekonomskim, izobraževalnim, znanstvenim, kulturnim itd.). Zaradi hitrega razvoja nastajajo med njimi huda neskladja. Splošno znana bolezen hitro razvijajočih se dežel je »asinhronija sistemov«, ki požre največji del človeške energije. Menim, da bi morala tudi pri nas politika osredotočiti svoje delo v usklajanje sistemskih dejavnosti.

F. LIPOVEC: Ti problemi, ki so jih nakazale teze in ekspeze, so meni nekoliko daleč, ker sem predvsem ekonomski teoretik in se ukvarjam s teorijo, ne pa z ekonomsko politiko, to pa so bolj ekonomsko politična vprašanja. Vendar pa bi zelo globalno lahko nekaj povedal o tem.

Nov tip: delavska samoupravna ekonomija

Zdi se mi, da to celotno vprašanje le ni zgolj ekonomsko politično, ampak gre tudi za razmejitve med državo in ekonomijo. Da se to vprašanje ustrezno reši, moramo imeti ekonomsko teorijo delavske samoupravnega gospodarjenja, ne kakršnokoli ekonomsko teorijo. Jaz sem se tudi sam trudil, da bi formuliral vsaj nekaj teoretskih izhodišč za tako teorijo. Javno sem jih razložil v svoji knjigi. Pri teh poskusih sem metodološko vedno izhajal iz tega, da je ekonomija avtonomna, in sem abstrahiral državo, zaradi česar so me velikokrat kritizirali. Seveda, to je metodološko edino možno izhodišče, in tu nisem hotel doseči nič drugega kot pravilno znanstveno lotevanje reševanja tega vprašanja, ničesar nisem predpostavljaj, ker je vprašanje države veliko bolj konkretno od tistega, kar sem jaz delal in še delam.

Če gremo k ukrepom, da ekonomske funkcije s federacije prenesemo na ekonomske subjekte, to je po moji terminologiji na delovne kolektive in na nižje teritorialne enote (republike, komune), bi to torej ustrezalo mojim metodološkim predpostavkam bolj kakor pa nekakšen dualizem državnega gospodarjenja in samoupravnega, ker se v tej simbiozi stvar delavske samoupravnega gospodarjenja ni mogla prav razviti in tudi nismo potem analitično mogli ločiti, odkod izvira slabost, ali iz državnih ukrepov ali iz avtonomne ekonomije, kolikor je bila avtonomna. To je po mojem mnenju v redu. Vendar konkretno, katere funkcije, ki se prenašajo s federacije, prenesti zgolj na ekonomske subjekte — na de-

lovne organizacije, koliko tega pa prepustiti republiki ali komuni, je veliko bolj konkretno vprašanje. Če bi hotel karkoli odgovoriti, bi bilo to le uganje.

Če bi bil vključen v ekonomsko-politične subjekte itd., bi mi bilo to nekako prezentno. Tega pa zdaj ne čutim, samo metodološko lahko presojam. Kolikor sem si zapomnil, bi federaciji ostal politični sistem, tržišče in nekatere ekonomske intervencije oziroma kompenzacije.

Pri tržišču bi pripomnil, da sem vsekakor spada še denar. Če rečemo, da gre razen tržišča vse na republike in ekonomske subjekte, se nam postavlja vprašanje, kdo bo izdajal ali tiskal denar. Lahko rečemo, da je to del tržišča; če je tako, potem bi bilo to v redu.

Razmisliti pa je treba o nadaljnjem problemu. Država namreč vedno zagotavlja osnovne družbenoekonomske predpostavke ekonomije. Pri nas je to družbena lastnina. Res je pojem družbene lastnine teoretsko precej nerazčiščen. Vendar to ni nič čudnega, ker bomo pojem družbene lastnine lahko razčistili, ko bomo ugotovili vso ekonomsko teorijo delavskega samoupravljanja. Zdaj se počasi lahko kvečjemu približujemo tej dokončni opredelitvi. Nikakor se ne strinjam s tem, da je družbena lastnina nelastnina, kakor trdijo nekateri avtorji, ali pa da je to oblika državne lastnine, ali pa da je to lastnina delovnih kolektivov. Vse take teorije najbrž ne bi prinesle tistega, kar delavsko samoupravna ekonomija je in v čemer je lahko naprednejša od tistih ekonomij, ki obstajajo v svetu, od zasebne lastnine do državnega lastništva. Vendar mora družbeno lastnino neki državni organ ščititi. Po mojem je ena naših bistvenih šibkosti, da naše osnovne družbene predpostavke nihče ne ščiti. S to družbeno lastnino si lahko marsikaj privoščimo. Lastnina pri nas lahko spreminja svoj karakter; enkrat je državna, enkrat kolektivna, celo privatna itd. Če si privoščimo nekaj takega, ne moremo zahtevati, da bi bil kakršenkoli ekonomski sistem, kakršnakoli ekonomija stabilna. Lastninski odnos je osnovni odnos, okrog katerega se giblje vsa ekonomija. Če se ta odnos premika, se morajo hkrati premikati vse druge stvari. To pa se manifestira kot nestabilnost. Druga plat družbene lastnine, če gledamo samo z drugega vidika, pa je delavsko samoupravni način upravljanja, pri čemer tudi to ni čisto razčiščeno. Jaz to stvar razlagam tako, da je vsak delovni kolektiv v globalu nosilec samoupravljanja, vendar kot predstavnik vsega delavskega razreda, vseh ljudi, ki delajo. Delavsko samoupravljanje mora biti tudi zaščiten. Nekje bi to moralo biti, vsekakor to ni samo tržišče. En del tega je vključen v politični sistem, najbrž pa je še nekaj drugega, ne bi mogel opredeliti, kaj bi to bilo.

Brž ko stvari tako postavljamo, se ne postavlja niti vprašanje »laissez faire« niti vprašanje družbenega administrativnega planiranja. To ni problem, ker naša tako razumljena ekonomija ni več privatno lastniška ekonomija, v kateri bi lahko govorili o »laissez faire«, niti ni državno administrativna ekonomija, to je, ne predstavlja nekega vsedravnega koncerna, kakor na primer sovjetska ekonomija, kot jo razlagajo sami sovjetski ekonomisti. Gre torej za nov tip ekonomije, za delavsko samoupravno ekonomijo. Zato odpadajo ugovori s stališč ene ali druge skrajnosti in gre torej v tem primeru za osvobajanje ekonomije od države v obliki federacije in od politike sploh. Gre pravzaprav za razširjanje področja, v katerem se lahko uveljavljajo in razvijajo specifične nove zakonitosti tega novega načina gospodarjenja, ki ga pa seveda moramo vzporedno analizirati z vso znanstveno strogostjo in odgovornostjo. Tako bomo počasi prihajali do koncizno zgrajene ekonomske teorije, temu ustrezno pa bomo lahko gradili ustrezne ekonomsko politične rešitve. Več o tem ne bi mogel reči.

L. SOČAN: Navedel bi nekatera praktična stališča o vprašanjih, ki se mi zdijo primarna v zvezi z gospodarskim sistemom.

Eden poglavitnih razlogov za gospodarske težave in cikle, ki so čedalje bolj pogosti in ki se ne kažejo samo v deficitu plačilne bilance, ampak v težavah celotnega gospodarstva, je po mojem mnenju pomanjkanje jasne in enotne koncepcije o ekonomski politiki dežele. To za gospodarski razvoj pomeni, da tudi ni enotnih kriterijev gospodarjenja za gospodarstvo in negospodarske organizacije. To pomeni — in tako tudi menim — da eno glavnih izhodišč reforme ni uresničeno, to je kriterij enotnosti domačega trga. Če pravim, da ni enotnosti domačega trga, mislim tu predvsem na dispariteto cen na domačem trgu, ne le na odmike od splošne ravni vrednosti dinarja, ampak tudi, da so odmiki posameznih cen proizvodov od cen na svetovnem trgu različni. Če pa je stanje tako, to pomeni, da so pogoji gospodarjenja za posamezne dejavnosti in gospodarske organizacije različni. Na ta način se preliva dohodek gospodarstva v dejavnosti z večjo zaščito in z višjimi cenami na domačem trgu v primerjavi s svetovnimi cenami. Ta neenotnost trga in neizdelanost enotnih kriterijev gospodarjenja v našem gospodarstvu je tudi razlog, da preveč govorimo o delitvi dohodka, skratka, o tem, kako bomo delili, manj pa, kako bomo sploh proizvajali, kakšen gospodarski koncept bomo gradili, kakšna naj bo naša notranja gospodarska struktura, in še posebno, kakšna naj bi bila struktura našega izvoza.

O stališčih do vprašanj, ki so v zadnjem času dokaj jasna, ne bi izgubljal veliko besed. Navedel pa bi nekaj značilnih problemov. Neenotnost domačega trga posebno jasno potrjuje podatek, da ni prelivanja sredstev ali kapitala, kjer so pogoji gospodarjenja neenakopravni. V naši državi imamo tudi po reformi izrazito močno neprostovoljno prelivanje kapitala. Če gledamo samo obveznosti federacije, ki se večidel kažejo v njenih investicijah, obveznostih do tujine, do nerazvitih področij in v še manjših vsotah za stimulacije izvoza, pomeni to v zadnjih štirih letih 40 milijard dinarjev. Če pa pogledamo po drugi strani, kakšna akumulacija je bila ustvarjena v zadnjih štirih letih v podjetjih (celoten znesek sredstev, ki jih je gospodarstvo vlagalo v osnovne sklade in v vse druge sklade), je le-ta znašala prav tako okrog 40 milijard dinarjev. Dva približno enako zneska akumulacije! Vendar je del, ki je šel v poslovni sklad gospodarstva, še precej manjši. In kar je še bolj kritično, v zadnjih letih celo anuitete gospodarstva presegajo vlaganja v poslovni sklad. Po drugi strani pa vidimo, da se celo večji delež v gospodarstvu ustvarjenih sredstev netržno preliva. To se pravi, da tako veliko neprostovoljno prelivanje vsekakor ustvarja neenakopravne in različne pogoje gospodarjenja. Tem konkretnim problemom je treba dodati še vprašanje prevelike emisije, ki je bila povezana s tako velikimi obveznostmi federacije.

To je ena skupina razlogov.

Zunanjetrgovinski in carinski sistem sta nevzdržna

Drugo skupino razlogov moramo iskati na našem zunanjetrgovinskem področju, kjer bi predvsem omenil zapiranje domačega trga. Brž ko to omenjam, menim, da so ti pogoji gospodarjenja postali še bolj različni za posamezne proizvodne panoge. Da tu omenim samo nekaj ukrepov, na primer: našo carinsko zaščito. Ne bi je imenoval carinsko zaščito, ampak carinsko obremenitev. Kajti carinska zaščita, če govorimo v poprečju, ki pa ne pove veliko, znaša 14 %, če pa dodamo še dodatne obremenitve (dodatna carina, prelevmani, takse in grobo upoštevajoč kontingente), znašajo vse dajatve okrog 25 %. To se je izrodilo v nekak pro-računski dohodek in stalno naraščanje stroškov gospodarjenja. Primerjajmo podatek iz leta 1969 in oceno za leto 1970, kjer vidimo, da je samo za carinske obremenitve gospodarstvo v lanskem letu dalo pri in-

vesticijski opremi okrog 1,5 mrd din, v letošnjem letu pa že nad 2 mrd din, toliko, kot znaša celotni ustvarjeni poslovni sklad slovenskega gospodarstva. Reprodukcijski material je bil lani obremenjen z okrog 2,5 milijarde, letos pa z okrog 3 do 3,5 mrd din. Pri tem ugotavljam, da carinska obremenitev ne predstavlja jasnega koncepta o tem, kako zaščititi določene dejavnosti, ki jih hoče razvijati gospodarstvo kot celota. Vidimo, da postaja vse močnejši kvantitativni instrumentarij, in menim, da to zapiranje v odnosu do svetovnega trga in ustvarjanje disparitet zaradi ukrepov, kot so dogovarjanja, vplivata na spreminjanje pogojev gospodarjenja, s tem da tam, kjer gospodarstvo pač more, na različne načine zvišuje cene, tako da prihaja do različnih ravni cen in različnih pogojev gospodarjenja. Na ta način spontano prihaja do stalnega spreminjanja gospodarskega sistema in poprej določene ekonomske politike. Zaradi stroškovne nestabilnosti, v kateri je gospodarstvo, premalo razmišljamo predvsem o naši izvozni in proizvodni strukturi. Da navedem le nekaj ugotovitev s tega področja slovenskega gospodarstva, čeprav ni bistvenih razlik v primerjavi s celotno Jugoslavijo: jugoslovansko stanje je le nekoliko boljše.

Če si ogledamo izvozno strukturo Slovenije v zadnjih 12 letih z značilnimi gibanji — do leta 1961, do 1965 in po reformi, vidimo, da je struktura slovenskega izvoza imela dve posebnosti: čedalje bolj se je zniževal delež izvoza stalnih in po vrednosti velikih proizvodov, po številu pa se je celo znižal na polovico. Večji in stabilnejši proizvodi so stagnirali, naraščal pa je izvoz drobnih proizvodov. Vzrok za to ni samo splošna industrializacija, ampak je tako stanje predvsem posledica gospodarskega sistema, ki ne spodbuja k dolgoročnejšemu izvoznemu usmerjanju proizvodnje. Dogodilo se je, da se je slovenska izvozna struktura v zadnjih 12 letih spremenila tako, da izvoz po vrednosti največjih proizvodov predstavlja v primeri s takratno eno tretjino le še 15 % izvoza, srednje veliki proizvodi okrog 50 %, medtem ko je nestalen izvoz iz leta v leto naraščal in znaša že več kot tretjino skupnega izvoza.

Mislím, da je poleg problemov, ki sem jih prej omenil, treba omeniti še naš instrumentarij. Z dinarskimi izvoznimi subvencijami skušamo nadomestiti del naraščajočih proizvodnih stroškov. To pa ni edino. Imamo tudi izvozno stimuliranje podjetij, od retencijske kvote, vezave izvoza z uvozom, različnih kriterijev dodeljevanja deviz, kjer podjetja pogosto izvažajo zato, da dobijo devizna sredstva in si s tem omogočijo uvoz. Tako finančno interesantne uvozne kalkulacije (kljub visokim obremenitvam) opredeljujejo obseg in stabilnost izvoza. Čedalje večji del izvozne strukture je tak, da je zanimiv iz leta v leto glede na obstoječi izvozni in uvozni instrumentarij. V takih razmerah ni mogoče graditi dolgoročne izvozne strukture, ki bi slonela na zdravi tehnologiji. Pri tem obstoječa izvozna usmerjenost ni posledica stroškovnih in tehnoloških prednosti posameznih proizvodov, ampak bolj igre instrumentarija. Mislím, da je tak problem tudi na področju akumulacije. Za l. 1968 izdelana analiza kaže, da je velik del akumulacije razdrobljen na veliko število podjetij, in da je le manj kot polovica celotne slovenske akumulacije sposobna za uvajanje modernejše tehnologije. Če govorimo o vlogi republike, je vsekakor treba načeti vprašanje, kako poskušati usmerjati akumulacijo. Tu se pridružujem stališču tovariša Merharja, da bi to bilo koristno le v jasno izdelanem in enotnem konceptu gospodarskega razvoja celotne države, ker bi v tem primeru lahko tudi ožjemu področju (republiki) bilo jasno, pod kakšnimi investicijskimi pogoji se lahko investira. Zdaj tega ne vemo, še posebej, ker se proizvodni stroški in odnosi cen stalno spreminjajo. Položaj proizvajalcev je torej tak, da lahko ustvarjajo tudi zelo veliko akumulacijo, vendar ne zaradi zdrave tehnologije ali svoje sposobnosti, pač pa kratko malo zaradi visoke zaščite. Zato vidim poglobitveni problem v jasni opredelitvi dolgoročne gospodarske politike države.

Če na koncu poskušam povzeti, v čem vidim rešitev iz tega stanja, se mi zdi, da predvsem v tem, da naš domači trg začnemo čedalje bolj odpirati v odnosu do svetovnega trga. S tem ne mislim, da bi bila takoj potrebna devalvacija, ker sodim, da bi v sedanjem času devalvacija neenakopravne pogoje gospodarjenja še povečala. Odpiranje trga nasproti svetovnemu trgu vidim predvsem v tem, da bi moral prej ali slej odpasti kvantitativni instrumentarij, od dogovarjanja do kontingentov, v čim večji meri neekonomski instrumentarij.

Naslednja pomembna stvar je carinski sistem. Tega je nemogoče zgraditi, če nimamo jasnega koncepta gospodarskega razvoja. Podpiram stališče prof. dr. Pertota, da vežemo stopnjo zaščite posameznih dejavnosti na določeno perspektivo na področju njihovega tehnološkega razvoja ali pa izvoza, ne pa kot v dosedanjem sistemu, ko je vsakdo in v zelo visoki meri zaščiten s carino. Najbolj nujni ukrep pred trajnejšo ureditvijo monetarnega problema pa je po mojem potrebno takojšnje povečanje dinarske stimulacije izvoza. To ne le zato, ker je disproporc med izvozom in uvozom dosegel že najbolj kritično stanje, ampak predvsem zato, ker v takih razmerah da daljši čas degradiramo izvozno usmerjenost, in to predvsem pri najperspektivnejšem izvozu. Odpovedovanje izvoznih pogodb v zadnjem času to najlepše potrjuje.

Z. DRAGAN: Opravičujem se za kratko intervencijo. Na podlagi dosedanje razprave mislim, da bi bilo dobro, če bi se v nadaljnjem toku razmišljanj še bolj konkretno opredelili do treh dilem, ki ste jih v razpravi sami postavili:

1. Kaj vzeti za izhodišče pri definiranju in uresničevanju prihodnjih ekonomskih funkcij federacije: enotno tržišče (da ne grem v vse elemente in njegove karakteristike), potem enotne temelje socialističnih samoupravnih odnosov (o čemer je govoril dr. Lipovec) naše družbe, ki so temeljna prvina njene politične in ekonomske ureditve? Ali je to dovolj, ali se vsaj s tem strinjamo in ali je mogoče še kakšno makro izhodišče? Govorim le o generalnih izhodiščih, ker neka temeljna izhodišča bomo morali imeti za kriterije, ki jih bomo upoštevali pri nadaljnjih fazah strokovno političnih in znanstvenih razprav o teh vprašanjih.

To je prvo, kar bi rad, da bi upoštevali v nadaljnji razpravi.

Odnosi med politiko in ekonomijo

2. Kako opredeliti odnose med samoupravno ekonomijo na eni strani in državo oziroma organi družbenopolitičnih skupnosti oziroma sploh institucijami družbenopolitičnega sistema na drugi strani. Mislim, da sem bil v uvodu dovolj direkten, ko sem rekel, da ne gre več za spremembe v obstoječih odnosih med federacijo, republikami in občinami, zgolj za tako ali drugačno koncentracijo ali dekoncentracijo funkcij na treh točkah, na ravni družbenopolitičnih skupnosti, ampak da gre tudi za mnoge stvari, ki jih bo treba direktno prenesti v pristojnost, v sfero samoupravnega odločanja, dogovarjanja itd. samega gospodarstva ali drugih sfer družbenega dela in gospodarstva v soodvisni povezanosti. Zdaj je trenutek, da vidimo tudi ta odnos in ne le odnos med organi posameznih družbenopolitičnih skupnosti, da ne bi govorili le o odnosih med raznimi etatizmi, kajti to bi bilo lahko zelo enostransko razmišljanje.

3. Kako opredeliti družbeno intervencijo v razmerah samoupravnega tržnega gospodarstva: obseg, način, nosilci, ravni, področja družbene intervencije? Mislim, da se v temelju strinjamo s to intervencijo; drugo pa je, kaj si z njo predstavljamo, na kakšen način in kje jo bomo izvajali.

Postavljam vprašanje: kaj pomenijo za družbenopolitične skupnosti oziroma za njihove organe ali tiste, ki so nosilci te družbene intervencije, današnje razmere ali današnja raven v razvoju gospodarske strukture (kar

je nekdo omenil), spremembe v sami gospodarski strukturi, načelo samoorganiziranja gospodarstva, integrativni centri, v samem gospodarstvu danes in še bolj jutri (ki bodo diktirali razvoj kot eden izmed usmerjevalnih faktorjev), ki preprečujejo na eni strani povsem stihijsko delovanje trga, na drugi strani pa so lahko tudi nevarnost, kolikor gre za monopolne konstrukcije, ki lahko še bolj kot pa državni monopol deformirajo pozitivno delovanje tržnih zakonitosti.

Nadaljnja razprava bi nekaj teh dilem lahko bolje osvetlila.

S.KAVČIČ: Menim, da ni naključje, da se je v dosedanji razpravi vsaj posredno in tudi v teoretični obliki postavilo ali se nam poraja tako rekoč kot osrednje vprašanje prav vprašanje o odnosu med politiko in ekonomijo. Če govorimo o ekonomskih funkcijah federacije, to posredno pomeni, da govorimo tudi o odnosih med politiko in ekonomijo, izhajajoč pri tem iz tega, da je ta odnos danes v korist politike, celo preveč v njeno korist, da je politika v bistvu tutor nad ekonomijo, njenimi zakonitostmi, njenimi dolgoročnimi in kratkoročnimi interesi. Ključ znotraj teh političnih privilegijev na relaciji politika-ekonomija, pa je trenutno v ekonomskih funkcijah federacije. S tem, če to trdim, mislim na celoten sistem. Tovariš Sočan je sicer govoril o nekaterih zelo praktičnih aspektih interesov ekonomike in jih je v odnosu do akumulacije, v odnosu na prelivanje itd. zelo jasno in kvantitativno opredelil. Vendar se ne bi spuščal v vprašanje drugih odnosov — kot politika-znanost — in sploh v vprašanje drugih področij družbene reprodukcije, čeprav se strinjam z mislijo, da bo politika v odnosu do vseh funkcij področja družbene reprodukcije morala postajati čedalje bolj koordinativen in čedalje manj arbitraren faktor, da bo morala čedalje bolj ustvarjati razmere, v katerih se išče sporazumen proces družbene reprodukcije, vedno manj pa se jih bo neposredno lotevala.

Sicer mislim, da brez radikalnih sprememb v ekonomskih funkcijah federacije ne moremo premakniti odnosa politika-ekonomija v korist ekonomije. To pa zdaj hočemo, to je neposreden cilj. Strinjam se s tem, da se je treba tega vprašanja lotiti brez predsodkov, kot da smo stvar postavili na novo, izhajajoč iz tistih značilnosti, ki se nam kažejo v ekonomiji, ne pa iz tistih, ki so bile do zdaj prisotne, pravilno ali nepravilno potrebne v naši politični doktrini ali dnevni politični zamisli. Iskali naj bi zelo idealen cilj in ga postavili. Drugo je seveda vprašanje, kako priti do tega cilja, kakšna je pot do njega, z vsemi obremenitvami in kompromisi, ki bodo trenutno vsekakor potrebni.

V opredeljevanju ekonomskih funkcij federacije bi ločil dve stvari. Eno so temelji ekonomskopolitičnega sistema, tisti, ki bi jih morali dati v ustavo in ki so povezani s samoupravno naravo družbenih odnosov, o čemer je govoril Z. Dragan. Pri teh stvareh ni odstopa, ampak se moramo vsi skupaj o njih sporazumeti, ker bomo enako participirali pri temeljih, na katerih bomo ves sistem gradili naprej. Dejal bi celo, da to niso le funkcije federacije, ampak temelji federacije v smislu institucije, temelji celotne naše družbe, ker niso stvar zvezne ravni, ampak so elementi, bolje rečeno, temelji socializma. Zame so ekonomske funkcije federacije eno, temelji socializma pa so drugo.

Kako opredeliti ekonomske funkcije federacije

V operativno mandatni razsežnosti pa gre za vprašanje, kako opredeliti ekonomske funkcije federacije. Preden bi se opredelil za bolj konkretne funkcije, moram reči, da osebno zagovarjam mnenje in dokazujem, da imamo šest ekonomij ali vsaj šest ekonomskih interesov, če uporabim ta morda bolj ustrezen izraz za specifičnosti in ekonomske značilnosti take večnacionalne socialistične družbe, kakršna je Jugoslavija. Če govorim o šestih ekonomijah, seveda ne mislim na to, da se mora vsaka

zapreti vase, ampak mislim, da jih je treba resno precizirati in da jih mora zakon ekonomike potiskati eno v drugo, da jih mora delati komplementarne. Zapuščamo logiko administrativnega tutorstva in graditve enotne komplementarne ekonomije v Jugoslaviji — kolikor mogoče — in tudi to področje bolj prepuščamo ekonomiji. Na podlagi zveznega zakona smo gradili v Jugoslaviji šest tovarn celuloze in nismo bili daleč od tega, da bi na isti podlagi gradili šest rafinerij — samo Slovenija se ni pretokla do zveznega kapitala, drugače bi — pa šest železarn itd. Ta logika nam je povzročila veliko glavobola. Smo pa zdaj po drugi poti našli skupni interes s Hrvaško glede atomske centrale in ga bomo mogoče še našli za druge stvari, našle ga bodo neposredne proizvodne grupacije. V perspektivi vidim zelo velike možnosti za razvijanje nekaterih skupnih ekonomskih potencialov v tej smeri.

Glede ekonomskih funkcij federacije pa mislim, da morajo zagotavljati enotno tržišče in enotno politiko cen, kar pa ne pomeni enotnih cen. Poudarjam izraz »politika cen«. Mleko je v Beogradu dražje kot v Ljubljani. Morda bodo analize pokazale, da bi bilo dobro, če bi bil bencin v Ljubljani dražji kot v Beogradu. Nekatere stvari so lahko popolnoma enotne, pri drugih je vprašanje, kako bo z njimi. Na primer enoten okvir kreditne politike — govorim spet o enotnem okviru, ker predvidevam, da bo lahko neka republika imela še neko posebno kreditno politiko, ki že danes ni več v vseh potankostih enotna. Trenutno lahko dokažem z republiškim zakonom, s katerim dajemo nekatere posebne pogoje, ki jih drugi ne dajejo. Vendar je volumen kreditne količine na tržišču, vključno z emisijo, stvar funkcije federacije, predvsem z namenom, da se ohrani temeljno ravnotežje družbene reprodukcije, ne pa da z emisijo sproži prodore, ki preprečujejo normalne tokove gospodarstva. Vemo, da je doslej bila prav takšna praksa. Konkretni dokazi so za to, da so v ta namen šli celotni volumni emisijske mase in smo se vsako leto prepirali, ali naj jih dobi izvoz opreme ali gradbeništvo itd. Vse to ima težke posledice.

Med nadaljnje ekonomske funkcije federacije sodijo pravila in sistem zunanjetrgovinske menjave. Spet ne govorim o »unificiranem«
sistemu menjave in zadolžitvev v inozemstvu, ampak o pravilih in sistemu zunanjetrgovinske menjave za akcijo neposrednih proizvajalcev, bank itd. Federacija bi morala dati supergarancije pri tistih institucijah, ki se želijo pogovarjati samo z državo — na primer pri mednarodni banki itd. Torej, supergarancije navzven, navznoter pa vknjižba na tiste koristnike, ki bodo kredite dobili, in to pod najostrejšim režimom, da se izterjajo pred pokritjem osebnih dohodkov.

Načeloma sprejemam kompenzacije, vendar s tem, da je treba zelo konkretno videti, kaj to pomeni. Smatram, da je rahla kompenzacija že fond za nerazvite. Druge kompenzacije med panogami, to se pravi tisto, kar namenoma deformiramo s cenami ali s carinsko zaščito, ali česar s tem ne moremo usklajevati, bi pozneje regulirali. Doslej mi še nihče ni dokazal, da se tega ne dá usklajevati s cenami in s politiko carin. Teoretično predvidevajo, da se dá s kompenzacijami. Po mojem mnenju se bomo tu srečevali z nekaterimi osnovnimi tezami Marxove teorije, da razviti vedno in povsod in v vsakršnih razmerah izkoriščajo nerazvite. Osebnostno menim, da so se te stvari v svetu precej spremenile in jih ne moremo absolutizirati. Vendar, to je stvar daljše razprave.

Mislim, da bi republika morala imeti predvsem neko usmerjevalno funkcijo. Participirati bi morala pri vsakodnevnem odločanju v ekonomskih tokovih planirane ekonomije. Vidite, jaz postavljam stvari drugače. Pravim, da bi morala imeti republika participacijo, osnovna odločanja pa morajo biti v bazi. Ali bo ta usmerjevalna funkcija in participacija v direktni ali indirektni obliki, je zame praktično vprašanje. Ali se to dela prek proračuna, ali dela to izvršni svet, ali skupščina, ali na pod-

lagi zakona konstituirani samoupravljalci, je zame praktično nenačelno vprašanje, s tem, da se nagibam k temu, da so nekatere stvari, ki bolj spadajo tja, druge pa spet sem. Rezervni sklad, če ga upravljajo predstavniki samoupravljalcev, je tudi neki indirektni regulativni faktor skupnosti. Mislim celo, da bi lahko tudi republike dajale nekatere premije za izvoz ali mnoge stvari reševale v skladu s svojo ekonomskosocialno strukturo ali družbeno vrhno stavbo. Z nobeno doktrino bi si ne dal vezati rok, pota pa so odvisna od konkretnega cilja, strukture itd., lahko so zelo različna.

Če so slovenski bankirji prišli do odločitve, koliko procentov prostega kapitala bomo dali za nekatere stvari, potem je to zame tudi že neka »družbena intervencija« na temelju neke skupne povezanosti.

Ves koncept dolgoročnega razvoja je tudi družbena intervencija, zelo velika, ker bo pokazala na ključne strateške točke, razčiščevala, kaj kam usmerjati itd.

Samo še eno vprašanje. Mislim, da je slovenski kratkoročni in dolgoročni interes, da smo v vseh teh zahtevah in diskusijah zelo radikalni. Res je morda nekoliko otežujoča okolnost, da se glede tega popolnoma pokrivajo dolgoročni in kratkoročni interesi Slovenije — drugače kakor pri nekaterih drugih republikah, kjer se gotovo njihovi današnji interesi razlikujejo od dolgoročnih. Razgnati zvezne jasli — če uporabim ta izraz — in zadnje čase ga uporabljam — pomeni danes seveda za nekatere velike težave. Dolgoročno pa je orientacija, ki presega današnje interese, po mojem prepričanju naš skupen interes, ker bo mobilizirala dodatne sile pri vseh republikah in narodih.

Slovenski republiki bo prinesla taka ureditev takoj določeno materialno razbremenitev, hkrati pa je to tudi naš dolgoročni interes. Toliko za zdaj.

T. KROPUŠEK: Delavsko samoupravna ekonomija, ki jo jemljem za izhodišče, pa tudi dejstvo, da naše gospodarstvo že prehaja v višjo fazo glede na tehnologijo in organizacijo proizvodnje kakor tudi glede na gospodarske in samoupravne odnose, me spodbuja in mika, da bi se vprašanja ekonomskih funkcij federacije lotil z drugega konca. Upira se mi namreč razmišljanje o distribuciji ekonomskih funkcij in logika takega razmišljanja, čeprav izhaja iz realnega trenutnega položaja. To je logika decentralizacije, kar pa v bistvu ni nič novega glede na odnose in kvaliteto, h kateri težimo. Politiko decentralizacije propagiramo, pa tudi uresničujemo — čeprav počasi — že 20 let. Decentralizacija — kot jo razumem — je lahko le prenašanje etatizma z ene ravni na drugo. Meni pa gre predvsem za kvaliteto, ki naj jo ima novi ekonomski in politični sistem Jugoslavije, za kvaliteto, ki izhaja iz delavsko samoupravne ekonomije.

Nevarnost politike šestin v Jugoslaviji

Tukaj je bil govor o nevarnosti politike šestin v Jugoslaviji. Strinjam se s tem. Mislim pa, da so težnje po politiki šestin zakonita posledica sedanjih odtujenih nacionalnih pravic na ekonomskem, pa tudi na drugih področjih in koncentracija teh pravic na nadnacionalni ravni, da ne rečem na izvennacionalni ravni. Če bi imeli uveljavljeno politiko šestin v smislu nacionalnih ekonomij — ne mislim pa, da bi to bilo najboljše — potem bi bila zakonitost obrnjena. Optimalni ekonomski interesi nas bi silili k povezovanju in k skupnim dogovorom, s katerimi bi se oblikovala načela skupnega in enotnega gospodarskega sistema. Zakonitost takih procesov je znana. Tipičen primer procesov po teh zakonitostih je EGS. Pri tem primeru se jasno vidi, da se zaprte nacionalne ekonomije ne morejo več racionalno obnašati. Zato in zaradi svojih lastnih koristi se dogovarjajo o nekaterih skupnih in enotnih ekonomskih funkcijah. Če bi torej imeli

»politiko šestin«, bi bila zakonitost obrnjena. Ne bi govorili o nujni decentralizaciji, ampak o nujni dogovorjene koncentracije pravic. Tudi doma, v naši praksi, imamo take procese; ko smo decentralizirali ekonomske funkcije na osnovne subjekte, na delovne organizacije, se je takoj pokazalo, da se ti subjekti sami ne morejo racionalno obnašati. Začel se je neizogiben proces integracije, poslovnega dogovarjanja, sodelovanja itd. Ob vsem tem pa ne smemo prezreti dejstva, da je bil proces osamosvajanja in emancipacije delovnih organizacij relativno hitrejši kot proces emancipacije nacij in republik. Procesi samoupravnega in ekonomskega povezovanja republik v federacijo objektivno zaostajajo zaradi prevelike koncentracije ekonomske in politične moči na federalni ravni.

Iz teh razmišljanj si zastavljam nekaj vprašanj: ali ima federacija izvirne funkcije, in če jih ima, katere so? Ali ima federacija prenesene funkcije — in v kakšnih ekonomskih ter političnih odnosih oblikovati te prenesene funkcije. To so zame poglavitna vprašanja, ki jih tudi v ustavi nismo dovolj precizno formulirali. Sramežljivost v definiranju funkcij federacije v ustavi zamegljuje pogled na razmejitev pristojnosti in dopušča širok manevrski prostor za odnose, ki so lahko trenutno tudi politično izsiljeni.

Izvirne funkcije federacije moramo definirati z ustavo. Te funkcije pa so: enoten politični sistem, ki temelji na družbeni lastnini sredstev za delo in na samoupravljanju, temelji ekonomskega sistema z okviri enotnega trga. Mislim, da je izvirna pristojnost federacije opredeliti vrednote socialistične družbe, tiste vrednote, ki izhajajo iz družbene lastnine in samoupravljanja. Vse druge funkcije federacije so prenesene in dogovorjene. Organi federacije jih opravljajo v interesu posameznih republik in vseh republik ter drugih subjektov gospodarstva ter s tem v interesu vse Jugoslavije.

Še ena razsežnost pristojnosti federacije. Mislim, da funkcije federacije niso le državne regulativne funkcije, pač pa, da bo v perspektivi tudi na ravni Jugoslavije vse več družbenih funkcij, ki niso državne. Respektiram in pozdravljam tisto perspektivo, ko bodo na temelju interesnega dogovarjanja posamezni samoupravni in ekonomski subjekti prenašali pristojnosti na raven Jugoslavije.

Da sklenem: funkcij federacije ne vidim le v zveznih, državnih pristojnostih, ampak predvsem in pretežno v tistih prenesenih funkcijah, ki bodo rezultat skupnega dogovorjenega interesa gospodarskih in drugih subjektov v Jugoslaviji.

Mislim, da smo zadnje čase vendar napravili korak naprej v oblikovanju funkcij federacije. Na področju kreditiranja manj razvitih območij npr. tega vprašanja ne bomo več urejali s čisto državno regulativo, ampak bolj ali manj s kombinacijo prisiljevanja in dogovora jugoslovskega gospodarstva. Če napravimo nadaljnji korak na področju kreditiranja izvoza, pri čemer ni nujno, da bi pokrival celo Jugoslavijo — lahko zajema več področij, republik — bo to drugi korak v tej smeri. Mislim, da se bodo funkcije federacije morale oblikovati — če hočemo izhajati iz samoupravnega sistema — predvsem tako, da bi federacija opravljala prenesene funkcije, ne pa da bi dominirale izvirne funkcije, ki bi v podrobnostih regulirale vse odnose v gospodarstvu in na drugih področjih.

V.MERHAR: Treba je oceniti, kakšna bi bila praktična pot glede šestin. Če bi imeli že šestine, bi imeli tako pot, kakor jo nakazujemo. Ampak dejstvo ostaja — z vsemi »če-ji«...

Prenesene ali izvirne ekonomske funkcije federacije?

Z.DRAGAN: Absolutno se zavzemam za prenesene funkcije. Ko pa bomo ugotovili, kaj je to, kar smo prenesli, kaj je v pristojnosti federacije

tisto, kar so prenesle nanjo republike, kaj je torej samostojno področje federacije — bo tudi znotraj tega verjetno treba precizirati, kaj je izključno stvar federalnih organov in njihovega mehanizma in kje je obvezno poprejšnje dovoljenje republik celo tam, kjer gre za dogovorjeno pristojnost federacije.

S.KAVČIČ: In naj dodam: eno so unificirane norme federacije, drugo pa so skupni okviri za različne norme najrazličnejših subjektov po vsej federalni državi.

V.MERHAR: Neizdelan in nedefiniran ekonomski sistem je v naših razmerah določal logiko ekonomije, ki je enega udarila, drugemu pa je dajala boljše možnosti. Posledice tega stanja je opredeljeval tovariš Sočan. Ekonomski sistem ni bil definiran, zato se je ekonomska politika spremenila v ekonomski sistem in se je začela celo identificirati z njim. Zato je nujno, da predvsem definiramo ekonomski sistem in s tem pravila obnašanja. Temeljna ekonomska pa tudi politična naloga federacije je, da zagotovi stabilnost gospodarstva in z njo seveda stabilnost vseh dobrih politik: fiskalne, monetarno kreditne in zunanjetrgovinske politike. Vse te politike bi nujno morale biti federativna pristojnost. Potem ko vlogo federacije tako opredelimo, lahko začnemo razmišljati o tem, kaj je preneseno in kaj izvirno, kot so danes tukaj že poudarili. Z enotnim gospodarskim prostorom so po mojem mnenju hkrati že opredeljene tudi naloge federacije, definirane za celoten jugoslovanski gospodarski prostor.

Druge naloge, ki so v zvezi z družbeno reprodukcijo, pa je mogoče prenesti na podjetniški del podsistema, ki bo moral v večji meri kot doslej opredeljevati razširjeno reprodukcijo.

Nadaljnje pomembno vprašanje je delitev. To področje bo morala opredeljevati federacija oziroma njeni predstavniki organi, ki bodo morali z delitveno politiko zagotoviti obseg gospodarske rasti, ki ga zahtevata obseg prebivalstva in njegova struktura itd. Dalje je po mojem mnenju vloga federacije tudi v tem, da bo determinirala in vrednotila gospodarsko politiko z vrednotami, ki so sestavni del naše ustave, tako da bo preprečevala pojave, ki se ne ujemajo z vrednotami, ki jih ustavno proklamiramo; da ne bi prišlo do tega, na kar je opozoril tovariš dr. Lipovec v zvezi z vprašanji družbene lastnine, da ne bo prišlo do formiranja nesocialističnih odnosov.

A.LEB: Ne bi se strinjal, da v preteklosti naša ekonomska politika ni bila definirana. Od časa do časa smo prisegali nanjo. Vsaka doba pa je našla atentatorja na ekonomsko politiko in to v emisiji denarja. Emisija denarja je s spremljajočimi ukrepi prekvalificirala in potem tudi podirala postavljeno ekonomsko politiko. »Rezultati« tega so se zato v rednih presledkih — v glavnem na vsakih pet let — vedno znova pojavljali. Postavljamo vprašanje, kaj lahko republika oz. druge družbene sile v prihodnje ukrenejo, da se to ne bi več dogajalo. Eden izmed ukrepov je odvzemanje funkcij (če kdo ne zna deliti, ga mora nadomestiti drugi, tisti, ki zna). Če to uspe, smo postavili piko na i. Nisem pa sposoben ocenjevati moči. Po tem, kar so danes povedali, da sta slovenski kratkoročni in dolgoročni interes *danes* istovetna, v Črni Gori, Bosni in Hercegovini itd. pa sta ta dva interesa močno različna, želim, da pomagamo, če se bo dalo.

Poleg tega želim poudariti še tole. Tovariša Merhar in Rus sta omenila koncentracijo in centralizacijo. V Sloveniji se še premalo zavedamo teh pojavov, morda tudi zaradi tega, ker koncentracija in centralizacija v elektrogospodarstvu ne potekata, kot bi morali, železarstvo se je dolgo pripravljalo za skupne nastope, v lesni industriji pa tečejo majhni procesi združevanja. V lesni panogi v drugih republikah koncentracijo in centralizacijo podpirajo družbene strukture in so na tem pod-

ročju relativno pred Slovenijo, poudarjam, relativno, ker se pri tem ne dotikam problema kvalitete. Morali pa bi na neki način bolj izzvati slovenske gospodarstvenike, da bi se v dolgoročnem interesu hitreje združevali. Tovariš Rus bo imel pomisleke, ker se s tem v resnici pojavljajo novi centri moči, ki jih še nismo dovolj spoznali. Eden izmed centrov moči so tudi banke, ki bodo anonimna sredstva tu naložile. Pojavljali so se in se bodo interesi, ki se doslej niso pojavljali. Gre za neke nove vrednote. Ali bomo svoje predstave o vrednotah socializma korigirali ali pa smo jih že korigirali ali pa jih je nemara bolje definirati, da se bodo v podjetjih lažje ravnali po tem, kar je socialistično.

S.SAKSIDA: Ker je to pač razgovor, bi skušal ob teh vprašanih nekoliko glasno razmišljati — brez pretenzije, da bi bile moje trditve ali misli pravilne.

Negacija politike kot dominacije

Verjetno je bistven problem na današnji stopnji družbenega razvoja v Jugoslaviji ločevanje politike od ekonomije in od drugih področij diferenciranega dela; pri tem mislim področja, kot so industrija, šolstvo, znanost, kmetijstvo, zdravstvo itn. Menim, da je to današnja oblika odmiranja države. S tem v zvezi je seveda vprašanje, kaj torej pojem politika prazaprav pomeni. V vseh razrednih družbah pomeni politika prakso in teorijo dominacije vladajočega razreda. Morda bi za današnji položaj lahko rekli, da je ena izmed oblik, v katerih se politika pojavlja, način ohranjanja administrativnega subsystema kot dominantnega subsystema. Pri tem imam v mislih subsystem, v katerem določen sloj obvladuje institucionalno strukturo oblikovanja, izbire in izvajanja odločitev za celotno družbo. Zato danes z ločevanjem drugih področij diferenciranega dela od tako pojmovanega administrativnega področja dela, ki mu navadno pravimo politični subsystem, negiramo politiko kot dominacijo v družbenem sistemu, v katerem živimo. Z drugimi besedami: politiko, ki je vedno bila orodje, način in teorija dominacije vladajočega razreda, negiramo v njeni današnji pojavnih oblikah v socialistični družbi: kot ločeno silo, ki poskuša uravnati, usmerjati in postavljati cilje področjem diferenciranega dela zunaj njih samih. Zato mislim, da gre pri ukrepih, kjer se poskuša zmanjševati vpliv politike, v bistvu za pospeševanje procesa odmiranja države na stopnji, na kateri smo danes. Seveda pa pri tem razmišljanju ne enačim pojma politike s pojmom družbe kot celote. Ali drugače: ločevanje področij dela od politike, pojmovane v prejšnjem smislu, še zdaleč ne pomeni, da bi morali druga področja dela absolutno avtonomizirati, da bi jih popolnoma ločili od drugih področij. Gre v bistvu za to, da se postavi dvojni odnos med področji dela. Najprej: profesionalizacija, tehnicizacija urejevanja odnosov med področji dela, ki omogoča nemoteno *tehnično* delovanje družbe v najširšem smislu, učinkovanje tistega, kar je racionalno, ker ne more biti drugačno kot racionalno — to bi morala upravljati dobro urejena in za svoje delo kvalificirana *administracija*. Na drugi strani, kot nasprotje temu, je *dogovor* med ljudmi, ki delajo na različnih delovnih področjih (v industriji, kmetijstvu, zdravstvu itn.). Tu namenoma ne uporabljam fraze »samoupravni dogovor«, ker se je, žal, v naših razpravah njena vsebina izpraznila in izgubila pomen, ki bi ga morala imeti, se pravi, dogovor med ljudmi, ki delajo na različnih področjih dela kot oblika negacije alienirane politike.

Torej gre v bistvu za dva elementa negacije politike kot dominacije: za tehnicizacijo postopkov, ki naj koordinirajo odnose in pretoke med subsystemi, na eni strani, in na drugi dogovor med interesnimi grupami, ki delajo v okviru različnih subsystemov.

Morda bi bilo zanimivo v teh okvirih razmisliti tudi o odnosu med političnim in ekonomskim subsystemom. Pri tem ne mislim predvsem odnosa med federacijo in republikami. To je bolj ali manj praktično vprašanje in verjetno se strinjamo v sodbi, da je sedanji prenos pristojnosti na republike smiseln praktični korak v okviru negacije vpliva politike na ekonomski subsystem. Vprašanje pa je, koliko naj bi federacija, ne samo v oblikah, ki jih ima danes, ampak potem, ko bodo izvedene vse spremembe, vplivala na usmerjanje ekonomskega subsystema. Odločitve v tej smeri se postavljajo pravzaprav danes, ob sprejemanju ukrepov, ki bodo determinirali *pogoje* razreševanja bazičnih konfliktov.

Tu se pojavlja vrsta vprašanj, ki jih je treba še proučiti. Od teh morda najprej vprašanje, kako naj se tista področja dela, ki proizvajajo profit, povezujejo z drugimi področji diferenciranega dela. Na kakšen način naj se bodoči, razviti ekonomski subsystem regulira: ali prek svoje proizvodne funkcije ali prek vpliva na potrošnjo. Kolikor mi je znano, se danes uporabljajo mehanizmi kontrole, ki regulirajo proizvodnjo prek potrošnje in ne prek neposrednega vmešavanja v investicijsko politiko. Sicer pa naj več o tem povedo ekonomisti. Še eden nadaljnjih problemov, ki bi jih morala reševati socialistična družba v prihodnosti: ali privolimo v ekspanzivni model razvoja ekonomike, kar pomeni, da v bistvu privolimo v model, ki ga obvladuje kapital, ali pa smatramo, da je v tej družbi še neki »x«, ki je več kot zgolj ekspanzija kapitala in izključno razširjena reprodukcija. Ali pa — kar bi bil pač mejni primer normativnega tipa analize — je socializem kvalitativno drugačna družba, ki ne more priznavati nikakršne oblike dominacije kapitala, ki preprosto ni kapitalna družba? To so vprašanja, ki jih bo morala obravnavati in regulirati jugoslovanska družba kot celota, ne pa odtujena politika.

D. JURKOVIČ: Današnji razgovor je poudaril stvari, ki jih doslej v republiških političnih krogih nismo dovolj poudarjali, na primer to, na kar je opozoril tovariš Lipovec, in tisto, o čemer je govoril tovariš Kavčič. Gre za to, da bi v celotnem političnem sistemu in z začrtanimi spremembami zavarovali samoupravni družbenoekonomski in politični sistem ter načela sistema. Videti je, da preveč obravnavamo samo ekonomske funkcije in ekonomsko delitev, o kateri je govoril tovariš Kropušek, drugo področje pa smo zanemarili. V vseh naših nadaljnjih pripravah se bo treba na to zelo opirati, med drugim tudi zaradi združevanja gospodarskih delovnih organizacij, na kar opozarjamo že dve leti in več, pa tudi zaradi načina njihovega združevanja.

Središča ekonomske in politične moči

Na 1. konferenci ZKJ so se politični dejavniki od federacije do republike in občin dogovorili za politično akcijo in sorazmerno hitro uskladili stališča o spremembah političnega sistema. Materialni interesi in uresničevanje materialnih interesov se zdaj verjetno že lahko uveljavljajo tudi prek drugih skupin in ne samo prek politične moči, ki je doslej v pretežni meri vplivala na oblikovanje ekonomske politike. Mislim na zelo velike integracije v Jugoslaviji; ne na integracije, ki so bile ustvarjene s političnimi dogovori, ampak na tiste, ki obstajajo že dlje časa in so se tudi zelo tesno povezovale s finančno močjo. Ne gre le za reeksporтерje, banke in morda nekatere zunanjetrgovinske organizacije, ampak za proizvodne organizacije in za tiste, ki si prisvajajo rento. Te organizacije bodo imele prednost v še tako zaostrenih stabilizacijskih razmerah. Zato so se nekateri dejavniki lahko sprijaznilj s spremembami političnih odnosov in z odpravo nekaterih dosedanjih ekonomskih funkcij federacije.

Veliko govorimo, da se integrirajo delovne organizacije v proizvodne skupnosti z velikimi ekonomskimi rezultati, o prestrukturiranju, modernizaciji, napredku in podobno. Opozarjam pa na to, da so potekale — ka-

kor kažejo nekateri znaki — vse ekonomske integracije le na podlagi združevanja sredstev v tistem smislu, kakor jih je ocenil tovariš Lipovec v članku v Teoriji in praksi. V tej analizi je jasno opozoril, da samoupravni socializem in naš družbenoekonomski sistem zahtevata verjetno drugačna načela in metode združevanja, pa tudi drugačne medsebojne obveze. Zdaj, ko naj delovne skupnosti, povezane na najrazličnejše načine, prevzamejo samoupravno urejanje odnosov ob znanih pa tudi različnih novih pojavih, bo nujno, da se naslonimo na temeljne postavke družbeno-ekonomskega sistema in da zaščitimo ta sistem na podlagi ustave in zakonov in preprečimo nastajanje novih centrov moči in vplivanja, odtujenih od samoupravljalcev. Zakaj se v Sloveniji zdaj delovne organizacije hitro ne integrirajo? Morda pri nas delovne skupnosti oziroma njihovi vodilni delavci še niso spoznali, tako kot ponekod drugod, da je to pravzaprav nova oblika vplivanja in da tu lahko veliko naredijo za uveljavljanje svojih interesov. Morda se v Sloveniji zdaj nekdo drug — npr. politični delavci — preveč angažirajo pri ustvarjanju naslednje faze družbenoekonomskega razvoja? Morda se ne da nič narediti, ker delovnim skupnostim v velikih integracijah niso zagotovljene že pridobljene pravice. Čeprav na to nimamo odgovora, menim, da se moramo v Sloveniji intenzivno povezovati, vendar na samoupravnih osnovah z vidika povezovanja dela in ne z vidika povezovanja sredstev, povezovati v samoupravnih oblikah upravljanja.

Opozorila bi še na to, da iz objektivnih razlogov enotni trg zelo različno opredeljujejo in da celo na konferencah ZK sprejemajo zelo različne opredelitve enotnega trga. Mislim, da se morajo s tem v zvezi predvsem delovne organizacije zelo jasno in določno zavzeti. Če se že ne integriramo v proizvodnji, se moramo integrirati vsaj pri oblikovanju ekonomskega sistema in skupnega prihodnjega življenja.

Med ekonomske funkcije federacije ne štejem samo funkcij zvezne skupščine, izvršnega sveta in upravnih organov, ampak tudi nekatere funkcije, ki jih na zakonski podlagi opravljajo druge zvezne institucije ali zvezna gospodarska zbornica. Predvsem mislim na raziskovalno dejavnost, zbornico, zavarovanje in podobno, čeprav imajo zdaj spremenjene oblike: združenja, skupnosti itd. V gospodarski zbornici opravljajo nekatere operativne naloge, ker je gospodarska zbornica opredeljena kot združba gospodarskih organizacij, čeprav deluje pogosto tako kakor je prej delovala državna uprava, npr. glede obveznosti ob zunanjetrgovinskem poslovanju. Zastopniki oziroma strokovni delavci iz delovnih organizacij zdaj hodijo na zbornico tako, kot so včasih hodili k referentom na sekretariatu ali komiteju za zunanjo trgovino, in podobno. Drugi instituciji sta npr. zavod za mednarodno tehnično pomoč ali zavod za statistiko, kjer se stanje skoraj ni spremenilo kljub zakonu in vsebinsko jasno opredeljenim nalogam. Isto je s tako imenovanimi nacionalnimi centri raznih mednarodnih organizacij ali s centri nacionalnih organizacij, ki so mednarodno vezane. Npr. jugoslovanski zavod za produktivnost dela obstaja tudi kot nacionalni center in je vezan na zvezni proračun, manj zaradi dejavnosti, bolj pa zaradi zvez navzven.

Te stvari se mi zdijo važne zato, ker postajajo ti centri vse pomembnejši. Ne samo zaradi tega, ker so tam zaposleni predvsem ljudje, ki stanujejo v Beogradu, ampak ker se prek njih lahko pretakajo izredno številne in pomembne informacije z vseh področij informacij, ki so tako rekoč zastoj. Isto je pri izmenjavi znanstvenih in kulturnih stikov, kjer se pretaka zelo veliko stvari in kjer delovne organizacije oziroma republike nimajo posredne ali neposredne koristi, saj se temeljna dejavnost teh zavodov — pretok informacij — postopoma opušča oz. monopolizira. To govorim zato, ker so informacije tudi vir moči in imajo velike materialne posledice. Dejstvo je, da smo prek raziskovalnih in drugih organizacij iz Slovenije premalo segali po vseh teh možnostih in da jih pre-

malo črpamo. Tudi tu je torej treba razčistiti, kaj so ekonomske funkcije, saj te ustanove v svojih sedanjih oblikah nimajo več kaj početi na zvezni ravni.

Še eno pomembno vprašanje. Na področju družbenih ved imamo še vedno nekdanje tako imenovane zvezne inštitute. Še vedno po neki mimo prvotnih dogovorov podaljšani praksi živijo iz zveznega proračuna in so deležni tudi financiranja iz zveznega sklada za financiranje raziskovalne dejavnosti. Ne poudarjam toliko, da so narodnostno dokaj enoviti, saj se vanje ne morejo vključiti niti Slovenci niti Makedonci, razen če se ne asimilirajo v beograjsko sredino, zunanje sodelavce pa pritegujejo samo za nekatere projekte. Ko ti inštituti po svojem položaju ne bodo več zvezni, me zanimajo vse raziskave in informacije, ki so jih tam zbrali, in kadri, ki so se tam formirali v več kot desetih letih dejavnosti, in koliko od tega je prispevalo k razvoju posameznih republik, če se že niso oblikovali strokovni in znanstveni delavci iz vseh republik v ustreznem odnosu? Zdaj so to morda obrobni primeri, vendar je tudi to pomagalo zadrževati dosedanje ekonomske funkcije federacije.

Prav tako se postavlja vprašanje ekonomskega in pravnega sveta, ne morda kot vprašanje svetovalcev prihodnjega predsedstva republike, ampak bolj kot vprašanje čisto določenih smeri, ki so od tam izhajale in na katere pravzaprav ni bilo mogoče vplivati, saj razprave enega ali dveh članov iz republike niso upoštevali ali so jo zanemarili.

Doslej o teh ekonomskih funkcijah federacije nismo razmišljali, kljub temu da imajo materialne posledice in vplivajo na dosedanje odnose med republikami. Gre za to, da ne bi govorili le o glavnih ekonomskih funkcijah federacije in da bi teh sicer drobnih stvari ne zanemarili. Ko bomo podrobneje govorili o zveznem proračunu, je še ena stvar v zvezi z ekonomskimi funkcijami federacije. Zvezni proračun še vedno daje del sredstev za strokovna združenja, množične in humanitarne organizacije. Financiranje nekaterih organizacij, predvsem strokovnih, bi morali že davno urediti po načelu organiziranja zvez strokovnih organizacij. Enako velja za druge organizacije, z izjemo humanitarnih in drugih podobnih organizacij, za katere bi se morale dogovoriti republike, ali se del njihove dejavnosti financira iz zveznega proračuna ali iz njihovih neposrednih prispevkov.

Še o neenakih razmerah gospodarjenja

F.LIPOVEC: Samo nekaj pripomb. Tu so govorili o neenakih razmerah gospodarjenja in o tem, da je to treba izravnati, če iz tega izhajajo deformacije. Brž ko imamo tržno gospodarstvo, so vedno neenake razmere gospodarjenja. Nikakor ne moremo vsem podjetjem zagotoviti čisto enakih razmer. Te razmere se neprestano spreminjajo, enkrat so slabše razmere za eno grupacijo, drugič pa za drugo grupacijo ali podjetje, tretjič spet narobe. Gre samo za vprašanje mehanizma, da se te razmere ekonomsko izravnava v nekem določenem času; razen seveda, če ne gre za administrativno povzročene neenake razmere, da imajo nekatere panoge administrativno blokirane cene, druge pa jih svobodno formirajo. To je vprašanje državne intervencije.

S.KAVČIČ: No, zdaj so za vse enake razmere, vsaj glede cen.

F. LIPOVEC: Drugo je vprašanje prelivanja akumulacije. Slišati je bilo, da tega ni ali da je nezadostno. Meni se zdi, da je stvar v tem, da se nima kaj prelivati in da smo podjetja nekako administrativno prisilili, da se nima kaj prelivati; brž ko smo postavili tako, da akumulira vsak po svojih potrebah, je jasno, da bo vsak porabil, kolikor bo akumuliral, in potem ni kaj prelivati. Administrativno smo jih prisilili, da tako delajo.

Obe vprašanji sta povezani z vprašanjem državne intervencije ali kompenzacijskega sistema. To naj bi bilo v pristojnosti federacije. Mislim, da morajo enkrat ena panoga enkrat druga panoga ali stroka priti do slabših razmer gospodarjenja. To določajo tudi razna tržna in mednarodna gibanja. Z državno intervencijo je treba nekaj ukreniti in pomagati. Samo zdi se mi, da je treba vsak državni intervencijski ukrep omejiti, sicer bomo skoz to vrzel spet oživel staro državno vlogo. Ob uvedbi vsakega državnega intervencijskega ukrepa — v tem primeru ukrepa federacije — bi bilo treba pojasniti, zakaj je prišlo do takega ukrepa, drugič pa bi bilo treba zadolžiti gospodarstvo, vse prizadete, ki take beneficije uživajo, da se lotijo ukrepov, da se tista določena težka situacija odpravi, in določiti čas, do kdaj intervencijski ukrepi veljajo, sicer se bomo postopoma spet vrnili nazaj k temu, da se bodo funkcije države vrnile v zelo kratkem času.

Končno bi samo še dodal nekaj v zvezi z osvobajanjem ekonomije od države in od politike nasploh. Tu pravzaprav gre za vračanje politike nazaj v delavsko samoupravno ekonomijo, torej za podrejanje politike ekonomiji, v našem primeru torej delu. Gre torej za odpravljanje osamosvojitve politike od dela, za odpravljanje položaja, ko se politika delu vsiljuje od zunaj. Mislim, da je to potem v redu.

Inflacija je tudi sociološki problem

C. MATIČIČ: Nekaj besed o relaciji politika-ekonomija in ekonomija-politika. Čeprav razumem politiko tako, kakor so jo tu interpretirali, bom uporabljal besede, ki jih uporabljamo v vsakdanjem govoru. Ni naključje, da so danes toliko poudarjali, da bi morali središče delovanja postopoma prenesti na ekonomijo; verjetno zato, ker je odločanje danes res osredotočeno na področju politike. Pri nas pa se koncentrirajo tudi delovanje, to pa na polju ekonomije, kjer politika zelo slabo sodeluje. Tudi na relaciji ekonomija-politika je torej nekaj narobe.

To bom poskušal ilustrirati. Leta 1965, ko smo pričeli z reformo in postavili neke določene odnose, je bilo v rokah gospodarstva 36 % denarne mase, v privatni sferi in potrošnji pa 23 % denarne mase. To razmerje je bilo v letih 1965 do 1969 popolnoma porušeno, in to tako, da je bilo v letu 1969 v proizvodnji le 20 %, v privatni sferi in potrošnji pa 36 % denarne mase. Drugače rečeno: likvidnost v gospodarstvu je padala in prišla do kritične točke, likvidnost potrošnje pa je stalno naraščala. In ker se je novo vbrizgana masa denarja še nadalje prelivala v trgovino, v bančništvo in v roke individualnega potrošnika, je postajal to ne več izključno ekonomski, pač pa že družbeni problem; ta sfera je postala potencialni akumulator kapitala. Ob dejstvu, da je politika primarne in sekundarne delitve dohodka neustrezna, namreč že prihaja do akumulacije potencialnega zasebnega kapitala. Dr. Černe omenja nekje, da dosega to bogastvo že okoli 8 % našega nacionalnega dohodka. Ker ta kapital nima možnosti, da bi prehajal v družbeno blagajno — to priložnost smo že zamudili — se lahko ali tezavrira ali pa odhaja v inozemstvo, ker ga v okviru privatne dejavnosti v naši ureditvi pač ni mogoče investirati prek neke določene meje. Ekonomski instrumenti nam torej nenadoma kažejo, da se plodovi našega nacionalnega bogastva odlivajo in več ne vračajo nazaj. Z drugimi besedami, družbeni sektor postaja manj agresiven kot privatni. Potrebno je torej ugotoviti, s kakšnimi instrumenti naj zavarujemo in zaščitimo družbeno lastnino. Ker ni bilo ne politične ne sociološke misli in so delovali le ekonomski instrumenti, se je pač to moralo zgoditi. Stanje se verjetno ne bo spremenilo, če ekonomskim elementom ne bomo priključili tudi socioloških in politoloških.

Kot drug primer navajam inflacijo. Že vrsto let neprestano sprejemamo instrumente proti njej; to so vse instrumenti monetarne ali

fiskalne narave, vsekakor instrumenti, ki smo se jih naučili na univerzi in jih še danes uporabljamo. Kako pa ti klasični instrumenti delujejo? Ali z njimi dosegamo, kar hočemo, ali ne? Praksa 20 let nas uči, da rezultatov ne dosegamo, oziroma da jih dosegamo samo za kratek trenutek, potem pa enostavno prenehajo. Tako naš parlament kot zvezni izvršni svet se namreč začneta znova popolnoma inflacijsko obnašati. Najprej res sprejmemo protiinflacijske ukrepe, čez nekaj časa pa že takšne ukrepe, ki prve minirajo. Prav tako že vnaprej popolnoma jasno deklariramo, da bo v naslednjem letu znašala stopnja inflacije toliko in toliko. Tej inflaciji, za katero smo trdili, da ni zdrava, dajemo torej domovinsko pravico in je nimamo več za nekaj, kar bi bilo sramotno. Sleherni potrošnik se temu primerno ravna, hoče inflacijo preskočiti in jo ali sam ali v okviru kolektiva obide na kakršenkoli način, če je dovolj prebrisan, pa hoče ob njej celo nekaj zaslužiti.

Inflacija torej ni več izključno ekonomski, pač pa že sociološki in s tem političen problem. Recimo, da bi z zgolj ekonomskimi ukrepi hoteli pojave inflacije nenadoma in zelo radikalno zavreči in odpraviti. Vpeljali bi obvezo, da morajo banke dvigniti svojo obvezno rezervo za 100 %, obrestno mero pa bi postavili na stopnjo 20 %. S tem bi sposobnost kreditiranja bank spustili proti ničli. Ali bi s tem klasičnim arzenalom orožij res uspeli?

Nedvomno ne. Uspelo bi nam le to, da bi sprožili splošno finančno krizo, ki nam tako in tako že nekaj časa grozi. Inflacijske miselnosti, ki se je državljanov prijetla in po kateri kot ekonomski subjekti že čisto normalno in nagonsko urejajo svoja dejanja, pa s tem prav gotovo ne bi odpravili niti načeli. Prepričanje ekonomskih subjektov, da so vsi protiinflacijski ukrepi, ki sta jih parlament in vlada sprejela, le začasni, kratkotrajni in na dolgi rok neboleči, je namreč spričo dolgoletne prakse vse preveč resnično. Takšen skrajno rigorozen ukrep z uporabo arzenala klasičnega orožja nam torej ne more prinesiti nič pozitivnega. Sicer je tudi sama zgodovina zelo poučna. Spomnimo se le posledic, ki so sledile okoliščinam ob smrti stare nemške marke v letu 1923.

Ker inflacija potemtakem ni več zgolj ekonomski, pač pa že sociološki problem, se tudi proti njej ni moč bojevati le z uporabo raznih oblik ekonomske tehnike. Mislim, da bi naši sociologi morali proučevanju inflacije kot nove oblike manifestacije naših občanov posvetiti prvenstveno pozornost. Inflacijo bomo odpravili in trajno onemogočili le, če jo bodo tako sociologi, ekonomisti in politologi, kakor tudi politiki začeli pospešeno, poglobljeno in trajno znanstveno proučevati. In takšnega proučevanja in s tem spoznavanja taktike in strategije sodobne inflacije bi se nedvomno morali lotiti predvsem na področju politike dohodkov in osebnih dohodkov, politike proračunov in skladov, politike cen, verjetno pa tudi politike polne zaposlenosti.

Naj ponovno navedem večkrat izraženo prepričanje, da vse premalo upoštevamo ugotovitve znanstvenega proučevanja in se ne opiramo na rezultate znanosti. Ali ne bi bilo dobro, da bi naše visokošolske ustanove posvetile tako postavljenemu problemu inflacije kaj več raziskovalne pozornosti? S tem mislim na to, da bi v okviru ekonomske fakultete ali pa še bolje v okviru fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo ustanovili posebno katedro za proučevanje inflacije kot sociološkega, ekonomsko-političnega fenomena. Razumljivo je, da samo to, da pokažemo na problem, še ni nobena rešitev. S tem seveda ne mislim, da bi morali od danes na jutri opustiti ves tisti arzenal, ki smo ga uporabljali doslej. Nedvomno pa je, da nam bodo izsledki, do katerih bo prihajala taka katedra, omogočili smotnejšo in učinkovitejšo uporabo spremenjenih in dopolnjenih dosedanjih orožij, pozneje pa nam bodo pokazali tudi tiste metode, s katerimi bo moč priti do jedra te »splošne bolezni«, ki že grozi, da se popolnoma izogoe slehernemu nadzoru.

S.KAVČIČ: Hotel bi precizirati svoje misli v zvezi z vlogo politike, ki so jo nekajkrat omenjali. Mislim, da vlogo sedanje politike danes ni mogoče potiskati v neko stalno enačbo. So nekatere protislovnosti. Gotovo je družbeno mesto politike in tudi njeno perspektivno odpiranje, če s politiko razumemo klasično politiko, predvsem v tem, da opravlja svojo integracijsko vlogo v funkcionalnem in družbenem smislu, namreč integracijo celotne družbe z vsemi materialnimi in duhovnimi posledicami, ki izhajajo iz tega. To je njena prva vloga in mislim, da politika vse to opravlja, čeprav tudi z vsemi kratkoročnimi in dnevnimi zmotami, delno neučinkovitostjo itd., kar vse velja najbrž tudi za vse druge vede, ki obstajajo in nastajajo.

Menim tudi, da politika mora biti še dominantna nad nekim razredom, namreč nad tistim razredom, ki je bil včeraj na oblasti, ki še ni čisto izginil, katerega ostanki so še tu ali pa rastejo iz naših tal, iz nerazvitih proizvodnih sil, iz tržne zakonitosti, skratka, iz vsega tistega, za kar je tovariš Lipovec rekel, da ni socializem.

Gotovo je skušnjava, da se politika ob vsem ločevanju od države ne bi spremenila v silo zase, se razglasila za edini dejavnik, ki s svojo doktrino pokriva vse elementarne kratkoročne in dolgoročne interese delovnih množic. Te skušnjave se politika na splošno uspešno otepa.

Pomen razprave o ekonomskih funkcijah federacije in republik

S. KRANJC: Eksplicirati želim tri teze o naši temi. Zaradi pomanjkanja časa bom vprašanja zgolj skiciral.

Prvič, zakaj je nujno in prav, da razpravljamo o ekonomskih funkcijah federacije in republik? To vprašanje postavljam zato, ker se srečujemo z mnenji, da bi morali dati prednost razpravam o spremembah v političnem sistemu v ožjem pomenu besede, predvsem o spremembah v strukturi političnih institucij na zvezni ravni. Takšno razmišljanje je pogosto in v nekaterih krogih celo prevladuje. Razrešitev številnih vprašanj vidi to razmišljanje le — če rečem poenostavljeno — v ožji sferi političnih odnosov, političnih institucij, v personalni kombinatoriki, skratka, zgolj v sferi politične vrhnje stavbe. Seveda ne želim podcenjevati tudi te ravni in smeri razprave. Redakcija Teorije in prakse bo organizirala razprave tudi o tem.

Temeljna protislovja, konflikti, spopadi interesov, možnosti in želja za hitrejši razvoj vsakega naroda, republike, pokrajine kot tudi vseh skupaj so primarno v ekonomski sferi, v sferi materialne proizvodnje, materialnih odnosov itd. Danes so že povedali, da imamo v tej sferi veliko etatističnega, centralističnega, da se tako v praksi kot v teoriji prepočasi odlepljamo od stališč, rešitev, odnosov, teorij, ki objektivno že sodijo v preteklost. Bistvena sprememba v ekonomskih funkcijah federacije oziroma zmanjšanje teh funkcij je eden izmed temeljnih pogojev za učinkovitejše funkcioniranje celotnega socialnega sistema, posebej še za razvoj delavskega samoupravljanja v integralni sistem. Radikalne zahteve v tej smeri ne pomenijo in ne smejo pomeniti družbene in ekonomske dezintegracije, atomizacije družbe, »laissez faire« v smislu ekonomskega liberalizma, ampak naj nasprotno omogočijo večjo in višjo stopnjo ustvarjalnosti in zainteresiranosti vseh subjektov, večjo stopnjo sodelovanja na podlagi spoznanjih interesov in tudi višjo stopnjo družbene integracije in hitrejše sporazumevanje med različnimi subjekti, ekonomskimi, socialnimi in političnimi. To pa je mogoče le ob politiki čistih računov in jasne bilance v ekonomskih odnosih. Sedanje razmere in odnosi v ekonomski sferi so ravno zaradi koncentracije ekonomske in politične moči v federaciji, velikokrat zamegljenih ekonomskih odnosov — spomnimo se le

razprav o bilanci federacije — pogosto povzročali ozračje nezaupanja v medsebojnih odnosih, in bili so vir raznih pritiskov, špekulacij in tudi drugih negativnih pojavov.

Podpiram izhodišča, ki so jih danes nakazali, da je treba brez pred-sodkov ponovno definirati ekonomske funkcije federacije, republik in drugih subjektov. To je podlaga nadaljnje diskusije o spremembah političnega sistema in njegovi demokratizaciji sploh. Če ne bomo prvenstveno in hkrati govorili o ekonomskih funkcijah, ekonomskih odnosih in s tem v zvezi tudi opredelili odnos ekonomija-politika, se bomo verjetno kmalu znašli v zagatnih situacijah. Če bomo tako začeli, bomo lahko uredili odnose na temelju popolne enakopravnosti narodov in narodnosti. S tem v zvezi podpiram idejo, da je potreben enakopraven odnos med posameznimi sferami združenega dela, da jih je treba tesneje povezati in zagotoviti koordinacijo med različnimi subsystemi, ne pa subordinacijo te ali one sfere.

To bi povezal z drugo tezo. Pogosto se srečujemo s stališči in z načinom mišljenja, ki vidita vir vseh težav le v sferi zavesti, v nepravilnem ravnanju ljudi. Nekateri menijo, da je težava predvsem v tem, da se ljudje, samoupravljavci, različni kolektivni subjekti ne obnašajo in da ne ravnaajo tako, kakor bi želeli in kakor pričakujejo politični subjekti. Takšno mišljenje ni le subjektivno, ampak vsebuje veliko prvih tipično birokratskega mišljenja. Takšno mišljenje ignorira temeljne kategorije, kot so interes, položaj posameznika, družbene skupine, naroda itd. v družbeni delitvi dela, proizvodnih odnosih itd. Za birokratizem je značilno, da je pogosto prepričan, da so družbena gibanja odvisna predvsem od stopnje zavesti, ne pa da jih določajo odnosi v sferi materialne proizvodnje in delitve, da so ta gibanja prvenstveno odvisna od družbenega položaja posameznika in socialne skupine. Zmotno je mišljenje, da je mogoče izvršiti preobrazbo odnosov, da je mogoče ustvarjati nove vrednote brez sprememb v sferi materialne proizvodnje, brez sprememb proizvodnih odnosov, le s transformacijo zavesti. Sprememba ekonomskih odnosov je zato primarna naloga. Seveda velja omeniti, da je splet odnosov vzrok — posledica mnogostranski in mnogofunkcionalen, in zato teh odnosov ne bi smeli poenostavljati.

Znanstvena politika v domeni republike

Tretjič, tovariš Sočan je postavil vprašanje, ali ne bi bilo smotrno, da še nadalje ostane zvezni fond za znanstveno raziskovalno delo. Na tako postavljeno vprašanje bi na kratko odgovoril tole. Mislim, da ni nobenih argumentiranih razlogov, da bi področje znanstveno raziskovalnega dela izločili iz splošnega koncepta stališč in rešitev, o katerih se republike načelno strinjajo. Vprašanja znanosti, znanstvene politike sodijo prvenstveno v domeno republik, gospodarskih organizacij, njihovih združenj in drugih asociacij združenega dela. Sedanje stanje, ko federacija razpolaga z znatno večjimi sredstvi za znanstveno raziskovalno delo kot vse republike skupaj, hkrati pa veže in usmerja velik del republiških sredstev s participacijo pri oblikovanju zveznih sredstev, je, najmileje rečeno, neustrezno, neracionalno in ne prispeva k oblikovanju ustrezne znanstvene politike. Na ta način so možnosti gospodarstva, republik in drugih subjektov bistveno omejene, s tem pa se zmanjšuje tudi interes za izločanje večjih sredstev za znanstveno raziskovalno delo. Samo po sebi je razumljivo, da mora sleherno razvito gospodarstvo in družba izločati vedno večja sredstva za znanstveno raziskovalno delo, tako za fundamentalno in aplikativno znanstveno delo kot tudi za tehnološki razvoj in tehnološke inovacije. Ob tem ni nepomembno vprašanje, kako zagotoviti čimbolj smotrno porabo teh sredstev tako s stališča rezultatov raziskovalnega dela kot tudi potrebe celovitega in usklajenega gospo-

darskega, socialnega, političnega in kulturnega razvoja naroda, republike in skupnosti jugoslovanskih narodov. Osebnostno sodim, da bo decentralizacija sredstev za znanost, odprava zveznega fonda prispevala k bolj smotrni, dolgoročni, racionalni in učinkoviti znanstveni politiki. S tem v zvezi pa tudi k bolj organski, iz potreb izhajajoči politiki dogovarjanja in usmerjanja na zvezni ravni.

Za učinkovito politiko na tem področju se mi zdijo važni tile pogoji:

a) povečati moramo skupen obseg sredstev za znanstveno raziskovalno delo;

b) izvršiti večjo integracijo znanstveno raziskovalne dejavnosti s celotno gospodarsko sfero, njenimi potrebami, možnostmi in koncepti;

c) znanstvena politika mora pogumneje presegati tradicionalno kulturniški pogled in vrednotenje, postati mora odgovoren in integralni del vseh socialnih subjektov naše družbe, tako gospodarstva, njegovih združenj, kakor politično-izvršilnih in drugih državnih in upravnih organov; nemo-goče je sedanje stanje, ko se v različnih gospodarskih resorjih skoraj ni-hče ne ukvarja z vprašanji znanstveno raziskovalnega dela, s tehnološkim razvojem itd.;

d) znanstveno raziskovalne skupnosti je treba razviti v specifične asociacije znanstvenih delavcev in drugih zainteresiranih subjektov naše družbe. Znanost je resnično univerzalna, svetovna, znanstvena politika pa je stvar vsake družbenopolitične skupnosti, posebej še republike. Enako velja to za vse druge subjekte naše družbe.

Zato ne bi žaloval za zveznim fondom. Zame je bolj pereče vprašanje, kako na ravni republike storiti vse, da bosta znanstveno raziskovalno delo in znanstvena politika bolj izhajala iz potreb našega razvoja, da bosta bolj vtkana v delo in razmišljanje vseh, ki jim je pri srcu napredek naroda, razvoj proizvodnih sil in samoupravljanja.

Dileme o funkciji politike v ekonomskem sistemu

T. KROPUŠEK: Če se resnično postavlja dilema — jaz je namreč ne vidim — ali politiko »izgnati« iz ekonomije ali pa jo integrirati vanjo, jo potopiti vanjo, zato da bi se v perspektivi »utopila«, sem za drugo.

Mislim namreč, da lahko postane za družbo nevarna tista politika, ki se osamosvoji in se postavi kot sila nad družbo. Tudi v naših razmerah, ko ima politika še veliko moč, saj ima za seboj državo, pa tudi v sebi še mnogo državnega, nas morajo motiti tendence, da bi se politika izločila iz družbe, osamosvojila in zavladala kot sila nad družbo.

Politika je in mora biti v naših samoupravnih razmerah dejavnik koordinacije in integracije, tako socialne kot interesne. Le tako si lahko zamišljam procese odmiranja politike.

V. RUS: Razprava o vsebini oziroma o funkciji politike v celotnem družbenem sistemu mora biti po mojem mnenju izhodišče tudi za opredeljevanje funkcije, ki jo ima politika v posameznem sistemu, v našem primeru v ekonomskem sistemu. Najbrž je pomembna dilema, ali naj se politika umakne iz gospodarstva ali pa naj ostane v njem. Toda še prej bi morali ugotoviti, ali se morda funkcija politike ne menja zaradi razvoja družbe oziroma zaradi razvoja gospodarstva. Po mojem mnenju so se v preteklem razdobju funkcije politike bistveno menjale na vseh podočjih in ne samo na gospodarskem področju.

Glede na funkcionalne spremembe politike bi delil preteklost v tri razdobja. V prvem, medvojnem in povojnem razdobju je bila osnovna funkcija politike, da je *aktivirala* vse razpoložljive materialne in človeške vire. V tem razdobju smo bili vsi aktivisti. Mobilizacijska funkcija vseh političnih organov in organizacij je omogočila, da se je družbena otroplost,

ki je značilna za patriarhalno družbo, sorazmerno hitro razkrojila. Ta faza družbenega razvoja se je že dopolnila.

Za drugo fazo, ki se tudi približuje svojemu koncu, je značilno, da ima politika predvsem koordinativno in *integrativno* funkcijo. Menim, da je zaradi sorazmerno visoke delitve dela tudi ta funkcija politike manj potrebna. Velika funkcionalna sovisnost, ki je posledica delitve dela, sama sili organizacije v bolj integrirano in bolj koordinirano dejavnost. Integrativne težnje v gospodarstvu in v drugih družbenih področjih so ne samo vidne, ampak kar izrazite. Tudi sociologi se že dalj časa pogovarjamo, da moramo neizogibno usklajevati naše delo na celotnem jugoslovanskem področju. Vemo, da brez koordiniranja in integriranja ne bomo mogli oblikovati kvalitetnega tretjestopenjskega študija in smotrnega raziskovalnega dela. Menim, da so integrativne tendence na vseh področjih družbene dejavnosti znatno bolj izrazite kot na področju politike. Potemtakem integrativna vloga države ni več potrebna niti mogoča. Potrebna je le še njena koordinativna vloga, ki pa ne more biti zadosti učinkovita brez vseh tistih komunikativnih in predvsem informativnih sistemov, ki jih je že omenila tovarišica Jurkovičeva.

V tretji fazi, ki pa šele prihaja, bo središčna funkcija politike v *modernizaciji* celotne družbe. Za bližnjo prihodnost bo najbrž usodno prav to, ali bo država sposobna, da prevzame funkcijo moderniziranja celotne družbe? Ali bo znala koordinirati znanost, tehnologijo in industrijo? Ali bo sposobna pospeševati tako imenovani » tehnološki transfer«, ki je menda za zdaj pri nas precej počasnejši, kot pa bi moral biti glede na stopnjo gospodarske razvitosti? Ali bo znala pospeševati oblikovanje tako imenovanega znanstveno-tehnološko-industrijskega kompleksa?

Zarišče krize v vzhodnih deželah je verjetno prav tu. Ti sistemi so bili zelo učinkoviti v svoji mobilizacijski funkciji, manj uspešni v svoji integrativni in koordinativni funkciji in za zdaj najmanj uspešni v funkciji moderniziranja celotne družbe. Za zdaj ni videti, da bi bili lahko v bližnji prihodnosti glede tega uspešnejši. Najbrž se bo moral najprej menjati družbeni status tistih skupin, ki so nosilke modernizacije (status inteligence).

In še tole: škoda, da nismo govorili več in bolj konkretno o nosilcih moči v naši družbi. Zdi se mi, da so še povsem odprta vprašanja o tem, kateri so ustrezni nosilci našega prihodnjega družbenega razvoja. Pri tem bi morali upoštevati več vidikov in ne samo nivojskega. Ne gre samo za redistribucijo moči med različnimi nivoji (federacija, republika, občina) niti samo za redistribucijo moči med različna področja (politika, ekonomija, znanost, kultura), ampak tudi za geografske premike; kraj implicira specifične kulturno zgodovinske in tudi ekonomskopolitične karakteristike. Kje naj bi bili centri politične, vojaške, ekonomske, znanstvene organizacije naše družbe, je najbrž prav tako važno, kot vprašanje o tem, kdo naj bi to bil.

Vemo, da je precej sodobnih družb, v katerih obstajata dve glavni mesti: eno, ki je upravno-politični center, in drugo, ki je gospodarsko-kulturni center. Te družbe funkcionalirajo brez težav. Pri sedanji razvitosti komunikacijskih sredstev razdalja ne igra nobene vloge. Večji pomen ima okolje, v katerem so ti centri.

Najsodobnejši gospodarski giganti so podobno organizirani. Gre za tako imenovani Product-Functional System, ki nima več enega samega vsemogočnega glavnega centra družbe, ampak več zaokroženih gospodarskih enot, ki proizvajajo samostojen proizvod (letalo, raketo itd.) in ki so hkrati matične organizacije za eno izmed strokovnih služb celotne družbe. Kot taka nudi posamezna proizvodna organizacija vsem drugim strokovne usluge. Strokovna služba je locirana pri tisti proizvodni organizaciji, pri kateri so zahteve po neki vrsti strokovnih uslug naj-

večje. S tem je organizacija poenostavljena do skrajnosti, hkrati pa so prav zaradi različnih matičnih mest strokovne službe tiste, ki trdno povezujejo proizvodne enote v enoten funkcionalno sovisen integriran sistem. Menim, da bi razmišljanje o jugoslovanski federaciji ne smelo prezreti tudi te možnosti.

S.KAVČIČ: Tu se očitno razhajamo. Če je tako, naj se politične stranke razpustijo in potem bo v naši deželi mnogo bolje. Če se to zgodi, bo jutri organiziral vsak svojo stranko.

Če govorite, da politika ustvarja pogoje, da samo sebe odpravi, ti pogoji pa so sociološka integracija družbe, se z vami strinjam. Če pa pravite, da je njena funkcija, da se odpravi, lahko na nihilističen način sklenemo, kakor sem jaz postavil.

Popolnoma se strinjam, da je vzhodna družba tehnološko v kompletnem zastoju in jo bo to ideološko, materialno in politično temeljito oviralo. Zakaj je v zastoju? Zato, ker je dominantna funkcija države tam vse. S to vašo pravilno analizo pobijam vaše pričakovanje, da bo v tretji fazi država nosilec modernizacije. Če bom jaz kot predsednik moral organizirati napredno znanost v Sloveniji, bo to narobe. To morate storiti vi.

Z.DRAGAN: Predlagam, da sklenemo današnjo razpravo, in ob sklepu pogovora bi rad povedal tole kratko misel.

Upam, da se strinjate z mano v oceni, da smo dosegli vsaj nekaj glavnih smotrov današnje razprave. Menim, da smo dali pomemben prispevek k nadaljnjemu razčiščevanju tovrstnih vprašanj. Za razpravo je zlasti značilno, da smo odprli nekatere nove vidike razmišljanja, ne zgolj strogo ekonomskih, finančnih, institucionalnih in pravnih. S tem vključujemo tudi nekatere nove razsežnosti v nadaljnjo razpravo in iskanje rešitev.

Drugih večjih ambicij nismo imeli.

V imenu uredništva Teorije in prakse se vam zahvaljujem za res aktivno udeležbo v pogovoru.

Osip študentov

Uvod

Ekspanzija visokega šolstva, ki jo je sprožil gospodarski razvoj, je povzročila, da se je število študentov na vseh fakultetah in na višjih šolah občutno povečalo. Hkrati pa so tudi tendence demografskega razvoja povzročile vse večji pritisk mlade generacije na izobraževalne institucije. Logična posledica teh tokov bi bila predpostavka, da so se sorazmerno z gospodarskim in demografskim razvojem povečali tudi intelektualni potenciali in človeške zmogljivosti naroda, da se je s povečanjem števila dijakov in študentov povečalo tudi število najvišje izobraženih strokovnjakov: diplomantov, magistrstov in doktorantov raznih disciplin.

Ta predpostavka pa v celoti ne drži, ker je povečanju števila študentov sledil relativen padec števila diplomantov in deloma tudi absoluten padec števila doktorantov. Čim več študentov se je vpisalo na univerzo, tem manjši je bil odstotek tistih, ki so, ne glede na rok, diplomirali. Osip se je večal iz leta v leto. Na univerzi nacionalnega tipa z optimalnim številom 12—13.000 študentov, kakršna je npr. ljubljanska, je osip narasel na več kot 60 % vpisne generacije. To pomeni, da dobri 2/3 študentov nista uveljavili svojega prvotnega namena, da dokončata univerzo — ali pa te možnosti nista imeli. Ali drugače rečeno, 2/3 družbenih sredstev, investiranih v študente, sta zgubljeni oziroma se je cena diplomiranih študentov za prav toliko povečala.

Vzroki za takšno stanje so deloma pri učiteljih, deloma v šibki materialni podlagi univerze, deloma pa pri študentih. Poglejmo zdaj, kateri so ti dejavniki, ki najbolj odločilno vplivajo na študijski uspeh?

S stališča odpadlih študentov lahko za izhodišče sprejmemo dejstvo, da univerzi z njenim sistemom pedagoško-učnega procesa ni uspelo v polni meri, da študentom zbudi zanimanje za študij, oziroma da je študentov odnos do te ustanove neresničen. Isti prob-

lem lahko izrazimo tudi takole: večina študentov se bolj kot za študij zanima za druge probleme življenja in družbe s takšno močjo, da zabrisuje prvotno zastavljeni cilj študiranja. Kaj zavira oz. pospešuje, da bi študent pravočasno in resnično dojel svoj položaj in svoje cilje?

Izhodišče za hipoteze je položaj študenta kot konkretnega socialnega bitja in tisti primarni in sekundarni odnosi, ki se nepretrgano reproducirajo med njegovim izobraževanjem in prevladujejo v njegovem življenju. Odločitvi, da se vprašanja lotimo s študentove strani, je mogoče očitati pristranost ali neznanstvenost, vendar pa glede na namen in obliko tega sestavka glavni namen niti ne more biti, da totalno (objektivno!) zajamemo problematiko, temveč le, da zbudimo zanimanje za raziskovalno usmeritev.

Na ravnanje študentov med strokovnim pripravljanjem za življenjske funkcije in v času razvoja sposobnosti pretežno vplivajo tri glavna področja: I. družbeni izvor; II. materialni in študijski položaj; III. politika zaposlovanja.

Obstajata dve nasprotujoči si precej laični mnenji, prvo, da študentje iz socialno šibkejših družin dosežejo sorazmerno boljše uspehe (aspiracije za mobilnost), in drugo, da je pri študentih iz materialno bolje preskrbljenih družin odstotek osipa manjši.

Bolj utemeljene in metodološko pravilno zasnovane raziskovalne študije, ki bi zavrnila ali potrdila te domneve in ugibanja, v okviru tega zapisa ne moremo narediti. Zato se bom zadrževal le pri temeljnih hipotezah, ki le odpirajo nova in širša problemska področja.

Čim neustreznejša je socialna sestava študentov, čim večja je t. im. negativna diferenciacija med njimi, tem večje je osipanje.

Čim nižji je socialni status staršev, tem manjša je motivacija otrok za visokošolsko izobraževanje.

Čim manj je študentov iz manj razvitih področij dežele, tem slabši je uspeh in poprečje generacije.

Čim bolj so formalni in skrajno zanemarjeni odnosi med učnim osebjem in študentom, tem večja je študijska dezorientacija.

Čim slabše je razmerje med številom učnih oseb in številom študentov, tem nižja je raven pedagoškega procesa.

Čim več diplomantov je nezaposlenih, tem manjša je prizadevnost študentov, da bi čimprej prišli do diplome.

Čim večje so potrebe po visoko izobraženih kadrih, tem večja je motivacija za študij.

Čim manj je možnosti za popolno izkoriščanje znanja strokovnjakov, tem manjše je zanimanje za intenzivni študij.

1. Študentov družbeni izvor

Študentov družbeni izvor je sestavljena kategorija. V našem sestavku zajemamo pod ta pojem: 1. družbeni status družine; 2.

regionalni izvor glede na družbenoekonomsko razvitost področja; 3. vrsta šole, ki jo je študent obiskoval; 4. kot neodvisni dejavnik sposobnost ali psihofizično strukturo.

Družbeni status družine

Za pravilno razumevanje celotnega kompleksa se moramo spomniti na stanje pred vojno, ko je bilo visokošolsko izobraževanje elitne narave, bilo je izobraževanje klasične družbene elite, kakršna so bili pravniki, zdravniki, teologi, visoki uradniki itd., in je bilo pretežno privilegij nekaterih družbenih slojev; po osvoboditvi pa smo razglasili in kot splošno družbeno normo uveljavili enako pravico vseh državljanov do brezplačnega šolanja vse do najvišje stopnje izobraževanja. Z razvojem tehnike in znanosti, s potrebo po vse večjem številu kadrov in po vse raznovrstnejših kadrih je univerza začela zgubljati elitno naravo, s tem, da so se možnosti za šolanje odprle za vse sloje, da je študij postal množičen, pa so tudi študentje zgubili naravo elitnega in dokaj homogenega sloja.

Bežen pregled stopenj našega razvoja nam dovoljuje domnevo, da deklarirana pravica do enake možnosti za izobraževanje dejansko ni imela nikoli ustrezne vsebine in da smo na tem področju izpeljali le navidezno revolucijo, tj. le v manjši ali večji meri smo se približevali deklariranim pravicam ali se oddaljevali od njih. Toda vrnimo se k izhodiščni točki o socialnem izvoru študentov, ne da bi se spuščali v nadaljna razglabljanja o praksi in ideologiji, ki sta pogostokrat delali druga proti drugi.

V svojem zapisu¹ o motivacijskem handicapu dr. Mišo Jezernik poleg regionalne diskriminacije — to je: diskriminacije zaradi oddaljenosti od srednješolskih in visokošolskih središč ter razlike v kvaliteti šol — in ekonomske deprivacije — to so posredni in neposredni stroški za šolanje, ki presegajo finančno zmogljivost družine — uvaja nov pojem motivacijske diskriminacije, ki ga v nasprotju s prvima dvema ne moremo tako zlahka odpraviti. Socialno in družinsko okolje, v katerem odrašča otrok kmečke in delavske družine, v katerem se kot osebnost oblikuje, otroka ne motivira k razvijanju njegovih sposobnosti in ga ne navaja k študiju, raje nasprotno, celotno ozračje habi in krni njegovo intelektualno rast, odrija izobraževanje v ozadje in spodbuja otroka k čimprejšnjemu zaslužku. Skratka, družbeni sloji, ki so glede izobrazbe na spodnjem klinu družbene lestvice, sami sebe reproducirajo. Reproducirajo svoj življenjski slog celo z večjo verjetnostjo, kot ga reproducirajo srednji in višji sloji.

Ta motivacijski handicap je privedel do pomanjkanja študentov iz manj razvitih predelov dežele in pod trajnim vplivom teh dejavnikov se je izoblikovala značilna socialna in regionalna struktura

¹ dr. Mišo Jezernik, Motivacijski handicap, Naši razgledi, 6. 2. 1970.

študentov, ki je lahko eden od elementov pri postavljanju temeljne hipoteze.

Statistični podatki kažejo, da v splošnem drži ugotovitev, da je iz leta v leto manj študentov iz kmečkih in delavskih družin in več iz srednjih in višjih slojev. Pri tem moramo upoštevati procese prestrukturiranja družbe, zlasti pa to, da kategorija prebivalstva srednjih slojev narašča. Če pa pregledamo jugoslovansko statistiko o strukturi študentov po poklicu staršev, lahko ugotovljamo, da stalno in postopno pada število študentov iz kategorij kmetovalcev, industrijskih delavcev in uslužbencev in da občutno narašča število študentov iz družbenih kategorij: strokovnjaki in vodilno osebje, prometno in trgovinsko osebje in osebje varstva.

Regionalna struktura študentov kaže prav tako negativno težnjo: povečuje se število študentov iz visoko urbaniziranih industrijskih središč, ki že imajo razmeroma visok odstotek študentov na 1000 prebivalcev, stagnira ali le neznatno se pa povečuje število študentov iz manj razvitih krajev (to velja za Slovenijo). Pri tem je opaziti pozitivno korelacijo med industrijskim razvojem nekaterih pokrajin in področij in povečanjem števila študentov. Na takem sklenjenem regionalnem in nacionalnem ozemlju, kakršno je Slovenija, se ta težnja najbolj vidi na primeru ljubljanskega področja in primorske pokrajine, ki dajeta 54 % vseh študentov.

Taka struktura in težnja popolnoma potrjujeta analizo in ugotovitve študije² Pavleta Kogejja o izobrazbenih produktih. Strokovne, šolane kadre vseh stopenj črpamo le iz ožjih okrožij ali regionalnih področij. Ta področja so predvsem razvite občine in večja industrijska središča. Na tako ozkem področju ne moremo dobiti dovolj strokovnih kadrov za prihodnji družbenogospodarski razvoj dežele; ker imajo ta področja pri šolanju na strokovnih šolah — predvsem srednjih in visokih — pretirano prednost, prihajajo v zahtevnejše šole tudi manj sposobni kandidati in se zato raven šol znižuje in s tem tudi kvaliteta izšolanih kadrov. Manj razvita področja na ta način ne morejo priti do ustreznih strokovnih kadrov, kajti kadri, ki so doma iz razvitih področij, se praviloma ne zaposlujejo na manj razvitih področjih.

Te ugotovitve potrjujejo statistične analize o izobrazbenih produktih v slovenskih občinah. Kot izobrazbeni produkt računamo diplomante poklicnih, srednjih, višjih in visokih šol glede na kraj njihovega stalnega bivališča oz. bivališča staršev v razmerju s številom vseh otrok iste starostne generacije. Tako se je pokazalo, da je razmerje med najnižjim in najvišjim izobrazbenim produktom na ravni visokih šol 1 : 41 — v občini Radlje 0,3 %, v Ljubljani pa 12,4 %, kar pomeni, da pride iz Radelj na univerzo 0,3 % otrok iste starostne skupine, iz Ljubljane pa 12,4 %. V 18 občinah z najnižjim

² Pavle Kogej: Izobrazbeni produkti po občinah v SR Sloveniji, brošura, Republiški zavod za zaposlovanje, 1970.

izobrazbenim produktom živi 30 % šoloobveznih otrok, v 13 občinah z najvišjim produktom pa le 22,7 % šoloobveznih otrok. Ko iščemo vzroke za takšno stanje, je pomembna visoka korelacija med narodnim dohodkom in izobrazbenimi produkti in pa tesna zveza med deležem kmečkega prebivalstva in izobrazbenimi produkti.

Motivacijski handicap torej ni le predpostavka ali model, temveč dejstvo, ki že leta in leta negativno učinkuje, ne da bi povzročil odprt konflikt med temeljnimi vrednotami te družbe in praktičnim potekanjem družbenih dogodkov. Zato je potrebno znova oživiti problem demokratizacije študija.

Vrsta šol

O vrsti šol oz. kvaliteti šol in psihofizični strukturi učencev lahko govorimo hkrati glede na to, koliko nadarjenih otrok ne more nadaljevati šolanja bodisi zaradi slabe predhodne izobrazbe bodisi zaradi drugih vzrokov. Analiza o intelektualnih potencialih je pokazala, da so intelektualne sposobnosti v veliki meri po Gaussovi krivulji enako razdeljene po vseh regijah. Razlika med razvitimi in manj razvitimi regijami je minimalna in ne presega 10 % odstopanja od celotnega poprečja. Kljub temu trpijo največjo škodo učenci, ki so v nadaljnje šolanje neustrezno vključeni zaradi vzrokov, za katere sami niso krivi. Z družbenega stališča to škodo označujemo kot problem neizrabljenih sposobnosti. Analiza o vključitvi učencev po končanem obveznem šolanju za občino Postojna³ npr. kaže, da se je od 344 učencev, ki so po inteligenčnem testu sposobni za visokošolski študij, vpisalo na gimnazijo le 159 ali 48 %. Korelacija med šolskim uspehom in sposobnostmi učencev je sorazmerno zelo majhna, praktično 50 % nadarjene mladine se »zgubi« že v osnovni šoli.

Pri analizi učnih uspehov slušateljev fakultet in visokih šol ugotavljajo razlike glede na kvaliteto in sedež srednje šole, ki jo je študent končal. Vendar to dejstvo lahko upoštevamo le kot izjemo, ker se v splošnem v srednjih in visokih šolah nadaljuje »zgubljanje« nadarjenih in sposobnih otrok podobno kot v osemletkah. Še večji problem pa je nezadostna rast števila srednješolskih dijakov, ki ne daje ustrezne strukture študentov na visokih šolah.

Položaj študentov

Materialni položaj študenta in njegov študijski položaj v pedagoškem procesu sta študentov družbeni status. Ker študentje niso poseben socialni sloj niti jih ne moremo šteti za poklicno kategorijo, temveč le za »časovno zaposleno skupino«,⁴ je položaj študenta

³ Drago Kolenc, Neizrabljene sposobnosti, Naši razgledi, 6. 2. 1970.

⁴ Časovno zaposleno ali zajeto skupino interpretiram po J. G. Jonesu (A Gathering Storm; A Student Revolt, New Left Review, 1969).

zmeraj dano dejstvo. Opredeljuje ga ne samo študentov družbeni izvor, temveč vsi odnosi, v katere študent stopi, ko se vpiše na univerzo.

Če hočemo jasno in nedvoumno odgovoriti na vprašanje, kakšen je položaj študentov, moramo postaviti kriterije, da bomo lahko primerjali in ocenili naravo omenjenih odnosov. Šele potem lahko razmišljamo, kaj je študent in kaj pomeni študirati. Ker je položaj študenta determinirajoča kategorija, ne moremo čakati na to, da se struktura študentov npr. zboljša do take mere, da bi dobili idealne študente. To je čista iluzija. Analize in primerjave sedanjega in preteklega nas silijo v nasprotno prepričanje: vedno bolj se oddaljujemo od tipa idealnega študenta.

Nekateri menijo, da glavni problem izobraževanja danes ni v materialno nezadostni preskrbljenosti študentov, temveč v pomanjkanju ambicij. Vprašamo se ob tem, kakšna prednost je biti dijak, biti študent?

Na splošno lahko trdimo, da je študent in dijak vzdrževana oseba, ki živi na račun drugih, na račun dohodkov delavcev in zaposlenih, na račun članov družine. Ta položaj omogoča, da je pretežni del študentov glede na življenjski standard in potrebe odrinjen na rob. Učiti se, študirati, to zahteva od človeka, od študentov in od staršev žrtev, od katere bo imela korist bolj skupnost kakor posameznik. Potrebno je torej, da preidemo na demokratizacijo odnosov, da bo študent postal enakopraven subjekt pri določanju pogojev svojega življenja. V vsakem procesu demokratizacije pride do konstituiranja skupinskih in posamičnih interesov. Interesi študentov dejansko nikjer niso zastopani. Dokler je študentska organizacija delovala transmisivno, je imela politično funkcijo, ki jo je določala družba, kot vračilo za to pa je družba skrbela za študente. Ko se je sprožil proces demokratizacije družbe kot celote, je bila študentom dana možnost, da si izbojujejo participacijo v samoupravljanju fakultet, študentska organizacija sama pa se je spremenila v enostaven volilni organ. Vodstvom študentskih organizacij ni uspelo, da bi med drugimi postala središče politične moči, da bi se na ta način vključevala v celotni sistem družbenega ravnotežja, zato pa je bolj čutiti moč ali pa potencialno moč študentske množice. Zato je pri vsaki akciji te organizacije ali akciji pripadnikov organizacije zdaj videti, kot da delujejo zunaj samoupravnega sistema in kot da je to nekakšna »politična diverzija«. Prav zaradi tega pri novejših pristopih k raziskavi študentskih problemov interesi študentov kot celote niso več najvažnejši, na njihovo mesto stopajo interesi študentov kot posameznikov. Poskušajo, da bi ugotovili uspešnost študentov na podlagi mobilnosti: ali želi obdržati ali spremeniti svoj položaj, to je družbeni status staršev. Trdijo, da sedanja globalna struktura študentov ni taka, da bi vsaj večina kazala željo po spremembi statusa. Vprašajo se, kakšna so gibalna, ki so pripeljala študenta do univerze, oz. zakaj se je odločil za študij.

Poskus študentske organizacije Slovenije, da bi uvedli zakon o minimalnih štipendijah in o usklajevanju štipendij z naraščanjem življenjskih stroškov in z naraščanjem dohodkov zaposlenih, je bil povod za dve vrsti reakcij. Po prvem mnenju je določanje višine štipendij stvar samoupravnih organizacij in njihovih notranjih aktov, zakonska ureditev bi torej bila vmešavanje v notranje odnose delovnih organizacij, po drugem mnenju pa naj bi študentska organizacija na ta način želela skoz mala vrata doseči priznanje delovnega statusa študenta, ker se v svojem predlogu zakona opira na zakonske določbe iz delovnega razmerja.

Glede prvega mnenja je videti, kot da je to vprašanje le etični problem, da namreč delovna organizacija zagotovi svojemu prihodnjemu sodelavcu-strokovnjaku človeka dostojno življenje tudi v času njegovega izobraževanja, ko takšno življenje v bistvu najbolj potrebuje. Za nas študente je to vsekakor političen problem — problem: kako živeti? Vprašanje delovnega statusa študentov je v sami študentski organizaciji že deloma presežena razprava, sprijaznili so se z dejanskim stanjem, da ima namreč študent študijski položaj, ki je v bistvu drugačen od položaja učnega in administrativnega osebja. Iz tega izhaja, da moramo vse udeležence izobraževalnega procesa obravnavati po njihovem specifičnem položaju v tem procesu.

V naslednjem se bom omejil samo na en aspekt tega specifičnega položaja študentov, in sicer na politiko štipendiranja in to le obrobno. Dokler še ni dokončana raziskava o materialnem položaju naših študentov v celoti, se moramo omejiti na interpretacijo pomanjkljivih podatkov, ki so nam za zdaj na voljo. O pomenu in naravi štipendiranja tukaj ne bi govoril.

Medtem ko je število študentov v zadnjih petih letih na ljubljanski univerzi naraslo za 14 0/0, so štipendije padle za 12 0/0. Odstotek štipendistov od števila rednih študentov je padel od 30 0/0 na 20 0/0. Nominalni zneski štipendij so v tem času narasli od 200 na 298 novih dinarjev v lanskem šolskem letu. Struktura štipenditorjev se bistveno ni spremenila.

Anketa o materialnem položaju in o materialnih potrebah študentov, ki jo je izvedla raziskovalna skupina za ekonomskosocialna vprašanja pri izvršnem odboru Skupnosti študentov Ljubljane, kaže, da so poprečne štipendije zdaj okoli 330,00 novih dinarjev, potrebe študentov pa se gibljejo okoli 615,00 Ndin mesečno. Iz ankete izhaja, da znesejo dejanski poprečni mesečni prejemki študentov s štipendijami in drugimi dohodki vred, to je z otroškimi dodatki, prejemki iz honorarnega dela in od doma skupaj 445,00 Ndin. Anketo so naredili na blizu 4 odstotnem vzorcu oz. od 8000 relevantnih študentov so jih anketirali 300.

Primerjava med višino štipendij in minimalnimi življenjskimi stroški ter odstotek tistih, ki prejemajo štipendijo ali posojilo, kaže, da študentom še zdaleč ni zagotovljen tak položaj, da bi: 1. omogočil varnost in stabilnost v življenju; 2. resnično spodbujal k večjim

študijskim naporom in uspehom; nazadnje lahko ugotovimo, da prejemki teh študentov daleč zaostajajo za dohodki po izobrazbi in delovnem položaju podobne kategorije mladih ljudi v delovnem razmerju. Stališče, po katerem si morajo breme stroškov za študenta sorazmerno razdeliti družba, študent in starši, ne zdrži kritike, ker to pomeni nadaljnjo socialno in regionalno diferenciacijo med študenti. To stališče, ki je sicer dejanska praksa, pomeni tudi prenos odgovornosti za študijski uspeh s študenta deloma na družbo, deloma na starše.

Tukaj bi želel opozoriti še na zanimivo nalogo: ugotoviti, kako materialna pomoč deluje na študijski uspeh. Tako nalogo bi bilo prav gotovo težko izvesti za nazaj — že zaradi nezadostne materialne pomoči v preteklosti — lahko pa bi jo izvedli kot eksperiment.

Analiza o štipendijah in o materialnih potrebah študentov opozarja na dejstvo, da študentski ekonomskosocialni položaj ne ustreza njihovem specifičnem položaju v študijskem procesu, relativno so v neprimerno slabšem položaju kot učno osebje in administracija ter absolutno v slabšem položaju kot druge kategorije občanov. Ali pa narobe: študentje zaradi svojega družbenega položaja in podrejenega položaja v učnem procesu ne dosežejo niti minimalnega ekonomskosocialnega položaja v družbi; gre jim položaj, ki se ne ravna le po njihovem specifičnem položaju v učnem procesu, temveč po družbenem statusu njihovih staršev. Seveda ne normativno, pač pa dejansko. Naša zahteva je, da mora družba vsem študentom zagotoviti minimalne ekonomskosocialne življenjske pogoje, da bi se osamosvojili in se kot enakopravni člani zavedali svojega družbenega položaja in specifičnega položaja na univerzi.

Študijski položaj

Študijski sistem je tisto področje v študentovem življenju, na katero lahko posameznik-študent najmanj vpliva, hkrati pa ga lahko v največji meri zaposluje. Sam bi pritrnil »mistični« misli, po kateri študentska večina sprejme obstoječi sistem na fakultetah, manjšina pa se ne sprijazni z danim, temveč išče pota in možnosti za spremembo, kar pa zahteva od nje veliko samostojnega dela. Na ta način nekateri dosežejo visok individualen in zelo samostojen izobrazbeni učinek in postanejo dobri strokovnjaki kljub slabi univerzi.

Temeljni namen izobraževanja je razvijanje umskih sposobnosti posameznikov in pa vpeljevanje človeka v ustvarjalno delo. Odkar univerza ni več »skupnost učencev in profesorjev«, je njen namen odvisen od raznih sprememb in vplivov; tako se ta namen danes kaže v cilju, da izobražuje strokovnjake raznih profilov s tem, da jim predava in preizkuša neko določeno znanje. Na to se navezuje sistem avtoritarnih izpitov, mnemotehnika, utesnjevanje kulturnih in humanih študentovih obzorij v ozko določene in peširoko odmerjene

učne programe in na popolnoma neosebne in skrajno formalne odnose med študenti in profesorji.

Naši učni programi in načini uvajanja študenta v disciplino so še vedno obrnjeni v preteklost, ne pa v prihodnost. Pridobljeno znanje v današnjih razmerah zastareva v desetih letih, kibernetški stroji zamenjujejo človeka s svojimi neomejenimi možnostmi »izločanja« podatkov — zato je osrednje vprašanje izobraževanja strokovnjakov zdaj bistveno drugačno in se usmerja v razvijanje človekovih ustvarjalnih sposobnosti. Temu kulturnemu cilju in razvoju mora služiti uporaba sodobne tehnologije v pedagoškem procesu, ker šele s pomočjo tega lahko presežemo elemente represije, nehumanosti in pojave alienacije na študijskem področju.

Toda brž ko so zapiski in skripta najpomembnejši učni pripomočki za opravljanje izpitov, ko so knjige drage in nedostopne vsem ter jih štejejo za luksuz, ko prevladuje snovni vidik nad razvijanjem sposobnosti, ko se naša pozornost usmerja k učnemu uspehu, k ocenam, kar je v bistvu le lažen problem, ko izobražujemo polprodekte, kar pomeni, da kaznujemo človeka za nekaj, za kar sam ni kriv — preraste problem izobraževanja v ideološko vprašanje, to pa zahteva »popolno« revolucijo na tem področju.

Impersonalizacija odnosov se kaže predvsem v neugodnem razmerju študentov in učnega osebja ter v razmerju profesorjev in asistentov. Na tem področju prihaja do nekega pozitivnega premika, vendar tudi na tistih fakultetah, kjer imajo že zdaj ugodno razmerje, študentje ne morejo npr. dobiti usmerjevalca, mentorja, ki bi jih spodbujal, poslušal in usmerjal. Znan je primer profesorja z ekonomske fakultete v Beogradu, ki je moral v enem izpitnem roku izprašati 1600 študentov, ki jih sploh ni poznal.

V kolikšni meri so vsi ti problemi, ki smo jih doslej navrgli, relevantni za osip? Neposrednih odnosov, ki bi jih lahko merili, razen morda razmerja študentje — učno osebje, ne moremo nakazati, pa še to je v povezavi z vsemi drugimi determinantami študijskega procesa. Vendar so nam lahko ta vprašanja smernice pri opazovanju takšnih pojavov, kakršni so neiznajdljivost, zbežanost in malomarnost pri študiju v začetnih letnikih, kampanjsko in rutinsko študiranje za izpite in za teste, nesamostojnost v nadaljnjem študiju in premik pozornosti študentov s študijskega na druga področja.

Politika zaposlovanja

Zaposlovanje diplomiranih strokovnjakov moramo obravnavati kompleksno v skladu z »družbeno destinacijo« študentov. To se pravi, v skladu z nameni in cilji izobraževanja vsakega posameznika ter delovnimi razmerami po zaposlitvi. Študentje nosijo v sebi veliko intelektualnega in ustvarjalnega potenciala z usmerjenostjo k razvijanju in spreminjanju dejanskega stanja. To jim daje kot celoti neki revolucionarni potencial. Toda hkrati ko družba ali pa gospodar-

stvo potrebujeta strokovno znanje diplomiranega študenta, ne potrebujeta njegovih vsestranskih intelektualnih sposobnosti in revolucionarnih potencialov. Zaposleni in iz študentske populacije izločeni diplomanti zgubijo svoje revolucionarne potenciale, ker jih družba omejuje.

Kot eden od posrednih vzrokov za osip lahko štejemo tudi to, da študentje ne vidijo pravih perspektiv za svoje prihodnje delo, ker gospodarstvo ni dovolj odprto za visoko izobražene kadre. To študenta demotivira za študij.

Analiza statistike brezposelnih opozarja na dejstvo, da je diplomiranih strokovnjakov brez službe veliko več kot »faliranih« študentov. Neuspešni študent prej dobi službo, podjetja so bolj odprta za take »strokovnjake«, ki bolj ustrezajo obstoječi strukturi zaposlenih. V nerazvitem gospodarstvu šolani ljudje ne morejo izkoristiti svojega znanja. Stopnja razvitosti našega gospodarstva popolne izrabe sposobnosti prebivalstva za zdaj še ne zahteva.

Potrebe po kadrih lahko prav tako pozitivno ali negativno učinkujejo na motivacijo. Načrti družbenega razvoja s pomočjo interpolacije srednjeročno in dolgoročno kažejo na vedno večje potrebe po visoko izobraženih kadrih vseh vrst. Veliko bolj pesimistične pa so napovedi na podlagi računa o potrebnem letnem prilivu kadrov. Te opozarjajo, da razen na štirih ali petih funkcionalnih področjih priliv že zdaj v večini poklicev presega potrebe, kar povzroča brezposelnost strokovnjakov ali neustrezno zaposlovanje diplomiranih kadrov.

Sklepi

Osipanje študentov je odvisno od več determinantnih dejavnikov. Eden od glavnih dejavnikov je neselekcioniranost naših srednjih šol, kar povzroča drastične posledice pri nadaljnji selekciji, ki se kažejo v prevelikem odstotku osipa študentov do 61,3 %. Drugi dejavnik so socialne, kulturne in ekonomske razmere v okolju učencev in študentov. Nadaljnji dejavniki pa so razmere visokošolskega izobraževanja in položaj študentov ter politika zaposlovanja. Z institucionalnimi izboljšavami bi lahko omilili negativni vpliv polovice teh dejavnikov, in sicer na področju poprejšnje selekcije ali drugače s pravilnim usmerjanjem, z materialnimi ukrepi in z izboljšanjem učnih programov in pedagoških metod. Vendar stoji pred nami še kot neznanka problem, kaj se potem dogaja, kako je študent motiviran po vsem tem za študij na fakulteti, zlasti če upoštevamo, da selekcija ne izloči samo nesposobnih!

Kompleksna raziskava o tem, kdo pride na univerzo, kdo v selekciji odpade in kdo postane diplomirani strokovnjak, bi dala natančno diagnozo o stanju in bi spodbudila k potrebnim ukrepom. Del te raziskave bi bila celovita statistična obdelava vseh relevantnih oz. temeljnih znakov študentov. Kot dopolnitev temu bi morali

izvesti sociološko anketo med študenti na podlagi npr. izbranega vzorca. Domnevam, da bi precej hitro prišli do dokaj zanesljivih rezultatov tudi z manjšimi vzorci iz skupnine tistih, ki redno napredujejo, iz skupine tistih, ki neredno napredujejo, in iz skupine odpadlih študentov. V čem je razlika, zakaj nekateri odpadejo, drugi pa napredujejo — odgovor na to vprašanje bi dala primerjava in analiza rezultatov ankete. Za splošni okvir in izhodišče take raziskave bi morali proučiti še problem fiktivnega vpisa. Zelo relevantni pa bodo tudi rezultati raziskave o vrednotah mladih, ker bodo osvetlili področje, kaj študente zanima, kakšni so njihovi ideali, kam se usmerjajo. Ta vprašanja bodo hkrati odgovorila tudi o študijskih motivacijah mlade generacije.

Polemika o stanju in razmerah v JLA

Armada kot stalno oboroženi del naše družbene skupnosti je, prav tako kot družba sama, odvisna od razvoja proizvodjalnih sil in proizvodnih odnosov ter drugih zakonitosti družbenega razvoja.

Oborožene sile Jugoslavije, ki so med narodnoosvobodilnim bojem in revolucijo nastale kot rezultat splošnega odpora narodov in narodnosti Jugoslavije proti sovražniku in dotedanjemu družbenemu redu, so v povojnem obdobju revolucionarno-administrativnega razvoja naše družbe postale sredstvo in moč države, ki je bila regulator družbenih odnosov. Vse prerogative na področju narodne obrambe so bile v rokah državnega aparata. Zaradi tega se je jugoslovanska armada v tedanjem času pa vse tja do približno 1960. leta razvijala kot redna operativna vojska v rokah državnega aparata in profesionalnih vojaških kadrov.

Takšno stanje, ki so ga pozneje na brionskem plenumu označili za določeno »zaprtost«¹ armade in ki se v tej ali oni obliki uveljavlja še zdaj, pa ni samo posledica teženj in silnic, ki so v tej smeri delovale ter tu in tam še delujejo znotraj armade, temveč v veliki meri odseva tudi pasivnost družbenopolitičnih skupnosti in drugih dejavnikov ter družbenih struktur do stanja in problemov v armadi. Ti dejavniki bi lahko vplivali, da bi se armada drugače razvijala, in so vedno imeli pravno in dejansko možnost, da takšno stanje v armadi spremenijo.

Vendar če se poglobimo v povojne družbene in ekonomske razmere ter zunanji položaj naše države, moramo priznati, da je armada s svojim obstojem in delovanjem izpolnila svoje obveznosti in naloge ter tako prispevala k nadaljnjemu razvoju naše družbe in državne skupnosti.

Pozneje je, kot vemo, prišlo v naši družbi do procesov deatazizacije in decentralizacije na mnogih področjih gospodarskega in družbenopolitičnega ter kulturnega življenja in ustvarjanja. Ti procesi so privedli do nove ustave 1963. leta, s katero smo ustvarili tudi politično-pravne pogoje za spremembo dotlej veljavnega stanja v armadi. Obramba domovine je zdaj normirana kot ustavna pravica

in dolžnost vsakega državljana, delovnih in drugih organizacij, federacije, republike, občine in drugih družbenopolitičnih skupnosti in organizmov. Zakon o narodni obrambi, ki je bil sprejet 1965. leta, je bil prvi korak k pravni ureditvi narodne obrambe na podlagi določb nove ustave. Toda nadaljnji nezadržni razvoj samoupravnih odnosov in demokratizacije v naši socialistični družbi je kmalu zahteval nove spremembe tudi na področju in v zadevah obrambe dežele, kar so še pospešili zunanji politični in vojni dogodki. Podružbljenje odnosov v proizvodnih in neproizvodnih dejavnostih je privedlo tudi do podružbljenja narodne obrambe. Koncept vseljudske obrambe pa je vsebinski odsev gospodarske in družbene reforme: ta koncept smo sprejeli z novim zakonom o narodni obrambi iz leta 1969. in ga razglasili za edino možno obliko upora proti oboroženi agresiji.

Po tem zakonu je jugoslovanska ljudska armada del oboroženih sil Jugoslavije in je — tako kot prej — zvezne narave. Drugi del teh sil pa so enote in službe teritorialne obrambe, v času vojne pa tudi milica. Teritorialna obramba se sicer organizira po enotnih načelih na vsem ozemlju Jugoslavije, vendar pa republike same urejajo organizacijo in priprave na področju narodne obrambe, v času vojne pa tudi same vodijo splošni ljudski odpor na svojem ozemlju.¹

Organizacija JLA, njene naloge, vprašanja poveljevanja in vodenja v armadi so na podlagi ustavnih določb urejeni s posebnim zakonom. Pravila, navodila in drugi podzakonski predpisi, ki urejajo življenje in delo v armadi, pa so usklajeni z ustavnimi in zakonskimi določili. Vojaški starešine so dolžni skrbeti, da je armada vedno pripravljena, da izpolni svoje obrambne naloge, kakor tudi, da delo in življenje v JLA potekata na podlagi veljavnih predpisov in v skladu z zahtevami socialističnega razvoja naše družbe. Ti dve nalogi sta v najtesnejši zvezi, prvo omogoča izpolnjevanje druge.

V uvodu smo rekli, da je armada stalno oboroženi del ljudstva, torej del naše družbene skupnosti. Zato se tokovi in procesi, ki nastajajo in se razvijajo v družbi, uveljavljajo tudi v življenju in delu v armadi. Negativni pojavi in težnje prav tako. Zaradi posebne vojaške organizacije in strukture, pa tudi zaradi posledic prejšnje »zaprtosti« in verjetno še iz drugih razlogov objektivne in subjektivne narave pa se omenjeni družbeni tokovi in procesi reflektirajo v armadi navadno nekoliko počasneje. Pri ocenjevanju tega pojava je treba upoštevati tudi veliko odgovornost ter posebne naloge armade, zaradi katerih nobena dežela — in tako tudi mi — ne more in ne sme dovoliti eksperimentiranja, prenagljenosti ali površnosti pri uvajanju novosti, ki na ta ali oni način lahko vplivajo na borbena sposobnost in pripravljenost armade. Nasprotno, vsako akcijo, s katero bi želeli uvesti neko reformo v organizaciji, redu, delu in življenju armade, moramo vnaprej dobro premisliti jo usmeriti na to, da ugodno vpliva na stopnjo borbene sposobnosti armade. S tem

¹ V pripravi je republiški zakon o splošnem ljudskem odporu v SR Sloveniji.

seveda ne trdimo, da bi nekaterih reformskih ukrepov ne mogli tudi v armadi uvesti ali izvesti že prej, hitreje in bolj učinkovito. Glede tega obstajajo slabosti, ki pa so — vsaj delno — spet odsev splošnega razvoja in razmerij v družbi v danem času in trenutku.

Vse odločnejša usmeritev k uresničevanju koncepta vseljudske obrambe je zaostрила nekatera vprašanja nadaljnega razvoja in graditve JLA ter položaja vojaških oseb. Poleg dejavnikov, ki žele z obravnavanjem teh problemov privedi do rešitve, ki bi ugodno vplivale na borbeno in udarno moč armade, pa se pojavljajo tudi posamezniki, ki skušajo probleme še bolj zaplesti ter tako povzročiti dvome in omahovanja o možnostih in perspektivah nadaljnega razvoja armade in njenih kadrov.

Teh nekaj uvodnih misli je bilo potrebno navesti zato, ker so se v zadnjem času pojavili v slovenskem tisku nekateri sestavki, iz katerih je moč sklepati, da nekateri hote ali iz neznanja zanemarjajo navedena in podobna dejstva ter okoliščine, ko ocenjujejo preteklo in sedanje stanje v armadi na področju medsebojnih odnosov, statutarnih zadev vojaških oseb, posebno starešinskega kadra, kakor tudi na področju materialnega in družbenega položaja teh oseb. Vsem dejavnikom v armadi in zunaj nje je jasno, da se sklepi in ukrepi, usmerjeni k izvajanju gospodarske in družbene reforme, nanašajo tudi na armado. Vendar pa je prav tako vsakemu razumniku jasno, da vseh novo porajajočih se odnosov v naši družbi ne moremo enostavno »prenesti« v vojaško organizacijo. Nekaterih odnosov sploh ne moremo vpeljati glede na današnji položaj in naloge armade (tako npr. samoupravljanje v poveljevanju), druge uvajamo počasi, mogoče tudi prepočasi, premalo energično itd.

Da bi se stvari glede tega hitreje odvijale, seveda ni dovolj samo izdati predpis ali povelje, čeprav nekateri nemara menijo, da je to enostavno in lahko. Družbeni procesi se, kot je znano, ne uvajajo z dekreti, pa čeprav gre za področje vojaške organizacije. O teh vprašanjih je treba razpravljati v armadi in zunaj nje in tudi že dalj časa razpravljamo. Treba je samo prelistati vsakoletne ekspozice državnega sekretarja za narodno obrambo v zvezni skupščini, program ZKJ, resolucije s kongresov, predsedstva in drugih organov ZKJ, ki govorijo o vprašanjih narodne obrambe in graditve JLA, ali pa materiale in sklepe s konferenc ZKJ za JLA, časopise Narodna armija in Front, ki so dostopni javnosti itd. Predstavniki in pripadniki armade na sestankih, konferencah in v svojih publikacijah naravnost kličejo k temu, naj se družbeni dejavniki zunaj armade bolj zanimajo in posvetijo vprašanjem graditve armade ter družbenega in materialnega položaja ljudi v armadi. Za tistega, ki se je zanimal za razreševanje problemov, ki so navzoči v armadi in jo težijo, vse te zadeve in probleme že dolgo niso tabu, kakor to želijo nepoučenim včasih prikazati. Razen tega vsak sposoben državljan služi vojaški rok kot vojak, rezervni podoficir ali oficir in se v tem času seznanja s stanjem in urejanjem problemov v JLA.

K temu je dodati, da je pri razpravljanju o stanju in problemih v armadi, prav tako kot na drugih področjih družbenega razvoja, treba izhajati iz tega, da je sicer najlažje, toda nesmiselno ocenjevati preteklo stanje s sedanjih pozicij družbenega razvoja. Jasno nam je npr., da bi o mnogih zadevah, o katerih se je odločalo v času administrativnega socializma, danes verjetno razpravljali na drugačen način in bolj učinkovito ter progresivno v smeri graditve samoupravne družbe. Vendar zaradi tega ne moremo na splošno govoriti, da takratno urejanje in odločanje o teh zadevah ni ustrezalo času in stopnji družbenega razvoja, čeprav seveda pravilno obsojamo vse tiste negativne pojave, ki so se oddaljevali od že takrat znanih in jasnih progresivnih idej in stališč ali pa so jih potvarjali.

Kot že mnogokrat, naj tudi na tem mestu poudarimo željo, da bi vsako razpravljanje, kritika in podobno, posebno v takšnem glasilu, kot je Teorija in praksa, vsebovala tudi konstruktivne predloge za razreševanje problemov. Do takih predlogov pa se ne pride z enostranskimi in površnimi ocenami stvari, temveč praviloma šele potem, ko temeljito in kompleksno proučimo neko zadevo, pojav ali problem. Če se teh stvari na tako važnem in delikatnem področju, kot je narodna obramba in jugoslovanska ljudska armada, lotevamo drugače, ne prispevamo k zboljšanju stanja, temveč lahko samo škodimo ugledu armade in družbe, iz katere ta armada izhaja in katero bi, če bi bilo treba, morala braniti. Če pa so pri tem problemi, ki jih obravnavajo, še skonstruirani ali izmišljeni, potem je stvar toliko težja in slabša, obravnava sama pa brezidejna in dogmatična.

Z naslovom »Zakaj slab odziv v vojaške šole in akademije« sta bila v tej reviji objavljena članka dr. med. S. Bunte in J. Rujlja, v katerih sta si avtorja zastavila nalogo, da seznanita javnost o vzrokih slabega odziva Slovencev v JLA. Pisca menita, da je temu pojavu vzrok predvsem slab družbeni in materialni položaj aktivnega starešinskega kadra, pa tudi nekatere druge razmere v armadi, ki po njunem mnenju niso v skladu z ustavo in samoupravnim razvojem naše družbe.

Pustimo ob strani način, kako sta se avtorja lotila obravnave teme (kakor da teh problemov doslej ne bi javno obravnavali in kakor da o njih doslej ne bi smeli javno spregovoriti). Tudi ni bistvenega pomena za ta sestavek, ali sta pisca opisala in razčlenila prave in vse probleme, ki vplivajo na slab odziv v vojaške šole. O teh in drugih problemih so družbenopolitični dejavniki, kakor tudi državni sekretariat za narodno obrambo, že razpravljali in še razpravljajo, storili so nekatere ukrepe za ureditev nekaterih zadev, o čemer so v javnosti že pisali in verjetno še bodo, preden jih bomo zadovoljivo rešili.

Za bralca je veliko bolj zanimivo vprašanje, ali so trditve piscev točne in če so, kaj se iz njih da sklepati tako glede razlogov

za slab odziv v vojaške šole, kakor tudi glede splošnega stanja in razmer v naši armadi s stališč, ki smo jih prej omenili.

S. Bunta navaja nekatere težave vojaškega poklica, ki so več ali manj značilne tudi za armade drugih držav. Po njegovem mnenju pa družba vojaškim osebam ne daje primerne materialne kompenzacije za povečane napore in omejitve v pravicah, ki jih imajo drugi državljani, temveč jim sedanja ureditev priznava celo manj kot drugim državljanom. To je še posebno izrazito v Sloveniji in drugih razvitih krajih, kjer je standard prebivalcev nad jugoslovanskim poprečjem, vojska pa je grajena po enotnih merilih, ki veljajo za vso Jugoslavijo. Ta trditev nedvomno drži, vprašanje pa je še vedno, ali je to pglavitni vzrok za slab odziv državljanov, posebno Slovencev v vojaške šole. Vsekakor pa se lahko reče, da je pisec svoja razmišljanja izpovedal ter oblikoval odkrito in pošteno, konstruktivno.

Na žalost tega ne bi mogli trditi za avtorja drugega članka z istim naslovom. Kot nekdanji vojaški zdravnik-psihiater je J. Rugelj očitno menil, da je poklican, da javnosti razkrije nekatere resnice in krivice reda in življenja v armadi, zaradi katerih »se bo zdaj« — kot pravi — »le redko kdo opredelil za vojaški poklic«.

Da bi svojim izvajanjem dal potrebno moč in težo, začinja članek z brionskim plenumom CK ZKJ, ki je po njegovih besedah napovedal »kirurški poseg še v DSZZ in v armado«. Vendar se te napovedi po mnenju avtorja niso uresničile, ker konservativne družbene sile zavirajo naprednejša gibanja. Progresivne sile morajo biti zato neprestano v napadu. Razmere v armadi so še zmeraj tabu, politični forumi pa čedalje jasneje spoznavajo, da so tudi v vojski potrebne reforme itd.

Da take trditve ne držijo, smo pojasnili že v uvodu. Da se nekateri problemi v armadi in naši družbi nasploh počasi rešujejo, je tudi znano in zaskrbljujoče. Toda v nadaljevanju nam avtor razkrije, kje leži vzrok za takšno stanje v armadi. Po njegovih trditvah je vodstveni in poveljujoči kader neizobražen, nesposoben in zbirokratiziran ter kot tak zavira demokratične procese v armadi. Ustrezno izobrazbo imajo po njegovem mnenju samo zdravniki in pravniki, ki pa so pri nagrajevanju zapostavljeni. Vsekakor zelo porazna »ugotovitev«! Kako je sploh možno, da je kader, ki ga ima J. Rugelj v mislih, v času narodnoosvobodilne vojne vodil brigade, divizije in korpuse ter izvojeval zmago nad sovražnikom? Kako je mogoče, da takšna armada obstaja in izpolnjuje svoje naloge v okolju nenehnih oboroženih spopadov in raznih vidikov agresije ter hladne vojne, in to v naši razgibani socialistični družbi? Seveda je resnica povsem drugačna. Dejstvo je namreč, da ima v JLA višji poveljniški kader, ki večinoma res izhaja iz revolucije, v prvi vrsti izredne vojaške izkušnje, ki so velikega pomena za vsako armado, da ne govorimo o njihovih revolucionarnih izkušnjah, ki so prav za našo državo in armado še posebno pomembne. Poleg tega ima ta kader najmanj višjo, večji del pa visoko strokovno izobrazbo, se pravi najmanj 3,

večinoma pa 4—5-letno šolanje v višjih in visokih vojaških šolah in akademijah. Kandidati za visoke položaje v armadi morajo imeti najvišjo strokovno izobrazbo na vojaških šolah v državi ali v inozemstvu (kjer so naši starešine med najboljšimi slušatelji). Poleg tega mora vsak izmed njih pred tem več let uspešno opravljati razne dolžnosti v nižjih enotah.² Očitno pa tov. Rugelj ne priznava vojaškim šolam in akademijam statusa izobraževalnih ustanov! Razumljivo je, da v vojaških šolah prevladujejo vojaški strokovni predmeti, kakor pač npr. v medicini — medicinski. Če se zdravniki mogoče ne spoznajo na matematiko ali družbene vede toliko kot tisti, ki te predmete študirajo, zakaj potem vojaškim starešinam očitati pomanjkanje splošne izobrazbe. Na vojaških šolah poleg vojaških veččin poučujejo tudi predmete splošne izobrazbe. Bilo bi res dobro, da ima vojaški kader, posebno vodstveni, poleg vojaških šol še kakšno drugo višjo splošno izobrazbo, kakor bi bilo to dobro za druge specialiste. Danes niti niso več redki primeri, da so starešine, posebno tisti na najbolj odgovornih vojaških položajih, diplomanti raznih civilnih višjih in visokih šol ter fakultet. Toda v povojnem obdobju je bilo predvsem stremeti k temu, da ti kadri poleg dragocenih praktičnih izkušenj, ki so jih pridobili v oboroženem boju, izpolnijo svoje vojaško strokovno znanje, kar je povsem razumljivo glede na tedanji vojaško-politični položaj naše države.

Avtor se spotika tudi ob sistem nagrajevanja v JLA, kjer se dohodki res še vedno določajo po činu, toda s korekcijami glede na delovno mesto, pogoje dela ipd. Ta sistem stalno izpopolnjujejo. Že dalj časa pa v JLA razpravljajo o tem, da bi nagrajevanje uredili na nov način, ki bi ustrezal proklamiranim načelom socialističnega načela nagrajevanja zunaj armade. Vojaški svet DSNO je razpravljal o novem sistemu nagrajevanja v JLA v decembru 1967, pooblaščenstvo ZKJ za JLA pa je to problematiko obravnavalo v marcu 1968. leta. V DSNO so nato formirali komisije, ki so po vsestranskih analizah predložile izhodišča za novi sistem nagrajevanja: dohodki naj se določajo po činu in položaju (kvaliteti in kvantiteti dela), ki ga ima starešina; posebne težave vojaškega poklica naj se kompenzirajo s posebnim armadnim dodatkom; druge posebnosti (zahteva po večji izobrazbi, težke delovne razmere) pa še s posebnimi dodatki. Novi sistem nagrajevanja bo predvidoma začel veljati v začetku 1971. leta. Mimogrede, znano je, da tudi na civilnem sektorju prihaja do težav pri uvajanju in izvajanju nagrajevanja po delu, da že sprejete sisteme ponovno spreminjajo itd.

Za Ruglja je upokojevanje v JLA svojevrsten pojav, ki je prizadel na stotine in tisoče oficirjev, novim pa se ne obeta nič bolj-

² Sistem vojaškega strokovnega izobraževanja v JLA se stalno dograjuje in izpolnjuje, kakor to zahteva splošni razvoj oboroženih sil. Vrednote vojaškega šolanja in izobrazbe se določajo po drugačnih merilih, kot to meni J. Rugelj, za katerega sta, kot je videti, pomembna samo neka abstraktna izobrazba in abstrakten humanizem, ločena od življenja, zahtev dela in delovnih razmer.

šega. Ali je to tisti tabu, ki ga je zdaj odkril tov. Rugelj? Ali ni to problem, o katerem razpravljajo v JLA in zunaj nje od leta 1955 dalje? Znano je, da je upokojevanje oficirskega kadra iz vojnega časa problem v vseh armadah, ki so se po vojni številčno zmanjševale, posebno tudi v naši armadi, ki je nastala v revoluciji. Zaradi vojaško-političnega položaja, v katerem smo se znašli v povojnem obdobju, smo bili prisiljeni imeti večjo armado, da bi obvarovali pridobitve revolucije in neodvisnost ter suverenost države. Na drugi strani je prav tako razumljivo, da vojaška organizacija potrebuje mlad kader, pa tudi, da vsi kadri ne morejo enakomerno napredovati (piramida kadrovske strukture v armadi!). Bilo je nujno, da je bil del oficirskega kadra predčasno upokojen oziroma preveden iz aktivne službe. Zato ni dovolj, da se samo pritožujemo nad nekim stanjem, ki je nastalo kot posledica vojne in povojnega razvoja ter položaja naše države, družbe in armade. Potrebni so konstruktivni predlogi za čim pravilnejšo ureditev tega vprašanja.

Na IX. kongresu ZKJ so predlagali, naj bi pokojninsko zavarovanje vojaških oseb zaradi njegovih posebnosti izločili iz splošnega sistema pokojninskega zavarovanja, v letih 1968—1969 so v ustrezne predpise uvedli nekatere spremembe, ki so v precejšnji meriboljšale položaj vojaških upokojencev in omilile neupravičene razlike med »starimi« in »novimi« pokojninami. Vendar obstajajo še drugi problemi, ki naj bi jih rešili s skupnimi prizadevanji vseh družbenopolitičnih dejavnikov.

V DSNO že od 1968. leta opravljajo temeljite analize splošnega družbenega in materialnega položaja oficirjev in podoficirjev, da bi poiskali in določili dolgoročneje smernice za njihov razvoj. V tej problematiki je zdaj težišče na vprašanjih razvoja in napredovanja mlajšega, tj. povojnega kadra. Med drugim si prizadevajo, da bi bil delovni staž vojaških starešin v poprečju 30 let, pokojninski staž pa nekaj več glede na to, da trupno službo beneficirajo.

Problemi, ki nastajajo v zvezi z upokojevanjem in pomlajevanjem vojaškega kadra — so torej mnogo bolj kompleksni, kot to misli J. Rugelj, (kontinuiteta bojne pripravljenosti armade!) in niso specifični samo za JLA, temveč tudi za armade drugih držav.

Togost, s katero se armada upira sprejemanju naprednih gibanj, dokazuje J. Rugelj tudi z dejstvom, da so v JLA šele letos vpeljali proste sobote. Ne bi bilo vredno o tem očitku posebej razpravljati, saj je znano, da mnoge organizacije, posebno pa šole (in armada je po svojih nalogah najbližja tem ustanovam), še nimajo prostih sobot. Zadeva s prostimi sobotami v armadi ni tako enostavna, kot izhaja iz navedb Ruglja. Naj pri tem opozorimo samo na dva momenta: zaradi dvodnevne odsotnosti starešinskega kadra bi lahko prišlo do zmanjšanja bojne pripravljenosti armade v primeru iznenadnega napada (ČSSR, Bližnji vzhod itd.), in drugič, takih prostih sobot je okrog 50 na leto. Ali ne bi bilo mogoče za toliko dni skrajšati vojaški rok? Kljub temu in podobnim dilemam so proste

sobote vpeljane v armadni uslužbenski sistem, in prav je tako. Hotel sem samo zavriniti očitek o večletni zamudi pri urejanju tega vprašanja, ki naj bi bila po mnenju Ruglja posledica togosti vodstvenega kadra. Če bi ta kader mislil samo nase in na svoje koristi, bi gotovo vpeljal proste sobote že davno prej.

Strinjati se je s trditvijo Ruglja, da v vojski še niso izkoriščene vse možnosti za »produktivnejše« delo pri služenju vojaškega roka. Toda avtor je ob tem vprašanju spet v skrbeh samo za fakultetno izobražene vojake, ki da se dolgočasijo, čeprav bi lahko služili krajši vojaški rok, ker se hitro učijo. Znano je, da absolventi višjih in visokih šol služijo krajši vojaški rok od drugih državljanov, če so z uspehom končali predvojaško vzgojo (pouk za obrambo in zaščito). Prav tako je znano, da na dolžino vojaškega roka v neki državi vplivajo še drugi in to važnejši dejavniki, kot pa je stopnja strokovne ali splošne izobrazbe, med drugimi predvsem zunanje-politični in vojaški položaj države in v zvezi s tem nujno potrebna številčna moč, velikost in struktura armade; demografski pogoji itd. Čeprav težimo k temu, da fakultetno izobraženi vojaki, kakor tudi drugi, ki že imajo svoj poklic, služijo vojaški rok v svoji izobrazbi oziroma poklicu primerni enoti in vojaški specialnosti, pa je povsem razumljivo, da tega načela ne moremo povsod dosledno izvajati glede na različne profile kadrov, ki jih potrebuje armada.

Vojaški pouk se skuša čimbolj prilagoditi novim potrebam in metodam vojskovanja ter vojaške tehnike in oborožitve in hkrati upošteva spremembe v strukturi vojakov — nabornikov. Odstotek poljedelcev se je od 60 % znižal na 37 %, odstotek dijakov in uslužbencev pa je narastel od 6,5 % na 15 %. Število vojakov, ki imajo srednješolsko in višjo izobrazbo je zdaj okoli 35 %. Če ne upoštevamo posameznih nedopustnih, vendar možnih primerov nerazumevanja in zapostavljanja znanja ter sposobnosti vojakov — diplomantov raznih šol in fakultet, ima vsak vojak možnost, da se v prostem času uči in izpopolnjuje svoje strokovno znanje, med poukom pa lahko pomaga sotovarišem, da hitreje in bolje razumejo ter dojemajo vojaško učno gradivo. S skupnimi naperi bolj izobraženih vojakov in starešin med drugim vsako leto v armadi naučijo pisati in brati mnogo državljanov, za razne poklice pa usposobijo in izučijo okrog 25.000 vojakov.³

V posebnem poglavju »Zapostavljanje slovenskega jezika v JLA« J. Rugelj ponavlja stališča J. Avšiča o tem vprašanju, ki so tudi že bila objavljena v domačem in tujem tisku. Da ne bi bilo dvoma, na katera izvajanja J. Avšiča pri tem misli, navaja célo stran citatov, s katerimi skuša dokazati svoje trditve in »državljanski pogum«, a z njimi, prav nasprotno, samo razkriva razdiralne poglede in stališča, nad katerimi lahko triumfirajo le naši državi in vojski sovražni

³ V letih 1956—1966 se je npr. v JLA izučilo več kot 113.500 voznikov motornih vozil, 15.700 mehanikov raznih smeri, 16.000 bolničarjev itd.

elementi.* Iz ustavne določbe, po kateri se pri vojaškem poveljevanju, pouku in administraciji v JLA izjemoma uporablja srbohrvaški jezik, je izmišljena cela vrsta obtožb o zapostavljanju slovenskega jezika in drugih jezikov ter narodnostnih pravic. V resnici velja tudi glede problema uporabe jezika v JLA ista ugotovitev kot za druge procese. Tedanje stanje (l. 1963) je ob različnih težavah še vedno zahtevalo, da se v JLA uporablja na omejenem področju enoten srbohrvaški jezik. Takšna ureditev tega vprašanja ni bila noben problem in smo jo sprejeli skupaj z drugimi ustavnimi določbami. Nikomur v JLA, najmanj pa vodstvenemu kadru ni prišlo pamet, da bi bila to podlaga za favoriziranje ali privilegiranje kakšnega naroda in zapostavljanje pravic drugih narodov in narodnosti, kot trdi J. Rugelj. Problemom enakopravnosti narodov in narodnosti vključno tudi s problemom enakopravnosti njihovih jezikov v JLA vedno posvečajo izredno pozornost. Kdorkoli krši ali zapostavlja te pravice, širi nacionalno mržnjo, šovinizem, nacionalizem, ali izraža v besedi ali dejanju kakršnokoli nestrpnost do pripadnikov kateregakoli naroda in narodnosti — a teh primerov je zelo malo — je javno ožigosan in odgovarja disciplinsko ali kazensko. Vsakomur je omogočeno, da svoja nacionalna čustva, hotenja in stremljenja izraža na primeren način in v okviru možnosti, ki jih dovoljujejo obveze in dolžnosti vojaškega poklica.

Procesi, ki smo jih v zadnjih letih sprožili, da bi še učinkoviteje izvajali enakopravnost narodov in narodnosti na raznih področjih družbene in ekonomske dejavnosti, so se seveda uveljavili tudi v armadi. Razprave o tem vprašanju so privedle 1968. leta do znane XIX. amandmaja zvezne ustave in do stališča zvezne skupščine, izraženega 1969. leta v resoluciji o izvajanju ustavnih načel o enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti Jugoslavije v zveznih predpisih in delu zveznih organov. V peti točki te resolucije je med drugim rečeno, da je treba »proučiti možnosti za širšo uporabo ustavnih načel o enakopravnosti jezika in pisave narodov in narodnosti Jugoslavije v delu Jugoslovanske ljudske armade... in o tem izdati posebne predpise«. V DSNO in JLA so se v zvezi s tem lotili iskanja načinov in poti za izvedbo omenjenih stališč zvezne skupščine. Izpeljali so ankete o raznih vidikih tega vprašanja, vojaškim

* Pripomba odgovornega urednika Zdenka Roterja: Avtorju sem pred objavo prispevka predlagal, da zadnji del tega stavka: »... samo razkriva razdiralne poglede in stališča, nad katerimi lahko triumfirajo le naši državi in vojski sovražni elementi«, izpusti ali spremeni. To sem utemeljil s tem, da tak način pisanja a priori diskvalificira pisca (J. Ruglja) pa tudi redakcijo, kar je v nasprotju z načeli publicistike in polemike, ki jih je naša redakcija doslej dosledno uresničevala. S. Kotnik ni sprejel mojega predloga. Predlagal je naslednji spremembi glede tega stavka: »... a z njimi, prav nasprotno, samo razkriva razdiralne poglede in stališča, ki jih lahko izkoriščajo le naši državi in armadi nenaklonjeni elementi« ali »... ki lahko koristijo le naši državi in armadi sovražnim elementom...«. Ker sem presodil, da to ne spreminja bistva, sem v sestavku pustil prvotno verzijo.

uradom pa je naročeno, da v odnosih do državljanov in civilnih organizacij uporabljajo v okviru možnosti jezik in pisavo prebivalstva na območju, kjer je vojaška enota oziroma urad. Pouk je za zdaj sicer še vedno v srbohrvaščini, vendar je sporazumevanje možno tudi v drugih jezikih. Vojaški časopisi armadnih oblasti priobčujejo članke tudi v jeziku prebivalstva republike, v kateri je sedež njihovega poveljstva.⁴ Sprejeli so ukrepe za izdajo uradnega lista tudi v slovenskem in makedonskem jeziku, pripravljajo se na poučevanje oficirskega kadra o osnovah slovenskega, makedonskega in albanškega jezika v vojaških šolah in enotah, iščejo pa še druge poti in možnosti za doslednejše izvajanje načel enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije v JLA. Seveda pa je vse to zvezano s precejšnjimi materialnimi izdatki in z mnogimi drugimi problemi kadrovske, organizacijske in tehnične narave.⁵

Enote JLA bi se v primeru vojne borile na vseh področjih Jugoslavije, zato morajo biti primerno tehnično opremljene in kadrovske izpopolnjene. Sprejeto je stališče, da v okviru možnosti, ki jih narekujejo vojaške potrebe, čimveč starešinskega kadra neke nacionalnosti deluje na področju svoje republike, določen odstotek pa v državnem sekretariatu za narodno obrambo, ki je organ zvezne uprave. Že nekaj let služi okrog 20 odstotkov vojakov vojaški rok v matični republiki oziroma pokrajini. — Do kakšnih rešitev bodo pripeljali procesi in zahteve po še učinkovitejšem izvajanju načel enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije v JLA, je odvisno od nadaljnjega družbenega razvoja in novih dognanj. Vsak konstruktiven predlog v tej smeri je dobrodošel.

Na drugi strani pa so kategorične zahteve po republiški ali nacionalni vojski, po čisto slovenskih enotah in slovenskem poveljevanju in pouku v JLA za zdaj neizvedljive, očitek, da se zaradi tega zapostavljajo narodnostne pravice, pa nesporemljiv. Zaprtost narodne obrambe in vojske v republiške in nacionalne okvire bi bila go-

⁴ Vojaški časopis, ki izhaja v Ljubljani, je celo sprejel naslov časopisa NOV in PO Slovenije, ki je izhajal med vojno — »Naša vojska«.

⁵ Dne 16. novembra 1970 je uradno glasilo JLA objavilo odlok državnega sekretarja za narodno obrambo o rabi jezika in pisave narodov in narodnosti Jugoslavije v uradnem dopisovanju jugoslovanske ljudske armade.

Najvažnejše določbe tega odloka so tele:

1. Vojaške osebe lahko v postavljanju svojih osebnih zadev in zahtevkov uporabljajo svoj materin jezik, vojaška poveljstva pa so jim dolžna v njihovem jeziku tudi odgovoriti, če imajo za to možnost. Vojaška poveljstva so dolžna čimprej (določeni so roki) usposobiti svoje administrativne organe za dopisovanje v jezikih narodov in narodnosti Jugoslavije.

2. Akti, ki jih iz državnega sekretariata za narodno obrambo pošiljajo zveznim organom, morajo biti zapisani v jezikih narodov in narodnosti Jugoslavije.

Akti, ki jih iz državnega sekretariata za narodno obrambo pošiljajo v republike ali pokrajine, morajo biti napisani v jeziku naroda republike oziroma pokrajine.

3. Vojaška poveljstva morajo v dopisovanju z republiškimimi organi uporabljati jezik naroda te republike, prav tako pa za zdaj v mejah možnosti tudi v dopisovanju z delovnimi in drugimi organizacijami itd.

tovo mnogo bolj škodljiva ali celo usodna kot pa zaprtost, ki jo očitajo armadi v preteklem obdobju.

Progressivni družbeni procesi se po svoji zakonitosti uveljavljajo tudi v JLA. Mnoge stvari so se že spremenile in zboljšale, druge so na najboljši poti, da se zadovoljivo uredijo.⁶ Družbeni in materialni položaj vojaških starešin, ki je v preteklem obdobju stagniral, je v marsičem popravljen in kaže tendenco nadaljnega napredka.

J. Rugelj ne daje predlogov za ureditev problemov, ki jih je nanizal v svoji nepolemični in povsem destruktivni razpravi. Temu primerni so tudi njegovi sklepi o tem, česa se morajo zavedati slovenski mladeniči — kandidati za vojaške šole. Iz njegovih izvajanj nedvomno sledi priporočilo, naj se v te šole ne vpisujejo.

Problem slabega odziva Slovencev in nekaterih drugih narodnosti v vojaške šole se s takšno polemiko ne dá in ne more rešiti. Vojaški poklic seveda ima in bo imel svoje posebnosti (kateri poklic jih nima?), na katere je vsekakor treba računati, ko se odločamo za ta poklic. Slovenski fantje pa naj vedo, da so odgovorni dejavniki naše družbe in vodstveni ter poveljujoči vojaški kadri zainteresirani, da se tudi problemi, ki smo jih navedli, in drugi problemi v armadi uredijo na čim boljši in sodobnejši način, in naj ne bodo v skrbeh za svojo prihodnost, samouresničitev in ustvarjalnost pri izbiri vojaškega poklica.

⁶ Iz sklepov predsedstva ZKJ v zvezi z ustanavljanjem in sestavo zveznih organov: »5. Ustvarjati ugodne možnosti in sprejemati konkretne ukrepe za bolj enakomerno narodnostno oziroma republiško sestavo aktivnega in rezervnega starešinskega kadra v JLA... Zveza komunistov tudi sodi, da je nujno treba še naprej delati za izboljšanje družbenega in materialnega položaja starešinskega kadra JLA; usklajevati programe in urediti status vojaških šol, ki bo ustrezal določenim vrstam civilnih šol; izenačevati pravice pripadnikov vojske z drugimi občani, pri tem pa upoštevati samo nujne omejitve, ki jih nalaga specifičnost JLA.«

Nekaj dilem ob uvajanju predsedstva SFRJ

Razprava o spremembah političnega sistema v federaciji se je sicer začela ob predlogu za uvedbo predsedstva SFRJ, toda bistvena je vendar opredelitev funkcij in vloge federacije ter položaja republik v njej. Po mojem mnenju so v zvezi s predlogom za uvedbo predsedstva SFRJ trije kompleksi vprašanj oziroma *tri ravni razprave*.

Za prvo raven štejem načelno opredelitev glede predsedstva federacije (predsedstva SFRJ), torej načelno opredelitev za uvedbo predsedstva ali proti njej.

Druga raven razprave oziroma drugi kompleks vprašanj se nanaša na status predsedstva Jugoslavije, njegove kompetence, njegovo sestavo, odnose do skupščine, organov uprave, zveznega izvršnega sveta, način njegove ustanovitve, njegovo strukturo itd. V tej zvezi je načelnega pomena tudi vprašanje prihodnjega položaja zveznega izvršnega sveta kot dosedanjega politično-izvršilnega organa in pa tudi vprašanje funkcij, ki jih je imel zdaj predsednik republike kot individualni šef države, med drugim npr. vprašanje vrhovnega komandanta oboroženih sil. Gre skratka za ves kompleks vprašanj, ki se povezuje z zamenjavo individualnega šefa države s kolektivnim predsedstvom Jugoslavije.

Tretji kompleks vprašanja pa je zamisel, da naj bi podobno reorganizacijo kot v federaciji izvedli tudi v republiki, in sicer hkrati kot v federaciji.

Načelna podpora uvedbi predsedstva

Glede prvega vprašanja, glede načelne odločitve — predsedstvo da ali ne — menim, da ta odločitev politično ni sporna in da je že več ali manj sprejeta. Zadnji (šestnajsti) plenum slovenskega centralnega komiteja se je o tem izrekel v referatu predsednika Popita.*

* V času, odkar je ta prispevek čakal na izid, je bil že sedemnajsti plenum CK ZKS (8. 11. 1970), ki je tudi podprl ustanovitev predsedstva SFRJ.

Menim, da je zaradi političnega položaja, v katerem smo, treba poudariti dva politična razloga, ki sta v sedanjem trenutku opravičljiva za načelno podporo uvedbi predsedstva, tj. za podporo Titovi iniciativi.¹

Prvi razlog je povezan z osebnostjo Tita kot predsednika republike. Gre za sklop vprašanj, ki bi jih lahko označili kot problem »Titovega nasledstva«. Že dalj časa je v inozemstvu, pa tudi doma mogoče slišati vprašanje: kaj bo za Titom; kdo bo nasledil Tita? Iz tega delajo veliko kombinacij, veliko je političnega špekuliranja, ki hoče odgovoriti na vprašanje, kdo izmed osebnosti političnega življenja v Jugoslaviji bi bil vreden ter sposoben, da stopi na Titovo mesto, pa s tem, kako poteka »zakulisni boj za oblast«, kako se bo ta boj končal, voditelj katerega naroda bo zmagal itd. Če reorganiziramo dosedanji ustavni položaj predsednika republike in uvedemo namesto individualnega šefa države kolektivno telo, bomo s tem najuspešneje napravili konec vsem tem političnim špekulacijam, ki bi, če bi pustili, da bi se razraščale, lahko imele negativne posledice za odnose med narodi Jugoslavije oz. med republikami, ter položaj Jugoslavije v svetu.

Tito je izjemna zgodovinska osebnost, s katero je povezano bistveno obdobje predvojne revolucionarne borbe delavskega razreda Jugoslavije, z njim je najtesneje povezana celotna NOB, njegova osebnost pa je dala pečat tudi dosedanji povojni graditvi naše družbene ureditve, pa ne nazadnje tudi ustavno opredeljenemu položaju predsednika republike.

Vrsta nesporazumov nastaja predvsem zaradi tega, ker omenjeni Titov delež v zgodovini jugoslovanskih narodov istovetijo s položajem predsednika republike kot ustavno funkcijo šefa države. Zato bo z reorganizacijo te funkcije vrsta ugibanj sama po sebi odpadla.

Položaj federacije oziroma medrepubliški odnosi so drugi razlog. Po dvajsetletnem obdobju, ko je bila moč v federaciji dokaj koncentrirana, se je v zadnjih štirih, petih letih začel intenzivnejši proces osamosvajanja republik kot federalnih enot. Gospodarska reforma je ta proces pospešila. Odnose v federaciji vse bolj razčiščujemo. Zlasti ekonomske funkcije federacije postajajo predmet, ki je v središču medrepubliških odnosov. Vse bolj se uveljavljajo realni ekonomski interesi vsakega izmed narodov oziroma republik, interesi, ki jih določata njihov zgodovinski razvoj in stopnja razvitosti. To pa, razumljivo, sprošča nekatere napetosti v medrepubliških odnosih in povzroča različne poglede na funkcije federacije, različna pričakovanja od federacije.

Nj bistveno, ali za označitev stanja teh odnosov uporabljamo izraz kriza federacije², temveč je pomembno, ali je mogoče ugotoviti

¹ Glej: »Tito: Storiti moramo vse, da bi naša socialistična skupnost ostala čvrsta«, Delo, 23. septembra 1970, str. 3.

² K. Crvenkovski: »Kar zadeva vprašanje, koliko se nam je doslej posrečila konsolidacija v zvezi z nekaterimi zadevami, menim, da drže ugotovitve, da smo

skupno značilnost razporeditve v republikah. Na to vprašanje bi odgovorili pritrdilno: vse so v neki meri nezadovoljne s funkcijami federacije in v vseh republikah je dozorelo spoznanje, pa tudi pripravljenost, da bi te funkcije znova določili, da bi odnose med republikami postavili na nove temelje, na temelje, ki bodo zagotavljali polno enakopravnost in ekonomsko samostojnost republik.

Razčiščenje teh odnosov v federaciji naj bi olajšalo novo predsedstvo SFRJ. Zato tudi predlagajo, da bi predsedstvo sestavili po paritetnem načelu, tj. posamezne republike bi bile v njem zastopane z enakim številom članov. Tako bi predsedstvo delovalo kot stabilizator odnosov v federaciji in kot organ, prek katerega bi republike enakopravneje sodelovale pri upravljanju federacije.

Ta dva politična razloga sta po mojem mnenju odločilna, da v *sedanjem položaju* načelno podpremo ustanovitev predsedstva SFRJ. Ta dva razloga odtehtata vrsto tehničnih argumentov, ki jih je mogoče postaviti zoper ustanovitev predsedstva SFRJ.

Vendar pa se s tem, če načelno podpiramo uvedbo novega kolektivnega šefa države, nikakor *ne odrekamo vsebinski razpravi o drugem in tretjem kompleksu vprašanj*. Nasprotno, ravno to nas obvezuje, da ustvarjalno in kritično razvijamo razpravo o vseh možnih vidikih predlaganih sprememb. Izdelati bo treba politične in strokovne oziroma znanstvene analize in omogočiti demokratično konfrontacijo stališč ter argumentov.

Z demokratično konfrontacijo stališč ter argumentov razumem takšno ozračje, v katerem se konfrontirajo stališča oziroma argumenti, ne pa njihovi nosilci, kjer ni apriorističnega odnosa do nekaterih stališč, kjer nosilec drugačnih stališč ne prilepljajo raznovrstnih etiket, npr. etatisti, pozitivisti, konservativci, zagovorniki klasičnega parlamentarizma itd. Za odkrito, zavzeto in ustvarjalno razpravo je tako razumljeno demokratično ozračje nujen pogoj.

V republikah ni istih razlogov za predsedstvo

Če ustanovitev predsedstva Jugoslavije ocenjujemo skozi prizmo omenjenih dveh vzrokov, zaradi katerih bodo te spremembe izvršili tudi v relativno kratkem času (do aprila 1971), je očitno, da ni nobene potrebe, da bi se hkrati lotevali takšnih sprememb tudi v Sloveniji. Več razlogov govori za to, da je z uvajanjem reforme v republiki treba počakati:

— Prvič, za uvajanje republiškega predsedstva v Sloveniji ni istih političnih razlogov kot v federaciji in ni nobene potrebe, da bi z enako naglico kot tam tudi v republiki izvedli reorganizacijo.

— Drugič, ustanovitev predsedstva federacije ne predpostavlja avtomatično tudi ustanovitve republiškega predsedstva. Republika

padali v krize . . .; razprava na seji izvršnega biroja predsedstva ZKJ, 4. 10. 1970: Reforma našega političnega sistema, str. 76, Komunist, Ljubljana, 1970.

ima pravico do samoorganizacije in ni treba avtomatično ustanavljati paralelnih organov v federaciji in republiki.

— Tretjič, postavlja se vprašanje, ali sploh obstojijo utemeljeni vzroki, da ustanovimo republiško predsedstvo v Sloveniji, če ugotovljamo, da omenjenih dveh temeljnih razlogov, ki govorita za takšno predsedstvo v federaciji, v republiki ni.

Predvsem na to zadnje vprašanje bi morala odgovoriti temeljita vsestranska analiza delovanja obstoječnega skupščinskega sistema v republiki, analiza njegovih dobrih in slabih strani itd. V republiki, se mi zdi, zaenkrat ni analognih perečih, nujnih razlogov, da bi se spustili v prenačljeno, neproučeno, premalo dognano in preveč improvizirano reorganizacijo.

Analiza prakse tega komaj pet let starega skupščinskega sistema naj pokaže, ali je ta sistem potrebno reorganizirati, zakaj bi ga bilo potrebno reorganizirati, v kakšni smeri naj bi šle spremembe in ali se v sklopu sprememb kaže tudi potreba po *novem, dodatnem kolektivnem izvršnopolitičnem organu* v republiki.

Brez takšne analize bi bila reorganizacija skupščinskega sistema kaj lahko zelo subjektivistična improvizacija. Mislim pa, da bi to bilo zelo neodgovorno politično dejanje.

Če hočemo priti do takšne analize, je razumljivo, da je ni sposoben nihče izdelati v tako kratkem času, da bi hkrati lahko potekala akcija za uvajanje sprememb v republiki in federaciji. Zaradi tega mislim, da bi se v sedANJI fazi *morali osredotočiti predvsem na spremembe v federaciji*, ker bo to angažiralo vse naše strokovne in politične sile, ker ne gre v federaciji samo za problem statusa predsedstva, za njegovo konstituiranje, za njegov položaj, ampak gre predvsem tudi za novo opredelitev funkcij federacije in za opredelitev položaja republik v federaciji. To delo bo res zaposlilo vse naše politične in strokovne moči.

Potrebna je revizija funkcij federacije

Od ustanovitve predsedstva federacije si zelo veliko obetamo; verjetno tudi marsikaj neuresničljivega. Dejansko naj bi nam ustanovitev predsedstva omogočila, da premagamo sedanje težave.³

Vendar pa je nujno potrebno ponovno ugotoviti, da bo ustanovitev predsedstva nekoristna, če se ne bodo spremenili odnosi v federaciji. Bistveni in *primarni pogoj* za delo predsedstva (pa tudi drugih zveznih organov) je, da *spremenimo funkcije federacije* in jih skrčimo na minimum, to je na tiste skupne življenjske interese narodov in narodnosti Jugoslavije oziroma republik, ki nas objektivno združujejo.

³ Tito: »Spoznal sem, da res bolj in bolj drvimo v neko krizo, krizo naše družbe. Tako sem prišel do sklepa, da se moramo odločno lotiti te reorganizacije.« Razprava na seji izvršnega biroja predsedstva ZKJ, 4. 10. 1970, idem, str. 79.

Določitev funkcij federacije in položaja republik v njej je funkcionalno in časovno pomembnejša, kot pa je formalna ustanovitev predsedstva SFRJ, ker je drugo funkcija prvega. Zato bi to vprašanje morali res urediti najprej, ker bi s tem, da razčistimo funkcije federacije, da razčistimo vprašanja, kakšna federacija je v skupnem interesu narodov Jugoslavije, kakšno federacijo želijo imeti narodi Jugoslavije in so jo pripravljene pravzaprav tudi vzdrževati, tudi problem predsedstva federacije postavili v drugačno luč. Namreč — ne delali bi si odvečnih iluzij, tudi manj pretencioznih itd.

Mnogi gledajo na predsedstvo federacije z zornega kota nekaterih napetosti v odnosih, z gledišča nekaterih nerešenih vprašanj v odnosih med republikami in federacijo, s stališča t.i. kriznih situacij. Zato vidijo v predloženem predsedstvu SFRJ nujno *potrebno močno roko*, organ, ki bo kos položaju. Tudi politične obrazložitve govorijo o potrebi po avtoritativnem organu⁴, ki bo sposoben razreševati nasprotja in probleme, ki se pojavljajo v naši federaciji.

Zavedati pa bi se morali, da je takšno pričakovanje čista iluzija, če ne bomo spremenili tudi odnosov v federaciji. (S podobnimi pričakovanji smo ustanavljali tudi izvršni biro predsedstva ZKJ.) Brez spremembe vsebinskih odnosov v federaciji, brez nove opredelitve funkcij federacije bo uvedba predsedstva samo še ena neučinkovita reorganizacijska poteza, ki bi ne bila samo nekoristna, ampak bi imela celo negativne posledice, to bi bilo večmesečno zgubljanje časa z razpravami o reorganizaciji, medtem ko bi bistvena življenjska vprašanja zaradi tega, ker bi bili zaposleni s temi reorganizacijami, puščali ob strani.

Seveda opredelitev funkcij federacije in republik v njej prav gotovo ni enostavna in lahko izvedljiva naloga. Če govorimo o ponovni opredelitvi funkcij federacije, če govorimo o drugem Avnoju, moramo biti realisti pri primerjanju sedanjega političnega trenutka z Avnojem, ko smo se prvič dogovorili, kaj naj bo naša federacija, kakšna naj bo njena vsebina. Zdaj smo v dosti bolj zapletenem, dosti bolj kočljivem položaju, ker je splet mednacionalnih in medrepubliških odnosov bistveno drugačen, kot je bil takrat, ko so na drugem zasedanju Avnoja postavili načelo federativne ureditve predvsem kot politično geslo: takrat to načelo še ni bilo obremenjeno s problemom nacionalnih (republiških) gospodarstev, s problemom prelivanja sredstev, s problemom kompenzacij itd., ampak je bil skupni imenovalc federativne ureditve geslo bratstva in enotnosti za izvedbo skupne nacionalne in socialne osvoboditve.

Nedvomno je, da je jedro in težišče vseh težav okoli razčiščevanja funkcij v federaciji v razčiščevanju *ekonomskih funkcij* federacije. Tu bo sporazum verjetno najtežje doseči, ker pač vladajo med republikami različni ekonomski interesi, ki jih določa stopnja

⁴ Tito J. B.: »Enotnost federacije terja ustanovitev avtoritativnega telesa«; govor pred političnim aktivom v Zagrebu, 21. 9. 1970, idem, str. 5.

različne ekonomske razvitosti posameznih republik. To se je pokazalo v odnosu do izvajanja reformnih načel, v različnem gledanju na zvezne sklade in investicije, v odnosu do inflacije itd., v različnih pritiskih na federacijo itd. Vendar smo bistveni napredek v iskanju skupne platforme ekonomske funkcije federacije dosegli že pred časom s tem, ko smo sprejeli stališče, naj federacija ne bo nosilec investicij, nosilec razširjene reprodukcije. Ta odločitev je našla svoj odmev tudi v zadnjih ustavnih amandmajih.

Ne gre pa samo za ekonomske funkcije federacije, ampak tudi za nekatera druga področja, ki predstavljajo skupni interes v federaciji združenih republik, kot so mednarodni odnosi, narodna obramba, državna varnost in temelji družbenopolitičnega oziroma družbeno-ekonomskega sistema.

V tej zvezi gre pravzaprav za dvoje vprašanj.

Prvič, kako skržiti funkcije federacije na tisti optimalni okvir oziroma minimalni okvir, ki je še neobhoden za njeno funkcioniranje kot federacije, kot skupne države. Torej, kako skržiti na sprejemljivi minimum skupne zadeve, *ki so objektivno in subjektivno v skupnem interesu narodov, narodnosti in republik.*

V federaciji bodo ostale samo tiste naloge, za katere se bodo republike in avtonomne pokrajine sporazumele. Ta dogovor bo tako osnova za enakopravnost republik in avtonomnih pokrajin kakor tudi za medsebojno pomoč in solidarnost. Želja po čistih računih nikakor ne pomeni, da bi vsakdo videl le lastne interese, ampak je nujno upoštevati tudi interese drugih. Želja po narodni samostojnosti, po narodni suverenosti oziroma državnosti ne sme zamegliti realne potrebe po medsebojnem povezovanju z drugimi jugoslovanskimi narodi v skupno državo-federacijo. To misel so tvorci OF slovenskega naroda zapisali tudi v temeljne točke OF pred skoraj tridesetimi leti. Življenje v skupni državi je in ostaja naš skupni življenjski interes.

Drugič, kakšen bo *sistem izvrševanja teh funkcij*; ali jih bodo samostojno izvrševali (paritetno sestavljeni) organi federacije ali pa bomo za posamezne teh funkcij vgradili še dodatne mehanizme soodločanja republik kot federalnih enot? Ali se bomo torej zadovoljili s soodločanjem prek predstavnikov v paritetno sestavljenih organih federacije ali pa bomo zahtevali poleg tega še samostojne institucionalne oblike vplivanja in soodločanja republik na odločitve zveznih organov?

Menim, da tu ne bi smeli podpirati tistih skrajnosti, ki bi privedle do popolnega blokiranja odločitev na ravni federacije. Ko bomo namreč dosegli zmanjšanje funkcij federacije na skupno sprejemljivi optimum ali pa minimum, bi morali usposobiti zvezne organe, upoštevaje pri njihovi sestavi paritetno načelo, *za samostojno in kompetentno odločanje.* Če hočemo imeti federacijo, potem mora imeti svoje funkcije in organe, ki bodo samostojno odločali in bodo prevzemali politično odgovornost za svoje odločitve. Če pa bodo

sklepi organov federacije vedno odvisni od potrjevanja s strani republik, pa to pomeni, da vzpostavljamo namesto federacije konfederacijo.

Brez potrebne samostojnosti zveznih organov in če bomo ohranjali različne sisteme blokiranja odločitev na ravni federacije, ostane brez vrednosti pričakovanje, da bodo z ustanovitvijo predsedstva SFRJ postali zvezni organi učinkovitejši.

Seveda pa je pri tem treba določiti, katere funkcije oz. katera vprašanja so takšne narave, da jih bo potrebno izvzeti iz sistema večinskega odločanja na ravni federacije in pri sklepanju o njih zagotoviti soglasnost vseh republik (npr. federalna klavzula pri nekaterih mednarodnih pogodbah).

Status predsedstva SFRJ

Kljub temu, da kot prvenstveno vprašanje postavljamo v ospredje določitev funkcij federacije, pa nikakor ni nepomembno, kakšen bo *status novega kolektivnega predsedstva*, kakšne bodo njegove kompetence, njegov sestav itd.

Po prvih obrazložitvah naj bi bilo predsedstvo politično izvršni organ, ki bi opravljal dosedanje funkcije predsednika republike, prevzel bi večji del funkcij zveznega izvršnega sveta in bi tudi dobil določene prerogative nasproti zveznemu izvršnemu svetu, hkrati pa poudarjajo, da bo tudi zvezni izvršni svet ostal politično-izvršni organ.

Tu se potem zastavlja dvoje vprašanj. Najprej vprašanje, kakšna bo stopnja koncentracije moči v predsedstvu, in drugič vprašanje, ali razdelitev dosedanje enovite politične izvršilne funkcije zveznega izvršnega sveta na dva kolektivna organa namesto sedanjega zveznega izvršnega sveta ne bo pomenila, da bosta v resnici oba neučinkovita in da se bo hkrati zameglila tudi odgovornost za izvrševanje politike, ki jo bo sprejemala skupščina.

Teoretično vzeto je za status predsedstva možnih več variant. *Po prvi* se samo individualni šef države zamenja s kolektivnim. *Pri drugi* varianti dobi predsedstvo poleg dosedanjih pristojnosti predsednika republike še politično in zakonodajno iniciativo. *Po tretji* varianti bi predsedstvo prevzelo od zveznega izvršnega sveta večji del njegovih pristojnosti in bi mu po svojih funkcijah bilo tudi nadrejeno (n. pr. predsedstvo bi imelo monopol politične in zakonodajne iniciative za določena vprašanja, izvršnemu svetu bi dajalo obvezne splošne smernice, zakonodajno iniciativo bi ZIS lahko uveljavljal le prek predsedstva SFRJ). *Po četrti* varianti pa bi predsedstvo prevzelo celotno politično-izvršno funkcijo in bi hkrati opravljal funkcijo šefa države.

S stališča učinkovitosti dela in jasno razmejene odgovornosti ter s stališča nadaljnjega razvijanja skupščinskega sistema je najmanj sprejemljiva tretja varianta.

Zdi se, da je v sedanjem trenutku najbolj sprejemljiva *druga varianta*, po kateri bi predsedstvo SFRJ (s funkcijami predsednika republike in) s politično ter zakonodajno iniciativo — ob predpostavki, da bo v njem vladala enotnost — olajšalo usklajevanje interesov v federaciji, dajalo bi iniciativo za dogovarjanje in sporazumevanje ter izhodišča za skupne rešitve; za doseg tega cilja pa bi tudi uporabljalo zakonodajno iniciativo. Toda pri tem bi moral ostati položaj ZIS nespremenjen: kot politično-izvršni organ skupščine ostane docela odgovoren skupščini za izvrševanje politike in vseh aktov skupščine. Predsedstvo SFRJ bi ne moglo dobiti položaja, ki bi ga postavljalo nad ZIS ali pa med ZIS in skupščino, tako da bi ZIS ne imel neposrednih odnosov s skupščino, da bi ne imel neposredne politične in zakonodajne iniciative ipd. S tem bi se namreč položaj ZIS bistveno zmanjšal in odgovornost bi postala manj jasna.

S stališča racionalnosti, učinkovitosti in jasne odgovornosti je najčistejša četrta varianta, ki pomeni dosledno izpeljan skupščinski sistem. Tega pozna n.pr. Švica, kjer je funkcija šefa države in izvršna funkcija skupščine združena.⁵ Podobno ureditev smo pri nas delno imeli po l. 1953, ko je bil predsednik republike istočasno predsednik ZIS.

Nadaljnji pogoj za učinkovitost dela novega organa je, da bi ne smel biti po številu članov preobsežen, ker bi se sicer iz tega preobsežnega organa v praksi razvil še neki ožji organ, ki bi prevzemal funkcije nase itd. Verjetno bi bila gornja meja 14 ali 15 članov.

Ko podpiramo *načelo paritete* pri sestavi predsedstva, moramo seveda opozoriti, da pariteta ni zdravilo za vse težave, ampak bo važna narava mandata predstavnikov republik v tem predsedstvu: ali bodo svoja stališča verificirali v svojih republikah, kako jih bodo verificirali itd. Če se bodo člani predsedstva SFRJ čutili bolj odgovorne republiko, iz katere izhajajo, kot pa zvezni skupščini, potem se bo načelo paritete spremenilo v svoje nasprotje: namesto sporazumevanja se bodo rojevali novi konflikti.

Vprašljiva je prvotna zamisel — zdi se, da ne obstoji več kot predlog —, naj bi bili v predsedstvu tudi avtomatično *predstavniki družbenopolitičnih organizacij*, ker bi to pomenilo dejansko zraččanje državnega aparata z aparatom družbenopolitičnih organizacij in zmanjševanje svobodnega manevrskega prostora tem organizacijam. To bi pa pravzaprav v praksi pomenilo jasno odstopanje od načel VI. kongresa KPJ (ZKJ).

Vprašljiv je tudi predlog, da naj bi bil predsednik predsedstva avtomatično eden izmed predsednikov republiških skupščin.

⁵ V Švici je združena funkcija predsednika republike in vlade. Švicarski vladi (Bundesrat) predseduje predsednik (Bundespräsident), ki ga za ta položaj izmed članov vlade voli skupščina za čas enega leta. Bundespräsident predstavlja državo, skrbi za opravljanje nalog Bundesrata in praviloma tudi v tem letu ostane na čelu svojega dosedanjega resorja.

Verjetno nobena teh dveh funkcij, niti funkcija predsednika predsedstva Jugoslavije niti predsednika republiške skupščine, ni tako nepomembna in tako malo obremenjena, da bi ista oseba lahko opravljala obe funkciji hkrati.

Ključ je v doslednem uveljavljanju odgovornosti

Če bi ob ugotavljanju določenih napetosti v odnosih v federaciji, ob ugotavljanju neučinkovitosti delovanja zveznih organov, ob kritiki zveznega izvršnega sveta, ob ugotavljanju, da se gospodarska reforma ne uresničuje, ampak da se od nje oddaljujemo, ipd., povzeti neko skupno komponento v teh ugotovitvah, bi se odločil za vprašanje odgovornosti.

Neizvrševanje odgovornosti štejem za skupni imenovalac, za enega najpomembnejših vzrokov za odstopanje od reformnih ciljev, za neučinkovitost dela zveznih organov itd. Ponovil bi besede prof. Beštrove, ki jih je izrekla na šestnajstem plenumu CK ZK Slovenije, ko je ocenjevala usodo gospodarske reforme: »Ne gre za pesimizem ali optimizem, gre za odgovorno ali neodgovorno obnašanje do svojih lastnih sklepov, lastnih resolucij itd. Brez odgovornosti in konsekvenc za dejanja in nehanja pa težko govorimo o političnem sistemu.«⁶ Mislim da je tu zajeto jedro tega vprašanja.

Pri nas se zelo veliko govori o odgovornosti, pripravljamo celo poseben zakon o odgovornosti, ipd., vendar pa je res, da zelo malo naredimo za uresničevanje odgovornosti. Mislim, da bi se v zvezi s sedanjim položajem morali zavedati nekaterih dejstev in povzeti iz njih nekatere sklepe.

Načela reforme so npr. nesporno sprejeli kot strategijsko politično odločitev in kot pravno-operativno odločitev, ki smo jo zapisali tako v partijske dokumente kot tudi v skupščinske dokumente. Tudi splošno se strinjamo, da je treba reformo dosledno izvajati. V tem duhu je zvezna skupščina sprejela resolucijo o ekonomski politikij za leto 1970. Toda strokovnjaki zagotavljajo, da v skupščini sprejeto politiko izvršni svet konkretno izvaja docela nasprotno od načel, ki jih je sprejela zvezna skupščina.

Kakšna bi bila v takšnem položaju logična posledica celo v kakem meščanskem parlamentu, za katerega menimo, da je manj demokratičen kot naša skupščina? Verjetno bi bila posledica ta, da bi se postavilo vprašanje, zakaj vlada ni izvrševala skupščinske politike, postavilo bi se vprašanje zaupnice, kdo bi moral odstopiti itd.

V dosedanjih razpravah je bilo slišati ugotovitev, da za takšno stanje niso odgovorni samo organi federacije, samo zvezni izvršni svet, ampak so odgovorne tudi republike, ki so pritiskale na federacijo.⁷ Vendar pa je dejstvo, da je sklepe za izvrševanje te politike

⁶ »Komuniste«, 9. 10. 1970 (priloga), str. 9.

⁷ Stane Dolanc, razprava na 16. seji CK ZKS, Komunist, 9. 10. 1970 (priloga), stran 11.

sprejemal zvezni izvršni svet, ki je po ustavi pred skupščino odgovoren za izvajanje njene politike. Torej niso odgovorne republike, ki so pritiskale in ki jim je zvezni izvršni svet popuščal.

Zato bi moral ZIS skupščini prikazati dejanski položaj, natočiti skupščini pravi čas »čistega vina«. Reči bi moral: resolucije ne moremo izvajati, ker obstoje takšne in takšne ovire — ali spremenimo resolucijo ali pa vam vračamo mandat, ker ZIS ne more prevzeti odgovornosti za izvajanje te politike.⁸ Vendar pa ZIS tega ni storil, ampak je pustil skupščino dejansko *neinformirano* (nekateri podatki o teh gibanjih krožijo samo kot strogo zaupni podatki, ocena reforme se je vedno znova odlagala) in nekako *ob strani* dejanskih dogajanj.

Tu si moramo biti na jasnem: v sistemu, kjer posamezniki in pa organi ne odgovarjajo za svoje delo, kjer se odgovornost ne uresničuje, ne pomagajo nobene reorganizacije, ne pomaga, če spremenjamo organom imena, ne pomagajo resolucije, ne pomaga še kakšen nov zakon o odgovornosti itd.

Menim, da naš problem ni v tem, da imamo premalo demokratičnih vzvodov za vplivanje občanov na politiko predstavniških teles, ampak je naš problem v *nedoslednem izvrševanju obstoječega sistema*, v premajhni zavzetosti, da bi sprejeta pravila igre spoštovali in da bi kršilce teh pravil klicali vsaj na politično odgovornost.

Ob takšnem stanju stvari se postavlja vprašanje, če bo kdo resno jemal in verjel v sanacijske ukrepe, ki jih zdaj ponovno pripravlja zvezni izvršni svet, ki pa že doslej — ne da bi pravočasno pred skupščino opravičil svoje ravnanje — ni dosledno izvrševal v skupščini sprejete politike: ali bo sposoben izvrševati novo (stabilizacijsko) politiko, ali zdaj ne bo popuščal pritiskom itd.

Mislim pa, da moramo v tej zvezi postaviti tudi vprašanje *odgovornosti vodilnih organov zveze komunistov*. Na trinajsti seji predsedstva ZK Jugoslavije je Mika Tripalo dejal, da je težko ločevati odgovornost zveze komunistov od odgovornosti zveznega izvršnega sveta: »Lahko je reči, kdo je za kaj odgovoren, vendar je dejstvo, da so bili vsi sklepi o teh velikih obveznostih in potrebah . . . sprejeti kot politični sklepi, toda ker sredstev ni bilo, zveznemu izvršnemu svetu ni preostalo nič drugega, če je hotel naše politične sklepe izvršiti, kot da se oprime nove emisije.«⁹

Ob tem bi kazalo postaviti dvojje vprašanje:

— prvič vprašanje, če zveznemu izvršnemu svetu res ni preostalo nič drugega, kot da je proti sklepom skupščine dovolil tiskati denar prek sprejete meje, in

⁸ Mijalko Todorović na 13. seji predsedstva ZKJ, Delo, 19. 10. 1970, str. 4: » . . . Mislim tudi jaz, da sedaj ni mogoče povsem poenostavljeno govoriti samo o odgovornosti ZIS. Toda kadar mora v svoji kompetenci sprejemati sklepe ali prihajati pred skupščino, mora biti pripravljen tudi, da sprejme konsekvence, če predlogi ne bodo osvojeni, vse do predložitve odstopa.«

⁹ Razprava na 13. seji predsedstva ZKJ, Delo, 19. 10. 1970, str. 4.

— drugič vprašanje, katere sklepe je šteti za politične oziroma močnejše politične sklepe: ali tiste o doslednem izvajanju reforme ali pa tiste, ki so jih pozneje sprejemali v politiki raznih pritiskov o novi emisiji, o nepokritih investicijah itd.? (Prve je sprejel kongres ZKJ, druge pa izvršni biro.)

Nesporno gre torej za skupno odgovornost vodilnih organov zveze komunistov in zveznega izvršnega sveta, saj sta predsedstvo ZKJ in izvršni biro predsedstva prevzemala vlogo arbitra, kot ugotavlja K. Crvenkovski.¹⁰ Seveda je potem vprašanje, ali naj zaradi tega, ker so prizadeti pri tej odgovornosti tudi vodilni organi zveze komunistov, ne bi uveljavljali niti odgovornosti zveznega izvršnega sveta ali pa bi morali vztrajati pri politični odgovornosti obeh.

Izvršni biro predsedstva ZKJ so na IX. kongresu ZKJ izvolili po paritetnem načelu (in je vsaka republika poslala vanj svoje najodgovornejše predstavnike), in sicer iz podobnih pobud, iz katerih uvajamo zdaj predsedstvo SFRJ: kot stabilizacijski in integracijski faktor, ki naj bi s svojo politično avtoriteto ukrepal takrat, ko bo šlo za življenjske interese jugoslovanskih narodov in republik.¹¹ Vprašanje je, zakaj se je izvršni biro ustavil pri tem, da je javno obsodil »cestno afero« v Sloveniji, vse druge pritiske na federacijo oziroma na zvezni izvršni svet pa je toleriral, oz. jih ni javno obsodil. Vprašanje je, ali to ne pomeni, da se je izvršni biro izogibal politične odgovornosti za globalna družbena in gospodarska gibanja, ki so privedla do položaja, ki ga nekateri označujejo za krizno situacijo, čeprav je bil ustanovljen iz »potrebe po bolj odločnem odpravljanju vseh odklonov« in je pred članstvom zveze komunistov za to odgovoren.

Podlaga za prihodnje spremembe naj bodo analize pretekle prakse

Ustavnih sprememb, ki jih mislimo zdaj izvesti ob uvedbi novega kolektivnega organa v federaciji in jih moramo izpeljati do začetka leta 1971, ko naj bi bile volitve predsednika republike, bi se morali nedvomno lotiti *strogo restriktivno*, to se pravi, v ustavi menjati samo tisto, kar je dejansko neposredno povezano z uvedbo predsedstva SFRJ in z razmejitvijo funkcij federacije. Vse druge ustavne spremembe pa bi morale biti rezultat temeljitih družbenopolitičnih,

¹⁰ Razprava na seji izvršnega biroja 4. 10. 1970, Reforma našega političnega sistema, Komunist, 1970, str. 76: »Kar zadeva vprašanje, koliko se nam je doslej posrečila konsolidacija v zvezi z nekaterimi zadevami in koliko ne, menim, da drže ugotovitve, da smo padali v krize, vendar pa je potrebno upoštevati dejstvo, da smo morali nastopati (predsedstvo in biro) kot arbiter prav zato, ker nismo dekoncentrirali zadev, ki ne pripadajo federaciji.«

¹¹ Tito na IX. kongresu ZKJ, »Delo-Komunist«, 13. 3. 1969, str. 5.: »Glede na številne probleme in naloge, ki so pred nami v prihodnjem obdobju, glede na sedanji politični položaj v svetu, na potrebe po bolj odločnem odpravljanju vseh odklonov in zaradi trdnejšega vodenja na področju našega notranjega razvoja, je nujno, da je v centru ZKJ veliko močnejše vodstvo kot pa doslej.«

strokovnih in znanstvenih analiz prakse dosedanjega političnega sistema ter demokratične razprave, ki ne bo potekala pod pritiskom prekratkih vnaprej postavljenih rokov. Nikakor bi nam pri tem ne smelo iti samo za apologetsko obrazložitev prejudiciranih sklepov, ampak za analize, ki se bodo kritično in razmišljajoče lotevale vsebinskih problemov sistema in ki bi morale odgovoriti predvsem na troje vprašanj:

— prvič, v čem sedanji sistem ne ustreza, v čem ni učinkovit, v čem so njegove slabosti;

— drugič, kje so vzroki teh slabosti, vzroki neučinkovitosti in odstopanja od načel: ali sistem ni pravilno postavljen ali pa so vzroki v nedoslednem uresničevanju sistema,

— tretjič, kako te vzroke odpraviti, ali s totalno reorganizacijo sistema ali pa s prizadevanjem in zavzetostjo za to, da ga do sledno izvajamo.

Mislim, da bi to načelo moralo veljati za nadaljnje spremembe političnega sistema tako na ravni federacije kot tudi na ravni republik.

Rudi Kyovsky

Medsebojna delovna razmerja - sestavni del zakonika o združenem delu

1. UVOD

Dejstvo, da revolucionarno obdobje ni takoj primerno za stabilizacijo pravnega sistema, velja tudi za nas. Po burnem obdobju zakonodaje, ki je manj ali bolj posrečeno skušala spremljati, pa tudi nakazovati razvoj našega gospodarskega in družbenega razvoja, se tudi na tem področju bližamo obdobju, v katerem bomo poskusili stabilizirati naš pravni sistem v okviru obstoječega samoupravnega sistema.

Zvezna skupščina je imenovala za posamezna področja pravnega sistema posebne komisije, ki naj pripravijo teze in osnutke za zakonitev celotnega sistema. Tako sta bili imenovani tudi skupni komi-

siji vseh zborov (v nadaljnjem komisiji) za revizijo in kodifikacijo na področju civilnega prava in združenega dela.

Skupina, ki dela na področju zakonika o združenem delu, je v lažjem položaju, ker ima na voljo bogato normativno gradivo, s katerim se je že doslej urejalo in s samoupravljanjem usklajevalo gradivo, ki bo predmet tega zakonika. V novejšem obdobju ureja to dejavnost bogata avtonomna normativna dejavnost posameznih delovnih organizacij, medtem ko je normativna dejavnost avtonomnega urejevanja posameznih vprašanj s tega področja na makroravni gospodarstva in družbenih služb (samoupravni sporazumi in družbeni dogovori) šele na začetku delovanja.

Obe komisiji sta se že v sestavi prejšnje zvezne skupščine lotili težavnega in odgovornega dela, ki ga spremljajo naperi naših priznanih teoretikov in znanstvenih institucij. Na področju civilnega zakonika bi predvsem omenili posvetovanje o obveznostnem pravu v dneh od 15. do 16. januarja 1970 v Zagrebu in posvetovanje med 7. in 9. majem 1970 v Beogradu. Plod dela posameznikov in omejenih posvetovanj so »Teze o temeljnih in splošnih določbah zakonika o civilnopравnih razmerjih«, ki so izšle kot javna publikacija omenjene komisije.

Komisija za zakonik o združenem delu je sočasno začela intenzivno pripravljati teze in osnutek zakonika o združenem delu. Pri tem so nekateri sestavljalci posameznih delov zakonika pokazali celo težnjo, da bi kar v prvem zaletu izdelali že podrobneje urejeno gradivo zakonika. Posvetovanje komisije na Bledu od 27. do 29. aprila 1970 in kasnejše kritike tega gradiva so pokazale, da so člani komisije zbrali izredno dragoceno gradivo, ki pa je še daleč od tega, da bi veljalo že za osnutek bodočega kodeksa. Vrsta monografij je opozorila na temeljna vprašanja, ki jih kaže razčistiti, preden se bodo lotili pravne formulacije tez za zakonik. Predsednik komisije tov. Roman Albreht je s svojimi tezami »Nekaj aktualnih vprašanj dela na koncipiranju platforme za uzakonitev materije« nakazal najvažnejše sporne ekonomske in družbene probleme, ki zahtevajo odgovor, preden se poskusijo pravno urediti nakazana vprašanja. Ta vprašanja so tako pomembna, da zahtevajo poglobljeno znanstvenoraziskovalno delo, ki naj opozori na vse ne samo ekonomske, ampak tudi družbene posledice zavzemanja takšnih ali drugačnih stališč. Šele takšna analiza bo omogočila odločitve, ki bodo nedvomno pomembne tudi pri pravnem urejevanju gradiva za oba zakonika.

Sestavljalci civilnih tez so ob precejšnjem odporu med samimi civilisti uvrstili gradivo medsebojnih delovnih razmerij v civilni zakonik. Posvetovanje na Bledu je zavzelo nasprotno stališče in sklenilo, da spada ta snov v gradivo zakonika o združenem delu, in imenovana je bila tudi posebna podkomisija, katere naloga je, da obdela to gradivo kot sestavni del zakonika.

Namen našega sestavka je opozoriti na »negatorno teorijo« sestavljalcev tez za civilni zakonik o medsebojnih delovnih razmerjih in utemeljiti, zakaj so člani komisije za zakonik o združenem delu v veliki večini zavrnilo to teorijo.

2. NEGATIVNA TEORIJA O DELOVNEM RAZMERJU

Ta izraz je prvi uporabil prof. sarajevske pravne fakultete dr. Boško Perić že v času, ko so se ob kritiki takratnih delovnih razmerij pojavile znanstveno neutemeljene trditve, da ne kaže pri nas več govoriti o delovnih razmerjih. Danes se iz drugačnih pozicij in z drugimi razlogi negira nadaljnji obstoj medsebojnih delovnih razmerij, ki bi naj po novi koncepciji postala civilnoppravna razmerja in s tem predmet urejevanja civilnega zakonika. Protagonist takšnih stališč dr. Leo Geršković in še vrsta njegovih somišljenikov so svoja stališča objavili in so ta stališča zdaj že postala javne teze komisije za civilni kodeks. Zato bomo samo na kratko očrtali glavno vsebino tistih tez, s katerimi se ne strinjamo. To so teze:

— temelj dosedanje civilne zakonodaje je bila lastninska pravica;

— ta temeljni institut naj v novem zakoniku zamenja institut »delo«;

— nosilci vseh civilnih pravic so »občani delavci«;

— novi temeljni institut sloni na »plodovih dela«;

— posledica uveljavljanja omenjenega instituta je nova »pravica do dela z družbenim sredstvi«, ki bo v prihodnje temelj za vse subjektivne pravice, ki jih ima »občan delavec«;

— delovna razmerja ne morejo več biti administrativno-pravna, niti politično-administrativna — temveč civilno-pravna;

— civilno-pravna razmerja temelje na pogodbi o medsebojnih pravicah in dolžnostih v združenem delu in šele v zvezi z njimi na statutarnih pogodbah in v zadnji liniji na statutu;

— civilni zakonik je temelj za izdelavo zakonika o združenem delu.

3. KRITIKA NEGATORNE TEORIJE

3.1. Delo kot temeljni institut civilnega zakonika

Nesporno je, da je delo v sodobni industrijski družbi v svojih različnih pojavnih oblikah resnični temelj sodobne družbe. Mimo tega dejstva pravo ne more. Vse industrijske države, ne glede na družbeno ureditev, priznavajo danes družbeno ekonomski pomen dela. To dejstvo prihaja do izraza tudi v meščanskih ustavah. Vzemimo za primer sosednjo republiko Italijo. Prvi člen njene ustave pravi, da je »Italija demokratična republika, ki temelji na delu«. S tem v zvezi

je v čl. 4 iste ustave deklarirana pravica do dela, ki obvezuje državo, da mora ustvarjati pogoje za resnično realizacijo te pravice. Od teoretikov bi citirali samo znanega francoskega civilista Riperta, ki pravi: »Notre droit s'il ne veut pas périr est tenu de devenir un droit social« — naše pravo mora ali postati socialno ali pa propasti. Če velja takšna ugotovitev za meščanske države, velja gotovo za vse socialistične države, zlasti pa za model samoupravne socialistične družbe, kakršno gradimo mi. V njej mora združeno delo postati osrednja prevladujoča institucija, kateri se bodo morali postopoma podrediti vsi drugi instituti. Naša veljavna ustava je že v svojih dosedanjih določilih razglasila delo za osrednji institut naše ekonomske in družbene ureditve.

Pri tem pa se moramo zavedati, da živimo še vedno v razredni družbi in da imamo opravka glede na socialno strukturo aktivnega prebivalstva z različnimi vrstami dela. Pri nas obstajajo za zdaj bistvene ekonomske in družbene razlike med posameznimi vrstami dela, tako glede na njihov ekonomski pomen in s tem vrednotenje dela kakor tudi glede na družbene razlike v zvezi s tem, v katerem sektorju delajo delavci (družbeni sektor, zasebni sektor, »dopolnilno delo« in podobno). Teze civilnega zakonika skušajo zajeti v svoje področje vse oblike dela, to je delo, v katerem so delavci v medsebojnih delovnih razmerjih (gospodarske in negospodarske delovne organizacije, delo delavcev v državnih organih, delo delavcev pri zasebnih delodajalcih in delo zasebnikov — osebno delo). Vse te heterogene oblike dela bi naj združil nov institut civilnopravnega razmerja. Zato se nujno postavlja vprašanje, kako opredeliti pojem civilnega razmerja. Teze dajejo odgovor na to vprašanje v čl. 2. Dolej je za civilnopravna razmerja poleg avtonomnosti in enakopravnosti strank bil značilen prremoženjski značaj teh razmerij. Iz citiranih tez in njihove obrazložitve je videti, da so pri poskusu oblikovati opredelitev pojma civilnopravnega razmerja sestavljavci zavestno izključili premoženjski element kot bistven element civilnega razmerja. Takšna opredelitev ne ustreza pojmu »medsebojnih delovnih razmerij«.

Sestavljavci civilnih tez obnavljajo v delovnopравни teoriji znan in že star dialog o tem, ali so delovna razmerja pretežno premoženjskega ali osebnostnega značaja. Ne bomo navajali številnih teorij o tem vprašanju, opozorili bi samo na zaslugo nemške delovnopravne teorije, ki je že po prvi svetovni vojni oziroma že pred njo opozorila na osebnostni značaj delovnih razmerij in s tem v zvezi v dolgih teoretičnih razpravah ustvarila pojem delovne skupnosti (Arbeitsgemeinschaft). Ta pojem je zaživel tudi v nemški pozitivno pravni ureditvi. Ta institut je postal temelj za nov pojem »delovna razmerja« kakor tudi temelj za pozitivno pravno ureditev samoupravljanja. Doživel je popačenje, ko je bil grdo izrabljen za časa nacizma; spet je bil ta institut oživiljen po drugi svetovni vojni, ni pa mogel v okviru obstoječe družbene ureditve popolnoma zaživet. Vladajoči raz-

red ni mogel delavskim predstavnikom v delavskih svetih priznati, da so organi podjetja (organska teorija), temveč le, da so predstavniki delavcev. Znani spor »podjetnik — podjetje« je onemogočil pravno konstrukcijo pojma podjetja. Kljub temu si je delavski razred priboril dokajšnje pravice na področju disciplinske in urejevalne vloge, ni pa mogel doseči bistvenih sprememb na področju direktivne oblasti, ki je v takšni ureditvi nujen element in privilegij vladajočega razreda.

Tudi pri nas bi bilo nerealno, ko bi naša medsebojna delovna razmerja poenostavili in jih tolmačili samo kot osebna. V sedanji fazi našega družbenogospodarskega razvoja imajo premoženjska razmerja se vedno prevladujoči vpliv. To nam dokazujejo vse do danes opravljene raziskave v naših podjetjih. Naš delavec je še vedno v takem ekonomskem položaju, da mora delati, če hoče živeti, da mora ali svojo delovno silo združevati z drugimi sodelavci v delovnih skupnostih ali pa stopati v mezna delovna razmerja pri naših zasebnih delodajalcih ali v tujini. Samoupravljanje je na široko odprlo možnost poudarjene osebnosti delavca, njegovega premagovanja alienacije v okvirih samoupravne organizacije naših delovnih organizacij. Kljub temu pa je osebni dohodek še vedno pretežno premoženjska kategorija, ki je ne kaže zanikati ali prezreti.

Ravno tako je tudi z obema elementoma, ki naj bi v smislu civilističnih tez bila značilna za ta razmerja. Delovna skupnost ni samo zbir posameznikov, ampak je nova kvaliteta, ki ima jasno določene pravice in obveznosti do svojih članov in do širše družbene skupnosti. Vse analize kažejo na nasprotujoče si interese, ki prihajajo do izraza zlasti v obdobju tržnega gospodarstva. Ta nasprotja nastajajo na mikroravni delovnih organizacij in na širši ravni makroorganizacije našega gospodarstva in družbe. Velika vloga medsebojnih delovnih razmerij je, da med drugim tudi s pravnim instrumentarijem skušajo usklajevati posamične interese z interesi ožjih skupin v delovni organizaciji, z deli posameznega podjetja, kakor tudi na širokem makroobmočju organizacije dela. Za medsebojna delovna razmerja sta še vedno značilna v pogojih samoupravljanja modificirana elementa oneroznosti in subordinacije. Le-ta ni samo ekonomska, ampak tudi pravna, in diktirata jo organizacija dela in dejstvo, da dela v združenem delu delavec z družbenimi sredstvi in je zato za svoje delo odgovoren sodelavcem, delovni skupnosti, delovni organizaciji in širši družbeni skupnosti. Obstajajo že močni elementi za razvoj asociativnih delovnih razmerij, na katere je opozoril prof. dr. Nikola Tintić, ki pa je obenem podrobno navedel, zakaj za zdaj še ne moremo govoriti o asociativnih delovnih razmerjih. Poleg avtonomije volje in enakopravnosti se v okviru medsebojnih delovnih razmerij uveljavlja tudi širši interes i s tem nujna »asociativna« podrejenost delavca med tehnološkim procesom, ki zahteva določeno disciplino dela in odgovornost. Vsi najvažnejši instituti medsebojnega delovnega razmerja, od sprejemanja na delo, razporeditve na delovno

mesto, zlasti pa prenehanja delovnega razmerja in pravnega varstva pri delu, so nezdružljivi s pojmom civilnopravnega razmerja.

Če velja ta ugotovitev za delo v družbenem sektorju, velja gotovo za »dopolnilno delo«, v katerem imamo opravka z mezdnim razmerjem, s klasičnimi značilnostmi vsakega meznega razmerja: z mezdo in s podrejenostjo delodajalca.

Podobni pomisleki veljajo za pravni položaj državnih uslužbenecv.

Osebnostno delo za zdaj nima nikakršne povezave niti z združenim niti z dopolnilnim delom.

Deklaracija o delu kot temeljnem institutu je nedvomno programatično ustavno načelo, ki bi ga kazalo ob reviziji ustave bolj poudariti, ni pa načelo civilnega zakonika.

3.2. *Občan — delavec*

Ta novi izraz naj bi zajel dosedanjega občana kot nosilca pravic in obveznosti novega pojma civilnega razmerja, v katerega naj bi bila vključena tudi medsebojna delovna razmerja. Nacionalno, regionalno in internacionalno delovno pravo se je tako v kapitalizmu kakor tudi v socializmu razvilo kot posebno pravo *jus singulare* v okviru splošnega prava — *jus commune*. Ta nova pravna veja je tudi v kapitalizmu prerasla ozki okvir »zaščitne zakonodaje« (ekspanzija delovnega prava). V okviru še vedno obstoječe razredne družbe zajema ta pravna veja tudi v socializmu pravice in dolžnosti delavcev, ki jih za zdaj še ni mogoče razširiti na vse vrste aktivnega prebivalstva. Tako se delovno pravo v sedanji družbi ne glede na družbeno ureditev ukvarja z urejanjem in uveljavljanjem pravic in dolžnosti te posebne kategorije aktivnega prebivalstva. Če pogledamo mednarodne statistične podatke statistike dela, vidimo, da še močno zaostajamo v strukturi aktivnega prebivalstva za razvitejšimi industrijskimi državami. Ali smo že dosegli takšno stopnjo razvoja, da lahko to posebno vejo socialističnega pravnega sistema, ki ureja medsebojna delovna razmerja družbenega sektorja in zajema tudi »dopolnilno delo«, odpravimo in vse pravice in dolžnosti izravnamo z drugimi kategorijami aktivnega prebivalstva pod generičnim pojmom »občana — delavca«? Podatki naše statistike dela dajejo negativen odgovor. Odstotek aktivnega prebivalstva je 47,93 %. Od tega je velika manjšina, to je 38,78 %, v medsebojnem delovnem razmerju. Pri tem smo država z enim najvišjih odstotkov brezposelnosti v Evropi (9,2 %) ob relativno visokem odstotku prikrite brezposelnosti in tipična država ekonomske emigracije.

Naš občan je v pretežnem številu samo občan in je zaradi tega nemogoče in za zdaj nerealno izenačiti delavce v medsebojnem delovnem razmerju, v njihovih pravicah in dolžnostih z drugimi občani.

3.3. Plodovi dela

Verjetno je to izraz, ki ne ustreza niti naši pravni niti ekonomski terminologiji. Verjetno imajo sestavljalci v mislih kategorijo dohodka, ki je danes predmet žolčnih razprav (posvetovanje ekonomistov v Ohridu).

Družbenoekonomska kategorija dohodka, ki bi naj po civilističnih tezah bila temeljni institut civilnih razmerij, je z njimi nezdružljiva.

V sodobni industriji rezultat dela ni več odvisen samo od proizvodnje, temveč od celega ciklusa ekonomskega življenja delovne organizacije. Faza proizvodnje je le del tega ciklusa in zato rezultati dela delovne organizacije ne morejo biti več odvisni samo od prispevka posameznika. Takšno stališče je dobilo svoj pozitivno pravni odraz že v naši dosedanji gospodarski zakonodaji. Osebni prispevek posameznika kot subjektivna komponenta delovnega procesa je le eden izmed činiteljev, ki prihaja v poštev pri oblikovanju in delitvi dohodka in s tem tudi pri oblikovanju in delitvi osebnega dohodka. Celo v kapitalizmu v njegovih razvitih oblikah mezda ni več predmet pogajanj, temveč je področje večje ali manjše državne intervencije, zlasti pa sklepanja kolektivnih pogodb, ki imajo na tem področju normativno naravo. Načelo »enaka mezda za enako delo« je danes mednarodna kategorija (čl. 22 temeljnih načel o pravicah človeka). V okviru kapitalističnega profita skušajo najti metode za kar se da objektivni način vrednotenja mezdnega dela (ekonomska in delovnoppravna kategorija delovnega mesta, vrednotenje delovnih mest z metodami izkustvene ali znanstvene analize delovnih mest, merjenje učinka dela po času ali učinku in podobno). Razumljivo je, da velja to predvsem za socialistične države, kjer bi individualno pogajanje o višini mezde oziroma osebnega dohodka v okviru civilnopravnega razmerja bilo nemogoče. Dejstvo, da delajo delavci v medsebojnih razmerjih z družbenimi sredstvi, ima to posledico, da ima in da mora imeti delovna skupnost, delovna organizacija, pa tudi širša delovna skupnost, določene pravice in dolžnosti (minimalni osebni dohodek) pri oblikovanju in delitvi osebnega dohodka. Ugotovitve gothskega programa veljajo še vedno tudi za nas. Delovne organizacije ne smejo porabiti vsega dohodka, ker se iz presežka dela ustvarijo sredstva za reprodukcijo kakor tudi družbena sredstva za financiranje vseh javnih služb, za formiranje skladov za pomoč nerazvitim, za opravljanje državnih funkcij in podobno. Zato ima družba v obliki širše ali ožje skupnosti pravico in dolžnost, da usmerja in intervenira na področju oblikovanja in delitve osebnega dohodka, kar pomeni, da osebni dohodek ne more biti civilnopravna kategorija, temveč je tipična samoupravna kategorija združenega dela in spada v zakonik o združenem delu.

Teza o novi civilistični subjektivni pravici, kar naj bi bila pravica do dela z družbenimi sredstvi za delavce, ki so že v delovnem razmerju, je gotovo najbolj šibka točka civilističnih tez. V svetovnem merilu poznamo danes na tem področju dve kategoriji: kategorijo politike polne zaposlitve, ki je ekonomska in prvi pogoj za drugo, »pravico do dela«, ki je pravna kategorija. Le-ta je danes mednarodno načelo, zajeto v »Deklaraciji o temeljnih pravicah človeka« in paktu o ekonomskih in socialnih pravicah. Med drugim je zajeta tudi v »Evropsko deklaracijo o pravicah človeka«. Mednarodno načelo pravice do dela zajema tudi vse tiste elemente, ki so značilni za načelo svobodnega dela (prosta izbira poklica, delovnega mesta, prepoved rasne, verske in politične diskriminacije). Bistvena vsebina pravice do dela je tudi pravica do delovnega mesta, ki naj daje iskalcu dela zaslužek, ki zadostuje za njegovo preživljanje in preživljanje njegove družine. Že ob prvih ustavnih deklaracijah o pravici do dela kakor tudi ob mednarodnih deklaracijah se je nujno sprožilo vprašanje pravne narave takšnih deklaracij. Praviloma ustreza teorija, ki se v tem pogledu strinja s prakso, da so to deklaracije programskega značaja, ki obvezujejo nosilce takšnih deklaracij, ne dajejo pa za zdaj subjektivnih pravic državljanu. Subjektivne pravice so stvar konkretne pozitivne ureditve z zakonodajo oziroma kolektivnimi pogodbami. Tudi našega ustavno razglašenega načela pravice do dela ne moremo drugače tolmačiti. Zadeva konkretne zakonodaje in samoupravnih norm je, da določijo katalog subjektivnih pravic, ki izhajajo iz ustavne kategorije pravice do dela. Naša delovno-pravna zakonodaja je na tem področju veliko naredila. Večidel je subjektivne pravice omejila le na delavce, ki so že v delovnem razmerju. Izjemoma je priznala določene subjektivne pravice mladini po uspešno dokončanem višjem šolanju (zakoni o pripravnikih) kakor tudi kandidatom, ki se potegujejo za vodilna oziroma vodstvena mesta (institucija natečaja). Prvotna zamisel, da bi se ta institucija raztegnila praviloma na vse iskalce dela, je bila v pogojih našega trga dela neizvedljiva. Odtod razlikovanje med razglasnim in natečajnim postopkom. Pri tem se moramo zavedati, da omenjene subjektivne pravice uživa le tanka elitna plast iskalcev dela. Na področju delovnih razmerij pa je že ustava zagotovila varnost zaposlovanja s tem, da je federalni zakonodaji pridržala izključno pristojnost glede določanja pogojev za razvezo delovnega razmerja. TZDR je to ustavno določilo dokaj dobro konkretiziral. V civilnih tezah nakazana rešitev bi pomenila korak nazaj od postopne realizacije ustavnega programatičnega načela pravice do dela. S tem bi šli celo dlje od kapitalističnih držav, v katerih se čedalje bolj omejuje razpolagalna pravica delodajalcev in njihova oblast pri razvezi delovnega razmerja. Strogo se ločuje ponavadi med individualno in kolektivno odpovedjo. V prvem primeru se danes odpoved veže na justo causo (najnovejši

primer zakonskega posega v Italiji), v primeru kolektivnega odpovedovanja pa je danes zajamčena v vseh industrijsko razvitih deželah dokaj pomembna vloga sindikatov (kolektivne pogodbe).

Nova »civilistična« pravica do dela ne pomeni torej ničesar novega. Pravica do dela je ustavna kategorija, ne pa predmet kateregakoli zakonika. Določanje in odmerjanje subjektivnih pravic je odvisno predvsem od gospodarskega razvoja in tempa zaposlovanja. Na tem področju ne more civilistična teorija ničesar spreminjati. Praksa naših zavodov za zaposlovanje je ponekod že vpeljala novo subjektivno pravico za delavce, ki še niso v delovnem razmerju. Gre za določene ekonomske in socialne vidike, ki naj iskalcem dela ob sicer izpolnjenih pogojih za zaposlitev dajejo določeno prednost pri zaposlovanju. Določanje pravic, zlasti pa tudi obveznosti, ki so v medsebojnih delovnih razmerjih nujen spremljevalec pravic (o katerih v civilističnih tezah skorajda ni govora), je stvar medsebojnih delovnih razmerij, praviloma urejenih s splošnimi samoupravnimi akti in s tem vsebina zakonika o združenem delu.

3. 5. Pogodbena teorija

Istovetenje delovnega razmerja s pogodbeno teorijo je bilo dolgo glavna značilnost meščanske delovnopravne teorije in pozitivnega prava. Sklicujoč se na glavno značilnost civilnega razmerja, na avtonomijo volje in enakopravnost, je meščanska teorija dejansko neenakost skušala zamenjati s formalno razglašeno enakostjo. Življenje je kmalu zanimalo obstojnost te teorije. Že sam pojav »zaščitne zakonodaje« v nacionalnem in internacionalnem merilu, pojav civilnemu pravu tujega elementa, je zanimal in ogrozil teorijo, ki je dobila svoje mesto v pozitivni zakonodaji. Začela se je nenehna kriza pogodbene teorije na področju delovnih razmerij. Civilnopravni institut »louage de service« je kasneje zamenjal »contrat du travail«, ki ga je že ob rojstvu kritiziral znani francoski civilist Planiol. Teorija in judikatura sta skušali reševati pogodbeno teorijo o delu tako na področju individualnega kakor tudi, kasneje, na področju vse bolj uveljavljajočega se kolektivnega prava. Znane so razne različice in pravne konstrukcije, ki so skušale reševati pogodbeno teorijo na področju delovnih razmerij. Ker so se tudi pri nas pojavile podobne teorije, bomo nekatere od njih navedli:

- pogodba o pristopu
- teorija: pogodba — norma
- institucionalna teorija (Hauoriou — razlikovanje med dejanskim in pravnim delovnim razmerjem in podobno).

Vse omenjene in še druge teorije v obrambi pogodbene teorije niso vzdržale kritike, ker so spremenjeni družbeni, zlasti pa ekonomski pogoji v zvezi z nastankom ogromnih podjetij, ki zaposlujejo danes tudi več kot 100.000 delavcev, pripeljali individualno civilistično pogodbeno teorijo v položaj brez izhoda. Kolikor se danes še ohr-

nja privid pogodbe, je to pogodba brez vsebine (izraz, ki ga uporabljajo zahodni delovnopравни teoretiki), ker so pravice in dolžnosti delavcev že pred nastopom dela pravno urejene bodisi s kolektivnimi pogodbami ali z določili heteronomnega prava, zlasti kar se tiče delovnopravnega varstva vsebine. Pogodbena teorija se omejuje v glavnem na sklepanje delovnega razmerja v okviru veljavne normative ureditve, s čimer se želi poudariti prostovoljnost in s tem demokratični način ustanavljanja delovnega razmerja. Nič drugače ni na področju kolektivnega prava. Dolga razprava o pravni naravi kolektivnih pogodb se je večidel končala s kompromisom, da je bistvena vsebina kolektivne pogodbe njen normativni del, ki ima lahko tudi svoj obligacijski del, to je, pravice in dolžnosti, za katere se dogovorijo »partnerji« v sklepanju kolektivne pogodbe in ki so vedno obvezne samo zanje.

Nemška teorija (predvsem Nikisch in njegova šola) je poleg instituta delovne skupnosti razvila tudi teorijo o včlanjevanju v delovno skupnost, ki pomeni negacijo pogodbene teorije (Eingliederungstheorie). Po tej teoriji nastane delovno razmerje dejansko z vključitvijo delavca v delovno skupnost, na podlagi katere pridobi delavec na temelju prostovoljnega vstopa status delavca z vsemi pravicami in dolžnostmi, ki grede iz takšne statusne situacije. Sodobni francoski civilist Ripert končuje svojo kritiko delovne pogodbe s tole ugotovitvijo: »Ne zadostuje več trditev, da delo ni blago« (načelo filadelfijske deklaracije). »Poudariti je, da zajema delo celega človeka z njegovim telesom in duhom, in zaradi tega človek ne more biti predmet civilnopravne pogodbe.«

Bežen pogled v kritiko pogodbene teorije potrjuje, da velja takšno stališče tudi za nas. Samovoljna je ugotovitev, da bi naj naše delovno razmerje bilo ali administrativno ali le politično predstavniško. Obdobje administrativnega delovnega razmerja je z uvedbo samoupravljanja že za nami. Naših delovnih razmerij po samoupravnem sistemu pa ne moremo označiti za politično predstavniška. Res, da nismo zadovoljni s sedanjim položajem našega samoupravljanja, zlasti ne na področju medsebojnih delovnih razmerij. O tem pričajo številne empirične raziskave, zlasti raziskave naših industrijskih sociologov in pravnikov. Izhod pa ni v zatekanju v individualno delovno razmerje civilistične delovne pogodbe, temveč v nadaljnjem razvoju samoupravnih in medsebojnih delovnih razmerij. Delavec že danes ne sklepa nikakršne pogodbe ne z delovno skupnostjo ne z delovno organizacijo, ampak se vključuje prostovoljno v delovno skupnost, s čimer postane njen član in dobi s tem vse pravice in dolžnosti, ki mu grede iz njegove statusne situacije glede na delovno mesto, ki ga zaseda. Pravice delavca-člana delovne skupnosti so danes natančno urejene s splošnimi samoupravnimi akti, mednarodnimi normami ratificiranih konvencij in državnimi predpisi; težje je z dolžnostmi, ki so ali določene generično ali pa posredno z analizo delovnih mest in s tem v zvezi izvedeno sistematizacijo oziroma orga-

nigramom; poleg tega ne kaže na področju tehnološkega procesa prezreti delovnih nalog, ki jih morajo v teku dela izdajati strokovni uslužbenci.

Pomanjkljivost tez izhaja že iz tega, da nehote priznavajo, da delovna pogodba niti ob ustanovitvi ne pomeni konstitutivnega akta, ker le-tega povezujejo z dejanskim nastopom dela. Civilne teze ne navajajo nove oblike obligacijske pogodbe, ki naj bi zamenjala medsebojno delovno razmerje. Ugotavljajo samo, da bi to razmerje moralo imeti »svoje specifičnosti in da obstoječi instituti civilnega prava ne zadostujejo in niso primerni za takšna razmerja«. Nesporen je velik pomen zaščitne delovne zakonodaje v nacionalnem in internacionalnem merilu. Ogromen obseg mednarodnih konvencij, ki jih je ratificirala naša država, bogata normativna dejavnost države in samoupravnih norm na področju tehničnega, higienskega in pravnega varstva delavcev dajejo tudi našemu delovnemu pravu poseben pečat. Ker je jasno, da te snovi ni mogoče vključiti v civilni zakonik, rešujejo civilne teze nastalo situacijo s tem, da jo izločajo iz civilnega zakonika. S tem se spuščajo zavestno ali nezavedno na že opuščeno dvojno delitev prava na področju delovnih razmerij, na javno in zasebno. Vse industrijske države so v našem času na področju delovnega prava opustile nemogoč poskus, da bi se živa in enotna snov delovnih razmerij na ta način razdvojila. Ugotavljamo, da so to rešitev že davno opustili in da so danes le še redki med teoretiki, zlasti v socialističnih državah, ki bi skušali obnoviti takšno stališče. Omenil bi, da zastopajo ta stališča v nasprotju z večino teorije in tudi prakse v Sovjetski zvezi M. Agarkov, I. G. Mrevlišvili, Joffe M.D. Šapronckij, v Češkoslovaški pa J.Fiala in J.Švestko.

Sumarična analiza najvažnejših institutov materialnega delovnega prava pokaže, da le-teh ni mogoče realizirati v okviru pogodbene teorije (ne samo nastanek delovnega razmerja, ampak tudi vprašanje delovnih odmorov, počitkov, delovnega časa, materialne odgovornosti, disciplinske odgovornosti, zlasti pa prenehanja delovnega razmerja).

Logična posledica takšnega stališča je, da se delovna razmerja praviloma ne dajo urejevati z individualnimi civilnimi pogodbami, temveč le z abstraktnimi normami avtonomne narave, bodisi za posamične delovne organizacije (statuti, podstatutarni splošni akti), bodisi s sporazumi in drugimi odgovori za posamezne gospodarske veje ali več delovnih organizacij določenega območja. Pri tem ne gre prezreti še vedno pomembne vloge mednarodnega delovnega prava in heteronomnega prava internega porekla.

3.6. Razmerje ustave do zakonov

Pridružujemo se kritikom civilnih tez, ki grajajo dominantno stališče, ki bi ga naj civilni zakonik ob ustavi dobil v razmerju do kodeksa združenega dela. Vsa načelna vprašanja, ki so pomembna za

enoten gospodarski in družbeni sistem, so zadeva ustave in ne zakonikov. Zakoniki lahko samo v okviru teh splošnih načel uredijo načela, ki so značilna za posamezno pravno vejo (ali po predmetu ali uporabljeni metodi urejevanja). Pri tem ni potrebno, da bi šli do takšnih skrajnosti, kot so šli sestavljalci novega češkoslovaškega zakonika o delu. Kodeks združenega dela se lahko v določenih splošnih vprašanjih, ki jih ureja civilni zakonik, sklicuje na ta določila. To bi npr. veljalo za vprašanje pravne sposobnosti, ne more pa že veljati za vprašanje poslovne sposobnosti, ker se naš občan vključuje v delovno razmerje že s 15. letom, ne pa z 18. letom. Isto velja tudi za primer materialne odgovornosti. Lahko bi navedli še več takšnih primerov ne samo s področja materialnega, ampak tudi s področja formalnega delovnega prava.

Naši zakoni so velikokrat ponavljali v svojih splošnih delih ustavna določila, ki so tipična za našo celotno družbenogospodarsko ureditev in s tem tudi za pravni sistem. Zato kaže v bodočih kodeksih to razvado odpraviti in zakonike omejiti le na načela, ki so značilna in specifična za snov, ki jo urejajo. S tem odpade seveda vsaka možnost, da bi kak zakonik, npr. civilni, vseboval načela za zakonik o združenem delu.

4. Sklepi

V prejšnjem poglavju smo razložili, zakaj odklanjamo civilistično teorijo o tem, da so medsebojna delovna razmerja civilnopravna kategorija in da zaradi tega spadajo v civilni zakonik. Od pravilnosti ali nepravilnosti te ugotovitve je v marsičem odvisno oblikovanje zakonika o združenem delu.

Seveda se s tem ne razrešujejo bistvena temeljna ekonomska in družbena vprašanja, med katera spadajo tudi medsebojna delovna razmerja, ki so pogoj, da se lahko lotimo oblikovanja tez in osnutka.

Zakonik o združenem delu bo moral zajeti gradivo socialističnih proizvodnih razmerij ter tudi gradivo, ki zadeva statusni položaj delavca in delovne skupnosti v postopku dela in reprodukcije. Poleg vprašanj materialne podlage, tj. sredstev, dohodka, organizacije, poslovnih razmerij, udeležbe delovne organizacije pri oblikovanju materialnih sredstev za delovanje in funkcioniranje državnih potreb in integralne družbene reprodukcije (glej teze tov. Albrehta) mora zakonik zajeti vsa statusna vprašanja delavca-člana delovne skupnosti, in sicer: vprašanja vključenja delavca v delovno organizacijo, njegovo razporeditev na delovno mesto, vprašanje delovnega časa in njegove razporeditve, vprašanje udeležbe delavcev pri oblikovanju in delitvi sredstev za osebne dohodke, vprašanje disciplinske in materialne odgovornosti, in to ne samo posameznih članov delovne skupnosti, ampak tudi njenih predstavniških organov, vprašanja prenehanja članstva v delovni skupnosti. Zlasti bo kazalo predvsem z avtonomnimi normami, nekaj pa tudi v okviru zakonika o združenem

delu na novo urediti v zvezi s postopkom pri uveljavljanju pravic in dolžnosti v konfliktnih in nekonfliktnih situacijah (v mislih imamo poleg individualnih tudi kolektivne spore). Poleg tega je nujna tudi reforma organov, ki se danes ukvarjajo s temi vprašanji. Pri tem bo nujno potegniti črto ločnico med regulativno vlogo države, to je heteronomnim in avtonomnim pravom. Le-temu je naposled že treba v okviru njegove lastne pristojnosti priznati njegovo originarnost. V okviru heteronomnega prava kaže razčistiti vprašanje pravnih obveznosti v zvezi s številnimi ratificiranimi mednarodnimi konvencijami o delu (56), zlasti v zvezi s »federalno klavzulo« in dejstvom, da se bodo številna vprašanja, ki so še danes predmet državnega urejevanja, v prihodnje urejevala s splošnimi samoupravnimi akti. V okviru državnega urejevanja bo kazalo razmejiti vlogo federalne zakonodaje na tem področju od republiške zakonodaje (vprašanje, ki je v civilnih tezah zanemarjeno).

Poleg tega bo zakonik o delu moral verjetno zajeti načela določenih sekundarnih pravic iz delovnih razmerij, predvsem na področju socialnega zavarovanja. Nujno bo, da zakonik o delu zajame tudi določena vprašanja zaposlovanja, med drugim gotovo vprašanja formiranja politike zaposlovanja, poleg tega pa tudi določena organizacijska in funkcionalna vprašanja v zvezi z realizacijo sprejete politike zaposlovanja.

Vprašanja dela pri zasebnih delodajalcih — »dopolnilno delo« — spadajo gotovo v področje zakonika o združenem delu. Razmisliti bo treba o nekaterih mejnih področjih med civilnimi razmerji in delovnimi razmerji. V mislih imamo predvsem delo na domu, razmerja s kooperanti in podobna razmerja.

Materija zakonika o združenem delu je živa in aktualna, ker posega dnevno v tekoča gospodarska in družbena vprašanja. Zato bo nujno vprašanja, ki ne trpijo daljšega odlaganja, sproti reševati ali v obliki novelizacije ali, kar je še boljše, v revizijskem postopku, ki je veliko bolj zanesljiv in ki se lahko ob upoštevanju glavnih trendov razvoja vključuje v gradivo za bodoči zakonik.

Drugače je z materijo zakonika o združenem delu. Tukaj so nujna poprejšnja raziskovalna dela, ki naj analizirajo različna danes zelo nasprotujoča si stališča o bistvenih ekonomskih vrašanjih, ki pa neposredno vplivajo na naš prihodnji socialistični družbeni razvoj. Tukaj mora pravilno oblikovanje zakonika nujno upoštevati dosežke teh raziskav, ki naj kar se da objektivno prikažejo vsa nasprotujoča si stališča, s poskusom, da se prikažejo ne samo ekonomske, ampak tudi družbene posledice uveljavljanja takšnih ali drugačnih stališč. Komisija je naložila ekonomskemu inštitutu v Zagrebu nalogo, da izdela projekt vprašanj, od katerih je odvisno pravno oblikovanje zakonika. Inštitut je razvrstil problematiko v 9 tematskih področij, in sicer:

— razredni, družbenopolitični in družbenoekonomski okviru samoupravne družbe,

- združeno (živo) delo kot dejavnik proizvodnje in kot proizvodno razmerje,
- sredstva (minulo delo) v samoupravnem združenem delu,
- tehnologija in samoupravljanje,
- samoupravno proizvodno razmerje v okviru ekonomskih zakonitosti,
- dohodek združenega dela in njegova razporeditev,
- samoupravna družbena organizacija in samoupravno odločanje,
- družbeni konflikti v združenem delu in družbenem gospodarstvu,
- socialni aspekti združenega dela.

Inštitut bo do konca leta izdelal podroben načrt dela na posameznih naštetih področjih. Od naštetih problemov se tematika združenega dela ter samoupravna družbena organizacija in samoupravno odločanje ter vprašanje družbenih konfliktov nanašajo neposredno na vprašanje združenega dela.

Naloga komisije bo, da spremlja delo inštituta in vseh tistih znanstvenih inštitutov in posameznikov, ki bodo pritegnjeni k temu delu. Nedvomno bi bilo počasno delo pri teh temeljnih vprašanjih škodljivo, še bolj škodljiva pa bi bila naglica in oblikovanje zakonika kot bistvenega instrumenta stabilnosti brez predhodnih temeljnih, znanstvenih preverjanj, katerim bodo morale verjetno slediti politične odločitve, ki naj tokrat temelje na kar se da objektivno ugotovljenih situacijah. Le takšna metoda dela bo zagotovila, da bomo v bližnji prihodnosti prišli res do »zakonika«, ne pa do »zakona«, kot smo bili v naši dosedanji normativni praksi navajeni.

Znanstveno - tehnološka revolucija in samoupravljanje

Vprašanje, ki ga nakazuje naslov tega razmišljanja, je futurološke narave. Nanaša se na čas, ki prihaja, na prihodnost, ki ni več hudo daleč; zato lahko govorimo o njem le z jezikom bolj ali manj verjetnih hipotez, pri čemer se opiramo na okoliščine, ki že so in ki jih poznamo. Kaže pa, da pri tem izhajamo monogokrat iz napačnih izhodišč. Najbolj zgrešeno je tisto, ki zavaja v kar preveč preproste paralele med prvo industrijsko revolucijo na eni strani in pa zdajšnjo znanstveno-tehnološko revolucijo na drugi. Te paralele ne drže, ne nazadnje tudi zaradi tega, ker je dogajanje, ki mu pravimo znanstveno-tehnološka revolucija, neki permanenten proces in bo takšen — za razliko od prve industrijske revolucije — verjetno ostal tudi v prihodnje. Če bi poskusili razdeliti ta proces na posamezne časovne odseke, bi upravičeno lahko trdili, vsaj na podlagi dosedanjihkušenj, da bodo ti odseki zmeraj krajši. Zato menim, da ni pretirano, če gledamo na dogajanje, o katerem govorimo, kot na neki »neskončni« proces zmeraj pomembnejših znanstvenih dosežkov in njihovega zmeraj uspešnejšega in hitrejšega uporabljanja ne le v produkciji, marveč v celotni družbeni dejavnosti.

Najbrž ne bi bilo preveč zahtevno, če bi hoteli časovno določiti, kdaj se je nehala prva industrijska revolucija in od kdaj naprej je šlo samo še za to, da se njeni dosežki prilagode potrebam produkcijske prakse. Po drugi strani pa bi verjetno veliko tvegali, če bi hoteli predvideti, kdaj se bo nehala sodobna znanstveno-tehnološka revolucija. Kolikor se bo svet normalno razvijal, se pravi, kolikor v prihodnje vanj ne bo kakšnih brutalnih, militarističnih posegov, ki bi utegnili vreči civilizacijo in kulturo za stoletja, tisočletja nazaj, potem ni mogoče predvideti, da se bo znanstveno-tehnološka revolucija sploh kdaj nehala, in sicer iz dveh razlogov. Prvi je v tem, da je razvoj znanosti, zlasti prirodoslovno-matematičnih in tehniških ved, zmeraj hitrejši, se pravi, da posredujejo te vede nova spoznanja v vse krajših časovnih obdobjih. Drugi razlog, ki je s prvim v tesni zvezi, pa je v znani okoliščini, da je čas, potreben za uvajanje novih znanstvenih dogajanj v proizvodnjo, vse krajši.

Če imamo vse to pred očmi in če računamo še z znano Marxovo ugotovitvijo, da pač mora vsakokratnemu razvojnemu stanju produktivnih sil ustrezati neka narava produkcijskih odnosov in da le-ta posredno ali neposredno vpliva na vse druge družbene odnose, se zdi upravičena trditev, da se bodo v prihodnje vedno hitreje, nekeko »Neskončno« dogajale tudi družbene spremembe, v skladu s tistimi zahte-

vami pač, ki jih bo postavljalo na dnevni red razvojno stanje znanosti in tehnologije. S te optike ni mogoče več govoriti o nekem dokončnem stanju popolnosti, do katerega naj bi pripeljala znanstveno-tehnološka revolucija in druga progresivna gibanja v svetu. Nekoliko pretirano rečeno: čisto nesmiselno bi bilo sanjariti, da bo kdajkoli na tem planetu zavladalo stanje dokončne popolnosti nekakšnih angelskih bitij in njihove družbe. Dokler bodo gnale človeka nuje novih in novih znanstvenih spoznanj, nove možnosti njihove aplikacije v družbeni praksi, s tem pa nuje novih in novih potreb, vse dotlej takšnega stanja popolnosti ne bo dosegel in ga tudi ne bo mogel doseči.

Zato, da bi lahko smotrno razmišljali o razmerju med znanostjo, tehnologijo in ustreznimi družbenimi spremembami, si moramo kratko priklicati v spomin dogajanja, ki so se odvijala na tem področju zadnjih sto petdeset, dvesto let. Mislim, da imajo prav tisti, ki govorijo o zdajšnji industrijsko-tehnološki revoluciji kot o tretji v tem času. Prvo je sprožila uporaba vodne pare, drugo uporaba električne energije (prav tako pa tudi nafte in njenih derivatov in zemeljskega plina) kot pogonskega sredstva v industriji, tretjo, današnjo, ki jo doživljamo, pa nosijo elektronika, z možnostjo popolne avtomatizacije produkcijskih procesov, in pa sodobna sredstva za obravnavo in razširjanje informacij. Prva industrijska revolucija je pripeljala do ekspanzije nacionalnih gospodarstev v tistih deželah, ki so lahko izkoristile njene dosežke. Druga je omogočila razvitim kapitalističnim državam mednarodno gospodarsko ekspanzijo in pa imperialistično, kolonialno vladavino nad velikimi območji nerazvitega sveta. Današnja, tretja industrijska revolucija pa odpira možnosti enakomernega gospodarskega razvoja za vse človeštvo, tudi za njegov največji del, ki je ostal vse doslej tako ali drugače nerazvit in izkoriščen.

Prva industrijska revolucija je s svojimi posledicami pripeljala do klasičnega industrijskega proletariata v razvitih kapitalističnih deželah. Zaradi možnosti, ki jih je odprla druga, in pa zaradi imperialistične ekspanzije, se je začela v teh deželah dvigati življenjska raven dobršnega dela proletariata, razredni boj so institucionalizirali, delavski razred je postal priznan in upoštevan politični dejavnik, skratka, začel se je proces, ki ga nekateri publicisti ne ravno preveč ustrezno označujejo za proces poburžoazenja delavskega razreda. Po drugi strani pa sta v tem istem obdobju kolonialna in podjarmljena ljudstva Afrike, Azije in Latinske Amerike zajela obubožanje in proletarizacija. Fronte razrednega boja so dobile svetovne razsežnosti in tudi na teh frontah se rešuje in se bo reševala usoda človeštva. Tretja znanstveno-tehnološka revolucija močno spreminja profesionalno, s tem pa tudi socialno-ekonomsko strukturo delavskega razreda v deželah, kjer že uvajajo njene dosežke v proizvodnjo: na mesto fizičnega dela v industriji stopa umsko delo, klasični proletarec, fizični delavec-težak je odšel skupaj s klasičnim kapitalistom v zgodovino, na njuna mesta pa so prišli visokokvalificirani strokovnjaki, managerji, anonimne korporacije in država.

Že teh nekaj površnih primerjav kaže, da nikakor ne drže preproste paralele med prvo industrijsko revolucijo in zdajšnjo znanstveno-tehnološko. Takšne paralele so neustrezne tako glede na ritem odvijanja obeh revolucij, na ekonomske in socialne posledice ene in druge, na politične učinke in preobrazbe v svetu, ki sta jih povzročili, predvsem pa glede na njun prostorni, geografski domet. Zdajšnja znanstveno-tehnološka revolucija ima izrazito svetovni, planetarni domet.

Zategadelj se da racionalno razmišljati o tretji industrijski revoluciji, ki jo doživljamo, edinole v svetovnih, planetarnih okvirih. O njej, njenih možnostih in verjetnih posledicah za svet in človeštvo ni mogoče več sklepati samo s stališča ene same globalne družbe, pa naj je ta še tako razvita in mogočna, kakor sta na primer Združene države Amerike ali pa Sovjetska zveza. O njej tudi ni mogoče razmišljati z zornega kota kateregakoli zdaj obstoječega političnega sistema, pa naj je le-ta še tako obetajoče usmerjen v prihodnost, kakor je na primer naš samoupravni sistem. Vsi obstoječi politični sistemi so nujno prilagojeni geografsko, zgodovinsko in kulturno omejenim prostorom, znanstveno-tehnološka revolucija pa odpira tudi v tem pogledu svetovne, planetarne razsežnosti: odpira realne možnosti za integracijo vsega človeštva.

Elektroniko, sproščeno energijo atoma, komunikacijske satelite in druge pridobitve, ki jih daje in jih bo še dajala znanstveno-tehnološka revolucija, lahko obrne sebi v prid le človeštvo kot celota. To pa bo moglo storiti edinole na način, ki bi ga še najbolj primerno označili za samoupravnega. (Če kljub izrečenim pomislekom o obstoječih političnih sistemih tu vendarle govorim o samoupravljanju, mislim pri tem na njegove idejne sestavine, brez kakršnekoli aluzije na takšne samoupravne strukture, ki jih zdaj razvijamo v naši družbi, se pravi brez misli na kakršnokoli »ekspanzijo« našega modela samoupravljanja.) Dokler bo imelo pridobitve znanstveno-tehnološke revolucije na voljo le nekaj držav, bo še zmeraj ostala ne samo potencialna, marveč tudi nenehna realna nevarnost, da bodo te države še naprej gospodarsko, politično in kulturno manipulirale z velikim delom človeštva. Posledice takšnega manipuliranja so se pokazale v dveh svetovnih vojnah, danes pa se kažejo v nenehnih tako imenovanih lokalnih vojnah na vseh koncih sveta, v žariščih kriz in spopadov, ki nočejo in nočejo ugasniti, v razmetavanju ogromnih sredstev za oboroževanje in v najrazličnejših drugih, strah zbujujočih značilnostih naše dobe, med katerimi niso na zadnjem mestu razlike v gospodarski razvitosti sveta, ki se še poglobljajo. Vse to so posledice manipuliranja z ljudmi v svetovnih razsežnostih in po tej poti svetovne skupnosti človeštva seveda ne bo mogoče doseči.

Najgloblje bistvo samoupravljanja, njegovo filozofsko bistvo, če hočete, je ravno popolna, absolutna negacija vsakršnega manipuliranja s človekom; je — kakor vemo iz klasične marksistične misli — upravljanje s stvarmi in vodenje produkcijskih procesov; upravljanje in vodenje brez posrednikov, varuhov, mogotcev in drugih oblastnikov. Dosežki znanstveno-tehnološke revolucije dajejo vse možnosti za takšno upravljanje in vodenje v svetovnih razmerjih in nakazujejo pot k združevanju vsega človeštva: le-to se bo združilo v eno samo planetarno skupnost ali pa bo propadlo. Ta druga alternativa bo strahotno prisotna vse dotlej, dokler bo le nekaj držav imelo na voljo ogromne potenciale sodobne znanosti in tehnike, ki so nabiti s težkim protislovjem: omogočajo namreč totalno manipulacijo s človekom, pa tudi njegovo totalno osvoboditev.

Nakazuje se tedaj pomemben in za človeštvo morda usoden problem porazdelitve moči v svetu, zakaj nobenega dvoma ni, da dajejo dosežki znanstveno-tehnološke revolucije tistim, ki jih imajo na voljo, ogromno moč tako nad naravo, kakor nad ljudmi. Moč nad ljudmi pa zbuja pri tistih, ki jo imajo, hotenje, da bi urejali svet s stališča svojih lastnih koristi. To resnico dodobra izpričuje današnje mednarodno dogajanje, pa naj gre za propagiranje »svobodnega sveta«, ali pa »edino

pravilnega« in avtentični misli klasikov marksizma »edino ustrezajočega« modela socializma. Politična moč v svetu je danes izrazito avtokratično porazdeljena: v rokah jo imata v glavnem le dve svetovni središči odločanja, to njuno gigantsko moč pa omogočajo in vzdržujejo predvsem dosežki znanstveno-tehnološke revolucije. Edino porazdelitev te ogromne moči na čim večje število središč odločanja v svetu lahko preseže zdajšnja avtokratično porazdelitev, ki utegne pripeljati človeštvo v pogubo. Porazdelitev velike količine moči na veliko število središč odločanja je — za razliko od avtokratične moči, pri kateri je moč osredotočena pri maloštevilnih centrih odločanja, — poliarhična; gre za razvejani pluralizem središč odločanja, ki v medsebojnem nadzoru drug drugemu preprečujejo, da bi zlorabili moč v sebične namene. Poliarhična, oziroma le-tej podobna porazdelitev moči ustreza modelu samoupravnega »upravljanja s stvarmi in vodenja produkcijskih procesov«. Ni naključje, da se velik del naših delovnih ljudi zavzema za takšno porazdelitev moči v delovnih organizacijah in družbenopolitičnih skupnostih, ki kaže značilnosti poliarhije, se pravi poudarjenega pluralizma središč odločanja. S poliarhično, oziroma njej podobno porazdelitvijo (politične) moči je tudi mogoče resnično in dokončno, ne pa samo z besedami, preseči rousseaujevski meščanski model demokracije, ki se — če ga analiziramo sociološko — izkaže za izrazito avtokratičnega. Tudi za tiste ureditve v svetu, ki se štejejo za socialistične demokracije, odkriva analiza dejanske porazdelitve moči, da so bolj ali manj poudarjeno avtokratične.

Najbrž ni razloga, da se ta dognanja družboslovnih raziskav (ne samo pri nas, marveč tudi drugod) ne bi mogla uporabiti v svetu kot celoti pri vprašanju o porazdelitvi tiste ogromne količine moči, ki jo omogočajo dosežki znanstveno-tehnološke revolucije. Le takšna porazdelitev moči bi pripeljala svet v planetarno samoupravno skupnost človeštva. »Bi pripeljala«, pravim, ker so za zdaj na poti njenega uresničevanja skorajda nepremagljive ovire. Najmočnejša je ravno obstoječa avtokratična porazdelitev (politične) moči. Upravičeno pa trdim, da je politika neuvrščenosti in aktivnega sožitja pomemben in obetajoč korak na poti k bodoči samoupravni združitvi človeštva. Ta politika nosi v sebi pomembne idejne sestavine samoupravljanja v svetovnih merilih: usmerjena je proti blokovski delitvi sveta, se pravi proti avtokratičnemu kopičenju mednarodne politične moči pri dveh mogočnih središčih odločanja, zavzema se za to, da bi se odpravila delitev sveta na »velike« in »majhne«, da bi se vse mednarodne zadeve reševale z dogovarjanjem, da bi vse dežele sveta druga pri drugi spoštovale nedotakljivost in da se ne bi medsebojno vmešavale v notranje zadeve, da bi kljub različnim gospodarskim in političnim ureditvam mirno živele druga ob drugi. Vse te in podobne težnje upravičeno štejemo za idejne sestavine samoupravljanja na področju mednarodnih odnosov, zakaj naperjene so konec koncev proti temu, da bi dve veliki sili še naprej in venomer manipulirali z največjim delom človeštva, se pravi proti avtokratični porazdelitvi mednarodne politične moči.

Človek razvija tehnologijo zato, da bi obvladal prirodno okolje. Med tem svojim prizadevanjem pa je prišel tako daleč, da že nastaja ob prirodnem neko čisto novo, »tehniško okolje«, ki živi po svojih zakonitostih, človeka pa utesnjuje v njegovih možnostih in potrebah. Spominimo se samo na onesnaženje zraka in vode, ki postaja svetovni problem in utegne že v bližnji prihodnosti resno ogroziti našo biološko eks-

sistenco. Spomnimo se nadalje velikih urbanih kopičenj železobetona, asfalta, stekla in različnih sintetičnih gradiv, sredi katerih smo prisiljeni, da živimo zmeraj bolj nezdravo. Raziskovalci, ki se ukvarjajo s temi vprašanji, ugotavljajo, da se tehniško okolje »obnaša« do nas, kakor se je prirodno okolje »obnašalo« do naših paleolitskih prednikov: stoji nam nasproti kot nekakšna neugnana, tuja gmota, ki kvarno vpliva na naše počutje. Zaradi tega mora človek misliti že na takšne postopke, s katerimi bo ugnal tehnološko okolje, ki mu grozi, če že ne s propadom, pa vsaj z močno okrnitvijo njegovih telesnih in duševnih lastnosti. Po mnenju omenjenih raziskovalcev naj bi bili ti postopki pretežno psihološke, sociološke in biološke narave. »Razmah znanosti, ki ustreza tem postopkom, je močno značilen za današnjo neotehniško stopnjo v razvoju človeške družbe.« (Henri Janne, »Technique, développement économique et technocratie«, Bruxelles 1963, str. 70.)

Narašča tedaj tudi pomen bioloških in družbenih znanosti, katerih dognanja naj med drugim pomagajo, da bi preprečili neugodne učinke tehniškega okolja. S tem pa narašča tudi pomen tistih znanstvenih ustanov, ki te znanosti gojijo. Današnja, tretja industrijska revolucija bi po krivici nosila oznako znanstvene revolucije, če v njej ne bi odigrale pomembne vloge — skupaj s prirodoslovno-matematičnimi znanostmi — tudi družbene znanosti, seveda s svojimi specifičnimi problemi in na svojih posebnih področjih. Kakor vidimo, ti problemi in področja niso ravno obrobnegega pomena. Še več, okoliščine, ki jih je ustvaril človek s premagovanjem prirodnega okolja in ki so zaživele svoje lastno, ne ravno prijetno življenje tehniškega okolja, narekujejo sintezo vsega znanstvenega prizadevanja. Meje, ki jih riše tradicionalna klasifikacija med posamezne panoge prirodoslovno-matematičnih, tehniških, družbenih in filozofskih ved, izginevajo zlasti takrat, ko je treba odgovarjati na velika vprašanja, ki burijo današnjega človeka. To so na primer vprašanja o možnosti prehranjevanja človeštva v demografski erupciji, o zdravem urejanju današnjih in prihodnjih urbanih aglomeracij, o regionalnem načrtovanju, o varstvu prirode, o čim skladnejšem in hitrejšem razvoju nerazvitih i. t. n. Reševanje teh in podobnih vprašanj zahteva ne samo ekipno, marveč tudi interdisciplinarno raziskovalno delo.

Kljub planetarnim razsežnostim, ki jih odpira znanstveno-tehnološka revolucija — ali pa morda ravno zaradi njih — je sleherna današnja družba tudi pred svojimi neposrednimi problemi. Vse družbe so prisiljene, da uravnavajo svoje razmere v skladu s tistim zgodovinskim tokom, o katerem govorimo. Tudi mi moramo plavati z njim, čim bolj spretno in po možnosti na enem njegovih prednjih valov, zakaj sicer bomo kmalu zaostali. Hkrati s tem pa se moramo zelo resno lotiti vprašanja, kako spraviti v sklad to zgodovinsko nujo z družbenimi vrednotami, ki se nam zde primerne, če že ne idealne. Ker so med najneposrednejšimi dosežki znanstveno-tehnološke revolucije doslej neslutene možnosti materialne proizvodnje, se moramo nujno vprašati, ali je ta proizvodnja, ali je razvijanje materialne proizvodnje do zadnjih možnosti res tudi zadnji, končni smoter in smisel socializma? (Zdi se mi, da kaže izrazito, včasih naravnost emfatično poudarjanje pomena materialne produkcije, ki smo mu nenehno priče, na močno enostransko, vulgarno pojmovanje razmerja med ekonomsko bazo družbe in njeno nadstavbo.) Ali ni socializem nekaj več kakor pa samo kopičenje materialnih dobrin, ali ni gibanje, ki se zavzema za humano družbo, za takšno, ki ob-

likuje svobodnega, razgledanega in samostojnega človeka, seveda ob visoko razvitih produktivnih silah in dinamični proizvodnji, vendar pa ne na škodo duhovnih vrednot? In končno: ali ne črpajo sodobne teorije o razkroju in koncu humanizma svoje argumente tudi v dejstvu, da se te vrednote ne uresničujejo ne v današnjem poznokapitalističnem ne v socialističnem svetu?

Nove možnosti produkcije in novi materialni proizvodi zakonito porajajo nove materialne potrebe. Motivacija, naravnana izključno le k zadovoljevanju materialnih potreb, pa je temeljna značilnost tega, čemur pravimo potrošniška miselnost: hlastanja za zmeraj obsežnejšim ter intenzivnejšim uporabljanjem najrazličnejšega potrošnega blaga, hlastanja za zmeraj »pomembnejšimi« materialnimi statusnimi simboli, zgubljanja posluha za toplino medčloveških odnosov ter izumiranja potreb po kulturnih vrednotah. Kakor kažejo ustrezne raziskave, je takšna miselnost že tudi pri naših ljudeh kar krepko navzoča. Potrošniška miselnost ustvarja pri človeku nekakšno praznino, ki jo skuša napolnjevati z najrazličnejšimi spektakli, hrupnimi zabavami, nemirom modnih potovanj brez prave koristi, s pijančevanjem, pa tudi s predajanjem mamilom, kar je prav posebno značilno za razvite družbe poznega kapitalizma. Karkoli že kdo misli o potrošniški družbi, vsi, ki razmišljamo o vrednotah socializma, smo spričo omenjenih pojavov nekako v zadregi ob naših intimnih predstavah o socialističnem človeku, njegovem duhovnem obrazu, njegovi osebnostni strukturi; v zadregi smo zaradi tega, ker resničnost tem predstavam noče in noče ustrezati. Je morda potrošniška miselnost »železni zakon« razvitega industrializma, ki ga tudi socialistične vrednote ne bodo mogle prelomiti? Ali pa gre za enega zelo dalekosežnih učinkov tehniškega okolja, o katerem smo govorili in ki bi se ga tedaj dalo preseči s postopki pretežno psihološke, sociološke in biološke narave?

Naj bo že s tem kakorkoli, čas in pot, ki smo jo izbrali (socializem), nas postavljata pred dve skorajda nasprotujoči si zahtevi: na eni strani moramo razvijati materialno proizvodnjo na podlagi vseh tistih možnosti, ki jih daje znanstveno-tehnološka revolucija; na drugi pa naj bi te možnosti vendarle obrnili v prid humanistični viziji socializma. Ta druga zahteva je za nas najbrž vsaj toliko pomembna kakor prva. Če bomo imeli pred očmi le prvo, če bomo preveč zaverovano gledali le v eno smer zgodovinskega toka, s katerim smo prisiljeni plavati, namreč v smer materialnih možnosti, ki jih ta tok narekuje, bomo bržčas pristali tam, kjer je današnji pozni kapitalizem: na obrežjih potrošniških družb. Koliko pa so te družbe še podobne socializmu, oziroma koliko potrošniška miselnost še ustreza miselnosti socialističnega človeka, ki materialne potrošnje najbrž ne bi smel imeti za poglavitno dejavnost, je seveda drugo vprašanje. Prav tako pa je veliko vprašanje, kako združiti visoko razvito proizvodnjo z etično vizijo socializma. Je morda samoupravljanje ustrezní združevalni dejavnik? To niso nič več futurološka vprašanja, zakaj naravnana so na čas, ki ga živimo. Kazalo bi jih temeljito, vsestransko (interdisciplinarno) in zelo odgovorno proučiti in razmisлити.

In naposled: če nam ne bo uspelo z našo družbeno prakso odgovoriti na gornje vprašanje, bo teorija o konvergenci dveh, danes v svetu prevladujočih sistemov — poznokapitalističnega in socialističnega — še za argument bogatejša.

»Tiha« revolucija v Čilu

Trganje klišejev o enotnosti Latinske Amerike

Kljub razsežnosti ozemlja, kljub njegovi raznolikosti, kljub različnim razmeram in ljudem velja Latinska Amerika za celoto, kjer ima vsaka bistvena sprememba korenine v vseh deželah in zato posredno vpliva na vse. Podobne okoliščine v preteklosti — evropski kolonizator, nacionalno zavedanje z nastajanjem vojaških elit, ohranitev fevdalnega sistema ob pokroviteljski vlogi ZDA, nerešeni rasni problemi in vedno hujši prepad med spodnjim in zgornjim delom družbene lestvice, prevladujoč vpliv katoliške cerkve — vse to je objektivno pripomoglo, da govorimo o zaostalosti in poskusih emancipacije celine v celoti, čeprav pogoji za družbeno spreminjanje niso povsod enako zreli, prav tako ne volja in znanje, da bi izvedli te spremembe. K poenostavljenemu poenotenju razmer v tem delu sveta sodi še medameriški politični sistem z delnimi nadsacionalnimi elementi, pa tudi precej skupno nastopanje držav pred mednarodno skupnostjo. Toda to so že izvedenke vzroka, to je težnje ZDA, ki so v 19. stoletju podprle nacionalistična osvobodilna gibanja na celini proti evropskim kolonialnim silam, da bi se takoj nato same uveljavile v vlogi združevalca in novega kolonizatorja z investiranjem v izkoriščanje naravnih bogastev s ceneno domačo delovno silo. Današnji pojem enotnosti namenoma poudarjajo še zato, ker je tako edino mogoče do konca izvesti teorijo o vplivnih področjih; usoda latinskoameriških držav naj bi bila tesno povezana, torej je v interesu vseh, da bi se kaj bistveno ne spremenilo. To velja za družbena razmerja, to velja za odnose med političnimi strankami, to velja za meddržavne odnose.¹ Eno je seveda politična strategija, drugo pa njen končni uspeh, toda ideja o enovitosti je navzoča kot pomembno politično merilo tudi zdaj, v razmerah globokega spreminjanja danega in celo zaostrovanja družbenih odnosov. Zaradi te zgodovinske enotnosti združena fronta

¹ »Voditelji političnih strank srednjega razreda niso zahtevali, da bi jih volivci sprejeli z njihovimi idejami vred, zadovoljili so se s tem, da so jih podprli na volitvah... Izkoriščali so šovinistične elemente za razvijanje ksenofobnega nacionalizma, iz katerega so naredili sinonim za napredek, ki pa ga niso potrebovali samo za pritegovanje velikega števila interesnih skupin, ampak tudi za ohranjanje razrednih razlik... Tudi v bolj radikalnih trenutkih so se vedno držali v okvirih zahodne predstavniške demokracije in jih je bilo prej mogoče soditi po tem, kaj so ohranjali, kot po tem, kaj so prinašali novega.« John Johnson: *The Military and Society in Latin America*, Stanford 1964, str. 100.

vojaških in aristokratskih konservativnih plasti ni samo enkrat s silo nastopila proti družbenim ureditvam, ki v status quo niso sodile prav zaradi te enotnosti skrajnih interesov vodilnih privilegiranih družbenih slojev, je po parlamentarni poti izvoljeni novi čilski predsednik moral doživeti 60 najtežjih dni, ko je čakal na dokočno potrdilo kongresa. Enotnost v skrajnostih naj bi bila za Latinsko Ameriko tako značilna, da je celo New York Times, ki želi uživati nekaljeno slavo popolne objektivnosti, zgubil živce v čakanju na izpolnitev »enotnosti« ter napisal, da bi bil celo vojaški udar boljši kot pa ustanovitev ljudske fronte.

Zato, ker je bilo doslej tako, ker nihče ni dvomil v večno veljavnost skupne usode Latinske Amerike v dobrem in zlem, zato je zmaga socialističnega kandidata v Čilu tako izjemno pomembna. Kuba je pred desetimi leti bistveno posegla v veljavna pravila odnosov in življenja v Latinski Ameriki, doživela zato prisiljeno izolacijo in se obdržala samo z izjemnimi napori, pa tudi z bistvenim zaokretom k stališčem druge svetovne sile, ki je Kubi edina lahko pomagala s tem, da ji je dala orožje ter jo zaščitila s svojim pomenom. Primer Kube je nedvomno razvnel in začel politična gibanja, ki so izhajala iz nemogočih socialnih razmer, iz vedno hujše podrejenosti in skupnega zaostajanja za razvojem, sprožil je neskončne in tragične dileme o revolucionarni strategiji in taktiki, toda ideja o skupnem interesu pred veliko nevarnostjo je deset let onemogočala uspeh gibanja, ki bi bil podoben kubanskemu. Ob spremenjeni politični taktiki ZDA v času Kennedyja in Johnsona ter Zveze za napredek, ki se je opirala na zmerno reformatorske politične strukture v latinskoameriških državah, ob stopnjevanju družbene neenakosti, v ozračju legalnega nasilja in nasprotnega nasilja, bistveno drugačne vloge nižje duhovščine, ki vpliva na Cerkev v celoti, je čilski primer mirne preobrazbe vreden izenačenja s kubansko revolucijo. Ne da bi si bili razmere in tudi program prvega in drugega bistvenega razkoraka z ustaljeno prakso podobni, gre za vpliv in zgled, gre za presojanje uspešnosti ali neuspešnosti posega, ki ni bil zaželen niti pričakovan in za katerega še ni gotovo, če mu bo dan čas, ko bo pokazal svoje prednosti in pozitivne alternative. Ni verjetno, da bi se uresničila teza o neposrednem vplivanju, ki jo teoretiki latinskoameriške solidarnosti v obravnavanju starega najraje uporabljajo; vplivanje po posredni poti pa bo še vnaprej nujno, ali natančneje, ponovno bo treba pregledati strategijo in taktiko boja na skrajni levi in presoditi zakonitosti novega položaja na desnici. Z drugimi besedami, parlamentarna odločitev, da začnejo izvajati najširše družbene reforme v Latinski Ameriki (razen Kube) v okviru ljudske fronte vseh naprednih sil, ki se jim zdijo takojšnje reforme nujen pogoj za normalno življenje in razvoj dežele, je udarila po stališču, da je mogoče začeti z graditvijo socializma samo s poprejšnjim nasiljem, prav tako pa je bistveno vplivala na desničarske stranke drugod v Latinski Ameriki, ki položaja namenoma niso hotele razumeti. Čilska izvolitev socialističnega predsednika je torej splet vzrokov in posledic, ki lahko veljajo za celino v celoti, toda ob primerjanju Čila z drugimi državami je vredno poudariti izhodiščno razliko: Čile vendarle ni tipična latinskoameriška država, če si s tem zamišljamo, da se na oblasti nenehno menjavajo civilni in vojaški režimi z bolj ali manj totalitarnimi elementi. Kljub notranjim socialnim razlikam, redni veliki nezaposlenosti, velikanskim vplivom tujega kapitala, posebno v bakrovi industriji, zna 8 milijonov od 9 milijonov prebivalcev pisati in brati, vojska se

tradicionalno drži zunaj politike, politični boj strank je odprt in socialistična stranka je že nekajkrat računala na zmago, nazadnje na predsedniških volitvah pred šestimi leti, ko je predsedstvo osvojil krščanski demokrat Frei. S tem seveda ni rečeno, da je čilska levica v bistveno boljšem položaju, toda imela je možnosti, da doseže svoj cilj po parlamentarni poti. (Za razliko je vredno navesti Urugvaj, kjer je socialistična stranka prepovedana zaradi dokaj radikalnega programa družbenih reform, dokaj nemoteno pa lahko deluje KP Urugvaja, ker v strategiji revolucionarnega boja bistveno zaostaja za socialistično stranko.)

Korenine uspeha naprednjakov leta 1970 v Čilu

Nekateri razlagalci čilskega mirnega preobrata od starega k novemu sodijo, da je bila zmaga dr. Salvadora Allendeja nepričakovana in da so bili presenečeni tudi mnogi tisti, ki so zanj glasovali.² To bi lahko veljalo za nekaj tako imenovanih salonskih revolucionarjev, vendar pa bi bilo smešno pritrditi tezi, ki je dokaj razširjena zlasti v ameriških komentarjih, da je bila Allendejeva zmaga »pomota« in da so se nekateri šele pozneje zavedeli tragičnosti preobrata, ki so ga dopustili. Razmerje glasov na volitvah nikakor ne kaže, da bi se kdo »igral« z glasovi, ampak, da je za Allendeja glasoval dokaj strnjen del prebivalstva, ki ga je razmeroma lahko opredeliti. Da je zmaga daleč od »pomote«, navsezadnje dokazuje tudi poznejše razpravljanje o odnosih med strankami, ko se je bilo treba v kongresu odločiti med socialistom Allendejem in predstavnikom desnice Alessandrijem. Krščanski demokrati so dobili od desnice mamljive ponudbe za sodelovanje, vendar so se odločili za »tiho revolucijo« Allendeja, ki je navsezadnje zagovarjal podoben program agrarne reforme, nacionalizacije tujih družb in bančnega sistema kot krščanski demokrat Tomić. Pomota je izključena — krščanski demokrati se niso odločili za Allendeja iz avanturizma, ampak zato, ker so presodili, da to najbolj ustreza njihovim idejam o tem, kakšna naj bi bila videti čilska država, da je ne bi zajel začarani krog nasilja in nasprotnega nasilja. Reformirati, dokler ni prepozno, popraviti položaj pozabljene polovice čilskega prebivalstva, razmakniti privilegirane sloje in jih soočiti z odgovornostjo za mirno življenje dežele — to so bile temeljito preučene ideje, ki so čilsko sredino nagnile k ljudski fronti in ki so Allendeju pomagale, da je bil izvoljen.

Ljudska fronta navsezadnje leta 1970 ni nastala prvič v novejši čilski zgodovini.³ Pomembno je, da je zmešnjava ob svetovni gospodarski krizi zadnjič omogočila vojaško diktaturo leta 1932 in da odtlej Čile ni poznal bistvenih odstopov od ustavno dogovorjenih načel vodenja države.

² Pariški Express navaja primer štirih intelektualcev, ki so glasovali zanj, da bi potrdili svojo željo po reformah, vendar so bili prepričani, da, kot trikrat prej, zadeva ne bo uspela. Ko je Allende zmagal, jih je zgrabila panika in so se izselili. L'Express, 2. — 8. nov. 1970.

³ S. Južnič: Kam gre Latinska Amerika, Ljubljana 1965, str. 17: »... v letu 1932 se je pojavila 'socialistična republika'... to je bil vrhunec revolucionarnega vrenja, vendar so bile napredne sile prešibke, da bi lahko organizacijsko konsolidirale njegove dosežke. Naposled se je to vrenje ob polnem sodelovanju delavskih strank in sindikatov usmerilo v povsem izjemno tvorbo v Latinski Ameriki, čilsko ljudsko fronto, v kateri so radikalni našli možnosti, da bi se znova dokopali do politične oblasti, in to že drugič s široko ljudsko podporo.«

Tedaj napredne sile niso bile dovolj močne, da bi lahko trajneje uveljavile svoj vpliv in uresničile svoj program; leta 1970 so to lahko storile, vendar pri tem ne gre pozabiti podlage, ki je bila dana in na katero je bilo mogoče uspešno graditi. Če je katero politično gibanje že v 50-tih, še bolj pa v 60-tih letih razumelo nevarnosti večanja socialnih razlik, razpona med skrajnim bogastvom in skrajno revščino, potem je bila to krščanska demokracija v Čilu. Njen predstavnik Frei ni skrival svojih namenov — dežela potrebuje reforme zato, da bi v ravnotežju političnih strank ostalo vse pri starem. V resnici se je Frei lotil obsežnega spreminjanja čilske družbe; njegova agrarna reforma je bila sicer skromna, toda začetek spreminjanja je le bila.⁴ V ozračju, ugodnem za reformiranje, je bilo tudi lažje pridobivati tako imenovani srednji sloj, ki je moral »posredovati« med zgornjim in spodnjim delom družbene lestvice. Pridobitev študentov in intelektualcev, skupaj z drobnim pridobitniškim slojem, je toliko pomembnejša, ker je desnica storila v resnici vse, da bi jih ujela na stare trike o »komunistični nevarnosti«; med drugim je naredila pravo paniko v gospodarstvu, da bi ušlo čimveč kapitala in strokovnjakov, da bi torej Allende moral propasti že na začetku zaradi gospodarskega bankrota.⁵ Če prištejemo k prizadevanjem za onemogočenje ljudske fronte in socialističnega programa reform še poskuse zarot in atentat na vojaškega poveljnika, je resnost in odločnost večine čilskih volivcev potrjena in brez sence dvoma.⁶ Uspeh pa je šele začetek procesa, ki naj potrdi upravičenost zaupanja in prav take poti. Sam Allende je v intervjuju po splošnem glasovanju dejal:⁷ »Levica je s težavo zmagala. Še težje bo preživela 60 dni in najtežje se bo začelo, ko bo treba vladati in izvajati naš program.« Latinskoameriške družbe slonijo na vrsti privilegiranih aristokratskih skupin — tudi čilska ni izjema — zato socialistični program ne pomeni samo voljo in znanje uresničiti zastavljeno, ampak pomeni spoprijeti se z včasih vidnimi, včasih pa tudi nevidnimi močmi in interesi. Izvajati socialistični program reform med drugim pomeni tudi obdržati zakonitost kapitalističnega gospodarstva, kjer so niti v rokah privilegiranih plasti. Če so le-te dovolj močne, da bojkotirajo normalni gospodarski razvoj, katerega so doslej vodile, je v njihovi moči, da izzovejo nezaupanje v praktične možnosti za izvedbo socialističnega programa. To je neposredna nevarnost, ob kateri pa Allendeju še vedno ostane možnost delovanja zaradi vzrokov, ki smo jih že omenili: tudi politična sredina je spoznala prednost pravočasnih družbenih reform pred

⁴ Eduardo Frei je zastavil ambiciozen program reform. Kupil je polovico delnic tujih rudarskih družb, razdelil zemljo med 30 tisoč družin, zgradil 260 tisoč stanovanj in potrojil število šol. L'Express, 2. — 8. nov. 1970.

⁵ Nekateri so zbujanje panike v gospodarstvu imenovali »belo nasilje«. Akcije na borzi so padle za 20 %, po nekih podatkih industrijska proizvodnja za 9 %, hkrati pa naj bi odšlo iz Čila nekaj tisoč strokovnjakov. Vlada je sama veliko pripomogla k slabšanju podlage, na kateri naj bi začel Allende. Finančni minister Zaldivar, ki je pred volitvami govoril o »ugodnem finančnem položaju«, ga je po izidu ljudskega glasovanja ocenil za »katastrofalnega«. — Le Nouvel Observateur, 2. — 8. nov. 1970.

⁶ Tisti, ki Allendeju niso naklonjeni, radi poudarjajo, da je dobil na ljudskem glasovanju samo 37 % glasov. Toda v resnici je tem odstotkom treba prišteti še 27 % Tomičevih glasov, oddanih za podoben program nacionalizacije, ekspropriacije in socialne enakosti. Glede na smoter sta torej dve tretjini Čilincev glasovali za Allendeja.

⁷ Times, 29. oktobra 1970.

nasilnim dušenjem nezadovoljstva in nemirov, to temeljno izhodišče pa bi utegnilo dati Allendeju potrebni čas za njegove reforme, ki gredo v dolgoročnem smislu precej dalj od preprostega preprečevanja hujšega. K dobrim znamenjem sodi tudi nevtralnost vojske in podpora čilskih jezuitov, ki so po svoje in v skladu s politično varianto, ki jo je izdelala krščanska demokracija, opozorili, da je nujno sprejeti vsaj začasne žrtve, če bi to šlo v korist pozabljene polovice Čilencev.⁸

Razmere na začetku »tihan« socialistične revolucije

Tudi v razmeroma urejeni in za latinskoameriške razmere neodvisni državi nadzorujejo ZDA polovico proizvodnje bakra in so vložile v čilsko gospodarstvo blizu milijardo dolarjev investicij. Potrošni trg je omejen zaradi slabe kupne moči dveh tretjih prebivalstva in prirejen potrebam privilegirane vrhne polovice na lestvici. Stanovanjska graditev večinoma zadovoljuje potrebe bogatih slojev, prav tako domača proizvodnja avtomobilov, ki izdeluje samo luksuzne vozove za zgornje sloje. Bistvena točka socialističnega programa je zato preurediti trg oziroma spodbuditi proizvodnjo potrošnih dobrin za široke množice; med drugim podpreti proizvodnjo avtobusov, majhnih avtomobilov in majhnih stanovanj. Industrijska moč je umetno premalo izrabljena zaradi namenskega omejevanja potrošnega trga, kar pušča bistvene posledice v temeljnih družbenih odnosih — nezaposlenost je velikanska. Okoli glavnega mesta Santiaga več kot milijon ljudi živi v kolibah, neprimernih za človeško življenje. V velikem rudarskem središču v Loti delata med 80.000 prebivalci samo dva zdravnik. Tudi v Čilu poznajo tragično »vročo posteljo«, obupne razmere, v katerih vsa družina menjaje spi v eni sami postelji. Kolibe iz lepenke in blata tudi v Čilu niso nekaj samo po sebi umevnega, torej nekaj, s čimer bi se ljudje s spodnjega dela lestvice mirno sprijaznili. V kolibah se je začelo družbeno gibanje že v času svetovne krize, tam je nastal poskus ljudske republike, tam je tudi središče dojemanja vpliva Guevarinih idej. Tja so hodili levi študentje spoznavat družbene krivice in to je bila neposredna nevarnost, ki so jo spoznali krščanski demokrati.

Tem ljudem je torej najprej treba pomagati, toda Allende je dovolj razumen politik, da so mu jasne vse nevarnosti njegovih omejenih resničnih pooblastil in možnosti. Čilsko gospodarstvo je v tem trenutku šibko, zato čez noč, pa tudi v enem letu nezaposlenosti ne more odpraviti niti vsem kolibarjem dati stanovanj. Ne more niti v tem trenutku povečati plač rudarjem, čeprav so ga oni izvolili kot svojega človeka in upravičeno od njega takih ukrepov tudi pričakujejo. Narobe, da bi dobil materialno podlago za svoje reforme, mora najprej urediti tisto, česar vlade pred njim niso mogle — prestrukturirati sedanjo premalo izkoriščeno industrijsko proizvodnjo, ki je posledica privilegirane trga in nezaposlene delovne sile, zajezi inflacijo, ki je v svetovnem merilu na prvem mestu; prvi ukrepi utegnejo biti zato prav malo priljubljeni — zamrznjenje cen, radikalni ukrepi varčevanja, nadzorovano dviganje dohodkov. Kaže, da utegnejo sindikati sodelovati tudi v tem načrtu, čeprav so se doslej tradicionalno zavzemali za ukrepe neposrednega zboljševanja življenjskih po-

⁸ Richard Wigg v Timesu, 29. okt. 1970, opozarja, da so se »jezuiti lotili moralnega vidika sprememb v Čilu in podprli Allendeja«; sprejeli naj bi torej celo bistvene spremembe, če bi šlo v korist zmanjševanja družbenih razlik.

gojev delavstva. Paradokсно torej, če naj čilski socialistični ukrep uspe, ni mogoče takoj potolažiti niti najhujših krivic, ker bi prav ta ukrep utegnil toliko oslabiti državno gospodarstvo, da bi globoke in dolgoročne reforme padle v vodo.⁹ Tudi agrarna reforma in nacionalizacija dajeta po vseh izkušnjah v Latinski Ameriki in drugod dovolj razlogov za to, da velja zadevo dobro premisliti in jo urejati postopoma, zato pa trdno in brez popuščanja. Razdeliti posestva, s katerih zdaj čilski trg dobiva hrano, na manjše dele, pomeni v primeru, da bi ostalo samo pri administrativnem ukrepu, avtomatično zmanjšati kmetijsko proizvodnjo. Pomanjkanje hrane obremeni uvoz, vpliva na gospodarsko stabilnost in povzroča tudi nezadovoljstvo tistih, v korist katerih je bila agrarna reforma izvršena. Zato se v Čilu želijo izogniti padcu kmetijske proizvodnje po agrarni reformi s postopnim in doslednim pripravljanjem kmetov brez zemlje in so prvi vladini načrti namenjeni kmetijski mehanizaciji in kmetom. Previdnost v mestu, previdnost na vasi, previdnost s srednjim slojem, to je značilnost načrtov čilske ljudske fronte. Uspeh je tako krhek, še vedno tako neverjeten, da ga držijo koalicijski partnerji v rokah kot kitajski porcelan ter pri tem še vedno pričakujejo grobe udarce z desnice.

*»Nacionalno« — rastoči pomen v Latinski Ameriki
in opora za Allendejeve socialiste*

Od tam, od koder so vsi pričakovali najhujši odmev, udarca ni bilo; neposredna intervencija ZDA v Čilu je bila menda že kmalu izključena iz možnih reakcij washingtonske vlade. Logika neintervencije je približno tale: 8000 km razdalje in neprimernost ekonomskih sankcij, ker dobiva čilsko gospodarstvo razmeroma zanemarljiv delež ameriške pomoči, hkrati pa je čilski izvoz bakra v skoraj 90 % namenjen Evropi in Japonski. To pa ne pomeni, da je Washington namenoma prezrl, kako so socialisti prevzeli oblast. Tesni Nixonov sodelavec Kissinger je pomembno opredelil zaskrbljenost, ko je dejal, da bi »utegnil komunistični režim v Čilu vplivati tudi na režime v Peruju, Boliviji in Argentini.«¹⁰ Računali so na vojsko in čeprav si je niso pridobili, je to še vedno element, na katerega bodo računali, kadar bo šlo za večje vprašanje: ali intervenirati tedaj, ko bo socialistična vlada začela nacionalizirati ameriški kapital.

To pa je vprašanje, ki se zastavlja vedno pogosteje. Danes namreč »nacionalno« ni le privilegij levičarskega političnega boja; nacionalizacija naravnih bogastev, uporabljanje domačih virov za izboljšanje domačega življenja je široko geslo, ki ga kdaj pa kdaj uporabijo celo desni režimi, da bi se izmotali iz izključne odvisnosti od ZDA. Nacionalno ima navsezadnje odmev tudi v deželah, kjer so na oblasti vojaški režimi, ki pa so naklonjeni neki obliki latinskoameriškega socializma; Peru in Bolivija sta utrdila in očistila pot, kamor se tudi Allende lahko usmeri, ne da bi akt nacionalizacije ameriškega kapitala pomenil že *casus* intervencije, posredne ali neposredne. Toda bolj kot nacionalizacija je najbrž za washingtonsko vlado nevaren zgled, posebno uspešni zgled, zato ni izključeno, da bo delovala po drugačni poti, kot smo je bili navajeni doslej. Po načelu preventive naj bi zato uporabila svoj vpliv v tistih de-

⁹ Pravijo, da je tudi Castro Allendeju svetoval previdnost, vse zato, da se ne bi krščanski demokrati zbal, da se ne bi poslanci obrnili na desno. — L'Express, 2. — 8. nov. 1970.

¹⁰ Le Nouvel Observateur, 2. — 8. nov. 1970.

želah, ki naj bi bile »ogrožene« s čilskim primerom, v skladu z latinsko-ameriškim programom Bele hiše. Če je namreč za časa Kennedyja zunanje ministrstvo imelo svojo politiko in obrambno ministrstvo svojo, je Nixon obe združil v približni okvir: onemogočiti širjenje političnega in vojaškega vpliva Sovjetske zveze v »šibkih« členih latinskoameriške skupnosti oziroma uporabiti vsa sredstva, da po ustavni poti izvoljeni režimi ne bi drseli proti levi. V Čilu je ta drugi del naloge odpovedal, za prvega pa za zdaj ni nobenega dvoma, da je Nixon dobil zagotovila Moskve, da se ne bo vmešavala.

Možnosti

Allendejeva velika prednost je, da mu je uspelo pridobiti sredino, in čeprav ljudska fronta ni zelo trdna in enotna skupina, jo družita dve izhodišči: čilski rastoči družbeni in ekonomski nacionalizem ter volja urediti probleme najbolj zapostavljenega dela čilskega prebivalstva. Iz skupne želje doseči cilj raste tudi skupna taktika, zato je pričakovati najprej pomirjevalno obdobje in šele potem napovedane ukrepe nacionalizacije tujega kapitala, bančnega sistema in tudi domačih lokalnih bank, ki so v privatnih rokah. Postaviti socialistično akcijo na tezo, ki je že splošno sprejeta — nacionalna bogastva naj služijo narodu — je v tem trenutku najbolj varno, hkrati pa ima tudi največ možnosti, da jo že v začetku podpre razmeroma širok krog ljudi. V tej kombinaciji pozornosti do velikih ekonomskih dejavnikov in do želja pozabljenih Čilencev je začetni neposredni program kompromis, toda pošten kompromis: vsak otrok naj dobi 1/2 litra mleka na dan, je zapisano v programu, kar naj bi vsaj simbolično pokazalo veliko skrb za doslej zanemarjene probleme, ko del mlade generacije tako fizično kakor tudi duhovno zaostaja zaradi revščine, v kateri živi. To je tudi izhodišče za preobrat čilske politike v korist revnih slojev, preobrat, o katerem govori vsa Latinska Amerika, ki pa bo hkrati najtežji, ker bo vlada pri tem nujno zadela ob interese in koristi bolj situiranih plasti prebivalstva. Desnica se nedvomno boji nove Kube; to je desnica, ki jo sestavlja stara aristokracija in uspešna buržoazija, tista, ki tvori samo 1/20 prebivalstva, ki pa ji v Čilu gre 1/5 narodnega dohodka. Boji pa se tudi desnica, ki jo sestavljajo predvsem nemški koloni in ki ustvarja večji del dohodka iz poljedelstva. Zato Allende takole opredeljuje svojo prihodnjo politiko: »Če bomo hoteli doseči spremembo strukture gospodarstva, bomo morali sprejeti radikalne in globalne ukrepe. Nujno bo nacionalizirati gospodarstvo . . . Ukrepe bomo sprejemali postopoma in računali z našimi resničnimi možnostmi . . . Naš program raste iz dveh temeljnih načel — ohraniti in poglobiti demokratične svoboščine in spremeniti strukture tako, da ljudstvo ne bo le sodelovalo v vladi, ampak bo samo vladalo.«¹¹

Allende je sprejel pogoje, ki jih je glede svobode tiska, govora, združevanja in nemotenega delovanja političnih strank postavila krščanska demokracija,¹² s tem pa je najbrž onemogočil vir napadov z desne, ki je svojo provokativno akcijo gradila ravno na tem, da bo »zdaj konec z

¹¹ Prav tam.

¹² Pogovori med socialistično stranko in krščanskimi demokrati o skupni politični taktiki takoj po volitvah 5. septembra so se končali z dogovorom o načrtu ustavne reforme, ki ne bo ogrozila svobode tiska, dejavnosti političnih strank in avtonomije univerz.

demokracijo«, se sklicevala na stalinistične procese in druga izkrivljanja socialistične državne oblasti. Sprejel je torej kapitalistično tržno gospodarstvo z žalostno dediščino — nezaposlenostjo in inflacijo — ter bo skušal z razmaknitvijo umetnega omejevanja prave industrijske moči izrabiti vse rezerve, šele z njimi pa izvesti reforme s končnim smotrom družbene enakosti. Ko bo prepričeval o nujnosti takih reform za dobro dežele buržoazijo, naj bi Allendeju pomagala krščansko-demokratska stranka, ko bo prepričeval delavstvo, da njegovega položaja ni mogoče izboljšati čez noč, pa naj bi mu pomagala KP Čila. Možno je, da s kompromisom ne bo zadovoljna ne ena ne druga stran, toda za zdaj ni mogoče dvomiti v skrajno poštenost namenov in neverjetno odločno voljo, da pokažejo Latinski Ameriki in svetu, da je z združenimi silami različnih političnih prepričanj mogoče narediti nekaj bistvenega za izboljšanje položaja pozabljene polovice ali celo dveh tretjin v Latinski Ameriki.

Čilski primer je zato tudi izjemno dragocen za trditve večine komunističnih partij, da z levičarsko taktiko »zob za zob« ni mogoče osvoboditi celine. Čeprav je v teh trditvah veliko resnice, posebno glede programske neizdelanosti strategije revolucionarnega boja mnogih levičarskih skupin, pa čilskega primera vendarle ne moremo vzeti za splošni vzorec osvobajanja vse Latinske Amerike. Dejstvo je, na primer, da je komunistična partija v Braziliji zaostala za dogodki, da se boji vplivati in da je del katoliške cerkve bistveno gibčnejši od delavske stranke, ki se boji prevzeti odgovornost, če spremembe ne bi bilo mogoče izvesti po mirni poti. In prav zato, ker je latinskoameriška enotnost razmer v bistvu umetno ustvarjena, ker razmere v Čilu še zdaleč niso razmere v Braziliji, trdi recifski nadškof Dom Helder Camara: »Moj način pridiganja me vodi v mirno nasilje. Toda sprejemam vse tiste, ki zavestno sprejemajo aktivno nasilje: Guevaro in tiste mlade ljudi med nami, ki so izbrali njegovo pot za Brazilijo, to je, — boriti se z družbenim neredom, ki drži milijone človeških bitij v okoliščinah, ki človeka niso vredne.«¹³

Čile torej lahko postane vzor mirne poti kot antipod kubanske revolucije, toda vzor, ki ga bodo morali prilagoditi posebnim razmeram in ga bodo v drugačnih okoliščinah tudi drugače interpretirali. Lahko da bo posredno vplival na desne režime, lahko da bo spodbudil in opogumil politično sredino, da se bo znala opredeliti za nacionalno najprimernejše rešitve. Toda to nikakor ne pomeni, da je mogoče čilski primer v celoti prepisati, kakor tudi ni mogoče kubanskega. Vplivno področje je velikansko, toda vsaka država v Latinski Ameriki bo morala poiskati svojega Allendeja in svojo ljudsko fronto, če bo hotela računati na uspeh na domačih tleh. Če ni bilo mogoče sprejeti ene same možnosti — Che Guevarine revolucije ne glede na razmere in možnosti uspeha, ni mogoče dokončno sprejeti niti druge poti — čakati, dokler ne dozorijo mirne možnosti za socialistično pot. Eno in drugo je lahko sijajno v enem primeru in katastrofalno v drugem, čeprav bi bilo seveda samo želeti, da bi se preobrat lahko povsod zgodil po mirni poti. Velika sreča čilske poti je v razmeroma nadpovprečni ekonomski samostojnosti, v razumnosti partnerjev v ljudski fronti in v razmeroma manjših možnostih oborožene intervencije od zunaj. V tem je simbolični pomen čilskega primera, ki ga je takole strnil neki mehiški advokat: »Če Allende uspe, bo imel za seboj 80 % prebivalstva Latinske Amerike.«¹⁴

¹³ Newsweek, 2. nov. 1970.

¹⁴ L'Express, 2. — 8. nov. 1970.

KJE SO SLOVENSKA STALIŠČA?

Včasih človek v poplavi besed ne najde tistega, kar išče. Včasih se mu zazdi, da je poplava besed, ki naj opredelijo delna stališča, namenjena prav temu, da človek ne bi našel tistega, kar išče, to je celovito stališče. Lahko bi to namensko neopredeljevanje imelo svoj poseben pomen — kakor bi nekateri ne hoteli imeti stališča zato, da bi se izognili pomoti, zakaj motiti se je človeško. Lahko bi stališča ne bilo, ker imamo na voljo premalo znanja o stvareh, o katerih naj bi imeli skupno in jasno stališče. Lahko pa skupnega stališča preprosto ni mogoče oblikovati, ker se tisti, ki ga naj bi zastavili, ne morejo sporazumeti o izhodiščih.

Prvi dve možnosti sta klasično jugoslovanski, tretja je klasično slovenska. Za nobeno ceno odstopiti za malenkost od svoje ideje, pa čeprav se navsezadnje ne bi mogli dogovoriti o ničemer. Slovenska navada, da grizeš svoj lastni rep, nas spominja na obešenjaški humor, ob kaki drugi priložnosti na obujanje Levstikovih, Tavčarjevih in Cankarjevih časov, vse skupaj pa na nezrelost, ki je smešna samo v šaljkah, v političnem življenju pa tragična in grenka. Saj nismo le Slovenci ljudje z različnimi idejami, taki so tudi drugod, pa vendar znajo pozabiti malenkosti, če rešujejo vprašanje skupnih in dolgoročnih koristi. Popuščanje v malenkostih, da bi vsi skupaj nekaj imeli od znanja, mnenj in izkušenj, je nujno kompromis, lahko bi sicer temu rekli tudi »politična igra« ali kako podobno, kar ne zveni najbolj prijetno, toda politična igra je tudi to, če je politično vodstvo zaradi notranje prikrite nesloge v nekem trenutku ostalo brez stališč. Vse skupaj seveda ni samo slovenska prirojena posebnost, nekaj takega vedenja je ostalo tudi zaradi dokaj trdih udarcev v zgodnjih časih jugoslovanske družbe ali nazadnje ob cestni aferi, ko naj bi bila slovenska načelna enotnost največja in najgloblja nevarnost za jugoslovansko državo, toda to ni opravičilo, vsaj dokončno ne. Tudi drugi narodi ali druge republike so kdaj pa kdaj dobile kakšen opomin, pa so se tedaj vse strukture strnile v eno samo gmoto in ni bilo govora, da bi se enotnost podrla zaradi akcije od znotraj.

Ljudje smo na srečo pozabljivi in se radi o zadevah, ki so minile, pogovarjamo tako, kot da bi se dogajale v kameni dobi. Toda spet, na srečo, človeški možgani shranijo nekatere prvine preteklosti zato, da bi na temelju izkušenj znali usmerjati ljudi v prihodnosti. Prav zaradi tega jim včasih tudi uspe, da predvidijo polom, ki bi se mu ne mogli izogniti, če bi se držali meril, ki so se že kdaj v preteklosti pokazala za neprimerna.

Pa naj bo konec slepomišenja: naj nam bo všeč ali ne, leta 1970 na novo zastavljamo elemente jugoslovanske federacije. Vsem je bolj ali

manj jasno, da gre za dolgoročne temelje življenja jugoslovanskih narodov in narodnosti. In znova slovenska stališča, skupne in enotne poglede, še vedno iščemo. Vsi drugi se dobro zavedajo velikanskega pomena, ki ga ima opredeljevanje nove jugoslovanske zveze, pa zato nočejo izpustiti priložnosti, da bi opredelitev vsebovala tudi elemente njihovega stališča. Slovenci to pot sicer nismo zadržani zato, ker bi bili zavestno in prepričano tako širokosrčni, da bomo sprejeli vse, kar bo nastalo drugod v bistveno drugačnih razmerah. Gre preprosto za to, da se težko sporazumevamo o svojem skupnem interesu — da se ne moremo sporazumeti o svojem slovenskem stališču, ki bo rezultat naših potreb in naših izkušenj in naših pogledov na jugoslovansko skupnost. Tega seveda ni lahko narediti, toda ali je vedno treba čakati na usodne trenutke, ko naj se pokaže slovenska složnost! Ali ne bi morda vsaj malo začeli misliti o sodobnem narodu, kjer je treba včasih stopiti velikodušno prek malenkosti (toda vedeti je treba, kaj je pglavitno in kaj obrobno), da bi dosegli širši smoter! Tistim, ki niso poznali predvojnih strankarskih spletk in umetnega razpihovanja šovinizma, ozkega in omejenega interpretiranja slovenskega nacionalnega interesa, še na misel ne pride, da bi rinili nazaj. Toda zametavanje potrebe, da vendar že enkrat opredelimo slovensko moderno bit, če so to storili vsi drugi jugoslovanski narodi, ustvarja najbolj ugoden položaj ravno za razvijanje neprimernih in zastarelih tez o slovenstvu in o slovenski republiki v jugoslovanski državi.

Ljubljana 13. XI. 1970

M. MURKO

ZAKAJ STE PONOVLILI OBTOŽBE?

(V premislek Krmpotičevi, Letici in drugim)

Ne moremo vedeti, kaj se bo v času od nastanka tega zapisa do datuma njegove objave zgodilo glede razkrivanja resnice o »invaziji« Slovencev na istrsko obalo in o »kitajskem zidu« za vse druge na slovenski jadranski obali. Zaradi posebne logike nekaterih piscev zagrebškega Vjesnika u srijedu in njihovih somišljenikov na RTV Zagreb je namreč nadaljnji razplet popolnoma nepredvidljiv.

Prve obtožbe o tem je zapisala, kakor je znano, Neda Krmpotić v Vusu 19. avgusta v komentarju »Varijacije na jadranske teme«. Iz konteksta tega njenega zapisa, pa tudi prejšnjih, lahko razberemo, da naj bi delovnim ljudem s Hrvatske odtujevali njihove proizvode in naravne dobrine na razne načine. Med drugim je zapisano tudi, kako so razprodajali čudovito jadransko obalo nehrvatskim organizacijam in »novopečnim socialističnim bogatašem« iz »sosednje« republike, medtem ko je obala te »sosednje republike« rezervirana samo za domača podjetja in pa za devizni turizem. Zato pa se tudi delavski turizem in pa otroška okrevališča iz te »sosednje republike« morajo naseljevati na hrvatski jadranski obali.

Vsem je bilo takrat jasno, da se te obtožbe Krmpotičeve (samo nje-ne?!) nanašajo na Slovence, na slovensko socialistično republiko, na slovenske »novopečene socialistične bogataše«. Že 23. avgusta je dokaj umirjeno reagiralo slovensko Delo in izrazilo upanje, da stališče Vusa ne pomeni, da so postali slovenski množični turizem, počitniški domovi, otroške kolonije in »socialistični bogataši« nezaželeni na delu hrvaške jadranske obale, pa tudi upanje, da zaradi »vusovskih« pogledov ne bo na slovenski jadranski obali prišlo do resničnega zapiranja pred drugimi. Na obtožbe Krmpotičeve smo reagirali tudi v naši reviji.¹ Avtor je v zapisu upravičeno ugotavljal, »kateri končni učinki in rezultati se želijo doseči s takšnim načinom tempiranja določenih sugestij jugoslovanski oziroma predvsem hrvatski javnosti... boj za odpravo deformacij in protislovij in za afirmacijo teženj naprednih sil v jugoslovanski družbi in gospodarstvu (napredne sile z enakimi težnjami pa so v vseh nacijah, republikah in regijah naše države!) izključno ali pretežno s pozicij interesov ene nacije ali republike (pa čeprav ji še tako priznavamo pravico do teh interesov) je neučinkovit in jalov«.²

Potlej se je zdelo, da je cela stvar končana, ostale so slovenske otroške kolonije, počitniški domovi, pa tudi vikendi »novih socialističnih bogatašev« na hrvatski jadranski obali, ostalo je zelo razvito sodelovanje istrskih obalnih občin, slovenskih in hrvatskih, ostala je tudi Neda Krmpotič z rubriko »Govoreči otvoreno«. Zdelo se je že, da je bilo vse skupaj samo naključna epizoda, morda celo spodrsrljaj, ponesrečen izdelek zaradi slabe volje ali neprespane noči katerega od Vusovih urednikov. To tembolj, ker je naše (slovensko) časopisje objavilo tudi podatke republiške gospodarske zbornice, ki demantirajo obtožbe, in ker nam ni v Vusu nihče predočil drugačnih podatkov ali pa objavljene podatke izrecno zavrnil.

Toda nenadoma je 9. novembra stopil na prizorišče Zvonko Letica s svojo TV oddajo v seriji Stop, z oddajo, ki jo je ljubeznivo prevzel tudi ljubljanski TV studio. Z. Letica je obtožbe v listu obnovil in dokazoval, kako je slovensko obalno področje (občine Koper, Izola, Piran) zaprto in zainteresirano zgolj za devizni turizem, da se tu ne morejo uveljavljati podjetja iz drugih republik, da ob cestah ob slovenski obali ni mogoče postavljati reklamnih tabel za podjetja zunaj tega področja, in podobno. Letica je to storil nekoliko spretneje kot Krmpotičeva. Obtožbe je »dokumentiral« tako, da je manipuliral z živimi izjavami eminentnih gospodarstvenikov in politikov, pa tudi z drugimi, da bi bila stvar čimbolj prepričljiva in »dramatičnost« odtujevanja dobrin, ki da so last hrvatskih ljudi, čimbolj nazorna. Del nadaljnjega razpleta (zapleta?) je našim bralcem najbrž znan. Slovenska javnost je reagirala ostro in dokumentirano. Še posebej to velja za sejo koprskih občinskih skupščine, na kateri so bili navzoči tudi predstavniki sosednih občin iz Hrvatske: iz Buzeta, Umaga, Buj in Novigrada, o čemer je osrednje časopisje pri nas obširno poročalo.³ Ne gre ponavljati vseh objavljenih argumentov ali navajati zapisov v Ljubljanskem dnevniku, mariborskem Večerju, na ljubljanskem radiu in televiziji. Do primera pa bo bržkone kmalu zav-

¹ I. Ravnikar, »Na spolzkih tleh«, Teorija in praksa, št. 10/1970.

² Prav tam.

³ Delo, 18. nov. 1970, z naslovom »Hudo potvarjanje resnice« in Delo, 19. nov. 1970, z naslovom »Resnica o 'kitajskem zidu'«.

zel stališče tudi slovenski izvršni svet, ko bo moral njegov predstavnik odgovoriti na poslansko vprašanje, postavljeno na zadnjem zasedanju republiškega zbora slovenske skupščine.

V vseh omenjenih zapisih so ob tem dogodku zastavili že številna vprašanja: kdo želi škodovati vse boljšemu razvoju sodelovanja v korist občin, delovnih kolektivov in vseh prebivalcev tega dela Slovenije in Hrvaške in zakaj? Ali gre res le za nepoznavanje resničnega stanja? Kaj vse to pomeni ob številnih srečanjih najvišjih predstavnikov Slovenije in Hrvaške, o katerih je bila naša javnost optimistično informirana?

Jaz pa bi želel vprašati še tole: zakaj so na TV kot najbolj množičnem in vplivnem mediju ponovili obtožbe, potem ko je slovenski tisk namigovanja in obtožbe v Vusu dovolj argumentirano pa tudi umirjeno zavrnil? So morda tisti, ki so odobrili, da se obtožbe ponovijo, ali so celo k temu spodbudili, menili, da je umirjeno reagiranje na Vusovo pisanje znamenje slabosti napadenega, ki ga je treba dotolči do kraja? Kdo ustvarja v zagrebški RTV hiši in v Vjesnikovi hiši ozračje, v katerem pišoči in pismeni ljudje zgublajo razsodnost in ne ločujejo več dejstev od izmišljotin, pa tudi prizadevanj za polno suverenost narodov, narodnosti, republik in pokrajin v naši federativni skupnosti od **nacionaliziranja** vsega in vsakogar, ki ne pripada izbranemu, določenemu narodu?

Tega, poslednjega, nisem vprašal lahkega srca. Toda: ni več mogoče verjeti, da gre le za naključne spodrsaljaje, napake in pomote. Kakor je videti, gre za zaslepljenost posebne vrste.

Z. ROTER

NI VEDNO MOLK ZLATO

Pred nami je Londonovo Priznanje in Gavrasov film z istim naslovom. Pričevanja o »očiščevanju« čehoslovaške partije prihajajo v našo javnost ravno v času, ko v tej naši prijateljski deželi znova oživljajo metode, ki smo jih (vsaj mislili smo tako) s petdesetimi leti za vselej »spravili« na (temne) strani zgodovine delavskega gibanja. Kajpak, avgustovska intervencija sil Varšavskega pakta izpred dveh let nas je opozorila, da strategija in metode, ki jim kratko in jedrnato pravimo »stalinistične«, še zdaleč niso zgolj zgodovina. Tedaj se je jugoslovanska zveza komunistov trdno postavila na stališče, ki (v skladu s politiko nevmešavanja v notranje zadeve drugih držav) odločno odreka komurkoli, pa naj bo to Sovjetska zveza ali katerakoli druga sila, velesila ali supersila, da bi po svoji (Čehom in Slovakom pa očitno tuji) pameti krojil usodo drugi državi, čeprav z enako — socialistično — ureditvijo. Jugoslavija je med prvimi stopila ob bok Čehom in Slovakom, ki so z januarsko renesanso napovedali podobno pot, kot jo je Jugoslavija ubrala po vojni. Jugoslavija je informbirojevski pritisk vzdržala. Čehoslovaško je intervencija Varšavskega pakta zlomila. . .

... in zdaj je spet, po slabih dveh desetletjih, na sporedu »očiščevanje« partije, ki so jo »okužili« Dubček in njemu podobni. Na praškem procesu, ki ga opisuje Arthur London v Priznanju, je bilo štirinajst obtožencev med drugim obtoženih sodelovanja s »Titovo kliko«, ker so verjeli v jugoslovansko pot v socializem. Tudi oktobrskim osmim »renegatom« — Pachmanu, Batteku, Tesaru, Vaculiku, Havelu, Kohoutu, Neprašu in Hochmanu — bi konec koncev lahko prilepili podobno »umazano« etiketo. Bo tokrat naša zveza komunistov molčala?

Proces zoper osmerico češkoslovaških komunistov je bil (po agencijskih vesteh) napovedan za 15. oktober;¹ na njem naj bi jim sodišče sodilo za »ogrožanje republike in dejavnost, ki je v nasprotju z ustavo ČSSR in naperjena proti prijateljstvu in zavezništvu s Sovjetsko zvezo«. Kazalo je že, da smo neposredno pred reprizo političnih procesov izpred slabih dveh desetletij; kasnejše sporočilo, da so izpustili družboslovca Jana Tesara in Rudolfa Batteka ter prepeljali šahovskega velemojstra Ludeka Pachmana v bolnišnico², pa je proces postavilo pod (le časovni?) vprašaj.

Očitno je, da bi bil proces (ali več procesov; za manj pomembnimi zagovorniki bi v nadaljevanju pred sodni zbor kaj lahko postavili tudi nosilce januarske politike) logično nadaljevanje ali sklep političnih represalij po 21. avgustu 1970. Seveda je možno (a kaže, da malo verjetno), da do procesov res ne bo prišlo, kot je Gustav Husak obljubljal in zatrjeval. Ali da bi obtožene »milo« sodili ali jih pomilostili. Razlika med vsemi temi možnimi variantami pa je le formalne narave, bistvene razlike ni: pristaši januarske politike so spoznani za krive, pa naj jih za take spoznajo po sodni ali »samo« po partijski poti, naj jih spravijo v zapor ali izključijo iz partije, naj jih vržejo iz službe ali postavijo na nižje delovno mesto — vse to se je že zgodilo prvi »garnituri«, ki so jo obsodili na politični proces, in morda naslednjim (a tudi že prejšnjim) le zato, ker so zagovarjali neko politiko.

Mar ni vseeno (kot je zapisal Zola sredi Dreyfusove afere v Aurore 12. septembra 1899), ali bomo videli tolpo prič, ki usmerja razprave, ki se vsak večer posvetuje, kakšne sumljive besede bo nastavila naslednjega dne, ki terorizira in zasramuje vsakogar, kdor se ne strinja z njo, in groteskno državno tožilstvo, kako razširja meje neumnosti in zapušča prihodnjim zgodovinarjem razsodbo, ki bo zmerom zbujala začudenje zaradi svoje brezumne ničevosti, ali pa bomo priča amnestiji, o kateri je Zola dejal: »Jaz pa sem rekel, da je amnestija naperjena proti nam, ki smo branili pravico; s hinavsko in žaljivo dobrohotnostjo nam je zamašila usta, da bi rešila prave zločince in tako stlačila v isto vrečo poštenjake in lopove.«³

Vse možne razrešitve procesa »očiščevanja« partije v ČSSR iščejo krivce za januarsko politiko, krivci so lahko pomiloščeni, a so še vedno nečesa krivi.

Res, čistke v partiji so stvar partije same. Toda: delavsko gibanje že vse od začetka hoče preraščati nacionalni okvir, noče se izolirati od sorodnih gibanj zunaj svojih meja. Socializem je mednaroden, svetoven proces;

¹ Delo, 8. oktobra 1970.

² Delo, 24. oktobra 1970.

³ Navajamo po: Armand Lanoux, Dober dan, gospod Zola, CZ, Ljubljana, 1965, str. 392 in 394.

»delovna množica«⁴, o kateri govori Lenin, je tedaj lahko le svetovna delovna množica.

Lenin pa pravi: »... Toda kar se tiče ocene ljudi, kar se tiče negativnega odnosa do ljudi, ki so se 'prislilinili', 'zakomisarili', 'zbirokratizirali', so nasveti nepartijske proletarske množice ... v največji meri dragoceni. Delovna množica ima silno tenak čut za razliko med poštenimi in vdanimi komunisti, in takimi, ki zbuja odpor človeku, ki si v potu obraza služi kruh, človeku, ki nima nikakih privilegijev, ki se mu ne odpira nobena pot do 'gosposke'.«⁵

Kakšen je odnos Slovakov in Čehov do Husakove partije in Strougalove vlade, dobro vemo, čeprav tega ne morejo javno manifestirati kot javnost drugod po svetu. Vsakdo, kdor je obiskal to državo, tudi dobro ve, kako ta nemočna javnost brez orožja (množičnih sredstev obveščanja) ceni Tita in Jugoslavijo, ne le zaradi junaške zgodovine jugoslovanskih narodov, marveč (predvsem) zaradi stališča naše zveze komunistov ob avgustovski intervenciji. Tak je tedaj češkoslovaški »tenki čut« do čistk v njihovi partiji, »mera dragocenosti« pa je za KP ČSSR očitno enaka ničli. Ugotavljati, v čigavem interesu so v resnici partijske čistke na Češkoslovaškem, je očitno odveč!

Morda je »češkoslovaški primer« res zdrknil na raven »družinske afere«,⁶ a le v krogih diplomacije. Javnost je, prepričan sem, drugačnega mnenja. In če je jugoslovanska vlada zadovoljna, da se je žarišče mednarodne napetosti in negotovosti sredi Evrope tako mirno ohladilo, potem avantgarda jugoslovanskega delavskega razreda s sedanjim položajem na Češkoslovaškem vendarle ne sme biti zadovoljna, še manj se lahko z njim strinja, če ima svoj »credo«. Če ima Zveza komunistov Jugoslavije »za neodvisnost takšen položaj in takšne odnose med narodi, ki onemogočajo kateremukoli narodu ali državi, da bi vsilila svoje interese in svojo voljo drugim narodom«,⁷ in če »komunisti delajo povsod za združitev in sporazum demokratičnih strank vseh dežel in ne marajo skrivati svojih nazorov in namenov ...«,⁸ potem morajo njeni člani ob češkoslovaškem »očiščevanju« javno in jasno povedati, kaj mislijo o takih postopkih, denimo tako, kot so to storili ljubljanski študentje.⁹ A to v danem trenutku ne zadostuje!

Kakšni so naši nazori o razvijanju socialistične (samoupravne) skupnosti, nam je slej ko prej jasno. Zapisani so v programu ZKJ. Prav gotovo so vse prej kot identični s prakso, ki smo ji prav zdaj priča na Češkoslovaškem. Ob njej bi morala tudi »uradna« Zveza komunistov Jugoslavije odkrito izpovedati svoja stališča, kajti s tem bo podprla iniciativo od spodaj, formalno ali neformalno! Če bo ZKJ uradno molčala, če bo ostala pasivno lojalna, bo to v danem trenutku lahko pomenilo le, da se strinja z najnovejšimi verzijami partijskih čistk, ki smo jih pripisovali le stalinističnemu obdobju. Ob dosedanji angažiranosti zveze komunistov bo molk pomenil strinjanje s položajem v ČSSR, priznanje stanja,

⁴ Lenin, O čistki partije, Izbrana dela IV, CZ, Ljubljana 1950, str. 553.

⁵ Prav tam.

⁶ J. Stanič, Politika in javno mnenje, TIp, 10/1970.

⁷ Program ZKJ, Komunist, Ljubljana 1961, str. 68.

⁸ Marx-Engels, Manifest komunistične partije, CZ, Ljubljana 1958, str. 59.

⁹ Pismi predsedstvu ZKJ in predsedstvu CK ČSSR, ki so ju podpisali skupina študentov-komunistov, izvršni odbor skupnosti študentov in mednarodni odbor skupnosti študentov.

ki ga je vzpostavila Sovjetska zveza in — kot skrajna posledica — odrekanje svojemu lastnemu »credu«.

Protest ali vsaj jasno izražena stališča najvišjih forumov ZKJ, s katerimi bi ovrgli molku pripisano strinjanje z dogodki na Češkoslovaškem, ki jih doživljamo, pričakuje morda še kdo drug, ne le jugoslovanska javnost.

S. SPLIHAL

NERAZVESELJIVE ŠTEVILKE

Naša gledališča niso v zavidljivem finančnem položaju. Pri tem ni mogoče valiti krivde na njihovo preveliko številnost, torej na prezasičenost Slovenije z gledališči: od leta 1939 do danes se je število gledaliških sedežev na prebivalca v SRS povečalo le toliko, da smo imeli leta 1939 po 728 prebivalcev na en sedež, danes pa imamo na en sedež 664 prebivalcev.¹ Verjetno ni dejavnosti v Sloveniji, ki bi doživela od 1939 do danes tako skromen razmah. Pred petnajstimi leti je bil položaj drugačen, ampak potem, ko so zaprli gledališča v Ptuj, Kranju in Kopru, ne moremo govoriti o hipertrofiji na tem področju.

Vzroki za finančno mizerijo so drugod.

Prvi: nekatera področja družbenih dejavnosti ne morejo v korak z naglo rastjo produktivnosti, ki jo povzroča v svetu tehnološka revolucija. Če ima delavec v tovarni danes za 100 odstotkov višji dohodek kot pred 10 leti, ga ima zato, ker je s tehnološko revolucijo toliko zvišal produktivnost. Umetniki s tem razvojem ne morejo v korak: ne moremo igrati Mozartovega koncerta vsako leto za 7% hitreje, ne moremo vsako leto za toliko hitreje igrati gledaliških predstav. Tako so postale nekatere dejavnosti v družbi — med njimi kultura — dražje. In kolikor hitrejši je razvoj v industriji in drugih dejavnostih, kjer učinkuje tehnološka revolucija, toliko dražje so storitve tistih, ki ne morejo v korak s tem razvojem, npr. kulture. Kajpada je moč povečati produktivnost kulturnih delavcev s tem, da jih vključujemo v nova občila, ki močno širijo krog gledalcev, poslušalcev — ampak naš radio, film in televizija ne plačujejo za storitve kulturnih zavodov takih cen, da bi bilo mogoče s tem denarjem nadomestiti zaostanek.

Drugi: ob tem ko so postale te dejavnosti dražje, pa so družbeni izdatki za kulturo relativno celo upadli. Nerazumljivo, ampak resnično: odstotek narodnega dohodka v Sloveniji, namenjen kulturi, je bil leta 1965 0,75, 1966 0,67, 1967 0,64, 1968 0,49 in 1969 0,46. Torej nepretrgano in stalno upadanje, v petih letih od 0,75 na 0,46. Te številke govorijo same zase in jim ni kaj dodajati.

In kako bo v prihodnje?

Stabilizacijski programi za uravnovešanje našega gospodarstva, ki jim pritrjujejo tudi kulturni delavci, saj je inflacijski vrtiljak najhuje udaril prav družbene službe, predvidevajo v prihodnjih letih rast družbenega pro-

¹ Po podatkih republiškega sekretariata za prosveto in kulturo SRS.

izvoda za 5 do 5,5 % letno. Veseli bomo lahko, če bomo dosegli samo 6 — 8 % inflacijo, saj so se v ZR Nemčiji, Franciji, Italiji in drugod sprijaznili s 3 do 5 % inflacijo. Realno je torej predvidevati porast nominalnih osebnih dohodkov v gospodarstvu za 12 % letno. Splošna poraba pa naj bi rasla skladno z nacionalnim dohodkom ali po možnosti še v nekoliko manjšem odstotku.

Kaj sledi iz teh števil?

Vzemimo za primer eno od večjih slovenskih gledališč.

To gledališče ima skupnega dohodka 3,441.487 novih dinarjev letno. Od tega izda za osebne dohodke bruto 2,180.559 dinarjev. Svojega dohodka ima 856.115 dinarjev, pri tem dobi za prodane vstopnice 693.525, drugo so dohodki od oglasov, TV prenosov in podobnega.

Letos je to gledališče dvignilo cene vstopnic za 25 %.

Neto osebni dohodek umetnika z visoko izobrazbo je povprečno 1.700 din mesečno — v gospodarstvu ima strokovnjak s primerljivo izobrazbo in kvalifikacijo 2.600 dinarjev.

V prihodnjih treh letih bodo prejemki moža v gospodarstvu rasli po tehle stopnjah: 1970—100, 1971—112, 1972—125,42, 1973—140,46.

Prejemki moža v gledališču pa bodo rasli po tehle stopnjah: 1970—100, 1971—105, 1972—110,23, 1973—115,76.

Če bi hoteli s svojimi dohodki doseči v gledališču isto stopnjo rasti, bi morali dvigniti ceno vstopnic do 1973 za 77,66 % ali za 25,88 % na leto. To pa je samomor, izguba občinstva, ki ob predvidenih veliko nižjih odstotkih rasti cen in osebnih dohodkov takega zvišanja cen kulturnih uslug ne bi sprejelo.

In z vsem tem bi dosegli samo to, da bi dohodki umetnika rasli v enakem odstotku kot bodo rasli dohodki zaposlenih v gospodarstvu — o kakem nadomeščanju velikanskega zaostanka ni govora!

Tako je torej ta račun, milo rečeno, nerazveseljiv.

Absolutni zneski, za katere gre, pa vendarle niso taki, da bi bilo treba obupati in se vdati v usodo. Lani je republiški sekretariat za prosveto (in kulturo) izračunal, da bi za sanacijo kulturnih dejavnosti v Sloveniji potrebovali trideset milijonov, ali po starem, tri milijarde starih dinarjev.

Ali tega denarja res ni mogoče nikjer dobiti?

Kdo je pripravljen verjeti, da to ni mogoče?

Če pustimo zaostanke in njihovo nadomestilo ob strani, ostane nič kaj razveseljiva perspektiva prihodnjih let. Kajpada, račune za inflacijo mora nekdo plačati — in očitno je, da jih bodo plačale družbene službe, da bomo torej jemali iz substance, ker gospodarstvo še ni dovolj močno, da bi to samo opravilo.

Torej ni treba nobenega preroškega daru za napoved, da bodo v prihodnjih letih pretresale hude finančne (kot njihova posledica pa kadrovske, samoupravne, vodstvene itd.) krize celo vrsto družbenih služb: javno upravo, armado, kulturo in še kaj.

Taka je trezno in realno predvidena perspektiva, brez jadikovanja, brez obtoževanja.

S čimer ne pravim, da v prihodnjih letih ne bo še tega, namreč jadikovanja in nazadnje tudi obtoževanja.

M. MIKELN

IDILA IN RESNIČNOST

PRAVIJO, da je po toči zvoniti prepozno. Torej naj to pomeni, da je prepozno zvoniti s Koroško, z manjšino, s plebiscitom, ker je pač vse skupaj minilo, ker živimo v kozmopolitskem času, ker se Evropa združuje, ker meje zgublajo svoj nekdanji pomen, ker narod postaja zastarela kategorija za sitne profesorje in prenapete borce za meje slovenskega nacionalnega prostora.

PRAVIJO, da je prepozno zvoniti tudi po slovesnih proslavah nekega dogodka iz slovensko-avstrijske zgodovine v sosednji državi, čeprav je le—ta svojo privrženost svobodi, demokraciji, evropejstvu in odmiranju meja izrazila na tako nedvoumne nacionalne načine, da se mora človek v resnici potruditi, da ne bi ničesar videl in slišal.¹ Govorili so o svobodni in nedeljivi Koroški, o tem, da plebiscit pred 50 leti ni bil zmaga nacionalizma, pač pa demokracije, o tem, da je ljubezen do domovine pred pol stoletja ohranila enotnost Koroške, govorili so o strpnosti, Evropi, o vsem, skratka — samo o Slovencih ne — čeprav je šlo zanje, če se preveč ne motim.

PRAVIJO, da se zanje ne splača zgubljeni živcev. Da so slabi Slovenci, da so svojega položaja sami krivi zaradi svojih razprtij, svojega pomanjkanja samozavesti.² Blagor tistim, ki jih pamet ne sili, da bi pogledali dalj od svojega nosu in videli dragocene primerjave med Slovenci v domovini in zamejskimi Slovenci. Mi, mi seveda še nikoli nismo bili sprti, vedno smo imeli jasna in odločna slovenska stališča. S polovičarji — zamejskimi Slovenci — znamo biti primerno strogi, zato pa smo pripravljeni navezovati najbolj pristržne stike z abstraktnimi Avstrijci, al! še bolje, z imaginarnimi sosedi. Abstraktnimi zato, ker smo jih očistili preteklosti in so zdaj že skoraj za nas nadnacionalna, kozmopolitska kategorija, ki nima nič skupnega z včerajšnjimi abwehrkämpferji³, imaginarni pa zato, ker smo njihov socialistični program vzeli za čisto zlato.

¹ »Treba je bilo videti kaj vem kakšne grenclandšaftarje, kako so z zariplimi obrazi vzklikali gesla o svobodni in nedeljivi Koroški, kako so pred tribuno razvijali gesla s protislovensko vsebino, treba je bilo videti vso to množico, kako se je v karnevalskem sprevedu valila (med njimi tudi ŠTUDENTJE, smešno nakičeni, z bridkimi sabijami v rokah), ploskala in vzklikala, samo zato, da bi dokazala (komu le? sebi?), kako tukaj neomajno gospodari, kako njihova ekstatična volja zmaga vse ovire (slovenske kajpada) na poti k svobodi, napredku in takim rečem.« Drago Jančar: »Kako bi človek ne pisal pamfletov po tem 10. oktobru?«, Naši razgledi, 13. nov. 1970.

² »In koga ne bi minila volja do svojega jezika in te tradicionalne narodne zavesti, koga ne bi zgrabil obup in letargija, če bi živel sredi tistih, ki smo jih videli korakati in vzklikati — in biti iz dneva v dan izpostavljen njihovim perverznm napadom, njihovem vztrajnemu in kategoričnemu zaničevanju... Saj res, kako je s psiho teh, nikoli do kraja emancipiranih čudakov, ki ob vsem, kar doživljajo, še vedno govorijo svoj jezik in izjavljajo, da so Slovenci?« Prav tam, str. 632.

³ »In ko so se 10. oktobra 1970 prikazala na tablah z edino priznanimi nemškimi krajevnimi napisi ponekod na dvojezičnem podeželju napleskana tudi domača slovenska imena, je vsa Koroška, sodeč po pisanju tiska, demokratično medlela od ogorčenja nad takšnim omadeževanjem njenega nikakor nacionalističnega obraza.« Janko Pleterski v Delu, 31. oktobra 1970.

Kdo bi kvaril odnose z manjšino, ki se pusti izzivati z velikonemškimi gesli in ki kdaj pa kdaj zgubi živce? Seveda tudi take manjšine ne maramo, ki bi metala bombe, saj bi nam potem še kdo dejal, da se zavzemamo za nasilje. Ne, naj se v ilegali bodejo s pravimi Avstrijci, mi pa bomo skrbeli za dobre sosedске odnose z abstraktnimi Avstrijci.

PRAVIJO, najprej dobri sosedски odnosi, potem pa vse drugo. Kaj so dobri sosedски odnosi? V mednarodnem pravu bi temu rekli miroljubna koeksistenca med sosednimi državami, ne glede na politične sisteme. Ali gre za to? Tudi, toda gre še za dobre odnose med sosedoma, ki morata živeti skupaj in se gospodarsko potrebujeta. Kdo skrbi za dobre sosedске odnose? Oba soseda. In kaj, če se zanje čuti odgovornega en sam? Bodisi da noče imeti problemov bodisi da jih noče videti.

PRAVIJO, da je dobra tista politika, kjer vsaka stran nastavi svoj program ravno tako visoko, za kolikor ve, da bo morala popustiti v soočenju. To seveda velja le, če gre za politiko enakopravnih partnerjev, ki jima je toliko do sporazuma, da sta pripravljena popuščati v dobro končnega smotra. Zgodi se, da je pripravljen popuščati en sam. Tedaj bi tisti, ki ničesar ne vedo o zakonitostih modernih sosedskih odnosov Jugoslavije z Avstrijo in Italijo (obema je po zgodovinskih izkušnjah načeloma kaj malo zaupati), rekli, da gre za diktat. Pa ne, da bi to hudo besedo narobe razumeli. Časi preprostega diktata so že zdavnaj minili, zdaj je v modi drugačna pot. Na primer, zavajanje partnerja, ki je preveč lahkoveren in ki bi bil rad prijatelj z vsem svetom in ki rad presliši neprijetnosti, če gre za kaj »višjega«, »bolj dolgoročnega«, »pomembnejšega za človeštvo«. Pozabiti na manjšino oziroma dovoliti velikonemške napade nanjo⁴, to bi sodilo v okvir prepričanja, da je narod zastarela kategorija. Toda nikar preveč zaupati futurologom amorfnih, nadnacionalnih in anacionalnih človeških skupnosti! Vsaj tedaj ne, kadar nasprotna stran, ki smo jo mi oprali nacionalnih elementov, še kako pozna narod, in ta narod je za Slovence zelo konkreten! Korakati, govoriti o tem, da bi bilo zdaj spet treba v boj za svobodno in nedeljivo Koroško, mahati s sabljo in kadihom hkrati, to ni isto kot govoriti o miroljubni koeksistenci. Da, vedno dobri sosedски odnosi, dokler eden od sosedov ne poskusi izkoristiti teh dobrih sosedskih odnosov za svojo posebno interpretacijo sosedskih odnosov.

PRAVIJO, da v sili hudič muhe žre. Če naj to pomeni, da se čutimo tako šibki, da na zunaj ne moremo delati nič drugega kot kimati na vse, kar kdo reče, potem bi bilo dobro, če bi o tem spregovorili, ne pa nemoč zavijali v celofanske fraze. Zakaj če bi storili to, potem bi morda naredili izbor med bolj in manj pomembnimi problemi in se obrnili nanje. Kaj je z nacionalno zavestjo? Še nikoli niso te zavesti gojili tako, da mlade generacije načrtno niso obveščali o vseh zadevah, ki so za narod bistvenega pomena. Koliko mladih ljudi ve, kaj je pravzaprav s koroškim plebiscitom? To je pač sramotno obdobje, kriva je bila velikosrbska, socialnodemokratska in ne vem kakšna politika, kar je, žal, vse res, toda to ni odgovor na vprašanje, zakaj so morali borci za severno mejo čakati tudi v novi Jugoslaviji še 25 let, da so dobili vsaj

⁴ »Varujejo naj narodnost tostran in onstran Drave!« (geslo upokojenega majorja Franza Kohla 10. oktobra letos). »Da ima v mislih nemško narodnost in ne kake avstrijske, je vsakomur kazal s šopkom hrastovega listja, ki ga je imel pripetega na suknjič.« Prav tam.

priznanje za tisto, kar jim je uspelo ohraniti slovenskega ozemlja.⁵ To ni niti odgovor na vprašanje, zakaj smo po porazu nacizma, ki so mu lepo pomagali tudi nekdanji abwehrkämpferji, morali drugič zgubiti Koroško. In o neizpolnjevanju določil avstrijske državne pogodbe? Pa ni treba kriviti ljudi, da premalo berejo. Če je državi do tega, da ljudstvo misli in ukrepa na določen način, potem je treba sistematično (tako kot navsezadnje dela Avstrija) graditi nacionalno zavest in opozarjati ljudi na določene pomembne točke. Ujeti v nerazumno dosledno razlago dobrih sosedskih odnosov, ki tukaj izgubijo smisel, tega nacionalnega referendumu ne moremo pripraviti.

PRAVIJO, da so politiki odgovorni narodu za vse, kar delajo v njegovem imenu. In če bo kdaj spet treba preskusiti narodnostno trdnost Slovencev, ali bomo tedaj zbirali razpršeno Slovenijo proti narodnostno trdni Avstriji? Saj so na slavju v Celovcu klicali gesla za brate »na tej in oni strani Drave«! Saj so že zdavnaj odkrili v Gradcu spomenik, ki zlovesče zaokroža zgubljeno domovino tja do Celja, Maribora in Ptuja? Ali je to v resnici osamljen dogodek, izliv degenerirancev, ki nimajo na Koroškem nobenega vpliva in ugleda? Jih je kdo napadel, jim prepovedal šovinistično delovanje v korist nemštva? Žal opozarjajo na tako stanje pri nas samo publicisti, profesorji in kdaj pa kdaj novinarji. Tudi ta glas je nadležen, vendar pa očitno ne preveč, da bi jugoslovansko državo zbudil iz spanja pravičnega.

PRAVIJO zato, da bi bilo zoper dobre sosedske odnose, če bi naši diplomati protestirati proti pisanju nacionalističnih časnikov, ki so daleč od dobrega sosedstva v še tako širokem pomenu besede. Zato pa je mogoče, da bo avstrijska diplomacija protestirala zaradi »sovražnega« pisanja Štefana Kališnika, Draga Jančarja in Janka Pleterskega. In mi bomo sklonili glave, zamrmrali, da gre za prenapete Slovence, ki, hvala bogu, niso značilni za Slovenijo in Jugoslavijo, ter molčali tako dolgo, da o Slovencih onstran meje v resnici ne bo več kaj govoriti.

Ljubljana, 8. XI. 1970

M. MURKO

CERKEV IN KOORDINACIJA

Tistim, ki iz poklicnih ali iz drugih razlogov spremljajo dogajanja v odnosih med našo državo in katoliško cerkvijo, je veliko pomenilo, ko so zvedeli, da se misli SZDL (Socialistična zveza) poslej načrtneje in temeljiteje ukvarjati »z urejanjem odnosov med Cerkvijo iz samoupravno družbo«. Videli so dober znak v tem, da so bili pri republiški konferenci socialistične zveze ustanovili koordinacijski odbor, v katerega so bili povabljeni tudi duhovniki (ne predstavniki Cerkve!) pa tudi intelek-

⁵ »Očitno gre tu v Celovcu drugače kot onstran Karavank; slovenski, jugoslovanski borci za slovensko (jugoslovansko) severno mejo so si šele pred dvema letoma priborjvali v socialistični domovini pravice.« Stefan Kališnik v Naših razgledih, 13. nov. 1970, str. 636.

tualci — katoličani: prav tako so s simpatijami sprejeli vesti o srečanjih z »duhovniki-katoličani, ki najbolje poznajo religiozna vprašanja«¹, ki jih je SZDL organizirala v oktobru in novembru v raznih krajih Slovenije v duhu pozitivnih prizadevanj so se jim kazale ugotovitve, »da je bilo do sedaj veliko nestrpnosti tako na eni kot na drugi strani... Socialistična zveza kot najširša politična organizacija je s svojim programom odprta za neverne in verne ljudi... Vedno smo smatrali, da je vernost stvar človekove notranjosti in da ni ovira za človekovo tvorno dejavnost... Želja Socialistične zveze je, da verni delujejo v okviru socialističnih organizacij in organov kot enakopravni občani, ki naj ne bodo odpravljani zaradi tega, ker so verni. Ob tem pa naj tudi katolištvo spozna, da socialistična družba resnično hoče ustvariti skupnost, ki temelji na občečloveških odnosih, kar je hkrati eno od vodil krščanstva.«² Čeprav sem povzel nekatera gesla teh srečanj le po poročilu o srečanju z duhovniki na Dolenjskem, verjamem, da so v tem duhu potekala tudi druga.

Ustanovitev koordinacijskega odbora pri republiški konferenci in napovedi o tem, da bodo podobne odbore ustanovili tudi pri občinskih konferencah socialistične zveze, sem razumel predvsem tako, da ta organizacija želi tudi na ta način poudariti svojo širino in odprtost vsem in vsakomur, ki želi v njej sodelovati na temelju njenega programa. Iz tega skem, verjamem, da so v tem duhu potekala tudi druga. znajo religiozna vprašanja«.

Pričakovati je bilo, da bo do te pobude zavzela stališče tudi katoliška cerkev. In tako je slovenski verski list Družina objavil o tem kar dva sestavka.³ V uvodniškem zapisu »Pet načel« objavljajo načela, na podlagi katerih »upamo, (da) bo mogel tudi novoustanovljeni koordinacijski odbor SZDL za urejanje odnosov med Cerkvijo in samoupravno družbo odigrati koristno vlogo.«⁴ V sestavku »Dogovori še ne morejo spremeniti ljudi« pa uredništvo v obliki intervjuja s književnikom Francetom Vodnikom razpravlja »o odnosih med Cerkvijo in našo samoupravno družbo in o pokoncilskem življenju Cerkve na Slovenskem.«⁵

Uvodnik o »petih načelih« izhaja iz predpostavke, da bi moral biti družbeni prostor za Cerkev »širši od zakristije; vera res ni kakšna folklorna znamenitost, ki se je spomniš trikrat na leto, sicer pa zlahka shajaš brez nje. Vera prevzame vsega človeka, vse njegovo zasebno in javno delovanje mora izhajati iz njegove vesti, njegove vere.«⁶ Nato pa si avtorji postavljajo vprašanje, »kako preprečiti, da nas to ne bo vrnilo k nakaterim že preživelim in ne več zaželenim oblikam javnega udejevanja vere«. To vprašanje je zares kočljivo. Zato je spraševanje o tem v uredništvu Družine vredno odobravanja in premisleka, zlasti ker menijo, da so lahko prav predlagana načela temelj tudi za napore socialistične zveze na tem področju.

Strinjamo se lahko z načelom verskega pluralizma in enakopravnosti vseh verskih skupnosti pred zakonom (prvo načelo), saj je to že dolgo ustavno načelo pri nas, le da se katoliška cerkev sprva s tem ni mogla

¹ Tako poroča o srečanju v Novem mestu Dolenjski list, 19. novembra 1970, št. 47.

² Prav tam z naslovom »Pogovor z duhovniki kot občani?«.

³ Družina, št. 22, 8. novembra 1970.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

⁶ »Pet načel«, Družina, št. 22, 8. novembra 1970. Tudi vse nadaljnje stavke ali dele stavkov v navedku navajam po istem viru, razen če ni drugače navedeno.

sprijazniti. Tudi temu (četrti načelo), da je bila »vera v preteklosti mnogokrat združevalna moč naših ljudstev«, lahko pritrdimo zlasti glede na preteklost. V sedanosti, v sekularizirani in laični družbi pa so se tudi funkcije religij precej spremenile in je zato trditev, da ima religija primarno integrativno funkcijo ljudstev, glede na rezultate modernih družboslovnih raziskav zelo problematična, kar uredniki »Družine« prav dobro vedo. »Da pa je bila vera (in nevera) dostikrat zlorabljana v to, da je naše ljudi razdruževala« (tretje načelo), je zlasti kar vere tiče še preveč točno. Strinjam se s tem, da se je treba »z vseh strani... potruditi, da se te rane zacelijo«. Obžalujem pa, da se slovensko uradno katolištvo (pa tudi Družina) vse doslej ni lotilo odkrite analize o zlorabi vere v razdruževanju slovenskih ljudi med drugo svetovno vojno in da ni z javnim obžalovanjem tega početja zares pomagalo celiti še vedno odprte rane. Načelno razpravljanje o tem namreč ne pomaga dosti in še zbuja vtis, da gre le za obvezno leporečnost v duhu časa, ne pa za pošteno odrekanje nekemu početju. Spodbudno se bero stavki, da »Cerkev danes nikakor ne želi doseči 'restavracije starega', ne želi močnih ekonomskih pozicij, še manj pa želi vplivati na konkretno politično rešitev« (peto načelo). Načelno je sprejemljivo, da želi, »da bi z evangelijem ljubezni in globokega človeškega spoštovanja spodbujali tudi napredek družbenih odnosov. Ne samo v svetu, tudi doma«. Ne vem pa, kaj naj bi počeli z zadnjim (drugim) načelom, da je »tudi ateizem... samo 'ena od ver' in ne more biti 'bolj enakopraven'«. Uredniki Družine najbrž vedo, da je tisto, kar družboslovna znanost imenuje ateizem, mnogovrsten pojav, da znanost razlikuje več vrst ateizma (o teh razlikah razpravljajo celo in tudi teološki strokovnjaki) in da enačenje ateizma na splošno z vero (religijo) ne vzdrži strokovne kritike. Zato mi ni razumljivo, zakaj to načelo poudarjajo ob tej priložnosti. Zlasti ne zato, ker družbena in ustavna načela povsem jasno postavljajo v enak položaj ljudi ne glede na (ne)vero. Gre morda v kontekstu rabe izraza »verska skupnost« za to, da bi želeli zvezo komunistov reducirati na takšno skupnost, ki ji gredo potem iste pravice kot vsem drugim verskim skupnostim? Ne bi rad ugibal dalje in tudi ne avtorjem uvodnika pripisovali posledic, ki do njih pridemo, če vztrajajo pri takšnem razumevanju gornjega načela. Najbolje bo, če stvar sami pojasnijo. Vse dotlej pa njihove želje, da bi s predlaganimi načeli prispevali k temu, »da bomo lažje razumeli položaj in vsak v svojem okolju delali za zблиžanje«, ne morejo učinkovati povsem nesporno.

Na zadnji sklep nas še posebej navaja tudi drugi, že omenjeni sestanek; se pravi vsebina vsaj nekaterih vprašanj, ki so jih postavili književniku Francetu Vodniku. Tu trčimo na vprašanje, o katerem smo v naši reviji pisali že večkrat. Gre za vprašanje podčrtanega razumevanja Cerkve kot oblasti, kot oblastniške organizacije in za njeno participacijo pri oblasti, za vprašanje poudarjenega razumevanja Cerkve kot hierarhične družbe, v kateri imajo »navadnik« verniki strogo omejeno in podrejeno mesto v odvisnosti od cerkvene hierarhije. Žal ne morem drugače razumeti že prvega vprašanja v intervjuju o tem, »ali bo (koordinacijski odbor) razpravljal tudi o rešitvi nerešenih vprašanj v odnosu med Cerkvijo in državo pri nas, ki jih je v letošnji 18. številki Družine omenjal škof Grmič«.⁷ F. Vodnik je v odgovoru upravičeno poudaril (naj mi oprostite, da si do-

⁷ »Dogovori še ne morejo spremeniti ljudi«, Družina, št. 22. 8. novembra 1970. Tudi naslednje citate bom navajal po tem viru in tega v opombah ne bom ponavljal.

voljujem njegove odgovore komentirati), »da v članstvo v tem odboru nisem bil delegiran od nikogar, ne od cerkvenega vodstva ne od Društva pisateljev, ampak sem bil vanj povabljen kot književnik, ki izpoveduje krščanski nazor. . . Edini mandat, ki ga imam, mi torej dajeta moje pisateljsko delo in moje katoliško prepričanje.«

Drugo vprašanje uredništva sledi logiki prvega in vprašuje po tem, zakaj »doslej vodstvo Socialistične zveze ni čutilo potrebe po nekem koordinacijskem odboru«, čeprav »Cerkve ni od včeraj prisotna v našem narodu oziroma v naši družbi«. In spet intervjuvanec poudarja, da so zdaj »dane možnosti za čedalje večje in boljše razumevanje med enim in drugimi (kristjani in marksisti, op. ZR.), za odstranjevanje in premagovanje podedovanih predsodkov, za to, čemur pravimo dialog, a tudi za tesnejše sodelovanje v stvareh, ki so nam vsem skupne«.

Tretje vprašanje je povsem neposredno: »Toda cerkveno vodstvo v tem odboru nima svojih zastopnikov, vi in drugi verni člani boste nastopali le v svojem imenu. Ali ni to pomanjkljivost tega odbora?« Književnik F. Vodnik je v odgovoru nedvoumen: » . . . Toda z druge strani se mi zdi prav, če so v takem odboru ljudje brez formalnega mandata, ne kot zastopniki določene skupine, ampak kot osebnosti, ki s prepričanjem izpovedujejo svoj nazor . . . So vprašanja, ki jih bodo tudi za naprej reševali diplomatski zastopniki države in Cerkve . . . Ti dogovori (pa) ustvarjajo predvsem ugoden prostor, možnost delovanja in sožitja, ne morejo pa tega prostora napolniti z ljudmi, prežetimi z novim duhom in zreliimi za strpno, človeka vredno sožitje. Za to je treba spremeniti miselnost ljudi, to pa je predvsem stvar vzgoje. In prav to vlogo, mislim, naj bi imel koordinacijski odbor . . .«

Vprašanja v intervjuju se nadaljujejo. Za naš primer prva tri zadoščajo. Njihov sestavljalcev se očitno vrti v začaranem krogu formalističnega, juridičnega razumevanja Cerkve kot hierarhičnega sestava in centralistične oblike, ki izhaja iz edinega postulata: »Vse oznanjevanje in vse izpričevanje krščanskega oznanila (naj) se vrši na podlagi načela avtoritete, izključno po smernicah hierarhije, ki je po tem pojmovanju dejansko Cerkev«. ⁸ Zato se mu zdi dvomljivo, ker v koordinacijskem odboru ni predstavnika Cerkve, zato navzočnost Cerkve v naši družbi vidi predvsem v hierarhiji in v poklicni skupini duhovnikov. Ne doume (ali pa ne more doumeti), da socialistična zveza ni asociacija predstavnikov institucij ali formalno organiziranih svetovnonazorskih skupin, da sta različna partnerja le država in Cerkev kot ustanovi in da je eno urejanje njunih medsebojnih odnosov, drugo pa je težnja, »naj si tako verniki kakor neverniki, ki vidimo v socialistični družbeni ureditvi možnost skupnega življenja, prizadevamo za čim večje razumevanje in sodelovanje«. ⁹

Iz vsega sklepam, da bi bilo treba stvari že na samem začetku čimbolj natančno opredeliti, da ne bi prihajalo po nepotrebem do nesporazumov in razočaranj. Stališča v tem zapisu s tem v zvezi pa seveda ne gre razumeti kot »uradno« razlago namenov, ki jih ima s koordinacijskim odborom socialistična zveza.

Z. ROTER

⁸ Dr. Vladimir Truhlar, »Katolicizem v poglobitvenem procesu«, Celje 1970, str. 141.

⁹ Kot v opombi 7.

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

II. FILOZOFIJA

BASTA Danilo: Korčulanska letnja škola 1970. Prisustvo Hegela u našem vremenu. Gledišta, Beograd, 1970, št. 10, str. 1403—1416.

HORKHEIMER Max: Moč in vest. Tribuna, Lj., 1970, št. 3.

MANNHEIM Karl: Konzervativna misao. Gledišta, Beograd, 1970, št. 10, str. 1343—1364.

MARCUSE Herbert: K pojmu negacije v dialektiki. Tribuna, Lj., 1970, št. 1, 2.

PAJIN Dušan: Filozofija ničega. Rasprava o taoizmu. Gledišta, Beograd, 1970, št. 10, str. 1317—1342.

—: **SEDMO** zasjedanje korčulanske ljetne filozofsko-sociološke škole. Pregled, Sarajevo, 1970, št. 9, str. 286—290.

III. SOCIOLOGIJA

ČUK Ana: Diferenciran pouk in razslojevanje družbe. Sodobna pedagogika, Lj., 1970, št. 5—6, str. 207—210.

JELIČIĆ Zlatko: Distribucija vpliva pri nekaterih odločitvah v delovni organizaciji. Moderna organizacija, Kranj, 1970, št. 5—6, str. 353—363.

JONES G. S.: Pomen študentskega revolta. Tribuna, Lj., 1970, št. 2.

HRASTE Vjekoslav: Vrste, osnovi i uslovi odgovornosti nosilaca samoupravnih funkcija. Pojam i društveni značaj odgovornosti. Produktivnost, Beograd, 1970, št. 9, str. 565—569.

KAMUSIĆ Mitja: Pojem organizacije. Moderna organizacija, Kranj, 1970, št. 5—6, str. 430—432.

KRAMBERGER Marjan: Od paternalističnog društva ka društvu ravnopravnih ljudi. Pregled, Sarajevo, 1970, št. 9, str. 209—232.

LIVADA Svetozar: Stari ljudi — sve teži problem našeg sela. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 10—11, str. 1901—1918.

MIHAILOVIĆ Kosta: Regionalni aspekt dugoročnog razvoja. Gledišta, Beograd, 1970, št. 10, str. 1301—1316.

MLINAR Zdravko: Što ometa uključivanje seljačkog stanovništva u društvenopolitički sistem. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 10—11, str. 1962—1967.

STANUGA Berislav: Nekatero značilnosti travmatizma delavcev glede na tehnično-tehnološko raven dela. Moderna organizacija, Kranj, 1970, št. 5—6, str. 347—352.

IV. PSIHOLOGIJA

—: **KJE** so korenine agresivnosti? (Posvet strokovnjakov UNESCA.) Komunist, Lj., 30. okt. 1970, št. 44.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

BAVCON Ljubo: Temeljni problemi preobrazbe visokega šolstva. Naši razgledi, Lj., 23. okt. 1970, št. 20.

BENKO Vlado: Deseta fakulteta ljubljanske univerze. Ob ustanovitvi FSPN. Naši razgledi, Lj., 23. okt. 1970, št. 20.

CHOMBART de Lauwe P. H.: Slike kulture i kulturne potrebe. Kulturni život, Beograd, 1970, št. 8—9, str. 805—825.

—: **DISKUSIJA** o specifičnostima pedagogije samoupravnog socijalističnog društva. Mokrice 1. i 2. okt. 1969. Pedagogija, Beograd, 1970, št. 2, str. 300—400.

- : **FINANSIRANJE** kulture u SR Sloveniji. *Kulturni život*, Beograd, 1970, št. 8—9, str. 737—746.
- GORIČAR** Jože: *Draga* 1970. Domstvo, zamejstvo, zdomstvo. *Naši razgledi*, Lj., 25. sept. 1970, št. 18 (in odmevi št. 20).
- JEVTIČ** Miloš: U susret kongresu kulturne akcije. *Kulturni život*, Beograd, 1970, št. 8—9, str. 667—677.
- KOCIJAN** Gregor: *Radnici i kultura*. *Kulturni život*, Beograd, 1970, št. 8—9, str. 639—654.
- LOVŠIN** Marjeta-Anica Lovšin: Oslip v osnovni šoli glede na intelektualno raven učencev. *Sodobna pedagogika*, Lj., 1970, št. 3—4, str. 109—125.
- : **OBRAZOVANJE** u privredno nerazvijenim područjima. *Kulturni život*, Beograd, 1970, št. 8—9, str. 692—716.
- RANKOVIĆ** Milan: Marksizem in književna kritika. Znanstveno zborovanje v Hercegovnem. *Komunist*, Lj., 30. okt. 1970, št. 45.
- RUPEL** Dimitrij: Masovna kultura kao sastavni deo političkog angažovanja. *Beograd, Kulturni život*, št. 8—9, str. 662—666.
- SCHMIDT** Vlado: Analiza vzgojnega procesa. *Sodobna pedagogika*, Lj., 1970, št. 3—4, str. 95—109.
- SCHMIDT** Vlado: Predmet in metodologija etatiščne in samoupravljalvske pedagogike. *Sodobna pedagogika*, Lj., 1970, št. 5—6, str. 169—188.
- SOLZENICIN** Aleksander — Nobelov nagrajenec. *Naši razgledi*, Lj., 23. okt. 1970.
- STEINBUCH** Karl: Izobraževanje za prihodnost. Odlomek iz knjige »Leto 2000«. *Komunist*, Lj., 30. okt. 1970, št. 44 — Izbor.
- CRVENKOVSKI** Krste: Aktualni politični položaj in naloge ZKJ. *Komunist*, Lj., 30. okt. 1970, št. 45.
- DABČEVIĆ-KUČAR** Savka: Spremembe v političnem sistemu — izraz naprednih gibanj, *Komunist*, Lj., 30. okt. 1970, št. 45.
- DORONJSKI** Stevan: Agrarna politika in naloge ZKJ. *Komunist*, Lj., 30. okt. 1970, št. 45.
- : **FUNKCIJE** v zvezi naj bodo dostopne vsem kadrom iz vseh republik in pokrajin. *Delo*, Lj., 1. okt. 1970.
- GLIGOROV** Vladimir: Zasnove 1. Teze za programska načela Zveze študentov Jugoslavije. *Tribuna*, Lj., 1970, št. 4.
- KARDELJ** Edvard: Aktualni problemi našega političnega sistema. *Delo*, Lj., 3. okt. 1970.
- KROPUSEK** Tone: Premiki v zavesti ljudi. *Delo*, Lj., 3. okt. 1970.
- KROPUSEK** Tone: Hočemo socializacijo naše družbe. *Delavska enotnost*, Lj., 1970, št. 25.
- KUKOVEC** Ivan: Samoupravni položaj delovnega človeka v kmetijstvu in gozdarstvu. *Delavska enotnost*, Lj., 1970, št. 21, 22.
- MAGDALENIĆ** Ivan: Savez komunista i seljaci. *Naše teme*, Zagreb, 1970, št. 10—11, str. 1993—2006.
- MALI** Milan: Odnos Saveza komunista i Socijalističkog saveza u svetu funkcionisanja samoupravnog političkog sistema u opštini. *Komuna*, Beograd, 1970, št. 9, str. 11—14.
- MARINC** Andrej: Sedanji politični trenutak. *Komunist*, Lj., 30. okt. 1970, št. 44.
- : **POLITIČNI** cilji in naloge slovenskih sindikatov. *Delavska enotnost*, Lj., 1970, št. 25.
- POPIT** France: Premalo dosledni, enotni in akcijsko organizirani. *Delo*, Lj., 6. okt. 1970.
- : **PROJEKT** programskih načel Zveze študentov. *Tribuna*, Lj., 1970, št. 4.
- : **PRVA** seja konference ZKJ. (Referati, diskusija, sklepi.) *Komunist*, Lj., 30. okt. 1970, št. 45.
- RIBIČIĆ** Ciril: Stavka študentov na beograjski filozofski fakulteti. *Tribuna*, Lj., 1970, št. 4.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

PODMENIK Slavko: Človek in socializem. V Ljubljani, CZ 1970. 322 str. (Misel in čas. 11.) — sign. I/2484-11.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

BRECELJ Marijan-Mika Špiljak-Rado Komatina: Resolucija o uveljavljanju ustavnega amandmaja XV. *Delavska enotnost*, Lj., 1970, št. 24.

RIBIČIĆ Mitja: Izvršni svet mora imeti jasno orijentaciju in program akcije. Delo, Lj., 30. okt. 1970.

RUS Vojan: Še vedno: demokracija. (nadaljevanje) Delo, Lj., 1., 2., 3. okt. 1970.

TITO: Zveza komunistov mora izpolnjevati avantgardno vlogo in nenehno potrjevati samo sebe. Komunist, Lj., 30. okt. 1970, št. 45.

TITO: Naša enotnost bo potrdila zaupanje vseh ljudi v ZKJ. Delo, Lj., 30. okt. 1970.

TOS Peter: Delavski svet je nosilec samoupravne politike podjetja. Delavska enotnost, Lj., 1970, št. 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37.

—: TRINAJSTA seja predsedstva ZKJ. Komunist, Lj., 23. okt. 1970, št. 43.

3. Politični sistemi in organizacije:

KYOVSKY Rudi: Položaj in funkcije vodilnih uslužbencev v ZSSR. Moderna organizacija, Kranj, 1970, št. 5—6, str. 313—326.

PETERIN Stanko: Misli ob jubileju. 25 let OZN. Naši razgledi, Lj., 23. okt. 1970, št. 20.

VRATUŠA Anton: Šta sutra? 20 godina Ujedinjenih nacija. Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 490.

U TANT: Prišli so na Mesec, ne pa drug k drugemu. Naši razgledi, Lj., 23. okt. 1970, št. 20.

4. Delavska in progresivna gibanja:

—: VIETNAM — vest človeštva. Pregled tiska Demokratične republike Vietnam in Fronte narodne osvoboditve Južnega Vietnama za tujino. Kronologija novjših dogodkov v Vietnamu. Informativni bilten rep. konference SZDL 1970, št. 19.

5. Mednarodni odnosi:

ČEMERSKI Angelo: Niso mogoči interesi federacije zunaj interesov narodov in narodnostnih manjšin. Komunist, Lj., 30. okt. 1970, št. 44.

—: DEKLARACIJA o nesvrstavanju i ekonomskom progresu. Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 491.

ĐERĐA Josip: Lusaka i Ujedinjene nacije. Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 493.

ERVEN L.: Poseta američkog predsednika. Međunarodna politika, Beograd 1970, št. 492.

MERKADO Edgardo: Važna etapa u razvoju nesvrstanih. Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 491.

NIXON Richard: Stari problemi, a nove oblike. Delo, Lj., 1. okt. 1970.

PLETERSKI Janko: Vprašanje ob 10. okt. 1970 na Koroškem. Delo, Lj., 31. okt. 1970.

TITO: Odnosi medsebojnega zaupanja... Delo, Lj., 8. okt. 1970.

TITO: Svet je medsebojno odvisen. Delo, Lj., 1. okt. 1970.

TITO: Jedinstvo i solidarnost. (Lusaka.) Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 491.

—: TREĆA konferencija nesvrstanih zemalja u Lusaki. (Referati sodelujočih.) Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 493.

ZWITTER Fran: Etnične in družbene osnove koroškega vprašanja. Naši razgledi, Lj., 9. okt. 1970, št. 19.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ANDRIJASEVIĆ Jovan: Nauka i zakon ekonomskog kretanja samoupravnog društva. Ekonomska politika, Beograd 1970, št. 968.

—: KAKO apsorbovati dolare? Poseta R. McNamare... Ekonomska politika, Beograd 1970, št. 969.

KOVAČ Oskar: Jugoslavija i svetska privreda u tehnološkoj revoluciji. Gledišta, Beograd, 1970, št. 10, str. 1365 do 1372.

KOVAČEVIĆ Milija: Zadruga i kooperacija u uslovima reforme. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 10—11, str. 1882—1900.

PETROVIĆ-ZMIJANOVIĆ Nada: Rešavanje zaposlenosti i zapošljavanje samoupravnim i društvenim dogovaranjem (nastavak...) Produktivnost, Beograd, 1970, št. 9, str. 609—612.

POPIT Franc: Enotne ocene ekonomskog položaja. Razgovor... Komunist, Lj., 23. okt. 1970, št. 43.

PULJIZ Vlado: Deagrarizacija i budućnost individualnog posjeda. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 10—11, str. 1867—1881.

- : SELO i poljoprivreda. (Referati . . .)
 Naše teme, Zagreb, 1970, št. 10—11.
ZUPANČIĆ Milan: Samoupravlanje u poljoprivredi i u selu. Naše teme, Zagreb, 1970, št. 10—11, str. 1977 do 1992.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠĆANJA IN JAVNO MNENJE

- BARBIČ ANA:** Televizija — Eskapizem prek mass media. Ekran, Lj., 1970, št. 76, str. 338—345.
ĐORĐEVIĆ Miroslav: Lokalne radio-stanice u difuziji kulture. Kulturni život, Beograd, 1970, št. 8—9, str. 685—691.
MIRKOVIĆ Vučko: Dvadeset godina međunarodne radio-televizijske saradnje. Međunarodna politika, Beograd, 1970, št. 491.
STARY Dinko: Primerjava dveh metod davanja informacij v delovnih organizacijah. Moderna organizacija, Kranj 1970, št. 5—6, str. 365—373.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- BRITOVSEK Marjan:** Anton Fuster in revolucija 1848 v Avstriji. Maribor, Obzorja 1970. 425 (VI), str. 80. Ilust. — sign. II/11.102.
BRITOVSEK Marjan: Novejša socialna zgodovina. Naši razgledi, Lj., 23. okt. 1970, št. 20.
FERENC Tone: »Delovne množice v drugi svetovni vojni«. Naši razgledi, Lj., 23. okt. 1970, št. 20.
KLOPČIČ France: Raziskovalci, dogmatiki in preprosteži. Naši razgledi, Lj., 23. okt. 1970, št. 20.
ŠTAUDEKAR Fran: Ob 50. obletnici plebiscita na Koroškem. TV-15, Lj., 14., 28., 21. okt. in 4. nov. 1970, št. 42—45.
VILFAN Sergij: Zgodovina mest. Naši razgledi, Lj., 23. okt. 1970, št. 20.
ZOGRAFSKI Dančo: Proces konstituisanja makedonske nacije. Jugoslovenski ist. čas., 1969, št. 4, str. 11—22.
ZWITER Franz: Razsežno kot še nikoli. Naši razgledi, Lj., 23. okt. 1970, št. 20.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- BEVK France(tu) v spomin:** Josip Vidmar, Ivan Potrč, Ciril Zlobec, Kajetan Kovič, F. Dobrovoljc: Kronološki pregled Bevkovega življenja. Bo-rec, Lj., št. 10, str. 744—752.
UDE Lojze: General Rudolf Maister. Ob odkritju spomenika v Kamniku. Naši razgledi, Lj., 23. okt. 1970, št. 20.

Kartonažna tovarna Ljubljana

papirna, papirno-predelovalna in grafična industrija izdeluje:

- sodobno embalažo iz papirja, kartona in lepenke;
- transportno embalažo iz polne lepenke in valovitega kartona — brez tiska in s tiskom v vseh oblikah in izmerah;
- komercialno embalažo v kvalitetnem offsetnem tisku, likovno prilagojeno potrebam kupcev;
- embalažo za vse oblike embaliranja tobaknih izdelkov;
- specialno embalažo za farmacevtsko industrijo za uporabo naj-novejših tehniških dosežkov na tem področju;
- vse vrste kombinirane embalaže — doze v kombinaciji s kartonom, belo pločevino, alu-folijo ali plastično maso — za prašnate in pastočne snovi ter olja;
- tekstilne cevke vseh vrst in oblik (od mehkih do trdih in oplemenitenih) za predilnice in tkalnice;
- registratorje in mape, blagajniške, računske in teleprinterske zvitke, serviete in toaletni papir.

Za vsako potrebo po embalaži omenjenih zvrsti bomo našli ustrezno rešitev. Pridite in prepričajte se!

KARTONAŽNA TOVARNA
 LJUBLJANA
 Čufarjeva 16

Izid nagradnega natečaja revije Teorija in praksa

Uredništvo revije »Teorija in praksa« je razpisalo v letošnji 2. številki nagradni natečaj za prispevke slovenskih srednješolcev na teme: 1. Moj pogled na svet, 2. Kaj mi pomeni socializem, 3. Naša revolucija in sodobnost, 4. Enakost in neenakost v socializmu, 5. Kaj spodbuja in ovira dobre odnose med narodi in narodnostmi v Jugoslaviji in 6. Mir, velika želja ljudi 20. stoletja.

Uredništvo je prejelo do razpisanega roka 36 prispevkov, katere je brala in ocenila komisija, v kateri so bili nekateri člani uredniškega odbora revije, profesorji FSPN ter člani študentskega politološkega društva SRS. Glede nagrad se je komisija odločila takole:

1. nagrado (1000 N din) prejme GRIZILA SONJA, dijakinja I. gimnazije Maribor (za prispevek na temo »Moj pogled na svet«);

2. nagrado (800 N din) dobi PAGON RAJKO, dijak gozdarske tehniške šole v Postojni (za prispevek na temo »Mir, velika želja ljudi 20. stoletja«);

3. nagrado (500 N din) prejme KIRN ROMAN, dijak gimnazije v Trbovljah (za prispevek na temo »Mir, velika želja ljudi 20. stoletja«).

Razen tega se je komisija odločila še za *odkup* oziroma *honoriranje* prispevkov petih dijakov in sicer MAZI NADKE, dijakinje postojnske gimnazije, GOSAK DARKA, dijaka II. gimnazije v Mariboru, FICKO ANGELCE, dijakinje medicinske srednje šole v Mariboru, MIKLAVČIČ TOMAŽA, dijaka II. gimnazije v Ljubljani, in SJEKLOŽA MARKA, dijaka iz Celja (Trubarjeva 36).

Nagrajeni testi bodo *tudi objavljeni* v posebni rubriki naše revije (v številkah letnika 1971), nagrade pa bodo prejeli avtorji v *začetku januarja 1971*. Isto velja za ostalih pet tekstov le s to razliko, da bodo avtorji prejeli honorarje *po objavi* prispevkov v reviji.

Vsem nagrajencem čestitamo, drugim dijakom, ki so sodelovali v natečaju, pa se zahvaljujemo za veliko prizadevnost. Zlasti se zahvaljujemo za pomoč vodstvom šol, predvsem šolskemu centru za blagovni promet v Murski Soboti, od koder smo prejeli večje število prispevkov.

MOZINA, dr. Stane: The Planing of Education at Higler and University Levels
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, Vol. 7, No. 12, p. 1652—1665

From the methodological point of view we must include in planing the university education: the information and developmental tendencies so far, comparative information from other countries, and the aims of the social and economic development. From the point of view of the cadre sources it is necessary to anticipate a planned education for 25 % of the young generation, that is that part of it which is capable of such studies. (Today only around 10 % of the young generation are being educated at higher schools and universities.) From the point of view of the way of study at the university the methods of teaching and the regime of study should be changed: less lectures, more research work, less isolation from practice, and more interdisciplinary study. In future years the university will have to open new faculties, above all for sciences with cybernetics, organizational and technological contents of objects.

VRISER, dr. Igor: The Urban System of Slovenia
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, Vol. 7, No. 12, p. 1666—1682

In connection with the preparations for making a regional space plan of the Socialist Republic of Slovenia there began also the research how to organize the network of towns in the territory of the Socialist Republic of Slovenia in the coming years. The view that contemporary towns are an important infrastructural element of every social, national and space organization and a carrier of the socio-economic development, served as the point of departure for this research. The research of the urban system was based upon the analysis of the development and structure of Slovene towns so far. Strong historical influences coming to expression in predominance of small towns, in one-sided functional composition of the majority of our towns, in special trends of urbanization and de-agrarianization, and finally in dispersion of the present system resulting from after war demarcation, were taken in consideration. In forming the future urban system the following was taken in consideration: some theoretical findings concerning urbanization, the points of departure of the Concept of a Long-term Socio-Economic Development of Slovenia, and different determinants limiting urbanization. Also an estimate of the future role of some urbanization factors, as industrialization, production activities, traffic, urbanization and the existent towns, etc. was attempted. At the end the author summed up his ideas concerning the concrete organization of the Slovene network in future.

AMBROZIČ-POČKAR, dr. Marija: Intervention in less Developed Areas of some States in Western Europe
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, Vol. 7, No. 12, p. 1683—1692

The relatively rich experiences in speeding up the development in less developed areas of some states in Western Europe have become very interesting for us recently. The methods and principles of intervention, as formed after twenty years of experience in very heterogeneous circumstances in less developed areas of individual states in Western Europe, represent one of the important foundations for solving similar problems of the development in less developed areas in Slovenia, in spite of the differences in socio-political systems and differences in other fields. It is not only positive experiences which matter in this framework, but also the entire complex of deviations from optimal solutions which should be avoided in the action for speeding up the development of less developed areas with us.

**MOZINA, dr. Stane: Načrtovanje višjega in visokošolskega izobraževanja
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 12, str. 1652—1665**

Pri planiranju visokošolskega izobraževanja moramo z metodološkega vidika zajeti: doseganje podatke in tendence razvoja, komparativne podatke iz drugih dežel ter cilje družbenega in ekonomskega razvoja. Z vidika kadrovskih virov je potrebno predvideti načrtno izobraževanje 25 % mlade generacije, tj. tisti del, ki je sposoben tega študija. (Danes se izobražuje na višjih in visokih šolah ter univerzi le okoli 10 % mlade generacije.) Z vidika načina študija, tj. manj predavanj, več raziskovalnega dela, manj izoliranosti od prakse ter več interdisciplinarnega študija. — Univerza bo morala v nadaljnjih letih odpreti nove fakultete, predvsem za vede s kibernetiko, organizacijsko in tehnološko vsebino predmetov.

**VRIŠER, dr. Igor: O urbanem sistemu Slovenije
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 12, str. 1666—1682**

V zvezi s pripravami za izdelavo regionalnega prostorskega načrta SR Slovenije se je pričelo tudi z raziskovanjem, kako naj bo urejeno mestno omrežje v prihodnosti na ozemlju SR Slovenije. Izhodišče teh študij je bilo, da so v sodobnosti mesta nadvse pomemben infrastrukturni element vsake družbene, nacionalne, prostorske ureditve in nosilec družbenoekonomskega napredka. Proučevanje urbanega sistema je oprto na analizo dosedanjega razvoja in strukture slovenskih mest. Pri tem so upoštevani močni historični vplivi, ki se kažejo v prevladi malih mest, v enostranski funkcijski sestavi večine naših mest, v svojstvenih trendih urbanizacije in deagrariacije in, končno, v razbitosti sedanjega sistema, do katere je prišlo zaradi poveljnih razmejitev. Pri oblikovanju prihodnjega urbanega sistema so upoštevana nekatera teoretska dognanja o urbanizaciji, izhodišča, ki jih je postavil Koncept dolgoročnega družbenoekonomskega razvoja Slovenije, in različne determinante, ki omejujejo urbanizacijo. Ovrdenotena je tudi prihodnja vloga nekaterih urbanizacijskih dejavnikov, kot so industrializacija storitvene dejavnosti, promet, urbanizacija in obstoječa mesta itd. V sklepu je avtor strnil svoja razmišljanja o tem, kakšna naj bo konkretna organizacija slovenskega omrežja v prihodnosti.

**AMBROZIČ-POČKAR, dr. Marija: Intervencija v manj razvita območja
Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 12, str. 1683—1692**

Relativno bogate izkušnje pri pospeševanju razvoja manj razvitih območij v državah zahodne Evrope so postale v najnovjšem času zelo zanimive tudi za nas. Metode in principi za intervencijo, ki so jih izoblikovali po dvajsetletnih izkušnjah v zelo heterogenih razmerah v manj razvitih območjih posameznih držav zahodne Evrope, so ena od pomembnih osnov za razreševanje podobnih problemov razvoja tudi v manj razvitih območjih Slovenije — kljub razlikam v družbenoekonomskih sistemih in razlikam na drugih področjih. V okviru tega niso pomembne samo njihove pozitivne izkušnje, marveč tudi celoten kompleks odstopanj od optimalnih rešitev, ki se jim bomo v akciji za pospeševanje razvoja manj razvitih območij pri nas skušali izogniti.

KRISTAN, dr. Ivan: Some Dilemmas at the Introduction of the Presidium of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, Vol. 7, No. 12, p. 1755—1766**

This article deals with some questions in connection with the reorganization of the function of the president of the republic and with the introduction of a collective presidium of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia. It advocates this reorganization in principle, giving two reasons: the problem of the so-called »Tito's succession« and the relations among nations. It emphasizes that a new definition of the functions of the federation and their reduction to a commonly acceptable optimum is a condition for a successful work of all the organs of the federation. Without this reorganization will serve its own purpose only. The article also touches upon the question of responsibility and emphasizes that one of the main reasons for different difficulties, for deviations from the reform, must be sought in failure to carry out the responsibility. Political responsibility concerns both the Federal Executive Council and also the leading organs of the Yugoslav League of Communists.

KYOVSKY, dr. Rudi: Mutual Labour Relations — a Constituent Part of the Law on United Labour**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, Vol. 7, No. 12, p. 1766—1779**

The article is limited to the criticism of the published theses of civil law in so far as they concern the field of labour relations. Being the fundament of our economic social order labour is a principle which appertains to the constitution. Our society is still always a class-ridden society in which the rights and duties of workers in united labour as well as in labour with private employers must be regulated by special norms and not within the framework of civil relations. The relations in united labour do not correspond to the definition of civil relations. The right to labour is a constitutional category and »a new right to labour with united means would mean a step backwards in connection with the already acquired subjective right«. Labour relations emerge by incorporation of a worker in a working community and have, as a rule, the nature of a status and not of an agreement; that is why they are regulated by the general self-management acts and along with these also by heterogeneous regulations. All the general principles are subject to constitutional provisions and not to individual laws, which can regulate only the special principles of individual legal fields or with regard to the object or the method of regulation.

DRČAR-MURKO, Mojca: »Silent« Revolution in Chile**Teorija in praksa, Ljubljana 1970, Vol. 7, No. 12, p. 1786—1793**

The victory of the socialists in Chile in parliamentary elections, which unexpectedly formed the coalition of left forces, is too exceptional in Latin America not to influence the entire continent in some way or other. The most important question, brought about at international level by the vision of socialism taking a parliamentary road, is the question whether the example of Chile is the final pattern for the liberation of the underdeveloped and exploited Latin America abundant with social antagonisms. The paternizing quality of the experiment of Chile is certainly conditional: if also in other Latin American states the circumstances are so favourable (free acting of all the parties, reform endeavours of the Catholic Church, an army which does not interfere with political affairs, the readiness of the left parties to support the most appropriate common programme), then the way of Chile will become a pattern. Still, socialism in the way of Chile will probably not be attainable in circumstances of dictatorship regimes, selection of parties and their programmes, domination of police and military pressure.

UDK 342.511 (497.1)

KRISTAN, dr. Ivan: Nekaj dilem ob uvajanju predsedstva SFRJ

Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 12, str. 1755—1766

Članek obravnava nekatera vprašanja v zvezi z reorganizacijo funkcije predsednika republike in uvajanjem kolektivnega predsedstva SFRJ. Zavzema se za načelno podporo tej reorganizaciji, in sicer iz dveh razlogov: zaradi problema tako imenovanega »Titovega nasledstva« in pa mednacionalnih odnosov. Poudarja, da je pogoj za uspešno delo vseh organov federacije ponovna določitev funkcij federacije in njihovo zmanjšanje na skupno sprejemljiv optimum. Brez tega bo reorganizacija sama sebi namen. Posebej se članek loteva tudi vprašanja odgovornosti in poudarja, da je treba iskati enega odločilnih vzrokov za razne težave, za odstopanje od reforme itd. v neizvrševanju odgovornosti. Politična odgovornost zadeva tako zvezni izvršni svet kot tudi vodilne organe ZKJ.

UDK 331.1 (497.1)

KYOVSKY, dr. Rudi: Medsebojna delovna razmerja — sestavni del zakonika o združenem delu

Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 12, str. 1766—1779

Človek se omejuje na kritiko objavljenih tez civilnega zakonika, kolikor zadevajo področje delovnih razmerij. Delo je sicer temelj naše ekonomskodružbene ureditve in zaradi tega načelo, ki spada v ustavo. Naša družba je še vedno razredna, v kateri je nujno pravice in dolžnosti delavcev v združenem delu, kakor tudi v delu pri zasebnikih urejati s posebnimi normami, ne pa v okviru civilnih razmerij. Razmerja v združenem delu ne ustrezajo opredelitvi civilnih razmerij. Pravica do dela je ustavna kategorija in bi »nova pravica do dela z združenimi sredstvi pomenila korak nazaj v zvezi z že pridobljenimi subjektivnimi pravicami«. Delovna razmerja nastajajo z vključitvijo delavca v delovno skupnost in so praviloma statusnega, ne pa pogodbenega značaja, ter se zaradi tega urejajo praviloma s splošnimi samoupravnimi akti, poleg tega pa tudi s heteronomnimi predpisi. Vsa splošna načela so predmet ustavnih določil, ne pa posameznih zakonikov, ki morajo urejati samo posebna načela določene posamezne pravne veje ali glede na predmet ali glede na metodo urejevanja.

UDK 323(83):342.8(83)

DRČAR-MURKO, Mojca: »Tih« revolucija v Čilu

Teorija in praksa, Ljubljana 1970, let. 7, št. 12, str. 1686—1793

Zmaga čilskih socialistov na parlamentarnih volitvah, ki je nepričakovano oblikovala koalicijo levih sil, je preveč izjemna v latinski Ameriki, da ne bi na tak ali drugačen način vplivala na vso celino. Najpomembnejše, kar je v mednarodnem merilu sprožila vizija socializma po parlamentarni poti, je vprašanje, ali je čilski primer dokončni vzorec za osvoboditev nerazvite in izkoriščane latinske Amerike, prepolne socialnih nasprotij. Vzornost čilskega poskusa je nedvomno pogojna: če bo tudi v drugih latinskoameriških državah tako ugoden splet razmer (svobodno delovanje vseh strank, reformna prizadevanja katoliške cerkve, vojska, ki se ne vtika v politične zadeve, pripravljenost levih strank podpreti najprimernejši skupni program), potem bo čilska pot vzorec. V razmerah diktatorskih režimov, selekcije strank in njihovih programov, vladanja policijskega in vojaškega nasilja, pa socializma po čilski poti najbrž ne bo mogoče doseči.

OBVESTILO UREDNIŠTVA

Kazalo letnika 1970 je že v tisku in ga bodo vsi naročniki prejeli v januarski številki revije Teorija in praksa.

iz vsebine naslednjih števil

• VELJKO RUS: Vrednote slovenskih študentov in slovenske javnosti • JOŽE GORIČAR: Družbena moč kot dejavnik razslojevanja • RADOMIR L. LUKIČ: Naše novo pravo in kmečka družba • OKROGLA MIZA: Demokratizacija političnega sistema • FRANCE ČERNE: O nekaterih politično-ekonomskih vprašanjih razvoja naše gospodarske ureditve • FILIP LIPOVEC: Ekonomsko-teoretska utemeljitev naše ekonomske politike • ROMAN OBERLINTNER: Izredni študij učiteljev na pedagoških akademijah • JANEZ RUGELJ: Moja resnična stališča • JANKO RUPNIK: Uresničevanje ustavnosti v političnem sistemu • BORIS STROHSACK: Prispevek k javni razpravi o tezah o temeljnih in splošnih določbah zakona o civilnopравниh razmerjih • ANTON SKOBIR: Obseg in oblike družbenega nadzorstva in odgovornosti na področju umetniške dejavnosti • MICHAEL HARRINGTON: Zakaj potrebujemo socializem v Ameriki? •